MLUVNICE
JAZYKA
STAROSLOVĚNSKÉHO.

NAPSAL

ŠTĚPÁN KULBAKIN.

Z RUKOPISU PŘELOŽIL

BOHUSLAV HAVRÁNEK.

Druhé, nezměněné vydání.

V PRAZE 1948.

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKÝCH FILOLOGŮ.

Tato stručná mluvnice jazyka staroslověnského jest zkrácení obšírného jejího zpracování, které se tiskne francouzsky ve sbírce příruček pařížského Institutu d'études slaves.

Rád přijal jsem milou nabídku Jednoty českých filologů, abych napsal mluvnici tu pro české studenty, a těší mne, že mohu jim prospěti v jejich odborném studiu.

Srdečně děkuji Jednotě českých filologů, že knihu vydala, a překladateli ruského textu, dr. Boh. Havránkovi, jenž mne upozornil na některá nedopatření, doplnil bibliografii, zvláště z české odborné literatury a místy připojil odkazy na shodné jevy v staré češtině; jemu a dr. Frant. Ryšánkovi, prof. univ. v Bratislavě, jsem upřímně vděčen za pomoc při korektuře a úpravě tisku.

V Bělehradě v lednu 1928.

St. Kulbakin.

Tabulka hlaholského a cyrilského písma a jejich číselné hodnoty.

Hlaholice		Cyrilice		Lat.	Hlaholice		Cyrilice		Lat.
ⰰ	1	а	1	a	ⰣⰥ	400	ѹ	400	u
ⰱ	2	б	—	b	ⰦⰥ	500	ф	500	f
ⰲ	3	в	2	v	ⰨⰥ	—	ѳ	9	ř. ϑ
ⰳ	4	г	3	g	ⰩⰥ	600	х	600	ch
ⰴ	5	д	4	d	ⰪⰥ	700	ѡ	800	o
ⰵ	6	е, ѥ	5	e, je	ⰫⰥ	800	щ	—	št
ⰶ	7	ж	—	ž	ⰬⰥ	900	ц	900	c
ⰷ	8	ѕ ꙁ	6	(dz)	ⰭⰥ	1000	ч	90	č
ⰸ	9	з ꙁ	7	z	ⰮⰥ	—	ш	—	š
ⰹ, ⰺ	10	(ı), і, ї	10	i	ⰯⰥ	—	ъ	—	v. § 32
ⰻ	20	и	8	i	ⰰⰥ	—	ь	—	
ⰼ	30	—	—	v. § 129	ⰱⰥ	—	ы	—	y, § 30
ⰽ	40	к	20	k	ⰲⰥ	—	ѣ, ѩ	—	v. § 28
ⰾ	50	л	30	l	ⰳⰥ		ю	—	ju
ⰿ	60	м	40	m	ⰴⰥ	—	ѧ ѧ ѧ	900	(ę)
ⱀ	70	н	50	n	ⰵⰥ	—	ѫ	—	(ǫ)
ⱁ	80	о	70	o	ⰶⰥ	—	ѩ	—	(ję)
ⱂ	90	п	80	p	ⰷⰥ	—	ѭ	—	(jǫ)
ⱃ	100	р	100	r	—	—	ѯ	60	ks
ⱄ	200	с	200	s	—	—	ѱ	700	ps
ⱅ	300	т	300	t	ⰸⰥ	—	ѵ	400	ř. v

Pozn. Písmena označující číslice mívají nad sebou znak ˜, tedy ⰰ̃, ⰱ̃ a p. Číslice 11, 12 atd., 21 atd. označují se dvěma písmeny: 11 = ⰰ̃ⰹ̃, ⰱ̃ⰹ̃, 12 = ⰱ̃ⰹ̃ ⰲ̃ⰹ̃ a p., 21 = ⰻ̃ⰰ̃, ⰲ̃ⰰ̃, 31 = ⰼ̃ⰰ̃, ⰳ̃ⰰ̃ a p. Tisíce se označují v cyril. písmu jako jednotky se zvláštním znakem, tedy ҂ⰰ̃ = 1000, ҂ⰲ̃ = 2000 atp. — Pro 90 bývá v cyrilici vedle ⰿ také znak ҁ: pro 6 kromě písmen ⰶ, ⰷ bývá též ꙁ.

Zkratky.

aor. = aorist
ap., apost. = apoštol, t. j. Skutkové sv. apoštolů a epištoly, úplné nebo ve výběru
brus. = běloruský, běloruský
bulh. = bulharsky, bulharský
csl. = církevněslovanský (jazyk), v. str. 208
cyr.-met. = cyrilometodějský (jazyk), v. str. 4
č., čsl. = česky, český, československý
češ. = čeština
dial. = dialekticky, dialektický
dluž. = dolnolužický
ed. = edice, edidit
ev. = evangelium, evangeliář n. evangelistář, t. j. vybraná čtení
germ. = germánský
got. = gotský
ide. = indoevropský (prajazyk)
jihosl(ov). = jihoslovanský
kn. = книга
krét. = krétský
l. = list
lat. = latinsky, latinský
lit. = litevsky, litevský
lot. = lotyšsky, lotyšský
m. = místo
maked. = makedonský
med. = medium, mediální
mor. = moravský
mrus. = malorusky, maloruský
n. = nebo, neboli
nč. = novočesky, novočeský
pol. = polsky, polský
prasl(ov). = praslovansky, praslovanský
rcsl. = církevněslovanský jazyk ruské redakce, v. str. 208
rkp. = rukopis
rus. = rusky, ruský (= vrus.)
ruš. = ruština (= vrus.)
ř(ec). = řecky, řecký
řeč. = řečtina
slov. = slovanský
sloven. = slovensky, slovenský,
slovin. = slovinsky, slovinský
souč. = současný
spis. = spisovný
srb. = srbsky, srbský
srcsl. = církevněslovanský jazyk srbské redakce, v. str. 208
srch. = srbochorvatsky, srbochorvatský
stangl. = staroanglický
stč. = staročeský
sthněm. = starohornoněmecký
stid. = staroindický
stpol. = staropolský
stprus. = staropruský
strus. = staroruský
střbulh. = středobulharský, v. str. 208
stsl. = staroslověnský (jazyk). v. str. 4
umber. = umberský
в. = век, выпуск
вып. = выпуск
var. = variant (různočtení)
véd. = védský

vl. = vložka, vloženo
vrus. = velikorusky, velikoruský
vých. = východní, východo-
záp. = západní, západo-
zl. = zlomek, zlomky (fragment)
ž. = žalm

Znaky.

< znamená »vzniklo z«
> znamená »změnilo se v«
* označuje tvar předpokládaný, předhistorický
ę, ǫ, ѧ nosové (nasální) *e*, *o*, *ě*

Zkratky jazykových pramenů.

AlxV. = stč. Alexandreis, rkp. svatovítský
Archangel. evang. = archangel. evangeliář, rcsl. rkp. z kon. 11. st.
Assem. = Assemanův evangeliář, stsl., v. str. 9, č. 4
Bol., Bon., v. Ps.
Cloz. = Sborník Clozův, stsl., v. str. 5, č. 5
Euch. Sin. = Sinajské euchologium, stsl., v. str. 10, č. 7
ev. Miroslavovo, srcsl. rkp. z konce 12. st.
Ev. Ochr. = Ochridské zlomky, stsl., v. str. 11, č. 9
Chil. (zl.) = Chilandarské zlomky, stsl., v. str. 13, č. 3
J = evangelium Janovo
L = evangelium Lukášovo
Mak. ap. = Makedonský (Strumický) apoštol, střbulh. rkp. z 13. st.
Mak. blah. zl. = Makedonský (Rylský) blaholský zlomek, stsl., v. str. 10, č. 8
Mak. zl. = Makedonský zlomek, stsl., v. str. 13, č. 5
Mar. = Mariánské čtveroevangelium, stsl., v. str. 9, č. 3
MisK. = Kijevský misál, v. str. 8
Mr = evangelium Markovo
Mt = evangelium Matoušovo
Ochr. ap. = Ochridský apoštol, střbulh. rkp. z konce 12. stol.
Ochr. ev., v. Ev. Ochr.
Ostr. = Ostromírův evangeliář, stsl., v. str. 13, č. 6
Praž. zl. = Pražské zlomky, v. str. 11, č. 10
Ps. Bon(on). = boloňský žaltář (Psalterium Bononiense), střbulh. rkp. ze 13. stol.
Ps. Pog(od.). = žaltář Pogodinův, střbulh. rkp. z konce 12. stol.
Ps. Sin. = Sinajský žaltář, stsl., v. str. 10, č. 6
Ps. Tolst. = žaltář Tolstého, rcsl. rkp. z 11.—12. stol.
Sav. = Savvina kniga, stsl., v. str. 12, č. 1
Slěpč. apost. = slěpčenský apoštol, střbulh. rkp. z 12. st.
Supr. = Suprasiský rukopis, stsl., v. str. 12, č. 2
Šišat. apost. = Šišatovacký apoštol, srcsl. rkp. ze 14. stol.
Trnovské ev., střbulh. rkp. ze 13. st.
Und(ol. zl.) = zlomky Undolského, stsl., v. str. 13, č. 4
Zogr. = Zografské čtveroevangelium, stsl., v. str. 9, č. 2

Pozn. V stsl. textech evangelských (Assem., Mar., Sav. a Zogr.) je citováno evangelium, kapitola a verš, v Ps. Sin. žalm a verš; v Supr. stránky (a řádky) Severjanovova vydání; u ostatních památek list rukopisu.

O památkách csl. (rcsl., srcsl. a střbulh.), zde uvedených, a o jejich vydáních srov. na příslušných místech ve Vondrákově Církevněslovanské chrestomatii (Brno 1925).

Zkratky spisů a časopisů.[1])

AslPh. = Archiv für slavische Philologie, Berlin, od r. 1876.

BSL. = Bulletin de la Société de linguistique de Paris.

Belić, Акцен. студ. = A. Belić, Акценатске студије I. Београд 1914.

Bern. Etym. Wrtb. = E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, od r. 1908.

Bezzenb. Festschrift = Festschrift Adalb. Bezzenberger..., Göttingen 1921.

Bœhme, Die Actiones = E. Bœhme, Die Actiones der Verba simplicia in den altbulgarischen Sprachdenkmälern. Dissert. Leipzig 1904.

Brugmann, Grund. = K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, zweite Bearbeitung, Strassburg 1897—1916.

ČMF. v. ČModFil.

ČModFil. = Časopis pro moderní filologii a literatury, Praha, od r. 1911.

Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Ljubljana, od r. 1919.

Denk. d. Wien. Akad. = Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien.

Dümmler = jeho čl. v Archivu für österr. Geschichte, 18. 169—178.

Enc. slav. fil. = Енциклопедія славянской филологіи, Петроградъ 1909—1915.

Endzelin, Слав.-балт. эт. = Славяно-балтійскіе этюды, Харьковъ 1911.

Fortunatov, Лекціи = Ф. Ѳ. Фортунатовъ, Лекціи по фонетикѣ Старославянскаго (Церковнославянскаго) языка. Петроградъ 1919.

Geb(auer), Hist. ml. = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého. I. Hláskosloví 1894; III, 1. Skloňování 1896 a 2. Časování, 2. vydání 1909, Praha.

Gebauer, Ml. v. Gebauer, Hist. ml.

Глас = Глас Српске Краљевске академије, Београд, od r. 1887.

Hujer, Slov. dekl. = O. Hujer, Slovanská deklinace jmenná, Praha 1910.

Hujer, Úvod = O. Hujer, Úvod do dějin jazyka českého, druhé vydání, Praha 1924.

IF. = Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für Sprach- und Altertumskunde, Berlin (dříve Strassburg), od r. 1892.

Изслѣд. по русск. языку = Изслѣдованія по русскому языку, I.—III. С.-Петербургъ 1895—1914.

Изв. = Известия Отделения русского языка и словесности Россійской (dříve Императорской) Академии Наук, od r. 1896.

Изв. Варшав. универс. = Извѣстія Варшавскаго университета.

---

[1]) Spisy a časopisy uváděné beze zkratek nejsou zde zařaděny; uváděná literatura je vybrána podle účelu knihy a není proto úplná.

Juž. Fil. = Јужнословенски Филолог, повремени спис за словенску филологију и лингвистику, Београд, od 1914.

KZ. = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Göttingen, od r. 1877.

Kozlovskij, Изслѣд. 1. = М Козловскій, Изслѣдованіе о языкѣ Остромирова Евангелія, Изслѣд. по русск. языку I, 1—127, 1895.

Kulbakin, Древне-ц.-сл. языкъ = Ст. Кульбакинъ, Древне-церковно-словянскій языкъ, изд. 3, Харьковъ 1917.

LF. = Listy filologické, Praha od r. 1874.

Lang I, II, III. = Pr. Lang, Jazykovědný rozbor Euch. Sin. Zpráva gymnasia v Příbrami 1888, 1889 a 1890.

Lavrov, Обзоръ = П. Лавровъ, Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва 1893.

Leskien, Altb. Gram. = A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, Heidelberg 1909.

Leskien, Handb. = A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache, 5. Aufl. Weimar 1910, 6. Aufl. Heidelberg 1922.

Mar. ed. = Jagićovo vydání *Mar.*, v. str. 9.

Meillet, Études (sur l'étym.) = A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, Paris 1902—1905.

Meillet, Sl. comm. = A. Meillet, Le slave commun, Paris 1924.

Mikkola, Ursl. gram. = J. J. Mikkola, Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen. I. Teil, Heidelberg 1913.

MSL. = Mémoires de la Société de linguistique de Paris, od r. 1868.

Nachtigall, Akzentbew. = R. Nachtigall, Akzentbewegung in der russischen Formen- und Wortbildung I. Heidelberg 1922 (Slavica, hrg. von M. Murko VII.).

Научно-литерат. сборникъ = Научно-литературной Сборникъ Галицко-русской Матицы, Львовъ.

Oblak, Maced. St. = Oblak, Macedonische Studien. Sitzber. Wien. Akad. 134. Wien 1896.

Пам. ст.-сл. яз. = Памятники старославянскаго языка, I.—IV., Петроградъ 1903—1922.

Пер. Спис. = Періодическо списание на Българ. книжовно дружество въ София.

Potebnja, Изъ запис. = А. Потебня, Изъ записокъ по русской грамматикѣ, I—II, изданіе 2-е, 1889, III. 1899, Харьковъ.

RÉSl. = Revue des études slaves, Paris, od r. 1921.

РФВ. = Русский Филологич. Вѣстникъ, Варшава, 1879—1918.

RS. = Rocznik slawistyczny, Kraków, od r. 1908.

Ramovš, Hist.-gram. slov. jez. = Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II. Konzonantizem. V Ljubljani 1924.

СбНУм. = Сборникъ за народни умотворения и народопись, София, od r. 1889.

Sbor. filolog. = Sborník filologický, Praha, od r. 1910.

Sbor. Fortunatova = РФВ. 49, 1903.

Сбор. отд. = Сборникъ Отделения русского языка и словесности Россійской (dříve Император.) Академіи Наук, od r. 1867.

Сбор. Ламанскаго = Сборникъ статей по славяновѣдѣнію посвященныхъ... Влад. Иван. Ламанскому I. 1907, II. 1908 С.-Петербургъ.

Sborník věnov. prof. Pastrnkovi = Slovanský sborník věnovaný... Prof. Fr. Pastrnkovi, Praha 1923.

Sborník Zubatého = *MNHMA*. Sborník vydaný na paměť čtyřicetiléhо... působení prof. J. Zubatého, Praha 1926.

Severj. = Severjanovo vydání *Supr.*, v. str. 12.

Sitzber. Wien. Akad. = Sitzungsberichte der philosophisch-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien.

Sl. = Slavia, časopis pro slovanskou filologii. Praha, od r. 1922

Sobolevskij, Лекціи = А. Соболевский, Лекціи по исторіи русскаго языка. Издан'е 4. Москва 1907.

Sobolevskij, Лингвист. и археол. зам., v. v РФВ. 71, 1914.

Статьи по славяновѣдѣнію подъ ред. В. И Ламанскаго, I—III, С.-Петербургъ 1904—1910.

Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924.

Stud. till. Es. Tegn. = Studier tillegnade Esaias Tegnér, Lund 1918.

Ščepkin, Болон. псалт. = В. Щепкинъ, Болонская псалтырь. С.-Петерб. 1906 (Изслѣд. по русс. языку II. 4).

Ščepkin, Разсужд. = В. Щепкинъ, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Сбор. отд. 67, č. 10, 1899.

Уч. Зап. Юрьев. унив. = Ученыя записки Императ. Юрьев. университета.

Vondrák, Altk. Gr. = W. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, zweite Auflage, Berlin 1912.

Vondrák, Glag. Cloz. = V. Vondrák, Glagolita Clozův, Praha 1893.

Vondrák, Vgl. Gr. = W. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik, I. 1906, zweite Auflage 1924, II, 1908, Göttingen.

Wiedemann, Beiträge = O. Wiedemann, Beiträge zur altbulgarischen Conjugation. Dissert. St. Petersburg 1886.

ZslPh. = Zeitschrift für slavische Philologie, Leipzig, od r. 1924.

Zborn. Jagić = Zbornik u slavu V. Jagića — Jagić Festschrift. Berlin 1908.

Zbornik Belića = Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću..., Beograd 1921.

ЖМНПр. = Журналъ министерства народнаго просвѣщенія, С.-Петербургъ.

ÚVOD.

I. Staroslověnský jazyk.

1. Ve velké skupině jazyků indoevropských tvoří užší svazek *jazyky slovanské:* ruský, bulharský, srbský, slovinský, český (se slovenským nářečím), lužickosrbský, polský a kašubský. K nim patří i vymřelý jazyk polabský. Jednota těchto slovanských jazyků jest tak samozřejmá, že hypothesa o *jazyce praslovanském*, kterým kdysi mluvil jediný ve smyslu jazykovém i kulturním pranárod slovanský, jest postulátem, bez něhož nelze vůbec chápati vzájemný poměr slovanských jazyků. Tento poměr jest výsledkem dlouhého historického vývoje, postupného rozlišování (diferenciování) praslovanského jazyka, v kterémž se uplatnil i původní poměr dialektů jazyka praslovanského i pozdější jejich dělení, seskupování a přeskupování. Konečným výsledkem jsou tři skupiny slovanských jazyků: *jižní, východní a západní.*

Úlohou srovnávací mluvnice jazyků slovanských jest stanoviti znaky praslovanského jazyka a rekonstruovati jeho postupný rozvoj v jazyky samostatné, třebaže blízce příbuzné.

V této práci důležité místo má poznání *jazyka staroslověnského.*

2. *Staroslověnským jazykem* rozumíme první spisovný jazyk u Slovanů, jehož vznik souvisí s historickou činností slovanských věrozvěstů, sv. Konstantina (Cyrila) a Metoděje. Hlavní činy jejich působení — moravská misie bratří, sestavení slovanských písmen, slovanský překlad svatého písma, organisace slovanské církve v Pannonii — jsou obecně známy. Známy jsou stejně okolnosti, za nichž slovanská liturgie a církevní slovanské písemnictví bylo přeneseno od žáků obou věrozvěstů na slovanský

jih, kde se pak přepisovaly cyrilometodějské originály a pokračovalo se v literárně překladatelské činnosti.

Pozn. O otázkách týkajících se vůbec činnosti Cyrila a Metoděje srov. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der altkirchensl. Sprache[2] 1913, Fr. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, Praha 1902. — Přehled o pokračování v jejich činnosti na jihu s příslušnou literaturou viz u Weingarta, Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím, Zpráva st. čes. gymn. v Praze-III., 1915.

3. S činností Cyrila a Metoděje souvisí vznik prvního spisovného jazyka slovanského; původní texty překladu svatých bratří a jejich žáků se nám sice nezachovaly, ale jazyk Cyrilův a Metodějův se odráží v pozdějších opisech dochovaných z 11. století; z těchto památek jenom jednu nebo dvě můžeme hypotheticky klásti do konce 10. století nebo na začátek 11. století. Jazyk těchto památek, poněvadž má zvlášť důležitý význam pro srovnávací mluvnici jazyků slovanských, studují velmi bedlivě slavističtí linguisté; dávají mu však autoři mluvnic tohoto jazyka *rozličná jména*. Leskien nazýval jej *starobulharským*; Fortunatov »старославянскій« a po něm celá jeho škola i Meillet (vieux slave) a tento název má obdobu v termínu nověji u Čechů užívaném »*staroslověnský*« (Pastrnek, Hujer, Weingart); Vondrák dával mu jméno *starý církevněslovanský* a tohoto termínu užíval i autor v dřívějších třech vydáních své gramatiky toho jazyka.

Ze jména, jehož pro ten jazyk užíval Leskien (starobulharský), jest viděti, že otázka pojmenování souvisí s otázkou o národní příslušnosti toho jazyka, totiž s otázkou, do kterého slovanského nářečí 9. století přeložili Cyril a Metoděj bohoslužebné knihy, čili které slovanské nářečí 9. století vzali za základ pro spisovný jazyk, jejž utvořili a který byl pak dále literárně pěstován v dílech jejich žáků.

4. Otázka ta, kdysi sporná, v přítomné době nebudí již žádných pochybností: lze ji pokládati za rozřešenou ve smyslu t. zv. *makedonské teorie*, podle níž Cyril a Metoděj vzali za základ svého spisovného jazyka makedonské nářečí okolí soluňského, dobře jim známé od dětství. T. zv. *pannonská teorie*, jež měla velký úspěch v minulém století vlivem Miklosichovým, ukázala se neudržitelná: Cyril a Metoděj nemohli překládat písmo do jazyka pannonských Slovanů, t. j. předků dnešních Slovinců, poněvadž do Pannonie přišli teprve po tříletém působení na

Moravě, a překládati počali již v Cařihradě — podle svědectví staré legendy o sv. Konstantinu, jejíž spolehlivost je badáním bezpečně potvrzena.

Domněnka Dümmlerova, že totiž žili v 2. polovině 9. stol. v moravském knížetství Rastislavově stejní Slované jako v Pannonii, — je bezdůvodná: naše historické prameny nevědí nic o tak podstatných posunech v osídlení. Také hlavní hláskové znaky staroslověnského jazyka se neshodují se znaky jazyka slovinského: srov. jen stsl. *št, žd* (скѣшта, нощть, межда), jimž odpovídá slovin. *č, j (sveča, noč, meja)*; již v nejstarší památce jazyka slovinského, ve Frisinských zlomcích, jest *usemogoki* (= stsl. ѩсемогѫшти), kde *k* nikterak nemůže značiti *št*, atp.

Pozn. Pannonisté dovolávají se skupin *št, žd* ve slovech přejatých ze slovanštiny do jazyka maďarského; ta slova však nedokazují, že skupiny *št, žd* bývaly kdysi v jazyce slovinském, protože je přejmouti Maďaři nemusili od Slovinců, ale mohli je přejmouti, dříve než se s nimi setkali, od Slovanů sídlících dále na východ.

Naopak v jihovýchodních nářečích makedonských nacházíme právě podstatné znaky hláskové jazyka Cyrilova a Metodějova: výslovnost hlásky ѣ jako širokého *e* (*ä* nebo *e*[a]), — srov. dále § 28 —, skupinu *št, žd*, afrikátu *dz* (srov. dále § 108 n.), — v. Oblak, Maced. St. 25, 51.

Konečně v stsl. jazyce jest dosti slov latinského původu nebo slovanských v západním zabarvení. Ale předně lexikální stránka stsl. jazyka neurčuje jeho národnostní příslušnost: když se Písmo překládalo na Moravě za účasti domácích pomocníků snadno mohly do něho vnikati lexikální prvky západního zabarvení. Za druhé mnoho slov, kdysi pokládaných za »pannonismy« nebo moravismy, jimi vůbec není. Některé názvy původu latinského přešly do byzantskořeckého jazyka a z něho pak vnikly do jazyka cyr.-met.

Tak latinskému *altare, missa, paganus* odpovídá řecké *ἀλτάριν, μίσσα, παγανός*. Rovněž slovo попъ v jazyce slovanského překladu může býti nenčmeckého původu: srov. ř. *παπᾶς*. Slovo оцьтъ jest sice latinského původu, ale přece je mylné domnívati se, že se mohlo dostati do jazyka cyr.-met. jen v oblasti západoslovanské toho slova užívají i dnes v okolí Skoplje (»Skopska Crna Gora«), v moravskosrbských nářečích a v různých makedonských. Slova *konika* (комъканиѥ, комъкати = communicare) užívá se dnes v mnohých nářečích make-

donských, na př. v nářečí dojranském a vodenském. Slovo лоѫка jest v srbštině (v. u Vuka Karadžića), slovo сокачии, které se také pokládalo za pannonismus, jest též v jihoslovanských nářečích, srov. Conev, Сбнум. 18, 1901, 359 n.

5. Vyjasnění otázky o národnostní příslušnosti jazyka Cyrilova a Metodějova usnadňuje řešiti i otázku o jeho názvu. Pokud máme na zřeteli rekonstrukci jazyka nezachovaného nám textu cyrilometodějského překladu, správně lze nazývati tento jazyk *starocírkevněslovanským* na rozdíl od nového jazyka církevněslovanského, který jest v přítomné době církevním jazykem u Rusů a jižních Slovanů a jest značně změněným starým církevním jazykem Slovanů, hlavně vlivem jazyka ruského. Nicméně pro srovnávací mluvnici jazyků slovanských mají velký význam vůbec všechna data starších církevněslovanských památek; a v nich nejsou jen znaky jazyka Cyrilova a Metodějova, ale i jevy různých nářečí 10.—11. století, celkem jihoslovanských, někdy však možná ne pouze jihoslovanských.

Název *staroslověnský*[1]) jest nejvhodnější, poněvadž jest schopen výslovně shrnovati všechny tyto jevy náležející do staré periody života jazyků slovanských — do doby 9.—11. stol.

Název tento (*staroslověnský jazyk*, *staroslověnština*, zkr. *stsl.*) znamená výslovně v mé mluvnici souhrn všech těchto jazykových jevů na rozdíl od rekonstruovaného jazyka, jehož v překladu užili Cyril a Metoděj; ten jmenuji *cyrilometodějským* (zkr. *cyr.-met.*).

II. Staroslověnské památky.

6. *Pramenem pro sestavení mluvnice staroslověnského jazyka* jsou památky, náležící celkem do 11. století: jen jednu nebo dvě z nich lze hypotheticky klásti na konec 10. stol. nebo na začátek 11. Památky ty skoro všechny vznikly na slovanském jihu; jen Kijevský misál (v. dále § 12) má v svém jazyce znaky západní, ale základ jeho jest jihoslovanský; české Pražské zlomky a ruský Ostromírův evangeliář (z l.

[1]) Názvem *staroslověnský*, obvyklým v českých pracích, srov. str. 2, překládám — ovšem s vědomím autorovým — jeho název старославянскій, fr. vieux slave. — Pozn. překladatelova.

1056—1057) jsou přepsány také ze staroslověnského originálu jižního původu.

Podle písma, kterým jsou psány, dělí se staroslověnské památky na dvě skupiny: *na hlaholské a cyrilské;* toto rozdělení podle písma je zároveň i dělením podle doby, kdy byly napsány, i dělením podle území, kde byly napsány.

7. Okolnost, že nejsou nejstarší památky slovanské psány jediným *písmem*, ale *dvojím*, musí vyvolati otázku, v jakém vzájemném vztahu je obojí písmo a jaký je jeho časový poměr, jakož i otázku, proč vzniklo dvojí písmo.

Srovnání obojího písma ukazuje, že jest — přes mnohé rozdíly — také vzájemná vnitřní příbuznost mezi obojím písmem.

Písmena obou abeced si odpovídají takto:

hlah.	cyr.	lat.	hlah.	cyr.	lat.	hlah.	cyr.	lat.
ⰰ	а	a	ⰜⰜ	м	m	ⰧⰧ	ч	č
ⰱ	б	b	Ⱍ	н	n	ⰨⰨ	ш	š
ⰲ	в	v	ⰞⰞ	о	o	ⰩⰩ	ъ	—
ⰳ	г	g	ⰟⰟ	п	p	ⰪⰪ	ь	—
ⰴ	д	d	ⰠⰠ	р	r	ⰫⰫ ⰬⰬ	ѹ	y
ⰵ	є, ѥ	e, je	ⰡⰡ	с	s	ⰭⰭ	ѣ, ѩ	—
ⰶ	ж	ž	ⰢⰢ	т	t	ⰮⰮ	ю	ju
ⰷ	ѕ	dz	ⰣⰣ	ѹ	u	ⰯⰯ	ѧ	—
ⰸ	з	z	ⰤⰤ	ф	f	ⰰⰰ	ѫ	—
ⰹ, ⰺ	ї, і	i	ⰥⰥ	ѳ	—	ⰱⰱ	ѩ	—
ⰻ	и	i	ⰦⰦ	х	ch	ⰲⰲ	ѭ	—
ⰼ	—	—	ⰧⰧ	ѡ	o	—	ѯ	ks
ⰽ	к	k	ⰨⰨ	щ	št	—	ѱ	ps
ⰾ	л	l	ⰩⰩ	ц	c	ⰳⰳ	ѵ	—

Pozn. Číselná hodnota liter hlaholských a cyrilských se neshoduje. V cyrilice litera ѕ nemá číselné hodnoty, ѕ = 2, г = 3, д = 4, atd.; v hlaholici ѕ = 2, ѕ = 3, г = 4, д = 5 atd., přitom v hlaholici nemají číselné hodnoty litery ⰥⰥ, ⰩⰩ, ⰪⰪ, ⰬⰬ, ⰭⰭ, ⰮⰮ, ⰯⰯ, znaky pro nosovky a ѵ; v cyrilici kromě litery ѕ nemají jí ani ⰵⰵ, ⰶⰶ, ⰷⰷ, ⰹⰹ, ⰺⰺ, ⰻⰻ, ⰼⰼ, ⰽⰽ, ⰾⰾ, ⰿⰿ. Celkem hlaholice označuje čísla literami méně závisle na řecké alfabetě než cyrilice: označujeť čísla písmenem pro *ъ*, písmenem pro *dz*, písmeny pro měkké *g* (ⰼⰼ, v přejatých slovech) a pro *šť*.

8. Z tabulky vidíme, že je mezi obojím písmem mnoho *rozdílů*: hlaholské ⰵ (ⰻ) odpovídá dvěma písmenům cyrilským, е a ѥ, také jedno hlaholské ⰽ (ⰾ) — dvěma písmenům cyrilským, к a ѫ; v nejstarší hlaholské grafice (v. dále § 19. v Kijev. misále) jediného písmene ⰾ se užívá pro ⰾ i ѫ, později se druhé části tohoto písmene počalo užívat pro ⰾ a celého písmene pro ѫ. Ostatně ani v nejstarší cyrilici nebylo pravděpodobně ještě ѥ, ѫ a ѭ, jak ukazuje srovnávací studium grafiky nejstarších cyrilských památek.

Dvěma písmenům cyrilským и a і odpovídají v hlaholici tři písmena: ⰻ, ⰼ, ⰽ, ale poslední dvě jsou jen varianty jedné a téže litery: obě mají stejnou číselnou hodnotu. Hlaholice má zvláštní písmena pro *z* i pro *dz*, písmeno pro *dz* je v naší tabulce označeno pozdní literou ⰸ; v nejstarších cyrilských památkách jest ꙁ = dz, písmeno toto jasně jest modifikací ꙁ, původní cyrilice je snad vůbec neměla. Dále jest v hlaholici zvláštní písmeno ⰶ, označující měkké *g* v řeckých slovech, v cyrilici takového písmene není. Naproti tomu původní hlaholice patrně neznala písmeno ⰲ; v nejstarších hlaholských textech bývá za ně, obyčejně písmeno pro *t* (Zograf. a Marián. ev. mají jen po jednom dokladu pro ⰲ), srov. dále § 129; také písmeno to nemá v hlaholici číselné hodnoty.

9. Vedle uvedených rozdílů jsou však i *shody* mezi obojím písmem: hláska *u* i v hlaholici i v cyrilici označuje se písmenem, které se zřetelně skládá ze dvou částí; první jeho část je nepochybně ⰾ, t. j. *o*: písmeno pro nehlasnou sykavku *š* je obojímu písmu společné: ш; cyrilské щ a odpovídající mu ⰱ v hlaholici jsou písmena velmi podobná a také stejně složená: cyrilské щ jest ligatura z ш/т, hlaholské pak ligatura z ш/ⰱ, v níž je zjednodušena dolní část; hlaholské *y* jest také složeno ze dvou částí, a to z týchž jako cyrilské (ъ a и nebo і). Právě tak lze ukázati na některé shody mezi hlaholicí a cyrilicí v znacích nadřádkových, na př. v *titlách*, t. j. znacích, jež označují zkrácená slova a mají formu ⸗ ⸗ ⸗ ⸗.

Uvedené shody mezi obojím slovanským písmem ukazují na nepochybnou jeho historickou souvislost a otázkou jest jen, jaká jest tato souvislost.

10. *Otázku po původu hlaholice* (cyrilice zřejmě vznikla z řeckých majuskulí) lze pokládati více nebo méně za vyjas-

něnou: základ její jest řecký, což se úplně shoduje s historickým principem, že se písma nevymýšlejí, ale přejímá je národ od národa, méně kulturní od kulturnějšího; srov. výklad teorie, že řecká kursiva jest pramenem hlaholice, u Jagiće, Четыре критико-палеографическія статьи, Сбор. отд. 33, 1884, č. 2. Bulharský spisovatel 10. stol. Chrabr dosvědčuje, že si do sestavení slovanské azbuky Konstantinem Slované vypomáhali literami řeckými a latinskými: прѣжде оубѡ словѣне не имѣахѫ книгъ. нѫ чрьтами и рѣзами чьтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивше же сѧ рим'скыми и грьчьскыми писмены нѫждаахѫ сѧ словѣн'скы рѣчь безь оустроениа.

Slované, žijící v oblasti kulturního vlivu byzantského, užívali pro své všední potřeby řeckých písmen.

Konstantin uživ této řecké kursivy, známé již jižním Slovanům, pro potřeby literatury církevní, uvedl přesný systém do označování slovanských hlásek řeckými literami a ustálil toto označování místo dotavadního kolísání (нѫждаахѫ сѧ безь оустроениа). Mimo to změnil ráz písma, předělav kursivní písmo v majuskulní (устав); tím se značně zatemnil řecký původ hlaholice. Konečně možná, že Konstantin, jako učený orientalista, užil v jednotlivých případech liter východních písem, aby označil ty slovanské hlásky, pro něž nebylo písmen v řecké alfabetě, srov. Fortunatov, О происхожденіи глаголицы, Изв. 18, 1913, 4, 221 n., Nahtigal, Razprave izd. znanstv. društvo za human. vede v Ljubljani 1, 1923, 135 n.; stručný přehled otázky a literatury o ní od Weingarta v Novém Atheneu 3, 1921, 247 n.

11. Druhou otázku — *které* písmo z obojího, hlaholice nebo cyrilice, *jest starší a jest spojeno s historickou činností Konstantinovou* — nelze rozřešiti s úplnou jistotou. Svědectví Chrabrovo, že Konstantin vynašel 38 písmen — ѡеа оубо по чиноу грьчьскыхъ писменъ, ѡеа же по словѣнстѣи рѣчи — může stejně platiti o cyrilici, jako o hlaholici; podle počtu písmen nemůžeme řešiti otázku, poněvadž není nám známo původní složení obou abeced. Nejstarší památky cyrilské i hlaholské jsou pak přibližně ze stejné doby, z konce 10. století.

Sám název, cyrilice, ovšem nemůže dokazovati její původ od Cyrila, poněvadž ničím není potvrzeno stáří této tradice, obsažené v pojmenování písma; název obojího písma mohl býti snadno změněn v pozdější době.

Nemáme tedy přímých důkazů pro řešení této otázky. Nicméně některá fakta a nepřímé úvahy svědčí pro domněnku že písmem cyr.-met. byla hlaholice. Většina známých nám nejstarších památek, vzniklých na jihu — je psána hlaholicí, přitom lze jasně znamenati užší souvislost hlaholice s Makedonií. Ovšem známe cyrilský nápis z roku 993, nalezený nedaleko jezera Prespanského (v. dále § 13). Ale tento nápis dokazuje jen to, že cyrilice na konci 10. stol. sloužila běžným potřebám, — užívalo se jí na nápisech, — ale v církevním písemnictví mohla vládnouti ještě hlaholice. Zvláště důležité jest to, že byla hlaholice známa v nejstarší době i na území západoslovanském, jehož se týkala misionářská činnost věrověstů, což nelze tvrditi o cyrilici. To ukazuje Kijevský misál a jeho svědectví potvrzují pozdější Pražské zlomky — hlaholské to památky se stopami českými (v. dále § 12). Obě památky nutí, abychom předpokládali, že písmem starého písemnictví v diecési Konstantina a Metoděje byla hlaholice, nikoli cyrilice.

Z Moravy bylo přeneseno církevněslovanské písemnictví také k Chorvátům, a že k nim došlo právě hlaholské písemnictví a ne cyrilské, dosvědčují jejich liturgické knihy, užívané dodnes.

Konečně nebylo by možno chápati rozkvět hlaholice v Makedonii, kdyby byli tam cyrilici přinesli žáci Cyrilovi a Metoději. Naopak však zcela přirozené bylo, že strojené a těžké písmo hlaholské vytlačila prostší a pohodlnější cyrilice.

Znal-li Chrabr jen jediné slovanské písmo — jak se domnívají někteří badatelé —, nedokazuje nápis z r. 993, že tím jediným písmem byla cyrilice: od Chrabra do r. 993 byla dosti dlouhá doba, aby mohlo vzniknouti nové písmo — cyrilice; charakteristická jsou slova Chrabrova: аще ли кто речеть, ꙗко нѣ(тъ) оустроилъ доброѣ понеже сѧ постраꙗлъ и еще atd.

A. Hlaholské památky.

12. Ani jedna ze starých staroslověnských památek není datována. Avšak po stránce paleografické i po stránce jazykové jest nejstarší Kijevský misál.

1. Kijevský misál (*MisK.*) jest překlad z latiny (mešní knihy, misálu) a tedy nemůže souviseti s překladatelskou činností slovanských apoštolů. O jeho původ jest spor: někteří jej pokládají za český přepis starší církevněslovanské předlohy, jiní

vidí v něm reflex zvláštního staroslověnského nářečí, jež mělo ц a з za prasl. *tj*, *dj* a шч za *sk* a *st* (+ *j*). V slovníku MisK. jsou ovšem stopy západního zabarvení: оплатъ (oblata), прѣфацнѣ, папежь (pontifex), рѣснотнєьнъ (certus), *цїрькъ (цїрькъкє); o мьша v. dříve v § 4.

Vydal MisK. Jagić, Glagolitica, Vídeň 1890 (se snímky): srov. Grunskij, Памятники и вопросы древне-славянской письменности 1, Jurjev 1904; Vondrák, O původu Kijevských listů 1904, Kulbakin v ЖМНПр. 1906, č. 3, 185 n., Изв. 10, 1905, 4, 320 n.. RÉSl. 2, 1922, 196-198; Durnovo v Slavii 1, 1922-23, 219-227; přehled literatury u Weingarta v Novém Atheneu 3, 1921, 295 n.: nejnověji Sievers, Die altsl. Verstexte von Kiew u. Freising. Im Verein mit G. Gerullis u. M. Vasmer, 1924, van Wijk, Księga pamiątkowa ku czci O. Balcera 2, Lvov 1925, 665—667.

2. Zografské čtveroevangelium *(Zogr.)* patřilo dříve zografskému monastýru na Athose, nyní je v Publ. bibl. v Petrohradě.

Vydal je Jagić, Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis..., Berlín 1879, s latinským úvodem. O jeho jazyku Jagić v AslPh. 1, 1876, 1-55 a 2, 1877, 201-209, Grunskij, Къ Зогр. еванг. Сбор. отд. 83, 1907, č. 3; nověji van Wijk v AslPh. 37, 1920, 371 n., RS. 9, 1921, 1 n. a v Slavii 1, 1922, 215 n. a Kurz, LF. 50, 1923, 229 n.

3. Mariánské čtveroevangelium *(Mar.)* odvezené z monastýra Presv. Děvy Marie na Athose, nyní v moskevském Rumjancevském museu.

Vydáno od Jagiće, Маріинское четвероевангеліе съ примѣчаніями и приложеніями, Petrohrad 1883 (zkr. *Mar. ed.*): srov. o něm Miletič v Пер. Спис. 19—20, 1886, 210—252, Polívka v LF. 11, 1884, 403—411. Buzuk, Къ вопросу о мѣстѣ написанія Маріинскаго Евангелія v Изв. 23, 1918, kn. 2, 109 n., 29, 1924, 307 n. (a mou kritiku v Juž. Fil. 4, 1924, 219 n., 5, 304 n.)

4. Assemanův evangeliář *(Assem.)*, rukopis vatikánské bibliotéky (nazvaný podle jejího učeného knihovníka Assemaniho), obsahuje text evangeliáře (aprakosevangelium). I po stránce paleografické i po hláskoslovné jest mladší než Zogr. a Mar.; co se týče archaismů tvaroslovných a lexikálních, jest starší než Zogr.

Vydal jej Rački, Assemanov ili vatikanski Evangelistar, Záhřeb 1865 (s úvodem Jagićovým o jazyce) a pak Crnčić, Assemanovo izborno evanjelje, Řím 1878; v obou vydáních hojně nepřesností. v. Kurz LF. 53, 1926, 106 n. a 234 n.; posledních osm listů (151—158) otiskl fototypicky Vajs (Specimina codicis Assemaniani Slavici Vaticani, Romae 1924).

5. Sborník Clozův *(Clos.)* zlomek homilií o 12 listech; z nich 10 našel slavný slavista první poloviny 19. století, Kopitar, v bibliotéce hraběta Cloze, odtud dal sborníku, který i vydal r. 1836, jméno Glagolita Clozianus.

Překlad homilií zachovaný ve sborníku Clozově nesouvisí ovšem s počáteční periodou církevněslovanského písemnictví, ale sama památka podle své stránky paleografické a jazykové není mladší než Assem. a Mar. K Mar. se blíží tento sborník některými znaky jazykovými.

Nově vydal jej Vondrák, Glagolita Clozův, v Praze 1893, s úvodem o původu, jazyku atd.

6. Sinajský žaltář *(Ps. Sin.)* nejstarší text žaltáře (jest v knihovně monastýru sv. Kateřiny na Sinaji). Památka ta podle fakt paleografických i jazykových náleží přibližně do téže doby jako Assem., Cloz. jest snad o něco mladší.

Vydal jej nově Severjanov, Синайская Псалтырь, глаголическій памятникъ XI в., 1922 (Пам. ст.-сл. яз. IV.) s glosářem; přístupnější dosud jest starší nepřesné vydání Geitlerovo (Psalterium, glagol. spomenik, Záhřeb 1883), větší a závažnější jeho chyby (kromě jerů) uvádí Kulbakin v Juž. fil. 4, 1924, 166 n.

7. Sinajské euchologium *(Euch. Sin.)* — nejstarší text tohoto obsahu, liturgiář (služebnik a trěbnik) — jest v téže knihovně monastýru sv. Kateřiny na Sinaji. Podle paleografických známek jest přibližně ze stejné doby jako Ps. Sin.

Vydal je Geitler, Euchologium, glagolski spomenik manastira Sinai brda, Záhřeb 1882 — nespolehlivě. Srov. také Nahtigal, Starocerkvenoslovanski evchologij. Razprave izd. znanst. društvo za human. vede v Ljubljani 2, 1925. 221—288. Rozbor jazyka (hláskosloví a tvarosloví) na základě vyd. Geitlerova — Pr. Lang, Jazykovědecký rozbor Euch. Sin. Zpráva gymn. v Příbrami 1888, 1889 a 1890, str. 53, 80 a 53 (zkr. *Lang* I, II, III.); srov. dále také van Wijk AslPh. 40, 1926, 271 n.

8. Makedonský (Rylský) hlaholský zlomek (*Mak. hlah. sl.)* — úryvek z homilií Efrema Sirina — přibližně z téže doby jako Ps. Sin. a Euch. Sin. Přeložen byl v době Simeonově (srov. страна, жизнь, съборъ a j.). Zlomek se chová v knihovně Ruské akademie nauk.

Vydal jej Iljinskij, Македонскій глагол. листокъ. Отрывокъ глагол. текста Ефрема Сирина XI в., 1909 (Пам.ст.-сл.яз. I, в. 6-й), srov. Pogorělov v Sbor. Fortunatovově, 492 n. = РФВ. 49, 1908, 24 n.

9. Ochridské zlomky (*Ev. Ochr.*), zlomek evangelia, nalezený od Grigoreviče v Ochridě — jest přibližně stejného stáří jako Mak. hlah. zl.

Vydal je Iljinskij, Охридскіе глагол. листки. Отрывокъ древне-церковно-славянского Евангелія XI в., 1915 (Пам. ст.-сл. яз. III, вып. 2-й).

10. Pražské zlomky (*Praž. sl.*). Lze je počítati do kanonu staroslověnských památek jen s určitou výhradou: památka jest jasně český přepis starší církevněslovanské předlohy, zhotovený jistě ne před koncem 11. stol. Obsahuje zlomek nešpor podle liturgie východní.

Nalezeny byly r. 1855 v pražské kapitulní knihovně svatovítské a vydány od Höflera a Šafaříka (Glagolitische Fragmente, Praha 1857). Nově je vydal Grunskij, Пражскіе глагол. отрывки, 1905 (Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 4-й) a Vondrák, O původu Kijevských listů a Pražských zlomků, Praha 1904.

Uvedené hlaholské památky nemají žádné udání o době vzniku a lze určovati jejich stáří jen přibližně a poměrně srovnáváním jejich jazyka s jazykem památek psaných cyrilicí, pro jejichž časové určení máme přece jakousi oporu. Jest všechny patrně klásti do 11. stol. a jen MisK. lze položiti na konec 10. stol. nebo na počátek 11. stol., poněvadž vyniká nad ostatní zřetelně větším stářím i po stránce paleografické i jazykové. Z ostatních nejstarší jest Zogr., ostatní je těžko zařazovati přesněji než prostě do 11. století: některé jsou starobylejší v jedné věci, druhé v jiné; rozdíly ty značnou měrou závisí na poměru písaře k předloze. Tak písař Assemanova evangeliáře svobodněji než ostatní písaři vnášel do své práce jazykové jevy své doby: proto na př. se v něm užívá velmi nepravidelně písmen ъ a ь. O něco mladší v poměru k druhým se zdají: Ps. Sin., Euch. Sin., Mak. hlah. zl., Ev. Ochr.

B. Cyrilské památky.

13. Starých památek církevněslovanského jazyka, psaných cyrilicí, známe méně než hlaholských. Jsou to: Savvina kniga, rukopis Suprasl ský, Chilandarské zlomky, zlomky Undolského a Makedonský zlomek.

Pro paleografické ocenění stáří cyrilských památek jest nám oporou náhrobní nápis bulharského cara Samuila

z r. 993, nalezený r. 1899 ve vesnici Germanu blízko jezera Prespanského (v Makedonii). Pravá strana kvádru jest vylámána, proto jsou v nadpise mezery. Nápis ten zní:

Ѣ҃ъ имѧ ѡтьца и сн҃ъ
иѩа и ст҃аго дꙋха а
зъ самоилъ рабъ бж҃(ии)
полагаѫ памѧть (ѡц)
ѹ и матери и брат(ꙋ и)
а крьстѣхъ си(хъ си)
имена ꙋсъпъш(ихъ ии)
кола рабъ бж҃ии (рицѣими)
ѣ дак(и)дъ написа (же сѧ къ)
лѣто ѿъ сътво(рениѣ мира)
ꙋ ,ѹ҃ ѳ҃ а҃ иинъди(кта ѹ҃)

V závorkách jsou chybějící části slov dohadem doplněny.

Nápis vydán byl v Извѣстія Русскаго Археолог. Института въ Константинополѣ 4, 1899, kn. 1. s připojenými články o něm od Florinského a Miletiče; poslední dobou od Lavrova v Enc. slav. fil. 4, 1915, 22—27. Srov. K. Jireček a Jagić v AslPh. 21, 1899, 543 n.

1. Savvina kniga (evangeliář, *Sav.*) podle jazyka a paleografických známek náleží do 11. století, asi do jeho poloviny, je v moskev. Tipograf. knihovně.

Ve vydání Ščepkinově (Саввина книга, Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 2-й, 1903) jsou některé nepřesnosti, na které ukázal Karinskij v Изв. 19, 1914, kn. 3, 206—216. Ščepkinovo Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги (1899, Сбор. отд. 67, č. 10) obsahuje podrobný rozbor památky.

2. Supraslský rukopis (*Supr.*) nalezen byl v supraslském monastýru (u Bělostoka), obsahuje sborník legend, životů svatých (neúplná mineja na březen) a homilií; náleží přibližně do stejné doby jako Sav. Tvarosloví v Supr. ukazuje mladší původ jeho překladu, než je u textů, příslušejících do doby cyr.-met.

Vydal jej Severjanov, Супрасльская рукопись I, 1904 (Пам. ст.-сл. яз. II, вып. 1-й), srov. РФВ. 55, 1905, 339 n. Práce o něm: Vondrák v Sitzber. Wien. Akad. 1886, 112, 1890, 122, 1891, 124; Oblak v AslPh. 15, 1893, 338 n.; Abicht a Schmidt v AslPh. 15, 1893, 321 n., 16, 1894, 140 n., 18, 1896, 188 n.; Pastrnek v LF. 24, 1897, 96 n.; Leskien v Abh. d. phil.-hist. Kl. d. Sächs. Gesellsch. 27, 1909, 448 n. a 28, 1911, č. 1; Zivier, Studien über d. Codex

Suprasl. I, 1892, II, 1899; van Wijk, Zur Komposition der altkirchenslavischen Codex Suprasliensis, Amsterdam 1925 a AslPh. 40, 1926. 266 n.; Durnovo v Изв. 30, 1926, 353—429.

3. Chilandarské zlomky (*Chil.*), úryvek katechese Cyrila Jerusalemského, — přibližně z téže doby jako Sav. a Supr. (je v univers. bibliotéce v Oděse).

Vydal je Kulbakin, Хиландарскіе листки, отрывокъ Кирилловской письменности XI вѣка, 1898 (Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 1-й). srov. Vondrák v AslPh. 22, 1903, 542—553.

4. Zlomky Undolského (*Und. sl.*), úryvek evangelia jsou v moskevském Publ. i Rum. museu; podle známek paleografických jsou o něco mladší než Chil., Sav. a Supr. (srov. litery ѧ, ꙑ, často se užívá ѡ).

Vydal Karskij v Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 3-й, 1904.

5. Makedonský zlomek (*sl. Mak.*) — jest dochován tak špatně, že má velmi malý význam pro staroslověnskou mluvnici. Obsahuje zlomek původní skladby a lze stanoviti, že závisí na úvodu Jana, exarchy bulharského, k překladu Bohosloví Jana z Damašku. Jest chován v knihovně Ruské akademie nauk.

Vydal jej Iljinskij v Пам. ст.-сл. яз. I, вып. 5-й, 1906.

6. Ostromírův evangeliář (*Ostr.*), evangeliář napsaný v Novgorodě v l. 1056—1057; může také prospěti staroslověnské mluvnici, protože při jeho stáří a při pozornosti písaře, s jakou sledoval předlohu, lze snadno odděliti jeho ruské znaky a máme starší staroslověnskou předlohu s jejími hlavními jazykovými vlastnostmi.

Vydán od Vostokova r. 1843 a fotograficky r. 1889 na náklad Savinkova; opravy vydání Vostokovova v studii Kozlovského, О языкѣ Остромирова Ев. (Изслѣд. по русск. языку I, 1885 n., 1—127). Srov. také Fortunatov, Составъ Остромирова Ев. (Сборникъ статей, посвящ. Ламанскому 2, 1908).

Většina uvedených památek cyrilských není datována; ale srovnání jich, co se týče paleografických známek, pravopisu a jazyka s evang. Ostromírovým, připouští domněnku, že Savvina kniga, Supraslský rukopis a Chilandarské zlomky náležejí do první poloviny nebo právě do poloviny 11. stol., zl. Undolského a Makedonský pak nejzáze do konce 11. století.

Pozn. Souborně o datování a lokalisování památek jedná můj článek (Du classement des textes vieux-slaves) v RÉSl. 2, 1922, 175—205.

14. *Mluvnice staroslověnského jazyka:* Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache[6], Heidelberg 1922 a Grammatik der altbulgarischen Sprache, Heidelberg 1909; Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik[2], Berlín 1912; Kulbakin, Древнецерковно-словянскій языкъ[3], Charkov 1917, Грамматика церковно-словянскаго языка по древнѣйшимъ памятникамъ, Petrohrad 1915 (Enc. slav. fil. 10); Pastrnek, Tvarosloví jazyka staroslověnského s úvodem a ukázkami[2], Praha 1912; Fortunatov, Лекціи по фонетикѣ старославянскаго (церковнослав.) языка. Посмертное изданіе. Petrohrad 1919.

Chrestomatie: Vondrák, Církevněslovanská chrestomatie,[2] Brno 1925.

HLÁSKOSLOVÍ.

(Fonetika).

I. Hlásky jazyka praslovanského a jazykové skupiny jihoslovanské.

15. Praslovanský systém hlásek v době před rozdělením praslovanského jazyka byl tento:

samohlásky (vokály): *a, o, u, e, i, y, ě, ǫ, ę, ъ, ь*;

souhlásky (konsonanty): *r, l, n, b, p, v, m, t, d, s, z, k, g, ch, j, dz, c, č, š, ś, ń, ř, l', ť, ď, ś.*

Písmeno *y* označuje hlásku, která jest v ruštině v slovech *ты, сын* atd. a v týchž slovech v polštině. Hlásku *ě*, vzniklou jednak z ide. *ē*, jednak z ide. *oi̯, ai̯ (ōi̯, āi̯)*, pokládám — na rozdíl od Hujera (Úvod 37) — za *e* zavřené, jež snad přešlo v jednoslabičné spojení *i͡e* (v nejrannější době praslovanské periody mohlo býti otevřeným *ē*), srov. van Wijk, Slavia 2, 1923, 593-595.

Písmena *ǫ, ę* označují nosové *o, e* (nosovky, nasály), písmena *ъ, ь* redukované vokály (kratší než krátké): *ъ* pokládám za vokál stejné horizontální polohy, jako jest *y*, ale střední výšky, nelabialisovaný a *ь* za vokál předopatrový, střední nebo zvýšené, střední polohy, srov. o této otázce van Wijk v AslPh. 37, 1922. 330-332, Hujer, Úvod 36, Meillet, Sl. comm. 94-95, 160.

Souhláska *v* byla bilabiální *(w)*; *j* mohlo býti v určitých případech *i̯*; *r, l* mohly býti slabičné (sonatní *r̥, l̥* a *r̥', l̥'*); retné souhlásky nemohly býti palatální, neboť *bj, pj, vj, mj* daly *bl', pl', vl', ml'*,

pl', vl', ml'. O prasl. *t', d'* z *tj (kt)* a *dj* srov. Belić, Juž. fil. 2. 1921, 221 n. Souhlásky *k, g, ch* (velární) nemohly býti před palatálními vokály. Souhlásky *c, d͡z, š, ž, č* svým původem byly palatální, ale těžko říci, pokud zachovaly svoji palatálnost do poslední doby existence prasl. jazyka. Souhláska *ś*, vzniklá z *ch* třetí palatalisací, zachovala v praslovanštině svoji palatálnost: srov. rus. *сяк (śak)* bulh. *сякъ (śak)*, v češ. a pol. se změnila v *š*.

Pozn. O podmínkách třetí palatalisace v. Belić, Juž. fil. 2, 1921, 18 n. a 3, 1922-3, 131 n.. Trubeckoj, RÉSl. 2, 1922, 225 n, Vondrák, Sl. 2, 1923, 17 n.. tam i starší literatura: doplniti jest třeba Zubatý, Sbor. filolog. 1, 1910, 148 n.; přehled u Hujera, Úvod 42. Nejnověji Knut Knutsson, Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den slavischen Sprachen, Lund 1926.

Souhlásky před palatálními vokály nebyly palatální, ale byly poněkud palatalisovány: *r', l', n', b', t'* atd.

Podrobněji o praslovanském systému hláskovém viz u Hujera, Úvod 35 n.

16. Hláskový systém v jihoslovanské jazykové skupině byl celkem stejný jako praslovanský.

Nicméně lze stanoviti několik společných jevů neboli znaků, jež sjednocují všechna nářečí jihoslovanská a jež nejsou — v tomto spojení — v ostatních slovanských jazycích, a to:

1. skupiny *kv, gv* se před *ě* vzniklým z dvojhlásky (diftongu) změnily v *cv, d͡zv (cvětъ, dzvězda)*;

2. skupiny *tl, dl* se změnily v *l (pletъ, kratъ)*, — tyto dva jevy jsou i ve východní neboli ruské skupině slovanské;

3. prasl. *or, ol* na začátku slova před souhláskami — tam, kde se změnily v západních slovanských jazycích a ve skupině východní (ruské) v *ro-, lo-*, — daly ve skupině jihoslovanské většinou *ra-, la-* (*ravьnъ, lakъtь* atp.);

4. tytéž skupiny uvnitř slova před souhláskou daly v jihoslovanské skupině *ra, la* a skupina *er, el* v stejné poloze *rě, lě* (*gradъ, glava, brěgъ, mlěko* atd.) — stejně jako v češtině;

5. v jihoslovanské skupině nebylo tendence ke ztrátě slabičné platnosti u slabičných *r̥, l̥*, kteráž tendence se uplatnila i ve východní (ruské) skupině i většinou ve skupině západní; proto ve všech jižních jazycích slovanských v starších jejich obdobích je slabičné *r* a *l (sъmrtь, vlkъ)* atp. — jako většinou i v češtině.

Další jevy obecně jihoslovanské jsou:

6. změna *ъ*, *ь* před *j* v hlásky, třebaže kvantitativně redukované, přece kvalitou odpovídající hláskám *y*, *i* (*myjǫ*, *bijǫ* atp.), — tato změna jest i v západních jazycích slovanských (srov. pol. *myję*, *biję*, *śmija*, *szyja*, stč. *myju*, *šíjě* — nč. *biji*, *bij* jsou však novotvary, stč. bylo *bíi* z *b'ú*, imper. *bí*, *zmie*) a ze skupiny východní v brus. a mrus. (mrus. *мию*, *миў*, *пиў*, *шия*), ale ne ve vrus. (*мою*, *моў*, *шея*, *неў*);

7. v jihoslovanské skupině nepronikla v nejstarším období jejím tendence k přechodu palatalisovaných souhlásek (před předopatrovými vokály) v souhlásky palatální.

O znacích tvaroslovných, morfologických, na př. o -ę v gen. sg. a nom.-akk. pl. f. **vol'ę*, akk. pl. m. **konę* (= rus. i záp. slov. **vol'ě*, **koně*), společných jižním jazykům slovanským, nemluvím v této části.

II. Hláskosloví jazyka Cyrilova a Metodějova a staroslověnských nářečí v 10.—11. století.

17. Všechna nářečí projevující se v staroslověnských památkách z 11. století — necháme-li stranou české znaky v MisK. a Praž. zl. a ruské v Ostr. a máme-li na zřeteli jen jihoslovanský základ jazyka v památce první a jihoslovanskou předlohu u druhé a třetí — náleží do skupiny jihoslovanských nářečí, t. j. jsou charakterisována právě uvedenými znaky jihoslovanskými: *cv*, *d͡zv*; *l* z *tl*, *dl*; *ra-*, *la-* na začátku slov v určitých případech; *-ra-*, *-la-*, *-rě-*, *-lě-* z *-or-*, *-ol-*, *-er-*, *-el-* před souhláskou uvnitř slov, slabičné *r̥*, *l̥*; redukované *i*, *y* před *j*; snad poněkud palatalisované, ale ne palatální souhlásky před palatálními vokály.

Do téže skupiny jižních nářečí slovanských náležel a týmiž jihoslovanskými znaky byl charaktorisován i jazyk věrověstů — sv. Cyrila a Metoděje. Ale mimo to se jazyk cyr.-met. lišil od mnoha jiných jihoslovanských nářečí té doby některými osobitými znaky; v nářečích pak z 10. a 11. století, která se přímo nebo nepřímo projevují v památkách staroslověnských, nalézáme nadto ještě některé nové znaky, vzniklé v 10.—11. století.

O hláskové podobě jazyka cyr.-met. můžeme usuzovati na základě rozboru prvního slovanského písma (hlaholice) a psaní nejstarších staroslověnských památek.

18. V *písmu* cyr.-met. jsou tato písmena (užíváme cyrilské transkripce):

A. pro samohlásky: а, о, ѫ, ѹ, ѩ, ѣ, е, и, ѣ, ѧ, ь (ьа, ьѫ, ьѭ);

B. pro souhlásky: р, л, м, н, б, п, т, д, к, г, в, с, з, ш, ж, х, ц, ч, ѕ.

Samohlásky (vokály) а, о, ѫ, ѹ, ѩ, ѣ, е, и, ѣ, ѧ, ь se shodují s praslovanskými a obecně jihoslovanskými samohláskami *a, o, ǫ, u, y, ō, e, i, ě, ę, ь.*

Právě tak se i uvedené souhlásky (konsonanty) staroslověnského jazyka shodují s praslovanskými a obecně jihoslovanskými souhláskami *r, l, m, n, b, p, t, d, k, g, v* (bilabiálním), *s, z, š, ž, ch, c, č, ďz.*

Pro hlásku *j* nemělo staroslověnské písmo zvláštní písmeno.

Palatálnost souhlásek р, л, н, с označuje se zvláštním znakem nad literou pro souhlásku; řecké měkké *g* anebo jeho slovanská náhrada označuje se v hlaholici zvláštním písmenem ѥ.

Vedle písmen ѧ, ѫ, ѭ již v nejstarších památkách užívá se i znaků ьа, ьѫ, ьѭ, u nichž první část označuje po samohlásce nebo na začátku slova *j* nebo *ĵ*, po souhlásce palatálnost této souhlásky.

Písmo samo o sobě a zběžné poznámky dosud k němu připojené nedávají úplného názoru o hláskovém systému jazyka cyr.-met. Ale některé hláskové znaky bijí do očí a mohou býti poznamenány hned:

1. to, že se užívá v hlaholici ѣ pro а po palatálních souhláskách i pro ѩ, ukazuje na velmi otevřený charakter této hlásky;

2. praslovanskému (a pravděpodobně i obecně jihoslovanskému) *ť, ď* odpovídají ve všech nejstarších památkách spřežky шт, жд; není pochyby, že tomu tak bylo i v jazyce cyr.-met.;

3. rozdíl mezi prasl. *s* a *ďz*, který se pravděpodobně zachoval ještě do doby jihoslovanské jazykové jednoty, jest uchován ještě v jazyce cyr.-met.

Přesnější názor o hláskové podobě jazyka slovanských apoštolů dostaneme z podrobného rozboru dokladů nejstarších památek. Z toho rozboru vytěžíme také data o různých hláskových jevech staroslověnských nářečí 10. a 11. století.

Nosovky (nasály).

19. Praslovanské a obecně jihoslovanské *nosové* (*nasální*) *o* a *e* (nosovky *ǫ*, *ę*) zachovaly se jasně beze změny v jazyce cyr.-met. Že jejich nosovky byly nasální *o* a *e*, jest jasně viděti ze samého složení *písmen hlaholských* pro ně: v první části *ǫ* (ѫ) vidíme hlaholské *o* (ѡ) a v první části *ę* (ѧ) hlaholské *e* (ѥ); druhá část ҃, společná oběma písmenům, zřejmě označovala nasální charakter vokálu, vyznačeného první částí písmene.

Stejně jako dvěma písmenům cyrilským ѥ a ѩ odpovídá v hlaholici jedno, také patrně v hlaholici původně bylo jen jedno písmeno ѧ, odpovídající cyrilským ѧ a ѩ. Toto starší stadium hlaholské grafiky jeví se i v nejstarších hlaholských památkách — v MisK. — i v pozdějších — v Ps. Sin., Ev. Ochr. a Praž. zl.

Ostatně ani *původní cyrilice* neměla písmeno ѩ: v Sav. jest ѧ v platnosti ѩ (ję) a ѧ (hlaholské ѣ), řidčeji ѧ v platnosti nejotovaného ѧ (ę); v Supr. jsou dvě písmena: ѧ po samohláskách a ѧ po souhláskách; v Chil. jest tomu naopak: po samohláskách ѧ, po souhláskách ѧ (v starší podobě); v Mak. zl. se užívá ѧ v platnosti ѧ i ѩ (ale dvakrát psáno ѧ a to v platnosti ѧ, ę); v Undol. zl. je jediné ѧ — pozdní znak.

20. V staroslověnských památkách, nám zachovaných, projevují se *dialektické známky* v nosovkách — pozdějšího původu — pravděpodobně z 11. století a vůbec jevy netýkající se jazyka apoštolů.

V MisK. nelze stanoviti žádných změn.

Pozn. Ve tvaru ѥзеканоѥ v VI^{b} $_{7-8}$ může býti i přepsání, -оѥ m. -ѧ.

V Zogr. je již oddělena ze společného písmena pro ѧ a ѩ druhá část a užívá se jí jako samostatného písmene pro *ę*; mimo to jest v Zogr. zvláštní písmeno, patrně pro nosovku, užívané jen v jediném tvaru — v nom. sg. masc. part. praes. typu гѡѧдѧ, сѧ: místo písmene ѧ bývá někdy psáno v tomto tvaru ҃. Toto záhadné písmeno pravděpodobně značí *ę* přenesené do tohoto tvaru analogií podle jiných sloves (ѥнѧѧ, глаголѧ), ale bez palatálnosti předchozí souhlásky (souhlásky to tvrdé nebo dokonce labialisované, kdežto ve ѥнѧѧ bylo ѧ pravděpodobně palatalisováno).

Dále v Zogr. jest dosti dokladů rozličných odchylek od pravidelného užívání písmen pro nosovky. Dosah jejich jest třeba

určovati velmi opatrně. Mnoho dokladů takových odchylek lze vysvětlovati jako přepsání. Všechny ty doklady tak sice vysvětlovati nelze, ale nelze ovšem také vyvozovati výslovnost ѫ jako ѹ na základě jediného dokladu, jenž se nepodobá přepsání — ан'дрѣѹ akk. sg. (L 6 14, m. андрѣѭ nebo андрѣѫ) — ostatní doklady jsou pravděpodobně přepsání; co se týče dokladu пѫн'тѣскѹмѹ Mt 27 2, Mr 3 1, L 3 1, zde patrně ѫ vzniklo z о před -нт-.

Dokladů matení ѧ s ѥ jest mnohem více než matení ѫ a ѹ: srov. ѣ крѣма своѧ L 1 20 (m. своѥ), чѣто сѣкаша J 10 6 (m. сѣкашѥ), бывѣша J 6 10 nom. pl. masc. (m. -ѥ), бѧштѣдѣнѣ (m. бѥштѧдѣнѣ) L 20 29 a j. Vysvětlovati všechny takové příklady jako přepsání jde těžko. Pravděpodobně podklad tohoto matení ѧ a ѥ v písmu je do jisté míry fonetický: pravděpodobně ѧ bylo hláskou *e* se slabou nasalisací. Tomu nasvědčují i doklady záměny ѧ a и (vedle vyskýtající se záměny ѥ a и), ač část těchto dokladů může býti také jen přepsání. Spolehlivější doklady záměny ѧ a и jsou tyto: сноѥ ѥаша (m. ѥаши) Mt 12 27, осѫдѧтѣ L 11 31 (m. осѫдитѣ), ѹзьрѧтѣ Mt 13 15 (m. ѹзьрѧтѣ).

Některé doklady vzájemné záměny ѫ a ѧ nelze také vysvětlovati bez předpokladu, že se už v řeči písaře začal hláskoslovný proces, který se jasněji projevil až později: změna ѧ v ѫ po jistých souhláskách a po jiných ѫ v ѧ. Nejspolehlivější je doklad ѥодꙑ ѣслѣплѫштѫѭ gen. sg. m. -штѧѩ J 4 14. Záměna ѧ za и v slově ѥаша (srov. výše) neznamená změnu ѧ v ѥ po ш, ale ukazuje jen, že se písmena ѧ a ѥ, и asociovala s jednou a touž hláskou, neboť někde písař psal ѥ, kde vyslovoval и, a jinde ѧ, kde vyslovoval ѥ.

Pozn. Srov. o nosovkách v Zogr. také Kurz LF. 50, 1923, 230 n.

21. V Mar. odchylky od pravidelného užívání ѫ a ѧ dávají jiný obraz. Není pochyby, že nosovka ѫ v řeči písaře Mar. buď ztratila nasální charakter nebo se její nasalisace oslabila a že vokál ten se změnil v *u* čisté nebo nanejvýš velmi slabě nasalisované. Jagić v Mar. ed. 423 uvádí přes 40 příkladů ѫ (ѭ) místo ѹ (ю) a přes 20 příkladů na ѹ (ю) m. ѫ (ѭ), poznamenávaje, že neuvedl všechny. Jednotlivé případy bylo by možno pokládati za přepsání (na př. мѫжѫ dat. sg., нѫщѫѭ dat. sg., сѣказанѫ сѫщю, грѣшьнѫ мѫжю atp.), ale většinu dokladů

nelze tak vysvětlovati: къ немѫ m. къ немоу Mt 8 5, по обычаѭ m. по обычаю L 2 27, 42, зълодѣѭ gen. dual. m. зълодѣю L 23 39, къ очиѭ нашею Mr 12 11 atp. Zvlášť důležité jest, že se často užívá ѫ m. оу a ѭ m. ю, což dokazuje, že pro písaře písmena ѫ a оу, ѭ a ю byla rovnocenná. Daleko řidší případy о m. ѫ v Mar. (celkem 16) jsou prostá přepsání; písař nedopsal hlaholské ѫ, jehož první částí jest *o*: водетъ, содитъ, къ одино atp., srov. Jagić, Mar. ed. 424. To potvrzuje i fakt, že někde není dopsáno také оу: помилои, оченикъ, ухо atp. (ib.). Nepochybná záměna ѫ a оу v Mar. jest známkou srbského charakteru; nedostatek záměny ѧ a ѥ v Mar. nepřekáží takovému závěru, poněvadž jest zcela pravděpodobné, že *ę*, jakožto hláska otevřenější, déle zachovala svou nasalisaci než *ǫ*, srov. Juž. Fil. 4, 1924, 220 n.

22. Také Cloz. jako Mar. projevuje nářečí se změnou *ǫ* v *u*: srov. когонасучеиоуъ 28, разлючаете 133, тажю 145, мѫкоу (akk. sg.) 617, моука 620, оусоуждаѭште 654, ѫтроеу (akk. sg.) 746, моуцѣ 755, моукы II 53, дроугоуъ II 111 a naopak -ѫ m. оу: отъ сѫдѫ 261 m. отъ сѫдоу *(ἐντεῦθεν)*; zdá se, že poslední doklad jest přepsání. Doklady pro ѥ za ѧ nejsou.

Dva doklady záměny ѫ a ѧ (доушѫ akk. pl. 533 a гл҃ѧ 1. sg. praes. 877) nestačí k nějakým závěrům. Doklad сѧдѧштаго 37 jest buď přepsání nebo stará alternace kmenů *sěd-* a *sęd-*. Doklady немогоште 180 (-го- m. -гѫ-), бьсѣко akk. sg. f. 275 jsou jasně přepsání a akk. sg. f. новоѭ 30, коѭ II 114, А҃новъноѭ II 28 jsou buď také přepsání nebo tvary vzniklé vlivem tvarů моѭ, теоѭ.

23. Assem. nemá spolehlivých dokladů záměny ѫ a ѧ s jakýmikoliv orálními vokály, ale jest v něm několik dokladů záměny nosovek: приемлѧтъ Mt 17 25, въсплачѧтъ сѧ Mt 24 30, плачѧщии сѧ Mt 5 4, плачѧщи сѧ L 7 38, помажѧтъ Mr 16 1, лъжѧще Mt 5 11, льжѧ akk. sg. J 8 44. Tedy, lze-li věřiti vydání Črničičovu, v jazyce Assem, se projevuje změna ѫ v ѧ po л̂, ч a ж. Tato poslední změna, totiž жѫ v жѧ, se sice nevyskýtá v pozdějších památkách, které zaměňují nosovky, — v nich obvykle naopak жѧ > жѫ, — to však nevyvrací možnost, že v 11. stol. byla nářečí se změnou жѫ v жѧ. Tuto možnost podporuje svědectví v Assem. o silné palatálnosti souhlásek ж a ч, srov. dále § 117.

24. V Ps. Sin. jsou bezpečné stopy stsl. nářečí se změnou *ǫ* v *o*. Dokladů, kde je ѫ nahrazeno písmenem ѻ, jest tolik v poměru k dokladům ѥ m. ꙗ (= ѧ i ꙗ), že by bylo nesprávné pokládati je za přepsání (t. j. za nedopsané ѫ). Srov. гоѩлеѫ 31 2, доброѣ 73 5. заѩлодішꙗ 106 4, зꙗлоѥо akk. sg. f. 51 3, лоѣ 77 57, 74 4, искоштеінмъ 23 6, молітѥо akk. sg. f. 101 18, 108 4, 105 44, можемъ instr. sg. 17 26 atp. (přes 27 dokladů). K tomu jsou i opačné doklady, ѫ m. ѻ. Některé z nich sice mohou býti přepsání, leč v celku a společně s doklady pro ѫ m. ѻ svědčí pro fonetický podklad tohoto jevu, srov. ѩторѫꙗ 47 1, ѩꙗѫѣѫтъ 64 14, мнѫꙗ 43 16 atp. Několik dokladů matení ѫ a ѹ (ю) — uvedeny jsou u Vondráka, Altk. Gr.[2] 154 — nestačí na závěr; bylo by odvážné osnovati na těchto dokladech domněnku o srbochorvatském zabarvení Ps. Sin.: іскрьнꙗмоѹ 34 14.*) Několik dokladů na ѥ m. ꙗ (= ѧ i ꙗ) vzniklo také pravděpodobně přepsáním (nedopsané ꙗ): srov. ѥзꙗщі 2 1, сꙗпешті 87 6 atp. Jsou i případy, že jest vynechána první část písmene ꙗ, t. j. m. obvyklého ꙗ v Ps. Sin. jest napsáno hlaholské ѧ (ѥ); toto ѧ (ѥ) někdy jest i m. ѩ nebo ѫ, totiž jest vynechána první část těchto znaků. Případů opačné záměny ꙗ (= ѧ) za ѥ jest ještě méně: імꙗніхъ = імен(ъ)іхъ 15 4, імѧні 65 2, ѥфꙗмоѥі 77 9; pravděpodobně se při slabé nasalisaci *ǫ*, kterou lze předpokládati pro 11. stol., rozdíl mezi ен, ем a ѧн, ѧм málo cítil. Dokladů vzájemné záměny ѫ a ѧ jest přece jen málo pro pevné závěry, třebaže se všechny shodují s pravidelnou t. zv. středobulharskou záměnou nosovek: стѧѩ akk. pl. 22 3, землꙗ akk. sg. 64 10, дꙗ gen. sg. 68 2.

25. Euch. Sin. v nespolehlivém vydání Geitlerově poskytuje několik dokladů nepravidelného užívání ѫ a ѧ: dva doklady ѻ m. ѫ (mohou býti přepsání), dva doklady ѫ m. ѻ, čtyři ѹ (ю) m. ѫ (ѭ), dva ѥ m. ѧ, tři ѧ m. ѥ, dva ѧ m. ѣ, jeden доклад ѥ m. ѧ, jeden ѧ m. ѧ, pět pro vzájemnou záměnu ѫ a ѧ; srov. doklady u Langa I, 23 n.

Sav. také nedává dostatečného materiálu pro vývody: dva doklady — стоѭщꙗ 87 (m. стоꙗщꙗ) a ꙗ m. ѭ 131[b] — k tomu nestačí.

V Supr. také není dokladů, z nichž bychom mohli něco bezpečného vyvozovati. Zdá se, že většina odchylek jsou přepsání.

---

*) Ostatní mohou býti přepsání.

Drobné zlomky hlaholské a cyrilské vůbec neposkytují při malém objemu dosti materiálu pro posouzení jejich jazyka.

26. Zvláštní postavení mají Praž. zl.; že byl poslední jejich písař českého původu, jest jisté a proto nalézáme v nich ѹ m. ѫ a naopak a také ѧ m. ѧ a naopak: бѹдєть I A 10, слѧкою I A 29; мьѧнъноѹю насъницъшаго *(μανναδοτήσαντα)* II B 22—23, ѹдарнша II A 4, възложнша II A 17, та II A 20 (= тѧ).

Ostr., jakožto ruský přepis staroslověnského originálu, také ovšem má doklady pro záměnu orálních samohlásek za nasální a to četné.

27. O sobě stojí příklady, kde se v kořeni střídá nasální a orální vokál: v stsl. památkách jest мѫдити i мѹдити, нѫжда a нѹжда; jednotlivé jazyky slovanské a jejich nářečí také kolísají v těchto kořenech mezi střídnicemi za *ǫ* a *u*: v polštině, kde se nosovky zachovaly, jest *mudzić, zmuda*, v slovinštině, kde *ǫ* dává *o*, je *mudíti*, v různých makedonských a bulharských nářečích jest někde střídnice za *ǫ*, jinde střídnice za *u*; stejně v slově нѫжда. Stejné střídání jest v kořeni *gnǫs-/gnus-* (гнѫшати a гнѹшати), v prefixu *sǫ-/su-* (сѫмьнѣти a сѹмьнѣти) a mezi ѧ a ѣ v помѧнѫти a помѣнѫти.

Ve tvarech (об-, съ-)рѣсти — (об-, съ-)рѧштѫ, лєшти — лѧгѫ a сѣсти — сѧдѫ jest staré střídání základu s infixem v kořeni a bez něho, srov. rus. *лечь — лягу, сѣсть — сяду*, stč. *sadu, sadú* (1. sg. a 3. pl. praes.), ale *sědú* (3. pl. aor.), *sědl* atp.

Kolísání mezi ѧ a ѫ v slově тысѧшта — тысѫшта jest také praslovanské, srov. rus. *тысяча* a srb. *tisuća*.

Jednotlivé památky se liší ve výběru uvedených variantů. Zogr., Mar., Assem., Cloz., Euch. Sin., Ps. Sin. užívají нѫд-, нѫжд-; jest to, patrně dialektickou, zvláštností textů hlaholských, neboť v Sav. naopak jest нѹдитъ 150, нѹждьниці 150 vedle нѫждѫ 59ᵇ, také v Supr. se častěji vyskytuje нѹд-, нѹжд- než нѫд-, нѫжд-.

ѣ

28. Praslovanská hláska *ě* označuje se v cyrilici písmenem ѣ, v hlaholici ѧ. Téhož hlaholského písmene se užívá i na místě cyrilského ꙗ, t. j. pro *ja* a také pro *a* po palatálních souhláskách. Jest v tom jisté svědectví o povaze staroslověnského ѣ.

Nebylo pravděpodobné vůbec rozdílu mezi ѣ napsaným po vokálu nebo na začátku slova a ꙗ, pokud toto ꙗ značí *ja*, poněvadž ѣ jako zvláštní hláska neexistovalo po *j* už v praslovanštině: staré *ě* se po *j* změnilo v *a* (**bojěti sę* > **bojati sę* atp.), staré *oi̯* (= *oj̯*, *aj̯*, *ōi̯*, *āi̯*) po *j* dalo *ei̯* > *i*; stejně i po prothetickém *i̯* (*j*) se praslov. *ě* změnilo v *a*: **jěmь* > **jamь*. Jest tedy ѧ v hlaholském ѣко, ѣмь, коѣти сѧ čísti stejně jako cyrilské ꙗ (*ja*): ꙗко, ꙗмь, коити сѧ.

Také staré *a* se po palatální souhlásce (ne po *j*) označuje písmenem ѣ (ѧ), ale nad písmeno pro předchozí souhlásku se obvykle v nejstarších hlaholských památkách klade znaménko měkkosti, t. j. píše se коньѣ (*koňa*), колѣ (*vol'a*), ale нѣмъ, лѣто bez takového znaménka. Omezoval-li se rozdíl mezi коньѣ a нѣмъ jen na rozdíl v kvalitě souhlásky, t. j. na rozdíl palatální a palatalisované souhlásky, nebo zda se rozdíl, velmi jemný, týkal i samé samohlásky, jest těžko tvrditi s jistotou. Obojí jest možné: *vol'a* — *l'ato* nebo *vol'a* — *l'ätо* se širokým *e* (*e*ᵃ nebo *a*ᵉ, *ä*). Pro druhou možnost svědčí střídnice za staré ѣ v současných nářečích v okolí soluňském (v. dříve v § 4). Tento vokál mohl býti tak blízký vokálu *a* po palatálních souhláskách, že původní staroslověnský pravopis nevystihl rozdílu mezi nimi: po palatálních souhláskách se vokál *a* přirozeně měnil směrem k *e*.

V některých památkách psaných cyrilicí také se užívá písmeny ѣ za ꙗ = *ja* a za ѧ po palatálních souhláskách, v jiných pak jen pro toto ѧ. Tak v Und. zl. гангоринѣ gen. sg. 43, нѣкоѩ 50, ѣки сѧ 8, ѣко 33, септабрѣ gen. sg. 37, 38, 47, 48 atp.: v Mak. zl. ѣкоже 1 11, ськазаниѣ gen. sg. 1 8. V Chil. zl. разарѣсть I B a 9–10, оуподобѣласѧ II A a 17–18, погоубл(ьщин) I B a 1, польѣ nom. sg. II B b 9. V Supr. оутварѣлашта 392 4, огнѣ 263 30, огнѣ 260 30 gen. sg. — srov. огню ib. 261 20 —, поклонѣнте сѧ 262 29, ласѣкоѩ 271 27 atp. V Sav. ѣ m. ꙗ — důsledně — po л: землѣ nom. sg. 47ᵇ, 69ᵇ, колѣ nom. sg. 29, 72ᵇ, 96, 128, кораблѣ gen. sg. 41 atd., řidčeji po р: морѣ gen. sg. 40ᵇ, творѣше 84ᵇ atp. (častěji рѧ m. рꙗ), ale důsledně нꙗ, jen jednou исплѣнѣѧ 144ᵇ, srov. Ščepkin, Разсужд. 275. I v Ostr. jsou takové doklady, pravděpodobně přešly z jihoslovanské předlohy.

Nelze pochybovati, že takovéto užívání ѣ v památkách psaných cyrilicí souvisí s tradicí grafiky hlaholské; v řeči písaře Sav. na př. původní slabika *rě* se jasně lišila od slabiky *ŕa*:

první se píše vždy ѩ, druhá ꙗ, pokud se písař neřídil otrocky předlohou.

29. V jednotlivých případech se mohly ke grafické tradici družiti i příčiny fonetické: vyslovovalo-li se v některém nářečí v 11. století ѩ *(rě)* jako *r'a* (*r'* označuje palatalisované *r*) a současně souhláska *ŕ* vůbec tvrdla, mizel rozdíl mezi slabikami ѩ a ѩ̂ = *ŕa*. V památkách nám zachovaných a psaných cyrilicí nemáme však stop po takovém nářečí. Z hlaholských pak jen jedna poskytuje více nebo méně spolehlivou stopu takového jevu: jest to Ps. Sin. Bylo-li ѩ *(rě)* v něm *r'a* a *ŕ* ztvrdlo nebo se stalo polopalatálním *(r')*, jest přirozené a možné psáti ꙗ m. ѩ a doklady pro to skutečně jsou v Ps. Sin.: прѧвратї 77 44, прѧвратїшѧ 77 57, крѧмѧ 80 16; погрѧбѧмі 78 3 Co se týče příkladu тѣко 62 3, jest to pravděpodobně přepsání (před ním jest безводѣнѣ a za ním въ сѣмѧ). Nelze spoléhati ani na jediné наслѧдніші 81 8 m. наслѣдніши. Poznamenávám, že doklady подрѣжаніе 78 4, подрѣжаннімъ 34 16, подрѣжашѧ 34 16, 79 7 nepatří sem: střídání ѣ a ѧ v tomto kořeni, jakož i v slově трѣка — трѧка jest i v jiných památkách. Případy ѧ m. ѣ v jiných památkách nejsou spolehlivé. Jest tedy jediné možný závěr, že se v jazyce Ps. Sin. ѣ asi vyslovovalo jako *'a*.

Fakta všech staroslověnských památek, v celku vzatá, ukazují, že se samohláska ѣ zachovala v staroslověnských nářečích 11. století jako zvláštní hláska, odlišná ode všech ostatních samohlásek.

Kolísání mezi ѣ a е v slovech přejatých z řečtiny, нюдѣи — нюдеи, галилеѩ — галилѣѩ atp, nemluví proti tomuto předpokladu. V takových slovech jde o zakončení různého původu (řec. *-εύς, -αῖος, -αία, -ης*), které se přenášely analogií s jedněch slov na jiná.

ꙑ

30. Hláska vzniklá z prasl. *y* byla pravděpodobně taková, jako jest nynější ruské (velikoruské) *ы* a polské *y*. V jednotlivých památkách, cyrilských i hlaholských, se píše různě: ve většině hlaholských spřežkou ꙑ (Zogr., Mar., Cloz., Ps. Sin., Euch. Sin., Ev. Ochr., většinou i v Assem.), řidčeji spřežkou ѣи (MisK., Mak. hlah. zl., někdy i v Assem.).

Označovati hlásku *y* dvěma písmeny bylo zvykem u Slovanů již před vznikem hlaholice, když неꙋждаѭꙋ сѧ грьчьскꙑмѩ писмєнꙑ писати (Chrabr), a bylo to potom přejato i do hlaholice; srov. psaní této hlásky *ui* ve Frisinských zlomcích, v nichž *ui* jest mechanicky přenesený usus staroněmecké grafiky, která něm. *ü* označovala *ui* (srov. Gebauer, Hist. ml. 1, 278 n).

31. Odchylky od pravidelného užívání ꙑ v staroslověnských památkách jsou poměrně řídké. Nejvíce je jich v Cloz.: ні m. нꙑ 58, покрꙑвѧше 56, крꙑѧ сѧ 951, покрꙑвєть 137, сѫкрꙑти 955, несѫмꙑслѧні 18 m. -нꙑ, слꙑшѧ II 35. дарꙑ nom. pl. m. дари 160, псалѫмѧ instr. pl. 354, фарꙑсєі 389, тꙑ m. ти II 58, — srov. vydání Vondrákovo, str. 5. Také v Mar. lze nalézti několik nepochybných dokladů, svědčících, že jeho písař už nerozlišoval nebo špatně rozlišoval ꙑ a и: жєни gen. sg. L 14 26, народи akk. pl. Mt 9 36, аромати akk. pl. Mr 16 1, ти m. тꙑ akk. pl. zájm. L 8 32, J 5 39, мнтарємъ L 7 34, бнлъ J 8 42, рнбѫ J 21 9; okolnost, že písař postřehnuv v těchto případech svou chybu, napsal nahoru ъ, nic na věci nemění: vždyť hláska *y* se píše v Mar. ꙑ a ne ъи. Mimo to jsou i doklady, kde zůstala chyba neopravena: слишаштємъ L 20 45, въ істꙑнѫ L 21 3. Co se týče příkladů s ъ m. ꙑ, uvedených Jagićem (Mar. ed. 425), pokládám je prostě za přepsání.

ъ, ь

32. Staroslověnské střídnice (reflexy) za praslovanské ъ, ь (v. § 16) jest těžko přesně stanoviti. Bez pochyby byly to *redukované vokály v jasyce cyr.-met.*; o hlásce ъ, lze předpokládati, že byla hláskou zadnější než hláska ь, pravděpodobně téže řady jako vokál ꙑ, ale nižší; o hlásce ь lze předpokládati, že byla palatální.

V staroslověnských dialektech, v nichž je později, v 11. století, za určitých podmínek о za ъ, lze předpokládati pro starší dobu labialisovaný charakter hlásky ъ. Změna ь v ъ před slabikou s velární samohláskou a ъ v ь před slabikou s palatální v nářečích staroslověnských 10. století, o nichž srov. dále § 46 n., ukazují, že ъ nebylo v nich palatální, ale hláskou zadnější než palatální ь.

Pozn. O povaze stsl. ъ a ь srov. Leskien, Gram. d. altb. Spr. 8 a 10 a jeho Handb.[6] 5, Vondrák, Altk. Gr.[2] 158, v mé mluvnici z r. 1915, 18, van Wijk, AslPh. 37, 1920, 330—2.

33. Redukované samohlásky ъ a ь byly nepochybně ještě *skutečnými hláskami* v době, kdy Cyril zachytil písmem jeden z dialektů okolí soluňského. Možná však, že již tehdy nebo o málo později hlásky ty nebyly úplně stejné na různých místech v slově: to ukazují jejich pozdější osudy. Lze míti za to, že ъ a ь byly slabé na konci slova a v slabice, za níž následovala slabika s plným vokálem nebo i slabika se silným ъ a ь; přitom nejdříve se oslabily jmenovitě koncové ъ a ь. Silné byly ъ a ь, byly-li pod přízvukem nebo před slabikou se slabým ъ a ь nebo se slabým redukovaným *y* nebo *i* (v. dále § 53 n.). Pod přízvukem mohlo býti jen silné ъ a ь.

Tedy ve tvaru сѣна bylo ъ slabé, ve tvaru сѣнѣма bylo ъ silné, protože stálo před slabým ь; v tvaru сѣнѣмъ koncové ъ bylo slabé, ь bylo silné a ъ v první slabice slabé, protože bylo před silným ь (srov. stsl. снѣмъ); v tvaru ластнѣѭ bylo ь silné, protože stálo před slabým redukovaným *i*. Tento rozdíl mezi silnými a slabými jery (ъ a ь) vysvětluje další změny jerů v staroslověnských památkách; ovšem změny ty se již netýkají jazyka cyr.-met. a jsou hláskovými jevy staroslověnských nářečí 11. století.

V MisK., v nejstarší památce staroslověnského písemnictví podle znaků paleografických i jazykových, nejméně se projevují pozdější změny samohlásek ъ a ь: jest tam dvakrát кѣстꙋ VII 10, 22 m. кѣстꙋ, jsou to snad nahodilá přepsání; jinak se užívá jerů v něm správně.

34. V ostatních staroslověnských památkách projevují se již *změny*, kterým podléhaly redukované vokály ъ a ь v staroslověnských nářečích 11. století, a to:

1. Zanikání slabého ъ a ь; proto se vynechávají litery ъ a ь v písmě: кое, кто, что, зло, тма, мнѣ, кѣрно atp. m. кѣсе, къто, чѣто, зъло, тъма, мънѣ, кѣрьно atp.

Pozn. Nenáleží sem тѣснъ, сврѣснъкъ; u nich mezi с a н patrně nikdy nebyla redukovaná samohláska. Také nebyla ve slovech лесъ, брестъ, лежесна, желѣзъ a snad ani v кѣстно, srov. Fortunatov, Составъ Остром. ев. 10 n., Durnovo, Juž. fil. 5, 114.

2. Změna silných jerů v samohlásky *o* a *e* (vokalisace), což se projevuje ve psaní: есь, золъ, ко-мънѣ, шедъ, токмо, любовь atd. m. ѣсь, зълъ, къ-мънѣ, шьдъ, тъкъмо, любъвь atd.

Poen. V slovech когда, тогда vedle кѫгда, тѫгда nezměnilo se ъ v *o*, nýbrž jsou to patrně slova samostatně tvořená ze základu ко-, то-.

Stejné jevy, totiž mizení slabého ъ a ь (t. j. ъ a ь v otevřené nepřízvučné slabice) a změna silného ъ a ь v plné vokály, jsou i v živých slovanských jazycích; srov. rus. *все* — *весь*, *тьма* (tma) — *темный*, *сна* — *сонъ* atp. (*o* m. ъ a *e* m. ь jest také v makedonských nářečích); srb. *vas* (a *sav* z *vas*) — *vse (sve)*, *san* — *sna*, č. *sen* — *sna*, *den* — *dne* atd.; v některých nářečích slovanských se silné ъ, ь nezměnily v plné vokály, ale také nezmizely.

3. V staroslověnských památkách z 11. století klade se mimo to někdy ь místo ъ a jindy naopak ъ místo ь. To se vysvětluje zčásti grafickým matením ъ a ь u písařů 11. století, zčásti jako výraz skutečných hláskových procesů, které se dály v staroslověnských nářečích v 10. století; fakta našich památek totiž připouštějí domněnku, že se v předlohách některých těchto památek projevovala změna ъ v ь před slabikou s palatálním vokálem a naopak ь v ъ před slabikou s velárním vokálem: místo бѣдѣти, бѣнѣ (srov. бѣнъ), зѣлѣ, дѣлѣ bylo бѣдѣти, бѣнѣ, зѣлѣ, дѣлѣ a místo прѣбѣда, тѣма, свѣтѣло — прѣбѣда, тѣма, свѣтѣло atp.

Fakta některých památek připouštějí také předpoklad, že se změnilo v některých staroslověnských nářečích ь v ъ (nebo v labialisované ь) po souhláskách ш, ж, ч, ц a po skupinách шт, жд: шѣдъ, мѫжъ, чѣто, отѣцъ, сѫштъ, нѫждъ místo шьдъ, мѫжь, чьто, отьць, сѫшть, нѫждь atp.

Graficky se mohly zaměňovati jery v otevřené nepřízvučné slabice proto, že již ve výslovnosti písařů 11. století neexistovaly, totiž zmizely, a písaři tedy neměli v řeči kriteria, podle něhož by mohli správně klásti tato tradiční písmena.

K uvedeným fonetickým změnám, kterým podléhaly ъ a ь, třeba dodati, že se výsledky dějů fonetických měnily vlivem činitele psychického — analogií.

Podle uvedených pravidel o mizení jerů nebo o jejich vokalisování (t. j. o změně v *o*, *e*) tvar сънѣмъ měl dáti foneticky снемъ, ale vedle tohoto tvaru (сънемъ Mar. 176 27) vyskýtá se i tvar сънмь (Mar. 302 9); tento tvar mohl se vyskytnouti vlivem tvarů сънма, сънмоу atd., kde ь pravidelně

zaniklo před slabikou s plnou samohláskou; tvar дьнѣтъ měl dáti днетъ, ale vlivem день se vyskytlo i денетъ (Assem.) atd.

35. *Změna* ъ a ь *v plné vokály* se nevyskýtá ve všech zachovaných starých památkách. Není, jak jsem již uvedl, v Mis K. V ostatních hlaholských památkách ve všech jest tato změna.

Druhá podle stáří hlaholská památka, Zogr., má doklady i pro změnu ь v *e* i pro změnu ъ v *o*, ale doklady pro tuto druhou změnu jsou poměrně řídké, takže vznikaly i pochybnosti o tom, zda se projevuje v této památce dialekt 11. stol. s *o* místo silného ъ. Hlavně se doklady ty vyskýtají ve výrazech církevních любовь, царьковь, смоковьница a ve zvláštní kategorii, kde se vokalisuje koncové ъ ve spojení s následující příklonkou: цр'ковь Mt 26 61, L 1 9, царьковь Mt 27 40, Mr 11 16, 14 58, L 19 45, 21 38, J 2 19, 8 2, царьковъ L 22 52, церковь L 18 10; любовь L 11 42, J 13 35; смоковьница Mt 24 32 a j., родось Mt 11 16, образось Mr 12 16, народось J 7 49, праздьникось J 7 8. Ale kromě těchto uvedených dokladů jsou v Zogr. i jiné: осоухъшѫ Mr 11 20, токмо Mt 5 47, 10 42, колнѣ (= колнѣ, ъ před redukovaným *i*, srov. dále § 55) J 13 5, сѣоі (nom. sg. adj., ze свѣтъи) L 1 72, скѫдоль L 5 19 a скѫдольницѣ Mr 14 13, L 22 10 — vedle скѫдельниково Mt 27 7 a скѫдельничи Mt 27 10 (slovo скѫдьль zřejmě bylo známo i v podobě скѫдъль). Možná, že také doklady дъбъльно L 22 38, езеръ L 8 23 m. доколько, езеро nejsou pouhá přepsání, nýbrž ukazují, že pro písaře litera ъ byla do jisté míry asociována se stejnou zvukovou představou jako litera о.

Při dokladech pro е za ь v Zogr. není žádných pochybností: бисеръ Mt 7 6, темьницѫ Mt 5 25, шедъ Mt 5 24, пришедъ Mt 4 13, 8 7,14, съшедъшю Mt 8 1, бьзнезъше J 19 29, праведъныя Mt 5 45, днеск Mt 6 11, подобенъ Mt 11 16, бѣсенъ Mt 9 32, телець L 15 30 atp.

Opačný doklad pro ь za е je бьтъхъ Mr 2 22 a snad přepsání елисавьтъ (m. -етъ) L 1 13.

36. V řeči písaře Mar. také se změnilo ь v *e* a ъ v *o*: dokladů jest mnoho: *a)* весь (omnis), весь (vicus). день, денъ gen. pl., денье kolekt., дьнесь, лесть, жезлъ, бъземъ part. praet., наченъ part. praet., шедъ part. praet., лестьнь, темъницѣ, коленъ, бѣренъ, агнецъ, конецъ atp., srov. Jagić, Mar. ed. 428—430;

b) конъ, дождъ, сотъ, золъ, роптадхъ, сотьникъ, оусохъшии, токъмо, во-дьии, возьми, ко-мѣнѣ, созъда, лакоть, свекровь, крѣпокъ, скатон, народо-сь, рабо-тъ atp., srov. u Jagiće l. c.

Stejně v Cloz: *a)* день 78 a j., дьнесь 34, 757 a j., жезлъ 593, честь 31, честьнъ 25, крестъ 608, 633, пришедъ 42, агнець 850 праведьника 931 atp.;

b) кровьнъ 313, 316, любовь II 68, любовьнъмь 534, четверъток II 25, начатокъ 625, srov. Vondrák, Glag. Cloz. 20.

V Assem: *a)* весь (весъ) (omnis) J 1 10 a j., весь (vicus) L 24 13,28 a j., день nom. sg. L 24 13,21 a j., денъ (день) gen. pl. J 20 26 a j., темьницѧ J 3 24 atp.;

b) конъ J 6 37 a j., ложь J 8 55, сосьца L 11 27, начатокъ J 8 25, крѣпокъ Mt 14 30, L 15 14, лакоть J 21 8, мирос (миръ-сь) J 9 39, созьда Mt 21 33, во-мнѣ J 14 11.20 (str. 37) atp.

V Ps. Sin.: *a)* денъ 1 2 a j., день 17 19 a j.; лекъ 7 3 a j., месть 78 10, честь 98 4, сънемъ 7 8 a j., праведъникъ 1 6, конець 43 1, темъна 17 12, весь 36 26 a j., жезлъ 22 4, лестъ 35 4 a j. atp.;

b) воскресенѧ 11 6, возъвадхъ 76 2 a j., сосьда 40 7, крѣпокъ 7 12 a j. возъмѣте 23 9, конъмі 16 1, во съмрьті 12 4, ко мнѣ 90 15 a j., ото дьні 95 2, надо вьсѣмі 95 1 a j., сосьцю 21 10, сонъмомъ 24 9, станокъ 36 37 atp.

V Euch. Sin.: *a)* день 34ᵃ a j., весь 3ᵇ, 11ᵇ a j., темьнъ, 32ᵇ, 37ᵃ, стезь gen. pl. 42ᵇ, 46ᵃ, жезлъ 36ᵃ, 54ᵇ, двериьми 41ᵇ песъ 91ᵃ, полезьнъі 18ᵃ, бренемь 33ᵃ, тростьнъ 50ᵃ atp.;

b) конъ 19ᵇ, сонъ 37ᵇ, токъмо 103ᵇ, оусопъшинхъ 64ᵃ, кровьнъ 29ᵃ, сотьникъ 51ᵃ, лобъное 50ᵃ (= лъбьное χρανίου), бесплотьнъіи 84ᵃ, неложьно 65ᵇ, жголъ 37ᵃ, во вѣхъ 27ᵇ, 106ᵃ atp.; srov. Lang I, 16 n.

37. Co se týče silných jerů, liší se značně od hlaholských památek velké památky psané cyrilicí, Sav. a Supr.

V Supr. jsou v celé památce jen tři doklady na о za ъ: любовьнъіи 166 21, смоковьнаго 345 13 a крѣпокъ 464 13, o prvních dvou srov. výše (§ 35). Co se týče dokladu, uvedeného u Vondráka, Altk. Gr.² 210, жидохъ 496 7, to jest jev morfologický (srov. dial. srb. -*oh* v lok. pl.). Projevuje se tedy v Supr. nářečí, jež zachovalo silné ъ beze změny.

Jinak se má věc se silným *ь* v Supr. V té věci se dělí rukopis na dvě části: v první (str. 1—209 podle vydání Miklo-

sichova = 1—285 Severj.) je místo silného *ь* velmi často *e* (přes 300 dokladů), v druhé části, rozsahem větší, jest jen 21 dokladů v kořeněch slov a 18 v suffixech na *e* za *ь*. Lze se domnívati, že rozdíl ten vznikl tím, že se v řeči písaře i v předloze první části silné *ь* změnilo v *e*, ale v předloze části druhé se silné *ь* zachovalo.

38. V Sav. proniká nepochybně nářečí, jež neznalo změny *ь* v *e* ani změny *ъ* v *o* Doklady скѫдєльничи 116. смокєнѭ 74ᵇ-75, 75. смокєвъкьнꙗ (sic!) 88ᵇ, кинносєвъ 46 (Mar. кинъсъны) jsou pravděpodobně přejaty z předlohy; ostatně v posledním dokladě může býti prosté přepsání: jest zde ѳ na místě sekundárního *ъ* v cizím slově a to v otevřené slabice (кинъсъ = *κῆνσος*). Ostatní doklady mají jiný původ: кождѳ 106ᵇ vedle obvyklého къждѳ — jest samostatná dubleta, doklady jako людємь, людєхъ nebo имєнємь, имєнємъ, брѣмєнєхъ, слоѳєсємъ jsou jevy morfologické (přenesené flektivní tvary z jiných kmenů); doklad сє m. сь ve větách jako сє бъістъ къ глѧєѫ ѫглоу 46ᵇ (*οὗτος ἐγενήθη*), stejně i то m. тъ v větě єгожє лобъѫѫ, то єстъ 96ᵇ (*ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν*) jsou jevy syntaktické.

39. V Chil. se silné *ь* mění v *e*: обєщꙗнициѧ I Aᵃ 25, пришєстию I Aᵃ 24, съобразєнъ I Bᵃ 24, нєчєстьѩ II Aᵇ 24, лєстьѩ II Bᵇ 25, доброчєстъны II Bᵇ 1 a j. Hláska *ъ* se v silné posici v zlomcích nevyskýtá.

V Und. zl. je stav stejný jako v Chil.: шєдъшє 13, 16, правєдъни 33, скръжєтъ 32 a j. Totéž jest i v Ochr. ev.: дєнь J 20 19,26, L 24 29, начєнъ L 24 27, нєвѣрєнъ, вѣрєнъ J 20 27, истінєнъ J 3 33, близнєць J 20 24.

V Mak. hłah. zl. a Mak. zl. nejsou doklady změny *ь* v *e* a *ъ* v *o*.

Předloha Ostr. náležela patrně mezi památky, v nichž se projevovala nářečí zachovávající i silné *ь* i silné *ъ* beze změny; slovo смокєвьница s ѳ (L 13 6,7, J 49 51) vniklo v jihoslovanskou předlohu Ostr. jako termín církevní.

40. Mezi jednotlivými památkami jsou rozdíly i v tom, *jak se vynechávají slabé ъ a ь*.

V MisK. není ani v jediném dokladu vynecháno *ъ* nebo *ь*.

V Zogr. se vynechávají ve skupinách *vьs-*, *dъv-*, *mъn-*, *kъl-*, *čьl*, *kъd*, *pьs-*, *pъl-*, *dьc-*, *pьc-*, *kъm-*, *sъlv-*, *dьn-*, *vьd-*, *žьd-*, *nьn-*, *rьc-*: єсѣ Mt 5 18 a j., дєсѣ Mt 5 41 a j., многѡ

Mt 8 20 a j., кто Mt 11 27 a j., кде Mt 8 20, что Mt 6 25, вси Mt 15 27 a j., птици Mt 10 29, срѣдцемь Mt 5 8, слѣпца Mt 9 27, тъкмо Mt 14 17, створиша Mt 12 14, донесь Mt 6 11, правдѣ J 16 8, колиждо Mt 10 11, непокинъуъ Mt 12 7 (Mar. непокинъныуъ), старци L 20 1.

V Mar. se vynechávají slabé jery jen v těchto skupinách: *bbr-* (събрани 63 24, събраша сѧ 111 2—3), *dův-*, *dbn-* (дни 41 7), *kům-* (токмо 208 16—17 a j.), *kůn-* (кнѧзъ 346 11), *kůl-*, *můn-*, *nbd-* (дондеже 82 4, 86 21—22, 100 18 a j.), *půl-*, *pbs-*, *pbš-*, *pbc-*, *čbl-*, *šbš-* (отрѣшиша 286 19). V skupině *cbl-* jest vynechané *b* označeno znaménkem nad řádkou оцѣта 395 13.

V Cloz. se vynechávají jery v skupinách *bbn-*, *vbn-*, *dův-*, *dbc-*, *gůl-*, *kům-*, *kůn-*, *kůl-*, *lbn-*, *můn-*, *nbn-*, *nbc-*, *pbn-*, *pbs-*, *tbn-*, *rbc-*, *sbn-*, *sůlv-*, *tůk-*, srov. glosář ve vydání Vondrákově.

41. Velmi konservativně zachovává slabé ъ a ь Ps. Sin. V ohromné většině případů jery v otevřené slabice jsou zachovány. Nicméně jsou i doklady, kde jsou vynechávány, a to ve skupinách *bbn-* (прѣподобні 29 5), *vbd-* (правда 118 72), *vbs-*, *dbn-* (дні 38 6 a j.), *gůl-* (зла 33 14), *kůl-* (кто 107 11, dvakrát) *můn-*, *sbr-* (прізрѣ 32 13), *nbn-*, *nbc-* (конца 43 24), *půl-*, *pbc-* (крѣпці 46 10), *sbn-* (колесніца 67 28), *sůk-* (исконьчашьа сѧ 72 19, сконьчашьа сѧ 77 33), *sůlv-*; srov. glosář ve vydání Severjanovově.

V Euch. Sin. nalézáme: ґолюб'чв 89ᵇ, ч́клюбчв 21ᵃ, д'нен 38ᵃ (i д'нь 73ᵇ). дни 38ᵃ, прав'дѣ 89ᵃ, пѣв'цѣ 101ᵃ, ов'цѧ 82ᵇ, в'сели 30ᵃ, в'нег'да 73ᵃ, в'немь 29ᵃ a j., незлобнѣ 97ᵃ, комуж'до 106ᵃ, таж'ко 76ᵃ, м'нож'ство 85ᵃ, ток'мо 65ᵇ, к'то 48ᵃ a j., мнѣ 36ᵃ a j. atp., srov. Lang I, 12n., 15.

Často jest jer nahrazen znaménkem nad řádkou, také na konci slova: плачет' 88ᵃ, лобит' 105ᵃ atp., také před přiklonkou: молит'сѧ 65ᵃ, 92ᵃ atp.

V Assem. se vynechávají slabé jery častěji než v kterékoliv jiné hlaholské památce: srov. избранъі L 23 35, съверолюбци L 16 14, вчера J 4 52, невъмогоша Mt 17 16, всѣ J 5 20, посълашоумоу J 5 24, овцамъ J 10 7, сънѣдно L 24 41, срдце Mt 6 21, дѣ J 6 9, невъзможна Mt 19 26, колиждо J 14 13, слоужеѣ J 16 2, тъкмо L 4 27, кто J 9 12, 12 26, кнѧзь J 12 42, полза J 12 19, волна Mt 25 44, съвѣд-телство J 1 7, 5 36, многа J 20 30, вмше Mt 21 35, ятвица Mt 23 37, дондеже

J 9 18, 12 36 a j., истиннаго J 17 3, коупно Mt 13 30, п'си L 16 21, птици Mt 10 29 atp.

Velmi často se vynechávají jery v Assem. na konci slov.

42. V Sav. se vynechávají slabé ъ a ь ve skupinách *bъr-* (брати 18krát vedle бърати 5krát), *vьn-*? (вн-, бан-, бънро jednom dokladu), *vьs-* (247 dokladů), *gъn-*, *dьn-*, *dьr-*, *šьd-*, *zьd-*, *sъl-* (зл- 10krát, зъл- 10krát), *kъm-* (тъкмо 22 dokladů), *kъl-*? (кл- jednou), *kъt* (кт- 107 dokl.), *mъn-* (мнѣ, мноѭ 49 dokl.), *mьr-*, *pьs-* (31 dokladů na infinitivní kmen пса-), *pъt-*, *sьl-* (осла, осла, осли), *sitr-* (простри), *sъtu-* (створи- 30 dokl.), *čьt-* (что 95 dokl.), srov. Ščepkin, Разсужд. 115 n.

V Supr. se vynechávají jery zcela obvykle: всѣми 468 16, стаѧ'ши 3 1; ѥдно 30 19, д'вѣма 2 23. дѣа 450 15, 16 a j., бъзвед'ши 3 24, кнѧзи 465 4 a j., к'де 4 15, бъзпи 468 15, бъзмѣте 464 16, оузрите 36 11, кто 453 4, вслми 33 19, мните 465 29 atp.

Na konci slova se také někdy jery vynechávají: народ' 3 30, помоштьник' 17 29, творит' 9 4 atp.

V hlavní části Ostr. (od 25. listu do konce) se vynechává slabé ъ a ь velmi zřídka, bezpochyby se řídce vynechávalo i v stsl. jeho předloze. Vypuštěny jsou v съгнѫвъ 211[b], къждо 76, 105[b], колнждо 63[b], 103[b], комоуждо 84, п'тица 103[b], 108, 237, сребро 196 (dvakrát), 203[b], 204, сребрьникъ 196 (dvakrát), с'творѫ 112[b], na 207 l. v kalendáři въторник. Zvláštní místo mají případy předložky от- m. отъ, viz dále v § 43.

V první části Ostr. (1—24 l., jež jsou pravděpodobně přepsány z rus. originálu) jest několikrát в'с-, книгы 15, книгамъ 9[b], тъкмо 13, створи- 8[b], 11[b], 12 (dvakrát), 14, 16 (dvakrát).

43. Předložky въз-, из-, раз-, без-, ani spojené s pádovým tvarem, ani spojené se slovesem, patrně neměly původně na konci jer — v nejstarších památkách stsl. se píší bez ъ: srov. v Mis K., jenž vůbec nevynechává ъ a ь, издрѣшенинѣ II 10, V[b] 9, изволи II[b] 12, въздрастетъ III 15, възможемъ III[b] 12, V 7, 23, VI 16, раздрѣшение V 15, възвеселилъ VII 12 atd.; ale srov. отъдаѧ VI[b] 10, надъ оплатъмъ III 24 a j., близъ насъ II[b] 19. отъ грѣхъ I[b] 14, въ чести II 1 atp.

Stejně předložka **ob-* byla pravděpodobně v praslovanštině též bez jeru na konci: na př. prasl. **obolko* > **ob-volko* (stsl. облако, rus. *облако*, srb. *oblak*, č. *oblak* atd.) atp.; srov. v Mar. об онъ полъ, об нощь, обидѫ — обити, обимати — об-

емлѭ. Avšak již v nejstarších památkách jest také объ-, объ-: v Mar. объстонмъ L 21 20, объходаше Mr 6 6, Assem. объдръжа m. одръжа L 14 7, Zogr. объстоимъ 210 8 (L 21 20), Chil. объходитъ II B 15 atp.

Předložka отъ mívá už v MisK. a v ostatních nejstarších památkách ъ na konci. Avšak fakta již nejstarších památek nutí předpokládati též variant от-: srov. v Mar. na př. důsledně отроча (28 dokladů), отрокъ (13 dokl.), отрокоеница (6 dokl.), отрочина, отрочишть (2 dokl.). W. Schulze (Bezzenb. Festschrift 144—147) poznamenal, že v nejstarších památkách, v Mar., v Zogr. a j., jest ve tvarech отъкрьгѫ — отъкрѣшти obyčejně zachováno ъ prefixu, kdežto tvary slovesa отъкрьзѫ — отъкрѣсти se píší bez ъ: od tohoto pravidla není v Zogr. žádné odchylky, v Mar. jedna (отъкрьзи 93 4), v Euch. Sin. také jedna, v Ps. Sin. dvě (отъкрьзе сѧ 105 17, отъкрьзьшю 103 28), v ostatních památkách jest jich více. Věc ta se vysvětluje tím, že крѣсти bez předpony záhy vyšlo z užívání, proto se necítila souvislost s předložkou отъ; tak jest vykládati i отроча, отрокъ, отроковица, отрочина, отрочишть (etymologická souvislost s *rokъ* se necítila), отрѣшити (nesloženého рѣшити se neužívalo). Stará komposita s *ot-* jsou také ve slovech — отѧти, отьмѫ, отити, отидѫ, оходити (z *otchoditi*), srov. v Mar. a j. Ale vedle těchto starých forem vyskýtají se i nově tvořené formy s ъ analogickým: na př. v Mar. отъиметь, отъемлеть, отъѧти, отъходѧ atp. Na druhé straně později začala všechna komposita s отъ- ztráceti slabé ъ hláskoslovně.

Předložky из, раз, къз, без, jež původně neměly jer, dostaly jej později vlivem jiných předložek, zakončených na ъ: srov. již v Mar. изъ юности L 18 21 (v Zogr., Assem., Sav. отъ юности), v Supr. изъходаште 267 5, къзъпрнеъ же сѧ 112 17, разъкрьже 501 13—14, безъкрѣменьноѭ 86 39; srov. rus. *разобрать*, srb. *bezazlen*, pol. *beze mnie*, čes. *beze všeho, rozehnal, zemru, ze sna* atp.

Pozn. O tom, že původně nebylo jerů u těchto předložek (*bez, ot, roz-, ob-, jьz-, vъz-*) srov. Meillet v MSL. 20, 1916, 111, Lang v ČModFil. 5, 1916, 104 n., srov. zde § 121 n.

44. *Psaní* ъ místo ь a *naopak* ь místo ъ v našich nejstarších památkách patrně vyjadřuje některé *hláskové procesy* v staroslověnských nářečích. Tak v některých památkách se zamě-

ňuje ъ za ь více nebo méně důsledně po souhláskách ѕ, ж, ш, ц, ч a po skupinách шт, жд (v jednotlivých památkách v rozličném rozsahu), což svědčí o tom, že se v některých staroslověnských nářečích měnilo ь po jedněch nebo druhých souhláskách tohoto druhu v ъ nebo v hlásku, tak blízkou k ъ, že ji písaři označovali písmenem ъ. Vývoj ten lze pokládati za *labiovelarisaci*; paralelu k němu poskytuje t. zv. středobulharská změna ѧ v ѫ po ш, ж, шт, жд a dialekticky i po ц, ч.

Na uvedenou změnu ь ukazuje celá řada památek; není tento jev v Mis K. a v Zogr. V Mar. se projevuje změna ь v ъ po ж, ш, ч, ц, ѕ, шт, жд zcela jasně: ножъ (5krát) vedle ножь (2krát), мѫжъ (15krát) vedle мѫжь (8krát), чъто (47krát) vedle что (9krát), нашъ a вашъ (dohromady 36krát), нештъ, нештъніѥн, -ѫжь (dohromady 6krát vedle 9 dokladů нешть — нощь), дождъ (2krát), въсаждъ, отецъ (оѿцъ, оѿць, отъцъ vždy), конецъ (vždy), кънѧзъ (кънѧзъ, кѧнѧзъ, кнѧзъ dohromady 8krát, jednou кънѧзь), пѣнѧзъ (пѣнѧзъ 8krát) atd. Změna ta (ъ za ь) byla v předloze Mar., psaní s ь vnesl písař, který už vyslovoval что a ne чъто.

V Cloz. bývá ъ m. ь po ш, ж, ч, шт, жд: тъштъ (2krát), тѫжъка (2krát), нашъ, брашъна, чъто (29krát), виждъ, чъсть (2krát), чътѫ, лоучъ, лоучъшъ, наоучъ, немештъ, немештъна, множъство, почътеньемь, страшъніѥ atp.

V Euch. Sin., nebo správněji v jeho předloze, změna ь v ъ vlivem předchozí souhlásky dála se patrně jen po ш a ж: дѣнъ 15ª, 27ª, 91ᵇ a j. (7krát), нашъ 4ᵇ, 5ª, 5ᵇ a j. (70krát), тѫжъкомь 38ª, кънижъникъ 49ª, недѫжънъ 43ᵇ, 84ª, множъство 30ª, 53ᵇ, 63ᵇ, комоужъдо 17ª, 65ª, 71ª atp., srov. Lang I, 8 n.

45. V Sav. možno konstatovati tuto změnu po ш, ж a ч (opět jako jev přejatý z předlohy); po ш: шъдъ, шъдъша, шъдъше, шъстене, пришъл, пришъстене atp. (asi 100 dokladů vedle čtyř s ь), нашъ, вашъ (dohromady 18 dokladů, jednou нашь), въкоушъ, идъшъ atp.; po ж: колижъдо 100ᵇ (vedle колижьдо 78, obvykle колиждо), жъзла 53ᵇ, жъніѫ 91ᵇ, жъніѫтъ 33ᵇ, мѫжъ (8krát), ножъ 96ᵇ (2krát), 110, кънѧжъ 53, въложъ 57 a j.; po ч: чъто, -чънетъ atp. (přes 40 dokladů s ъ a 15 s ь). Naopak po шт se častěji píše v Sav. ь než ъ, po жд také ь vedle ъ.

V Supr. jest tato probíraná změna silně zatemněna a nikterak ji nelze konstatovati tak spolehlivě jako v Mar., Cloz., Euch. Sin. a Sav.

V Ostr. se vyskýtá ъ m. ь dosti často po ш, ж, řidčeji po жд, шт, ч.

V předloze Ps. Sin. patrně nebylo této změny.

V Assem. jest užívání ъ a ь tak zmateno grafickým usem písaře, že nelze usuzovati, jak se tato změna projevovala v předloze.

Důsledné psaní шъдъ, шъдъше atp. v Sav., Supr. a v Ostr. ukazuje, že se tato změna netýkala jen slabého ь, nýbrž i silného. V hlaholských památkách, v nichž silné ь předchází v e, jsou řídké takové doklady jako шъдъ, шъдъша (Mar.), нєдъжънъ, грѣшънъ (Euch. Sin.), obyčejně je шєдъ, грѣшєнъ atp.

46. Většina staroslověnských památek ukazuje na *asimilaci jerů k následující slabice* v některých staroslověnských nářečích, t. j. na změnu ъ v ь a naopak ь v ъ, závislou na charakteru následující slabiky: зълѣ > зьлѣ, кънѣ > кьнѣ a кьрати > кърати, тъма > тьма *(pravidlo Jagićovo)*.

V stsl. a v t. zv. středobulh. památkách vyskýtají se doklady toho, že se takové ь, jež vzniklo asimilací ze staršího ъ, vokalisovalo v e; také ъ, které vzniklo ze staršího ь před slabikou s tvrdým vokálem, mění se v zavřené slabice v o. Tato fakta dokazují, že jde tu o jev fonetický.

Tak v Sav. jest капль 90, 148ᵇ m. кълѣ a s tímto капль se shoduje кепль v středobulh. památkách (srov. Lavrov, Обзоръ 39), na př. кепльмъ v Ochr. ap. 95ᵇ. V Ps. Sin. jest gen. pl. сѫдєкъ 47 13 96 9, 118 20, 30, сѫдѫдєкъ 118 102 (m. сѫдєкъ); v téže památce кръторъ 56 1, srov. rus. *sepmen*; co se týče gen. pl. кєздєнъ 70 21, 106 26 a n. sg. кєздєнїє 35 7 (srov. кєздъна), tyto tvary sem možná nenáleží (v. dále). V Trnovském ev. 13. stol. jest také кръторъ L 19 46. Konečně v současných nářečích jest *vesmí* za staré къзьми, *veselí* atp. (v jihozáp. nářečích nedaleko Soluně a u Sofie, v. Ščepkin, Pascyжд. 209). Forma трьсть — трьсти v Zogr. (7krát) a Mar. (6krát vedle тръсть 2krát), srov. трести́ѣ v Euch Sin. 54ᵇ, neshoduje se s rus. spisovným *трость* (srov. Ps. Sin. трьсть 44 2), ale souhlasí s pol. *trzcina* a dial. rus. *трость*; stejně рьпьть (рєптанїє Euch. Sin., рєпєть Mak. ap. 13. stol. — rus. *ponom*). srov. pol. *rzepłać*.

Stsl. вѣпль, сѫдобъ, врѣтопъ a makedonské *vezmi* nemají paralel v ostatních slovanských jazycích a nelze je vyložiti bez předpokladu, že se ъ za určitých podmínek změnilo v některých staroslověnských nářečích v ь a ь v ъ a to v době před vokalisací těchto jerů.

47. Na otázku, vzniklo-li ь v tvarech вѣпль, *vьzьmi* > *vezmi* a ъ v сѫдъбъ, врѣтъпъ analogií (z tvarů jako вѣпѧи, сѫдъбы, врѣтъпа) nebo foneticky. — čili podléhal-li jer vlivu následující slabiky jen v slabé poloze (v otevřené nepřízvučné slabice) nebo také v poloze silné (t. j. v slabice zavřené), — jest třeba odpověděti, že analogií.

V Zogr. *silné* ь zůstává beze změny před slabikou s velární samohláskou a stejně *silné* ъ před slabikou s palatální: тьмьно, тьмьнаѩ (vedle тьма, тьмѫ, тьмамъ), вѣрьнъ, простьръ, дьнъ, печальнъ, истиньнъ, правьдьнъ, шьдъ — шьдъша atp., шьлъ, бисьръ, жьзлъ, начьнъ — начьнъше, пропьнъше, оумьръше, осьлъ, свѣтьлъ, оцьтъ, отъръши, бѣзньзъ, дѣтьскъ, трьхъ, людьмъ atp. a naopak дъждь, лакъть, съсьца, тъшть, тъштьно, лъжь, сътьникъ, къжьдо, цръкъвь, слоухъмь atp., srov. AslPh. 27, 1905, 323 a 327.

Totéž vidíme i v Mar. (v. ib. 333) a ve většině kategorií i v Supr. (ib. 495—497, srov. § 63, 64). Tato přímá svědectví tří památek, v nichž se plněji než v jiných projevuje asimilace jerů, nutí předpokládat, že *silné* ъ a ь *nepodléhaly vlivu následující slabiky.*

Tedy se v сѫдъбъ objevilo ъ m. ь vlivem сѫдьба, сѫдъбы, сѫдъбѫ, сѫдъбоѭ, -амъ, -ами, -ахъ. ve většině tvarů bylo ь před slabikou s velární samohláskou; stejně врѣтъпъ vzniklo vlivem врѣтъпа, -оу, -ома, -омъ, -ы atd.

Není zbytečné poznamenati, že všechna slova, v nichž vzniklo analogické ъ m. ь nebo naopak ь m. ъ v zavřené slabice, jsou slova se ztracenou nebo zeslabenou asociací: slovo сѫдьба pozbylo souvislosti se сѫдъ a s jeho odvozeninami s týmž základním významem změnou významu, врѣтъпъ jest slovo osamocené, stejně вѣпль, u něhož se pravděpodobně častěji užívalo plurálu: вѣпѧи nom., вѣплемъ dat., вѣпльѧ akk., вѣпльхъ lok., вѣпьи instr. > вѣпьи, вѣплемъ, вѣпльѧ atd.; také ve tvaru вѣзьми slabě se cítila souvislost s předponou вѣз-, poněvadž neexistoval tvar **ьmi* a pod vlivem **vьzemljǫ* atd. (z **vьz-emljǫ*)

snadno mohlo vzniknouti *tъzьmi*. Slova бездєнъ gen. pl., бездєнне (Euch. Sin., Ps. Sin., Supr.[1]) snad vůbec nenáleží mezi doklady speciálně staroslověnské změny ъ ь vlivem následující slabiky, srov. mrus. *бездонь, денце, денечко*, vrus. *дёнышко*, brus. *бездённый, дзенцё*.

48. V žádné památce *změna slabého ъ v ь a naopak podle pravidla Jagićova* (asimilace jerů) není provedena důsledně. Tak na př. v Zogr. vedle 14 dokladů мъзда jsou 4 мьзда, vedle 8 бьдєка (-ница) jeden doklad бъдо-; jest psáno бьдѣти (15krát), бьнѣ (10krát), дьбѣ (13krát), ale дъшти (24krát), тъма (7krát, jen jednou тьма), сънъмище (30krát vedle jednoho dokl. съньм-), vedle бьзити, бьзати také бъзити, бъзати atd. Stejně v jiných památkách. Lze to vysvětliti hlavně tím, že nebyla tato asimilace v řeči písařů, ale byla přejata z předlohy, při čemž písař ji zatemnil, klada někdy ъ m. ь své předlohy a naopak. Zčásti lze věc vysvětliti tím, že kromě základní podmínky (povahy samohlásky v následující slabice) měla význam i povaha předchozí a následující souhlásky.

Tak rozbor dokladů z Zogr. vede k závěru, že v jazyce jeho předlohy: 1) po к г х se ъ neměnilo v ь ani před slabikou s palatální samohláskou, 2) po ш, ж, ч, ц, щ, жд, ѩ, ѧ se ь neměnilo v ъ ani před slabikou se samohláskou velární, 3) ъ se neměnilo v ь před samohláskou na počátku následujícího slova, t. j. ve skutečnosti před *j*, poněvadž se ъ v tom postavení již dříve změnilo v redukované *y* (къ-истинѫ > кы-истинѫ = *vyjistinǫ*, srov. dále § 53 n.). V дъщи, дъждити, тъшта se ъ nezměnilo v ь snad proto, že bylo v těchto souhláskových skupinách redukovaným vokálem o něco silnějším než v skupinách jiných; proto se zachovalo ъ déle v těchto slovech než jinde.

49. V Mar. se ь nemění v ъ před slabikou s vokálem velárním po palatálních ꙗ, ѧ, ѩ (ale po palat. sykavkách bývá i ъ i ь, což souvisí s obecnou změnou ь v ъ po nich) a také ne, zdá se, před ꙗ, ѧ, ѩ (třebaže je zde velká nedůslednost); po к se ъ zachovává i před slabikou s palatálním vokálem.

Pozn. Pozorování Buzukova o pravidlu Jagićově v Mar. (Изв. 23, 1918, kn. 2, 117 n.) nepřesvědčují.

V Cloz. se projevuje pravidlo Jagićovo dosti jasně, ač jsou i odchylky od něho. Předloha nebo původní text Euch

[1]) Na př. змиѥе и бѣса бездєнии v Supr. 77 5—6.

Sin. také znal tuto asimilaci, při čemž lze předpokládati, že se tam ь zachovávalo i před slabikou s vokálem velárním, začínala-li se tato slabika souhláskou ч, ц, ѕ (nebo ѕ < ѕ) nebo skupinou шт, жд. Nelze to nesrovnávati s tím, že se v Euch. Sin. nemění ь v ъ po týchž souhláskách ч, ц, щ, жд, ale nastává taková změna po ш, ж. Zachovalo se ь i po ѧ (запалькаша atp.) a pravděpodobně po ѩ (поклоньша).

Po к, г, zdá se, že se ъ udrželo před slabikou s palatální samohláskou (кънязь, къде, гѫгъннеъ), srov. výše v Zogr. a zčásti v Mar.

V Sav. se projevuje pravidlo Jagićovo dosti slabě, t. j. písař asimilaci značně zatemnil.

V Supr. lze pozorovati některé rozdíly mezi oběma částmi rukopisu: částí obsahující legendy a částí obsahující homilie, ale podstatného významu rozdíly ty nemají; lze viděti v nich společný dialektický základ.

Předložka къ v Supr. zachovává ъ před *j* (къ-нинѫ), srov. výše v Zogr. Po к se zachovává ъ před slabikou se samohláskou palatální. Po ѩ ѧ ѭ (palatálních) zůstává ь v suffixech i před slabikou s velární samohláskou, po ѭ bez ohledu na jeho nepochybné tvrdnutí v jazyce písaře Supr. (srov. dále § 99); jest z toho viděti, že se asimilace jerů k následující slabice netýká řeči písaře; srov. totéž již dříve o Mar., Zogr. a Euch.

V ostatních památkách z rozličných příčin není možno konstatovati změnu jerů podle pravidla Jagićova.

50. Srovnáme-li doklady jednotlivých památek, lze snadno pozorovati některé obecné podmínky. Jest viděti, že *akustické varianty* ъ nebo ь závisely v staroslověnských nářečích na sousedních hláskách: po к, г, х jer zněl jako hláska typu ъ a po ѩ, ѧ, ѭ i před nimi jako hláska typu ь; totéž se dálo v jazyce předlohy Euch. Sin. před ч, ц, ѕ, щ, жд, v jazyce předlohy Supr. před ц, ч, ш, v jazyce předlohy Zogr. po ц, ш, ж, ч, щ, жд.

Pozn. Jiné závěry o vlivu sousedních souhlásek při změně ъ > ь a naopak, k nimž došel van Wijk (AslPh. 39, 1925, 15 n.) nejsou bezpečné, ba většinou ani pravděpodobné.

Bije do očí, že se větší část dokladů, v nichž se památky vzájemně shodují, týká *slabých* ъ, ь *před přízvukem* a nikoliv za přízvukem: бъратн, дъратн, зъдатн, пъратн, стъдатн, мъзда, тъма, дьбѣ, зьлѣ-зьлн, бьдѣтн, бьнѣ, зъсждѣ,

дѣнєу gen.-lok. du., котѣломъ, бѣпити, осѣла atp. Jest možné, že bývala původně změna ь > ъ a naopak jen před přízvukem. Ale jistoty o tom nemůžeme dojíti.

Van Wijk (AslPh. 37, 1920, 352 n.) zaznamenal pozorování, že se v některých památkách píše въ-ѩь, ale въ-ѩь-же a stejně възарѣти; въ-дане atp. V Sav. souhlasí s tímto pravidlem 17 dokladů a 2 doklady jsou proti němu. V jiných památkách pravidlo to neprojevuje se tak jasně. Není-li tento poměr dokladů nahodilý, jest možné, že ъ v zavřené slabice, ale v druhé slabice před přízvukem (*vъzbrěti, vъ-dьnè*) bylo slabší než silné ъ jinde: lze předpokládat **vъ-ńь-žè* > **vь-ńь-žè*.

51. *Na konci slova zanikly jery nejdříve*, ale v písmě se obyčejně zachovávají (doklady vynechávání viz výše v § 41 n.). Při tom se ovšem místo ь píše často ъ a také naopak ь místo ъ, což závisí na grafické zálibě písařů nebo na náhodě.

Tak v Mar. jest крѣкъ (6 dokl.), крєкъ, любѣкъ, цр̑кєкъ (14 dokl.), чрѣкъ, данесъ, съ (= hic, 17 dokl.), пѣтъ (8 dokl.), радостъ (4 dokl.), srov. glosář Jagićův a u Buzuka. Изв. 23, 1918, kn. 2, 117 n. Jiný význam má časté гъ = господь; písař napsal ъ proto, že měl ve své řeči gen. sg. господа, dat. sg. господєу atd.

V Cloz. jest: бѣсѣхъ 90, бѣмь 216, наказнемь 237, єтєрь 910, глась 425 atp. (také гъ).

V Euch. Sin. съ (= hic) 14ª, 72ᵇ, сѣсъ 24ᵇ, 100ª a j.; прѣдань 69ª, бѣдрь 47ª atp., při čemž jest pozorovati vůbec převahu ъ; srov. Lang I, 7 a 10.

V Ps. Sin. se klade ъ m. ь a naopak na konci slova podle grafického usu jednotlivých písařů (jest psán několika písaři).

Doklady takového psaní jsou i v ostatních památkách. Pokusy odkrýti v těchto jevech pravopisných, týkajících se koncového ъ a ь, dřívější hláskoslovné procesy, podle mého názoru se nepodařily (Ščepkin, Рассужд. 225—232, Fortunatov, Старослов. -тъ v 3 л. глаголовъ v Изв. 13, 1909, kn. 2, str. 36 n., Buzuk, Изв. 23, 1918, kn. 2, 122 n.).

52. Na konci tohoto rozboru jerů v stsl. nutno poznamenati, že se v mnoha případech vyskýtá v staroslověnských památkách *nové* ъ a ь, *neetymologické*. Jev ten se týká hlavně *cizích slov*, a jak správně ukazuje Vasmer (ZslPh. 1, 1924, 156 n.), těch skupin souhláskových, které byly neobvyklé pro tehdejší slovanskou výslovnost. Jsou to tyto skupiny:

1. (*vok.* +) *r* + *kons.*: каперъналоумъ, норъданъ, скоръпии, оръмоунъскъ, маръка, марътъ, варътоломѣи atp.;

2 (*vok.* +) *l* + *kons.*: вельзѣвоулъ, вельфѣгоръ, мельхиевъ, олътарь, голъгота - ѣелъѣота atp.;

3. (*vok.* +) *n*, *m* + *kons.*: аньдрѣа, аньѣелъ, кинъсъ, еванѣелие, александровъ, каньдидъ atp.;

4. skupina *mn*: мънасъ, скоумевъ z *скоумьнъ;

5. (*vok.* +) *v* + *kons.*: параскевьѣии, левьѣии, евъга, евъпраксия, ниневьѣитъ, авъгоустъ, гавьрилъ, павьлъ — павелъ, савълъ, олокавътомата;

6. skupina *tl*: витълеемъ, титълъ;

7. skupina *dn*: ехидъновъ;

8. skupina *ts*: ѣетъсимани, витъсанда;

9. skupina *pt*: еѣоупьт- — ѥгуптъ;

10. skupina *ft*: невъфталимль (*Νεφθαλείμ*), саревьфта, ефьтимъ;

11. skupina *tf*: витъфаѣия;

12. skupina *ps*: пъсалмъ — пъсалъмъ, пъсалтырь;

13. skupina *kch*: вакъхъ, закьхей;

14. skupina *cht*: савахъфаии;

15. ve zdvojených souhláskách: манъна, анна, ѣеонна, матъте, ѡсанъна, ѥмьманоуилъ, матьфанъ, рабъви, адъдневъ, ефьфата.

Mimo to jsou ojedinělé případy nového ъ (ь) ve skupinách: *dm* (андрагъма), *dn* (игънатии), *dg* (магъдалъйи), *zm* (хризъма).

Že měl tento jev podklad fonetický, dokazují příklady vokalisace těchto nových ъ, ь v silné posici (ѥгуптъ, киносьнъгъи, псаломъ, павелъ) a také to, že se nevyskýtá nové ъ, ь ve skupinách souhláskových obvyklých i v slovanských slovech, srov. důsledné кринъ, упокритъ, авраамъ, власфимитъ, издранль z изранль atp.

Doklad авраамъ ukazuje, že ь v гавьрилъ jest grafického původu; vůbec skupiny *vr*, *vl* jsou obvyklé v staroslověnštině a proto ani v slovech павла, савла nemusilo vznikati nové ь; tedy vznik jeho v dokladech павьлъ — павелъ, савълъ jest podmíněn polohou skupiny *vl* v koncové zavřené slabice.

Že v jednotlivých případech mohou nové jery býti jen grafického původu, ukazují doklady pro takové jery i v slovanských slovech: srov. закъла L 15 27 Zogr. (asi vlivem poměru

берѫ: бъратн < бьратн, зобѫ: зъбатн, женѫ: гънатн), навъыкъннн v Supr. 243 19.

Pozn. О безоумьлю Supr. 2 16 srov. van Wijk ZslPh. 2, 1925, 379—381.

Redukované ъ, ь.

53. Hláska *y* a stejně i hláska *i* měly v staroslověnštině *dvojí povahu*. Kromě *střídnic* za prasl. *y*, *i* písmena ъ, ь označovala *zvláštní hlásky*, které nelze ztotožňovati s hláskami uvedeného právě původu. Fonetický význam písmen ъ, ь v takových dokladech jako битн, бытн nemůže býti stejný s tím, jaký jest v бнѭ, бнн, крыѭ, крын. To jest viděti předně z toho, že se v samotných stsl. památkách vyskýtá бнѭ i бьѭ, чьстнѭ i чьстьѭ, дьнию i дьньѥ, братнѩ i братьѩ, a pak z toho, že stsl. битн, крытн odpovídá vrus. *бить*, *крыть*, бнѭ, бнн, крыѭ, крын odpovídá velkorus. *бью*, *бей*, *крою*, *кроѝ*, stč. *bíú*, *bí*.

V jiných slovanských jazycích na místě takových stsl. ъ, ь buď jest *y*, *i* nebo není žádná samohláska, jako vrus. *бью* (= *bju*), stč. *bíú*.

Především se naskýtá otázka, jakého jsou *původu* tyto zvláštní hlásky psané ъ, ь.

Doklady jako na př. добрын < **dobrъ+jь*, синин < **sinjь+jь* činí tento původ jasným: ъ, ь v těchto dokladech vznikly z původních prasl. *ъ*, *ь*, když byly před *j*.

Pozn. Tvary určitých přídavných jmen, jak je známo, vznikly spojením tvaru krátkého (jmenného) s příslušným pádovým tvarem zájmene **jь*, **ja*, **je*, stsl. и(же), ѩ(же), ѥ(же).

Takto i gen. pl. **dobrъ + jichъ*, *sinь + jichъ* dal добрынхъ, синнинхъ; nom. pl. substantiv masc. *i*-kmene **gostьje* dal гостиѥ; gen. pl. týchž substantiv **gostьjь* гостин; neutr. subst. typu **izbavjenьje* избавлениѥ; nom. sg. **bratrьja*, **sędьji*, **mlъnьji* братрьѩ, сѫдии, млъниии; instr. sg. **kostьjǫ* костьѩ; z tvarů slovesných mohou býti příkladem tvary бнѭ z **bьjǫ*, мъыѭ z **mъjǫ* (srov. vrus. *бью*, *мою*).

Pozn. Ve tvaru *bьjǫ* ь před *j* (ǫ) může býti buď ze staršího *e*, jež se vlivem následujícího *j* (ǫ) změnilo v ь (odkud ь), nebo z *i* srov. stsl. имѫ a lit. *veją*, ale lot. *vîju* a dial. lit. *vijù* (srov. Endzelin Слав.-балт. эт. 173).

V stsl. památkách nám zachovaných se vyskýtají uvedené doklady s ъ, и, vzniklými z ъ, ь, jak jsem již částečně ukázal, také v jiné poněkud podobě: vedle синьшин, костьнъ, братрнъ nebo братнъ bývá také сынъшин, костынъ, братрынъ; vedle скатьин, колїин atp. se vyskýtá скатъин, колїин a také скатен, колїен.

V těsném spojení прѣдамь-и (z *perdadmь-jь, t. j. sloveso a akk. sg. masc. zájmena 3. os.) také bylo ь před j, a tudíž se také změnilo v и; ale vedle formy прѣдамин-и se vyskýtá i прѣдаме-и.

54. Jak máme chápati tato fakta?

Ve psaní jako колїин < *boljь-jь, синїин < *sinjьjь, костынъ < *kostьjǫ, сынъ < *bьjǫ atp. se jasně projevuje *fonetická změna* ь, která byla pravděpodobně již také v stsl. originálech. Tuto změnu lze formulovat jako *přechod redukovaného* ь *před* ę (j) *v samohlásku* i, jež jest výsledkem asimilace hlásky ь k následujícímu ę (j). Výsledkem stejné asimilace ъ k následujícímu ę (j) bylo y. Avšak tato změna patrně záležela jen ve změně ь, ъ v hlásky zavřenější a netýkala se kvantitativní stránky hlásek ъ, ь: vokály y, i z ъ, ь před j zůstaly redukované; to lze předpokládati proto, že v živých slovanských jazycích, které mají také změnu ъ, ь v y, i před ę (j), tyto vokály y, i za určitých podmínek vůbec zmizely: srov. srb. *košću*, *braća*, *učenje* z *kostijǫ, *bratija, *učenije atp., čes. *kostí* (stč. *kost'ú*), *učení* (stč. *učenie*), stč. *b'ú* atp.

Na to pak ukazují i fakta samého stsl. jazyka: v Mar. na př. jest бренне (Ps. Sin. бренье) m. původního брьнье, v Cloz. кроенъ m. кръенъ, t. j. před slabikou s i (z ь před j) vokalisuje se ь stejně jako před slabikou s redukovaným ъ, ь.

Pozn. Učení o zvláštní povaze těchto vokálů rozvinul Šachmatov v čl. Die gespannten (engen) Vokale ъ u. ь im Urslavischen v AslPh. 31, 1910, 462—506; srov. také Fortunatov, Лекціи 140 n.

55. Redukované y a i, stejně jako redukované ъ a ь, mohly býti *silné* nebo *slabé* podle polohy. *Silné* byly pod přízvukem nebo v posici před slabikou s vokály redukovanými; v takovém postavení dostihly délky krátkých vokálů plných.

Tedy y z ъ v první slabice slov крынъ, мынъ bylo silné pod přízvukem (třebaže zde sekundárním) a dosáhlo délky plných krátkých; silné y, i značí také ы a и ve tvarech добрынин, синїин <

**dobrъ-jь*, **sinjь-jь*, protože koncové и z *jь* netvořilo slabiku; totéž nutno uznávati ve tvarech gen. pl. запоѣданн, костии, гостии atp.

Avšak v stsl. památkách, jak jest jasné již z předešlého, vyskýtají se i tvary typu доврьн, кольн, запоѣдьн, гостьн; poněvadž nejsou formy крьмь, мьмь, nýbrž jenom крьмь, мьмь, stěží lze pochybovati o tom, že *nejsou* formy ty — гостьн, доврьн atp. — *fonetického původu*: podle tvarů гостьмъ, гостьхъ mohl vzniknouti i tvar гостьн, podle запоѣдьмъ, -дьхъ i tvar запоѣдьн a podle jmenných tvarů adjektivních доврь, синь mohly vzniknouti i tvary доврьн, синьн — s nefonetickým ъ, ь; a tyto formy daly potom доврен, синьен, гостен, запоѣден.

Stejně nefonetického původu jest uvedená výše forma прѣдаме-и (Mar. Mt 26 15) vedle fonetické прѣдами-и (Cloz. 172): zde ь, později přešlé v *e*, vzniklo podle tvaru прѣдамь, jehož se užívalo všude mimo tyto podmínky.

V jiném postavení, — t. j. 1. když nebyly pod přízvukem, 2. když nebyly před slabikou se slabými ъ, ь, — lze předpokládati *slabé redukované hlásky y, i*: na př. ve tvarech гостию, братриѭ, чьстьмь, крьвьмь, врьниѥ, пльтьмь, pro slabé *y* nelze uvésti ze stsl. památek spolehlivých dokladů.

Slabé redukované *i* se píše v stsl. památkách písmeny и a ь, při čemž jejich význam v jednotlivých památkách není stejný.

Předpokládáme-li, že se v stsl. originálech slabé i silné redukované *i* psalo písmenem и, není nemožné, že se velmi záhy místo и objevilo v některých případech ь pro slabé redukov. *i*.

I když nehledíme k tomu, že slabé *i* před svým zánikem, třeba jen v některých dialektech, mohlo splývati v akustickém dojmu se slabým *ь*, tvary костьмь atp. mohly vznikati podle tvarů кость nebo костьми; podle tvarů гостьн, гостьмъ, гостьхъ (ь do prvního tvaru proniklo z druhých dvou) mohlo vznikati, alespoň v písmě, гостьие; konečně písař, když našel ve své předloze, jevící jiné nářečí, formu гостьн se silným *ь*, s níž se v jeho řeči shodovala forma гостии se silným *i* (redukovaným), mohl se splésti i při psaní formy nom. pl. гостие se slabým *i* (redukovaným) a napsati гостьие.

Slabé redukované *i*, které bylo před *ję*, se záhy stahovalo s následujícím *i* v jediné *i*, psané и, poněvadž *ję* vypadlo: srov.

сѫдн nom. sg. (< -bjĭ) Sav. 64ᵇ a 65, на распѧтнꙋ (< -bjichъ) Sav. 72 atp.

56. V MisK. se slabé reduk. *i* obyčejně píše literami и, і (милостиѭ 5krát, бѣлитиѣ, избавлениѣ atp.), někdy s přízvukem (мѫчениѣ Iᵇ 8, сѣдравіе IV 11 atp.); vedle 28 dokladů s и, і se vyskýtají také doklady s ь (милостьѭ 4krát, чьстьѭ 2krát, помощьѭ); před и je zachováno, a psáno и (мѫчении lok. sg. II 2, бѫжлюблении lok. sg. Vᵇ 5) nebo staženo (бѫнишьнімі III 4). Silné *i* se píše и: gen. pl. зѣлии, скврьности, людии, ale také ь v сьі (akk. sg., analogií podle сь), запокѣдьі (analogií podle запокѣдьмъ, -ьхъ).

Místo silného reduk. *y* se píše obyčejně ъ, přenesené analogií: вѣчьнъі Iᵇ 16, III 17—18, свьатъі IIIᵇ 19 atp. (hláska *y* se píše v MisK. spřežkou ъи: тъи [lat. tū] atp.); proto v принесенъи VII 20 -ъи jest *y* stažené z *y* + *ji*. Jest možné, že tato poslední forma jest z řeči písaře a forma -ъі (= *bji*) z předlohy.

57. V Zogr. se označuje původní slabé redukované *i* buď и nebo ь; ь se píše často v ev. Markově a Lukášově, ale v Matoušově a Janově jen v ojedinělých dokladech; jistě ani и ani ь neznačí v těchto dokladech již hlásku: srov. колиѣ J 13 5 m. бѣлиѣ. Skupina -*iji* se stáhla v *i*: о очєни J 7 17, въ остри L 21 24, сѫдн L 12 58, млъни Mt 24 27 atp., ale je také ьи: въ ц҃рсьи бж҃ии Mr 14 25 (Kurz LF. 50, 1923, 229).

Silné *i* a *y*: za -ии (< -*bjь*) se vyskýtá -ии, -іи, -іі -и, -і, -ьі, -єі, -єі; za ъии (< -*ъjь*) pak -ъии, -ъі, -ъі -ꙋ, -оі.

Význam těchto způsobů psaní vykládám takto:

1. psané -ии, -іи, -іі označují starou skupinu: redukované silné *i* + *jь*;

2. psané -и, -і značí stažení -*i(j)ь* v -*ī*;

3. psané -ъии označuje starou skupinu: redukované silné *y* + *jь*;

4. psané ъі značí stažené -*y(j)ь* v -*ȳ* (ъі); v Zogr. se samohláska *y* důsledně píše spřežkou ъі (бъіти, тъі, бъі atp.);

5. psané ьі, ъі označují nepochybně *ь*, *ъ* (přenesené analogií z jmenných tvarů) + *jь*, ale koncové *ь* se tu v řeči písařově již nevyslovovalo; psaní ꙋ jest velmi řídké (podle van Wijka po jednom dokladu z ev. Lukášova a Janova); psaní -єі, -єі, оі nepotřebuje výkladu. Nemůže býti pochyby o tom, že znaku і písař (poslední nebo písař předlohy) užíval úmyslně, aby odlišil

spojení *ь*, *ъ* + *ji* od jediné hlásky ꙑ (*y*). Tedy poměr -ні, (ін, іі) : -и, (-і); -ꙑн : ꙑ; -ꙑі : -єі, (-єі) znamená poměr staršího stavu k pozdějšímu.

Doklady pro silné redukované *i*: вєлні Mt 28 2, вєли Mt 8 24, вѫжін Mt 12 4, вѫжи Mt 14 33, оударꙑі Mt 26 68, омочꙑ Mr 14 20; крѣплєі Mr 1 7, негашѧщєі Mr 9 43. 45.

Pro silné redukované *y*: істинꙑнꙑн J 6 32, нѣмꙑ Mt 9 33, чѣскꙑі Mt 8 20, 9 6, нарєчєнꙑі Mt 10 3, сѣꙑі Mr 3 29 atp., сѣоі L 1 72 jest jediný doklad s -оі. S doklady typu чѣскꙑі souhlasí doklady jako поставитъ-і Mt 24 47 aj., kde také bylo obnoveno staré ъ analogií, kdežto typ приꙗтъ-і L 8 40 a j. se četl jako приꙗтꙑ s ꙑ (*y* staženým z -ꙑ(*j*)и), srov. вꙑнѫ < вꙑ-инѫ < въ инѫ atp.

58. V Mar. se slabé reduk. *i* píše písmenem и, řidčeji ь; doklady дєньє m. дьньє, лєстьѭ m. льстьѭ, восиѣвъшю atp. dokazují, že slabé *i* vypadlo (= *denie*, *lestiǫ*, *vosiavšu*). Skupina -*iji* se stahovala v *i*: въ трьпѣни, братри dat. sg. atp. Silné redukované *i*: болни, вєлни atp. i болєи, вєлєи, людєи, дьнєи atp. (srov. i прѣдамє-и m. прѣдамни z прѣдамь-и). Silné redukované *y*: 1) дроугꙑи Mt 8 21, сѣꙑи L 3 22 atp.: 2) добрꙑ J 10 11, дроугꙑ L 7 41 atp. (se stažením); 3) сѣои L 1 72, оумєрои J 12 1 atp. Hojné jsou doklady typu вꙑ-истинѫ z въ-истинѫ.

59. V Cloz. se slabé redukované *i* píše jednak písmenem ь (ъ), jednak и: дьє 305, 632, ноштьѭ 883, 884 atp. i вѫжиє 62, цєрєстиє 117, 700 atp. Skupina *i* + *ji*: въ съмѣрєнні 42 atp., о погрєбєнни 753, блисцаннмь 821 atp.; podle прѣданьє snad vzniklo i прѣданы 248, také пєанымь 55 (podle пьсаньє). Slabé reduk. *y*: вꙑ-исплъніти II 62 atp. Silné reduk. *i*: лоучіи 196, 197 atp., лоучі 203, 208 atp., лоучꙑ 227 (ъ m. ь), оукрашєі 412. Silné reduk. *y*: непраєдьнꙑи 773, блажєнꙑ 20 a sejně -ꙑ 40, 70 atp.

V Ps. Sin. se za slabé reduk. *i* píše и nebo ь podle písaře. Skupina *i* + *ji*: въ бѣніи 36 26 atp., сіни 20 2 atp., поучєнꙑ lok. sg. 38 4 atp. -ни- se vyskýtá také ve spojení dvou slov: грьтані-ихъ 5 10 (m. -ь ихъ), srov. вꙑ-исповѣданъє 103 1 (m. -ьє), вꙑінѫ 37 18 aj. i вꙑнѫ 15 8 aj. Silné *i*: скрьбєи 33 5, нищєи 23 7 atp., люды 61 9, дьньи 20 5 atp. Silné *y*: прѣмѫдрои 48 11, сіито-і 21 9 atp., живꙑі 2 4 atp., лѫ-(ка)вꙑ 4 6 atp.

V Euch. Sin. se slabé reduk. ĭ před н, ю píše písmenem ь (ъ): бѣдьн lok. sg. 54[b] (zřídka -нн: нанн 5[b] atp.), подъножью dat. sg. 1[a] atp.; před е, ьа se píše naopak vždy н, před ѣ, ьѣ obyčejně: людне 9[a], братнѣ 26[a], невѣтнѣ 3[b], солнѣ 6[b], 20[b] atp. Vokalisované ъ, ь v slabice před slabým ĭ (кроньѣ, бездеснне atp.) ukazují, že н a ь na místech starého redukovaného ĭ již neoznačovaly žádné hlásky. Silné reduk. i: сен 11[b] (dvakrát), колен 3[b], 55[a] atp., řidčeji formy na -ьн, -нн. Slabé reduk. y: бынѫ 1[a] a j., ale бьнинѫ 1[a] s ъ obnoveným analogií. Silné reduk. y: истиннитьн 13[b] atp., новы 2[b] (stažené) atp., грѣховатьн 78[a] atp., сѣн 17[a] atp. (zřídka); srov. dokl. u Langa I, 28 n.

60. V Assem. se slabé redukované ĭ důsledně píše literami н, і. Jistě пнѭ se již vyslovovalo jako *pję*, srov. дение m. дьние Mt 24 22 atp. Silné reduk. i: пін imper. L 12 19 atp., колен J 8 53 atp. Silné redukov. y, jako každé y v Assem., může se psáti ы nebo ьн: бьдалы-н J 20 15, оучениьтьн-і Mt 17 22, зьлын Mt 25 26 atp.; srov. dále stažené мѫдры Mt 24 45 atp. a оучѣмо-н Mt 21 33 s vokalisací ъ restituovaného analogií.

I v Sav. se píše slabé redukované ĭ důsledně (kromě dvou výjimek) písmenem н. Silné reduk. i: колы 27 (2krát), -ьн 102[b] atp. (s ь vzniklým nefoneticky); silné reduk. y se obyčejně stáhlo s následujícím н v jediné ы: бѣчаны 62[b] atp.

V Supr. v první části převládá н na místech slabého redukovaného ĭ; ь bývá zřídka. V druhé části se užívá ь častěji, někdy místo něho je apostrof: ав'ие 525 21 atp.; jest jasné, že slabé reduk. ĭ již vypadlo. S následujícím н se píše dohromady jen н, což ukazuje na stažení -iję v ę: srov. ѳѫжни 221 18 atp. Silné reduk. i má podobu н (кожни atp.), ale v některých dokladech bývá nefoneticky nahrazováno písmem ь: сьтворьн 473 8 atp. Skupina -ьн se silným reduk. y se píše ьн, ы (staženě), někdy s ъ (analogickým): шестьн 244 8, блаженьн 276 15 atp.

61. Chil. se kolísá v označování slabého reduk. ĭ mezi písmeny н a ь. Silné reduk. i, y: дѣканни, оучении gen. pl., морьскьн nom. sg. masc.

V Und. se píše slabé reduk. ĭ písmenem ь, stejně v ev. Ochr. a v Mak. zl.; v Mak. hlah. zl. je většinou ь, zřídka н; v Ostr. jest také н s řídkými odchylkami. Redukované slabé y v Ostr. бы-нинѫ 45, 55[b]. Silné i: кожни 7, 11[b], 138[b],

191 atd.; silné reduk. *y* se v Ostr. obyčejně stahuje s následujícím и v jedno ꙋ: вѣрꙋ 111[b] atp., ale видѣѥи 194, 201[b], 221[b] atp. (ꙋ obnovené analogií).

е, и, ѳ, ѹ.

62. *Skupina* ьі (ьь) dala již v praslovanštině *i*; odtud i jihoslovanské a i staroslověnské *i*: srov. stsl. иго z *ьugom se změnou ьū > ьū > ьь, игѫла, приимѫ part. praet. (vedle въз-ѧмѫ), тинъ, достоинъ (vedle вѣр-ѧнъ) atp.

V jednotlivých stsl. památkách vyskýtá se v určitých případech za и (z ьь) е; ale ve všech těchto případech jest е nepochybně původu *analogického*. Tak v Mar. častěji bývá приемѫ — приемѫше atp. než приимѫ atp., což lze vysvětlovati vlivem tvarů въземѫ — въземѫши atp.; vedle приемѫ — приемѫше atp. přirozeně vzniká i приемꙋ Mt 25 16, 18, 22; také наемѧникъ J 10 13 (dvakrát). V Assem. наемѧникъ L 15 17, въ заемъ L 6 34 (ale въ заимъ ib. 35), приемъ Mt 14 19, 15 36, 27 24 atp.; v Cloz. при-емше 75; v Ps. Sin. заемъ 36 26, заемодаѩьцъ 108 11; v Euch. Sin. емъше 106[a] приемъ 4[b], 46[b] (dvakrát) atp.; v Supr. иемъше 40 17, приемъша 14 7–8.

V Chil. въспринимъ I B[b]4–5, v Praž. zl. приимъша I B 19 (stažené).

Řidší jsou doklady záměny е za и (< ьь) v suffixech ádjektivních -инъ (< -ьнъ): srov. недостоенъ v Euch. Sin. 69 15–16; е vzniklo zde jistě vlivem вѣренъ, равенъ atp. z вѣринъ, равинъ atp.

63. V některých stsl. památkách bývá *ojediněle mateno* е a и. Doklady tohoto matení vybízejí k tomu, abychom srovnávali tento jev se změnou nepřízvučného *e* v *i* v některých současných dialektech makedonských a východobulharských. Avšak tyto sporadické doklady neposkytují nám dosti jistoty o tom, že by byly fonetického původu, a to tím méně, že značnou část jich lze pokládati za nepochybná přepsání nebo nedorozumění písařova.

Nejvíce těchto dokladů jest v Zogr.: ни-въланеетъ Mr 2 22; (не сънѣсте плъти сн҃а чѣскаго і) пиети (кръвь его) J 6 53; (радоуѣште сѧ) хвалите (ѣѧ) m. хвалити L 19 37; оусѣце imper. (m. оусѣци) Mt 5 30. Sem patří i některé doklady matení и s ѧ, v. § 20.

V Assem. jest нѥкодимъ (J 3 9); význam toho dokladu je malý, protože je to cizí slovo. V Ps. Sin.: (ꙗвъщі) къді 78 10 (pravděpodobně přepsání); хіроуѥімѣ 79 2, хіроѥімѣ(хъ) lok. pl. 98 1; наѥеде 5 9 (třikrát) m. наѥеди: trojí opakování nepřipouští domněnky, že je to nahodilé přepsání; spíše jde o neporozumění textu. V Euch. Sin. také jest jen nespolehlivý materiál, nehledě ani k tomu, že doklady, uváděné u Vondráka (Altk. Gr.[2] 86 z Langova rozboru I, 33 n.) podle vydání Geitlerova, potřebují ověření.

64. Tam, kde se v dnešních nářečích mění nepřízvučné *e* v *i*, *mění se též nepřízvučné o* v *u*. V stsl. památkách jsou sporadické doklady i této záměny. Srov. v Zogr. тъкъмоу = тъкъмо Mr 5 37, 9 9; v Cloz. оучіштаѥтъ m. очи- II 89; оулоучіти m. олоучити 588 může býti přepsání. V Ps. Sin. оуѥоу 80 15 m. оуѥо je přepsání (několik dokladů оу m. cizího *o* sem nenáleží: іконѫ = *εἰκόνα* 72 20, соломоунъ = *Σελμών* 67 15, соломоунь = *Σαλωμών* 71 1). V Supr. оухоуѧѣѭшіте 327 21 také může býti přepsání; co se týče dokladu доуждевынхъ (вода) 301 9, nelze v něm nikterak viděti оу m. о (z ъ): srov. srb. *dušdevnak*.

Pozn. V tomto posledním dokladě vidím stupeň *ou*; jinak Ivšić, Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de Courtenay 68—78.

65. Na různých místech slovanského jazykového území *skupina vъ-* v *počáteční slubice se slabým ъ dává u-*; na jihu jest to *u-* místo *vъ-* charakteristickou známkou srbského jazyka.

Doklady upomínající na tuto známku nalézáme ze stsl. památek v Mar. a Ps. Sin.: v Mar. оусвлеѭжьѭ L 2 1 (Zogr. вьсвлеѭжьѭ), оуоржь сѧ L 11 21 (Zogr. въоржь сѧ); v Ps. Sin. je slovo оусвлеѧѣ v různých tvarech několikrát 97 7, 89 2. 17 16, 32 8, 92 1), mimo to jest v Ps. Sin. на оучиніаніихъ 76 13 (Pog., Bol. въ начи-) a въблаговоліті 76 8 jasně s въ- m. оу-, srov. Pog. ѹблаговоліти. Není vyloučena možnost, že v některých těchto dokladech nejde o fonetickou záměnu оу- za въ- nýbrž o jinak utvořené slovo, s předponou оу-.

V Supr. jest оу прѣльсти 27 15—16.

Pozn. Srov. o *u-* také Weingart v ČModFil. 2, 1912, 394 a Polívka v LF. 11, 1884, 410.

Slabičné (sonantní) *r, l.*

66. Za praslovanské a obecně jihoslovanské *slabičné* (sonantní) $^{b}\underset{\cdot}{r}$, $^{b}\underset{\cdot}{l}$, $^{s}\underset{\cdot}{r}$, $^{s}\underset{\cdot}{l}$ ($\underset{\cdot}{r}^{e}$, $\underset{\cdot}{l}^{e}$, $\underset{\cdot}{r}$, $\underset{\cdot}{l}$) *mezi souhláskami* bývají v staroslověnských památkách psány skupiny ръ, ль, ръ, лъ. V ruštině za praslovanské slabičné $\underset{\cdot}{r}$, $\underset{\cdot}{l}$ dvojích odstínů — tvrdší a palatálnější — jsou skupiny *ер, ол* (z $^{b}\underset{\cdot}{l}$), *ор, ол* (z $^{s}\underset{\cdot}{l}$) a v staré ruštině *ьр, ьл, ьр, ьл*, v češt. *ř (ěr), l (lu).*

Tedy staroslověnskému съмрьть, тврьдъ odpovídá rus. *смерть, твердо* (strus. *съмьрть, тьврдъ*), č. *smrt, tvrdý*; stsl. скръбь, rus. *скорбь* (strus. *скърбь*), č. *skrbiti*; stsl. влькъ (Zogr.) — rus. *волк* (strus. *вълкъ*), č. *vlk*; stsl. длъгъ — rus. *долг* (strus. *дългъ*), č. *dluh* (sloven. *dlh*).

Jest otázka, co vlastně označovalo toto staroslověnské psaní.

Stejně se píše ръ, ръ, ль, лъ v stsl. památkách i v těch skupinách, které odpovídají praslovanskému *rь, rъ, lь, lъ*, rus. *ре, ро, ле, ло* a stč. *re, le* nebo *neslabičnému r, l*. Tak stsl. въс-крьсъ, кръвь, слъза, плъть odpovídá ruskému *воскрес, кровь, слеза, плоть* (strus. *-крьсъ, кръвь* atd.), stč. *krev*, g. *krve* (1 slab.), gen. pl. *slez, slza* (1 slab.), *plet*, (nč. *krev, krve* atp.).

Přece však psaní ръ, ръ, ль, лъ v slovech *první kategorie* (съмрьть, rus. *смерть*, č. *smrt* atp.) a v slovech *druhé kategorie* (кръвь, rus. *кровь*, č. *krev* atp.) *nemělo stejné platnosti*. To vyplývá již *ze samotných staroslověnských památek*.

67. V MisK. nelze ještě znamenati žádného rozdílu mezi doklady první a druhé kategorie; ъ a ь nepodléhaly v této památce žádným změnám a nezaměňovaly se ani v případech jako кръвь — кръви, ani v případech jako съмрьть — съмрьти; píše se tu pravidelně кръве II 6, въплъти II^{b} 13 (srov. rus. *кровь, воплотить*) a stejně скврьности I^{b} 14 (srov. rus. *скверность*), утврьди II^{b} 15, IV^{b} 6, V^{b} 17, VI^{b} 19 (srov. rus. *утвердить*), срьдьцѣ II^{b} 15, VII^{b} 12 (rus. *сердца*), дрьжіть III^{b} 6 (rus. *держим*), скрьбьні IV 3 (rus. *скорбный*). V slově напльнені II 6 jest ь v MisK. starší než ъ v strus. *пълнъ*, srov. lit. *pìlnas* ‚plný'.

68. V Zogr. pozorujeme již některé rozdíly mezi skupinami ръ, рь, лъ, ль mezi souhláskami, jež odpovídají ruskému *ор, ол, ер, ол*, a týmiž skupinami, jež odpovídají ruskému *ро, ло, ре, ле*.

1. Ve skupinách ръ, лъ, рь, ль z prasl. *rъ, lъ, rь, lь* (rus. *ро, ло, ре, ле*) — je-li v následující slabice opět ъ, ь nebo slabé redukované *i* — vždycky se ъ a ь přesně rozlišují a *nikdy se nezaměňují*; píše se бръвь (rus. *бровь*), кръвь (rus. *кровь*), плъть (rus. *плоть*), брьне, трьхъ (rus. *трех*).

2. Kdyby ръ, рь, лъ, ль psané v slovech druhé kategorie (prasl. ^{a}r, ^{b}r, ^{a}l, ^{b}l, rus. *ор, ер, ол*) označovalo v stsl. památkách totéž, co v slovech první kategorie (v. sub 1.), čekali bychom, že se bude stejně přesně rozlišovati ъ a ь i tam, kde je v následující slabice ъ, ь. Avšak není tomu tak: v Zogr. se píše прьвъ i прьвъ — původní jest jistě jen druhé (v. rus. *первый*) —, срьдьце i срьдьце (rus. *сердце*), съмрьть místo съмрьть (rus. *смерть*), прьстъ m. прьстъ (rus. *перст*). Stejně se píše i v ostatních staroslověnských památkách: v Mar. срьдьце, срьдце, съмрьть; v Ostr. мрьтвъ, жрьнъвдхъ (srov. Šachmatov a Ščepkin, Дополненія къ переводу грамм. Лескина 1890); v Cloz. срьдьце, срьдца, съмрьть; v Euch. Sin. срьдьце; v Sav. jest naopak скрьвь m. скрьвь atp. Rovněž se nerozlišuje ъ a ь v těchto skupinách ani před slabikou s plným vokálem a píše se съмрьти, жрьтва, дрьжати v Zogr. i v jiných památkách.

Jest jasné, že ръ, рь, лъ, ль psané v slovech druhé kategorie (rus. *ор, ол, ер*) neoznačovalo totéž, co v slovech první kategorie. Závěr ten potvrzuje ještě jedna okolnost: v slovech *první kategorie* ъ a ь, jsou-li před slabikou s ъ, ь (nebo s reduk. *i* + *j*-), bývají v staroslověnských památkách *vokalisovány* v *o*, *e* jako jinde: v Zogr. je крештьше L 7 30, v Mar. бренне J 9 6 z **brьnьje*, въскресъ ze staršího въскрьсъ L 24 36 (vl.), v Cloz. крестъ z крьстъ 608, 633, кроньк 313, 316 z prasl. **krъvьjǫ*, въскресъшюмоу 750 z въскрьсъшюмоу, v Assem. въскресь Mr 16 9, гречьскы J 19 20, v Ps. Sin. бренье 17 43, слезъ (ze слъзъ) 38 13, 55 14, 79 6, 114 7, кроекъ 77 44, 104 29, (-ень) 93 21, плоть (z плъть) 27 7, 62 6, 64 3 a j., поскрежьштетъ z поскрьжьштетъ 111 10, 36 12 (-щетъ), оуглекъ 68 3 (оуглькнжти); v Euch. Sin. бренемь 33[a], трестнк 50[a], трестнѣ 54[b], скрежьщетъ 88[a], крестьѣнъ 66[b], крестьѣнскы 67[a], кроньк 29[a], слезъ 78[a] a j., v Supr. крестъньнимъ 5 19.

Naproti tomu však ani v jedné z uvedených památek nelze nalézti *jediného dokladu, kde by se stejně* v téže poloze *voka-*

lisovalo ъ nebo ь ve skupinách ръ, рь, лъ, ль *druhé kategorie*, t. j. z prasl. $^{s}\underset{\cdot}{r}$, $^{b}\underset{\cdot}{r}$, $^{s}\underset{\cdot}{l}$, $^{b}\underset{\cdot}{l}$ (rus. *ор, ер, ол*); není nikdy *скробь, *чрезь z скрѫбь, чрьвь. Z toho jest viděti, že ve psaní скрѫбь, чрьвь, плѣнъ, тєрьдъ, сѫмрьтъ atp. neoznačovaly litery ъ a ь slabičné hlásky, které by se oslabením koncových ъ a ь mohly zesíliti a změniti v plné vokály. *Jistě se pod psaním* ръ, рь, лъ, ль *v těch slovech* (скрѫбь, чрьвь atp.) *skrývalo slabičné r, l* různého fonetického zabarvení nebo, jak předpokládají někteří badatelé, slabičné *r, l* provázené průvodným neslabičným vokálem, tvrdým nebo palatálním, srov. o té věci Hujer, Úvod 9 n. Ovšem fonetické prvky, skrývající se pod psaním ръ, лъ, рь, ль v slovech скрѫбь atp., byly jiné než ve skupinách ръ atd. v крѫбь — крѫбн atp., ale obojí byly do jisté míry podobné na poslech, čímž lze vysvětlovati stejný jejich písemný výraz v staroslověnských památkách.

69. V Zogr. zmizel v podstatě starý rozdíl mezi $^{s}\underset{\cdot}{r}$ a $\underset{\cdot}{r}$: většinou za staré $^{b}\underset{\cdot}{r}$ bylo, jak je viděti, v řeči písaře $^{s}\underset{\cdot}{r}$ — je psáno důsledně ръх- (ръш-, srov. rus. *верх*), ръто (ръторадъ, rus. *вертоград*), дръз- (rus. *дерзкий*), дръжати (rus. *держать*), жръновь (rus. *жернов*), жрътва (rus. *жертва*), зръно (rus. *зерно*), мръкне atp. (rus. *меркнуть*), мрътвъ (rus. *мертвый*) atd.

Stopy staršího stavu se projevují v kolísání: пръвъ atp. 19krát vedle прьвъ atp. 8krát, пръстъ atp. 4krát vedle прьсты, -омь 2krát atp.

Že $^{b}\underset{\cdot}{r}$ a $^{s}\underset{\cdot}{r}$ splynuly v jedno $\underset{\cdot}{r}$, ukazují i doklady врхоу Mt 5 14, срдьце Mt 6 21, 13 15, срдьца L 16 15, црькъве Mt 12 5, 6, L 21 37, J 5 24.

Stopy starého rozdílu mezi $^{s}\underset{\cdot}{l}$ a $^{b}\underset{\cdot}{l}$ jsou ještě částečně v Zogr. zachovány: píše se влькъ, srov. pol. *wilk*, lit. *vilkas*, вльк- (извлькъ, обльченъ atp.) 11krát, jen jednou облъкъ L 23 11, různé tvary od млъчати mají vždy ь (13krát, srov. pol. *milczeć*), v kořeni млъв- (srov. pol. *mówić*, čes. *mluviti*) 4krát je psáno ь a 2krát ъ; хлъмъ a хльмъ po jednom dokladu (pol. *chełm*, čes. *chlum*). V ostatních případech i za staré ^{s}l i za staré $^{b}\underset{\cdot}{l}$ se píše obyčejně лъ.

70. V ostatních památkách jest ještě méně stop starého rozdílu mezi $^{s}\underset{\cdot}{r}$ a $^{b}\underset{\cdot}{r}$, $^{s}\underset{\cdot}{l}$ a $^{b}\underset{\cdot}{l}$. V Mar. bývá vždycky ъ ve skupinách se starým $^{b}\underset{\cdot}{r}$ v slovech: ръхъ (m. рьхъ), ръто (ръторадъ), дръзати, дръжати (12krát, jednou дрьж-),

жрѣнѣѣ, жрѣтва, зрѣно, мрѣкнѫти, мрѣтвъ, съмрѣть, мрѣзоста, прѣвъ atp. Stejně ve skupinách se starým ˢr̥: грѣдѣ, крѣмѣ, скрѣбь — скрѣбѣти, трѣжище — трѣжѣникъ.

Skupiny s ˢl̥ a ᵇl̥ obyčejně mají podobu лъ: блъкъ — облъкъ — облъчєнъ — изблъкъ, блъна, блъненіе, длъгъ — длъжьнъ — длъжьникъ, злъчь, млъніи (млъни), млъчати.

V Cloz. ještě nalézáme съмрѣти 617, 657, съмрѣть 618, съмрѣть 602 (dvakrát), 604, 620, 652, съмрѣтьѭ 651 atd., ale častěji съмрѣть atp.; stejně срьдьцемь 17 atp. i срьдьцѣ 410 atp., s ь se píše смрьдѧ II 83, брьвіи 351, дрьжѧштаго 601, отвьрьзъі 694. Skupiny s ᵇl̥, ˢl̥ mají podobu лъ: длъжєнъ 89, плънъ 449, млъчаніе 759, мъвъі 766 atp.

71. V Ps. Sin. nelze čekati přesné hranice mezi skupinami s ᵇr̥, ᵇl̥ a skupinami s ˢr̥, ˢl̥, poněvadž u jednotlivých jeho písařů jest již zjevná grafická záliba buď v ъ nebo v ь; vedle obvyklého грѣд- nalézáme i грьд-: грьдъіѩ 35 12 (srov. rus. *гордый*), vedle скрѣбь, скрѣбѣти je скрьби 36 39, скрьбе(и) 33 7 (rus. *скорбь*) a na druhé straně брѣвні, брѣтопъ, брѣхъ atp.

Stejně блъна, длъгота, злъчь, млъва, млъніи, плънъ i исплньѧтъ сѧ 125 2, слъньце, стлъпъ, хлъмъ.

Můžeme se domnívati, že neexistoval rozdíl mezi ˢr̥, ˢl̥ a ˢr̥, ᵇl̥ již ani v poslední předloze Ps. Sin.

Také v Assem. nelze hledati stop původního rozdílu ˢr̥, ˢl̥ a ᵇr̥, ᵇl̥, poněvadž písař Assem. užívá vůbec jerů bez rozdílu (srov. § 45). S Assem. se shoduje v té věci Euch. Sin.

72. Nezachovaly starého stavu ani obě velké stsl. památky, psané cyrilicí, Supr. a Sav.

V Supr. lze pozorovati mezi jednotlivými částmi rukopisu některé rozdíly, které však nemají podstatný význam pro tuto základní otázku. Staré rozdíly mezi ˢr̥ a ᵇr̥, ˢl̥ a ᵇl̥ asi byly ještě v předloze rukopisu; písař v mnoha případech zachoval staré psaní, jindy však je zaměnil novým, jež ukazuje, že v řeči písaře toho bylo již pravděpodobně jedno r̥ a jedno l̥. Srov. покрьгоша 52 22–23, ale отъкрѣгоша 53 12, къкрѣгоша 5 20, къкрѣженъ, къкрѣженомъ 66 21; отверьзѣте 55 24, отверьзе 38 10–11, ale отвръзъ 170 17, отвръзоша сѧ 470 27 atp.

Místo starého блъкъ jest блъкъ 50 1, vedle блъна 47 29, блъні 377 11 bývá též блъна́мъ 77 3, блъна́ми 492 13, vedle блъхъ 23 1 je i блъхомъ 263 25 atp.

Sav. se liší od ostatních památek tím, že velmi důsledně dává přednost psaní ръ a to i za ᵇr̥ i za ᵃr̥: zpravidla bývá psáno ерьг- (*vᵇr̥g-*), ерьз- (*vᵇr̥z-*), четерьто-, ерьх- (*vᵇr̥ch-*), дрьж- (*dᵇr̥ž-*), жрьдь (*žᵇr̥db*), зрьно (*zᵇr̥no*), -мрьт- (*mᵇr̥t-*, 33 dokladů), прьв- (*pᵇr̥v-*, 15 dokl.), прьст- (*pᵇr̥st-*), скрьв- (*skᵃr̥b-*, 7 dokl.), -трьг- (*tᵇr̥g-*), трьж- (*tᵃr̥ž-*) atd.

Odchylek od toho je málo: дръзновеннемь 140, 140ᵇ (-мъ), жрънъвахъ 89, жрътвъ 36, жрътвѫ 139, пръвѫ 121. Usus psáti ръ vznikl v Sav. pravděpodobně proto, že skupiny s ръ (z ᵇr̥) rozhodně převládaly v jeho starší předloze nad skupinami s ръ (z ᵃr̥), neboť tato jestje n v скръбь, тръжиця - тръжьникъ.

Jistě starý rozdíl mezi ᵇr̥ a ᵃr̥ již neexistoval v řeči písaře Sav.

Jinak se věc má u skupin, v nichž jest staré ᵃl̥, l̥; ь se píše ve skupinách вльк-, вльхв-, nebo вльсв-; naopak jen ъ v длъг- nebo длъж-, длъз-, злъч-, млъч-, млън-, тлък- a хлъм-; v některých skupinách se kolísá psaní mezi ъ a ь: třikrát je млъв- a dvakrát мльв-, 8krát плън- a 19krát плн-, dvakrát слън- a jednou слн- (v. Ščepkin, Разсужденіе 216—217).

73. V Ostr. se patrně v tomto jevu hláskoslovném projevil silněji ruský původ písaře než ve věcech jiných: vždy jest psáno -лъ-: влъкъ 271, влъна́ми 71ᵇ, длъгъ 75, млъчаше 291, исплъна 70, 71 atd., t. j. v pravopise písaře se projevuje praruské splynutí l̥ a ᵇl̥ v jediné *ъl*; jedinou výjimkou jest вльхвомъ 252ᵇ v kalendáři.

Etymologicky náležitě jest psáno скръбь, тръжище a въерьже, отверьзетъ сѧ, дрьжати, врьхоу, зрьно, мрьтви, прьвѣе, срьдьце, истрьгнетъ - растрьзаетъ, трьпне atd. (v. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 107—109).

Zbytky jihoslovanského psaní v předloze nalézáme v жрътвами 288ᵇ, мрътвъ 119ᵇ, протръже сѧ 210, откръзоста сѧ 200ᵇ, четврътъкъ 207 atp.

Drobné zlomky ostatní neposkytují dostatečného materiálu.

V Undol., kde vůbec ъ převládá, jest въстръгнете, въстръзаѭще. V Chil. влъка II Bᵃ 9, влъцн II Aᵇ 15, пожрътн II Bᵃ 14, пожрътоу I Bᵃ 19, срь(дьце) II Aᵇ 5, съмрътьное I Bᵃ 10—11, съмрътн I Bᵃ 7—8, съмрътъ I Bᵃ 4—5, цръкъ II Bᵃ 18

V Mak. hlah. zl. ѥсѣмрьтѣноу II 1—2, ѿвръгѣше III 27, ѿвръгѣмсѧ III 31.

V Mak. zl. se užívá jenom ѣ; na rozdíl ode všech ostatních stsl. památek se toto ѣ píše *před* р, л: ѣрхъ a 4, ѣрзь a 21, ѣрзостиѫ a 20, гѣрдѣ b 4; v ѣлѣѫаѥ a 27 jest ѣ před л i po něm; jest jisto, že toto psaní značí slabičné *r*, *l*, a to bez rozdílu jejich zabarvení (stejně гѣрдѣ i ѣрзь, nebo srov. пѣлти, kde ѣл značí slabičné *l* ze starého лъ).

V Ev. Ochr. také zanikl původní rozdíl v zabarvení slabičných *r*, *l*.

74. Tento krátký přehled stavu v jednotlivých památkách vede k několika hypothetickým závěrům. Jest viděti, že *rozdíl mezi* ᵇ*r̥* a ᵃ*r̥ zanikl* v staroslověnských nářečích *dříve než rozdíl mezi* ᵇ*l̥* a ᵃ*l̥*, srov. výše uvedená doklady ze Zogr. a Sav.

Na zachování starého rozdílu mezi ᵇ*l̥* a ᵃ*l̥* měly patrně *vliv souhlásky předchozí a následující;* srovnání s polštinou je v té věci úplně na místě: s polským *wilk* se shoduje вльк- v Zogr. a Sav., s polským *milczeć* мльчати v Zogr., s pol. *pełny*, které ukazuje na změnu ᵇ*l̥* v ᵃ*l̥* (lit. *pìlnas* id.) souhlasí плънъ-исплънити v Zogr. a stejné tvary též v Sav.; psaní плъ̑н- (исплъненъ partic. praet. pass. = исплъ̑ненъ z **isp*ᵇ*l̥n-jenъ* atd.) s ъ před palatálním ѫ mohlo vznikati vlivem častějšího psaní tvarů s nepalatálním н (polopalatálním) jako исплънити atp.; okolnosti, že v Sav. převládá плн- nepřikládám důležitosti: ъ v těchto případech mohlo býti přeneseno písařem a pravděpodobně jest jen grafické. Rovněž pol. *wełna* odpovídá влъна v Zogr. (srov. lit. *vilnìs* ‚vodní vlna').

Možno předpokládati, že v jazyce cyr.-met. ještě byl rozdíl mezi ᵃ*l̥* a ᵇ*l̥* takový, jaký byl pravděpodobně i v jazyce mnohých předloh památek nám zachovaných, a že tedy v jazyce Cyrila a Metoda bylo *v*ᵇ*l̥kъ*, *m*ᵇ*l̥čati*, ale *v*ᵃ*l̥na*, *p*ᵃ*l̥nъ* a snad i *isp*ᵃ*l̥niti* (ale snad *isp*ᵇ*l̥nienъ*).

Pro vyřešení poslední otázky, t. j. otázky, zda se zachovalo ᵇ*l̥* před polopalatálním *n* (van Wijk na ni odpovídá kladně), není dosti dokladů.

Pozn. Srov. k této otázce van Wijk v IF. 34, 1913, 342—346.

75. Kromě starého slabičného *r*, *l* bylo patrně v staroslověnských nářečích 11. stol. *slabičné r, l nově vzniklé* — ze

staršího *r*, *l* spojeného s následujícím slabičným *ъ* nebo *ь*, t. j. z *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь*: zánik *ъ* nebo *ь* v otevřené slabice v těchto skupinách, způsobil změnu *r*, *l* v hlásky slabičné.

Později se toto nové slabičné *r*, *l* přenášelo analogií také tam, kde foneticky nemohly skupiny *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* ztráceti své slabičné jery; podle gen., dat. a lok. sg. *kṛvi* vznikal také nom. a akk. sg. *kṛv(ь)* m. кръвь nebo *кровь z кръвь, podle gen. sg. *kṛsta*, dat. sg. *kṛstu* atd. vznikalo *kṛst(ъ)* m. крастъ nebo крестъ atp. Všude tam, kde jest psáno v památkách 11. stol. ъ a ь nenáležitě v starých skupinách *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь*, lze předpokládat, že *ъ*, *ь* zanikly a *r*, *l* se změnily v hlásky slabičné.

V Zogr. jest většinou rozdíl mezi *ъ* a *ь* v těchto skupinách zachováván nejen v zavřených slabikách, ale i v otevřených: крастити, дрьколь, трьми, трьхъ, нескрьнѣго, клаштати, кльнѫ, слъза; avšak i zde se vyskýtají doklady, které budí pochybnost, zda toto usuelní psaní souhlasí se skutečnou výslovností písaře: vedle obvyklého крест- (s *ь* v otevřené slabice, srov. rus. *крест*) je dvakrát кръстъ, důsledně окръстъ, окръстъниꙗ, -ъниѧ, dále крестителѣ Mt 11 11, důsledně въс-кръс- (m. -крес-, 19krát), плъть Mt 16 17 vedle obvyklého плъть (snad přepsáním), къньштаѧ L 6 18, srov. Jagić, AslPh. 2, 202 n.

V ostatních památkách lze předpokládati vznik nových slabičných *r*, *l* ještě větším právem.

76. V Mar. lze tušiti sekundární slabičné *r* podle převládajícího psaní крастити — кръштати atp., дръкольми, въскръснѫти atp.; sekundární *l* slabičné lze viděti v слъзами Mr 9 24; srov. také крьвь Mt 16 17, крестителѣ Mr 8 28, сутрии Mt 6 34, v. Jagić, Mar. ed. 433-434.

V Cloz. nalézáme кръстъ 574 a č., кръстѣ 696, také крестъ 588, 591, креста 654, 718, крестѣ 685.

V Assem. nepřekvapují doklady jako кръстити, въскръснѫти atp., poněvadž jest v něm vůbec ztracen rozdíl mezi ъ a ь; tyto hlásky jistě již neexistovaly v otevřených slabikách, i pod psaním ръ, рь, лъ, ль (= prasl. *rъ*, *rь*, *lъ*, *lь*) se pravděpodobně skrývalo nové slabičné *r*, *l*.

V Ps. Sin., jak jsme již viděli, třeba míti na paměti zálibu písařů v tom psáti *ъ* nebo *ь*; jak doklady jako кръвь 25 9, 54 24, кръвьи 58 3 gen. pl. (rus. *кровь*), tak doklady jako воскръснѫ 11 6, -ѥтъ 75 10 atp., слъзы 41 4, 55 9 (ale

слъзами 125 5, rus. *слеза*) třeba bezpochyby čísti jako *kṛvij*, *voskṛsnǫ*, *-et*, *slẹzy*, *slẹzami*.

Právě tak doklady v Euch. Sin. плъть 29ᵇ, плъти 3ᵇ, плътьн- 19ᵇ, 36ᵇ, въплъгити сѧ 52ᵇ, 53ᵃ, 54ᵇ, 61ᵇ (v různých tvarech), въплъщеннемь 30ᵃ (srov. rus. *плоть*) velmi pravděpodobně ukazují na *ẹ* místo starého *lъ*, alespoň v dokladech, kde bylo toto ъ v otevřené slabice.

77. Dvě velké památky cyrilské mají stejné doklady jako památky hlaholské z 11. století.

V Sav. jest крьве 134ᵇ, крьви 52ᵇ, 115ᵇ (dvakrát), 117, 134ᵇ i крьвь 94ᵇ, 115ᵇ, 117, 119ᵇ, 129ᵇ, скръжъть 131ᵇ; клънящинѫ 30, плъть 146ᵇ, слъзами 79. Při tomto psaní рь třeba si připomenouti vůbec zálibu písaře v рь, v. § 72. Doklady крьвь, плъть, kde staré ъ bylo v posici silné, jest nejpřirozenější pojímati jako *kṛv*, *plẹt* s *ṛ* a *ẹ* přenesenými analogií.

V Supr. čteme кръста 428 16, 19—20, 65 22, кръстоу 456 11, кръстомъ 462 18 atp.; tu lze sice ъ vykládati podle pravidla Jagićova, srov. кръстѣ 428 11 atp., nicméně lze uvésti i doklady, jež nepřipouštějí takového výkladu: кръштении 25 11, кръстивъ 14 22 atp. a také doklady s ъ m. silného ь: кръстъ 428 14, кръстьноюе 489 29 atp., anebo съвъплъчении 27 1—2, плъти 16 29, 462 8, 456 19 (i плъти 456 7, въплъщении 24 2) atp. ale také плъть 450 22, плътьнъ 11 5, 26, 448 5, 6 atp.— s ъ místo silného ъ; také крьвь 483 17, въскръсении 489 30, оустръмивъша 39 2—3 atp.

78. V zlomcích 11. století nalézáme stejné doklady: tak v Chil. въскръсении I Bᵇ 1—2, въскръснетъ I Bᵇ 7, кръсти сѧ I Aᵃ 6, кръщение I Aᵃ 4, кръщении I Aᵃ 7—8, кръщеннемь I Bᵃ 11—12; v Und. zl. скръжетъ 32; Mak. zl. jasněji, než kterákoliv jiná památka 11. století, dokládá vznik sekundárního slabičného *r*, *l*: srov. плати m. плъти shodně s doklady вархъ, дарзь, гардь se starým slabičným *r*, v. § 73.

V Ostr. se velmi dobře zachoval rozdíl mezi starým *rъ*, *lъ* a *rь*, *lь*, což lze sotva klásti do jeho jihoslovanské předlohy.

Na velmi časný vznik sekundárního *ṛ*, *ẹ* patrně ukazuje doklad на кр̃ъстѣхъ v nápise z r. 993 (v. § 13).

Střídnice (reflexy) **jihoslovanských skupin *ra, la, rě, lě* vzniklých metathesí.**

79. Obyčejně se pokládají za znak jihoslovanských jazyků skupiny *ra, la, rě, lě* mezi souhláskami a na začátku slova před souhláskou, vzniklé z praslovanských skupin *or, ol, er, el*; celkem jistě správně. Ale třeba si při tom všímati i takových fakt jihoslovanských jazyků, které se neshodují s tímto znakem.

Jak jest známo, také na území jihoslovanském nalézáme v jednotlivých případech *ro-, lo-* z prasl. počátečního *or-, ol-*, srov. bulh. *pàbota*, ale *робъ (рóбьтъ), робúня, рóбе* a j., maked. *lòkůtĭ* (v nář. osady Sucho, srv. Oblak, Maced. Studien 12), srb. *rȍb*, g. *ròba, ròbija, robljaš, rȍbinja, ròbiti, rȏblje* atd., *lȍkati, lȍkanje, lȍknuti*, slovin. *ròb*, gen. *róba*.

Stejné doklady jsou i v staroslověnských památkách; v Zogr. jest юж(е) не гл҃ѣ вамъ робъ. рабъ бо... J 15 15.

V Supr. робъ 48 28, 50 17, 57 26, 106 5, 239 19. робы 50 1—2, роба 51 10, робы 56 30, 57 26, роби 56 30, робии, роботѫ 58 1; розвѣ 401 4, 556 29, 559 22, розличьнии 524 24, розличьнъими 556 17, розбонникъ 558 9, розбонникомъ 559 17, ростворивъ 554 26—27, роширити 535 4.

80. Kromě uvedených odchylek jsou v staroslověnských památkách ještě jiné odchylky od normálního počátečního ра-, ла- z prasl. *or-, ol-*, totiž v některých slovech bývá skupina ал- bez metathese. Tak v Zogr. jest въ ал'дни Mr 1 19 vedle въ ладни Mr 1 20; v Supr. въ ладни 428 21, ал'дъі (= -ьи) 522 8; v Mar. алчѫшта Mt 25 37, 44, алчѫштеи L 6 21, възалъка Mr 2 25, възалка Mt 21 18, Mr 11 12 alp.; v Assem. възьалка Mt 4 2, Mr 2 25, L 6 3, алчѫшта Mt 25 37, 44 alp.; v Euch. Sin. алъкание 69[b], алъкати 90[a], 103[b], алъчетъ 104[a]; v Sav. алъчѫщіа 70[b], 71, възалъкахъ ib., възалъка 73[b], 148[b] alp.; v Supr. ал'чеиъ 123 20, алчъбами 280 26, ал'чьбах' 53 23 alp.; v Ostr. възалъкати 20, възал'ка 127, 261 atd. V Zogr. na rozdíl od Mar., Sav. a Ostr. je jen възлак-, v Mar. opět také jen ладни; v Ps. Sin. лак- (възлачѧ 49 12, -лачѫтъ 58 7, -лакашьѧ 33 11, лачѫщѫ 106 9, лачьѫщіе 106 5, лачѫщьѧьѧ 106 36).

Jest třeba předpokládati, že ze tří variantů těchto forem, totiž алък-, ал'к-, алк-, původní jest forma první алък-; nové

ъ vzniklé po *l* bylo pravděpodobně příčinou, proč nenastala metathese. Nicméně podmínky vzniku tohoto nového jevu zůstávají nejasné.

Paralelním jevem je ъ vzniklé v přejatém slově олтарь: олътарь, na př. v Ps. Sin. олътарѣ 25 6, ѡлътарьѩ 83 4 atp.

81. Uvnitř slova za jihoslovanské skupiny *ra, la, rě, lě* bývají v staroslověnských památkách normálně také skupiny ра, ла, рѣ, лѣ: брана, злато, брѣгъ, млѣко atp. Jedinou odchylkou, a to velmi zajímavou, jest doklad v Ps. Sin. отъ золъта 71 15. Toto золъта jest do jisté míry obdobné právě uvedeným алъдии, алъкати a spolu s formou чловѣкъ (srb. *čòvek*, slovin. *človek*, bulh. човѣкъ, rus. человек, pol. *człowiek*, čes. *člověk*) snad ukazuje, že metathese spojená se zdloužením vokálu nebyla jediným směrem, kterým se mohly původně rozvíjeti v jihoslovanských jazycích skupiny *or, ol, er, el* mezi konsonanty.

Se золъто v Ps. Sin. možno srovnati také doklady z pozdějších textů církevněslovanských, jako залтарнинъ v rukopisu 15. století (obsahujícím kázání Athanasia Alexandrinského), зал'тинъі v Šestodněvu Jana exarchy bulharského, мал'дичиѥ, сланость, пал'тъ ib., srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 356.

Co se týče жласти — жладѫ a жлѣсти — жлѣдѫ, жлѣдька a жладька v Supr. a чланъ — члѣнъ v pozdějších rukopisech církevněslovanských, o nichž uvažuje Vondrák v Altk. Gr.[2] 352, nejsou příčiny tohoto kolísání mezi жлад-, жлѣд-, члан-, члѣн- jasné.

Samohlásky (vokály) na začátku slova.

82. V případech, kde byl původně vokál na začátku slova, bývá často před ním v slovanských jazycích neslabičná hláska nového původu *(prothetická)*. Tento jev dokládají i staroslověnské památky. Vznik těchto nových hlásek patrně souvisí s okolností, že již v praslovanštině odpadly všechny koncové konsonanty a proto se uvnitř vět často vyskýtal hiát mezi koncovou samohláskou jednoho slova a počáteční samohláskou slova následujícího.

Před vokálem *a* se vyvíjí na začátku slova obyčejně prothetické *j̯* nebo *j*. Staroslověnské památky v takových případech se kolísají mezi ѧ a ꙗ; toto ꙗ se píše v hlaholských a také

v některých cyrilských textech písmenem ѣ (hlah. ѧ). Slova pak s počátečním *j* etymologickým před *a* jako ꙗже (nom.-akk. pl. n., nom. sg. f. k иже, srov. stid. *yáḥ* a řec. *ὅς* ‚jenž'), ѣкъ, ѣко (srov. lit. *jõks* ‚talis'), ѣръ, ѣрость (srov. řec. *ζωρός* ‚čistý, nesmíšený' [o víně]) jsou psána vždy s ꙗ nebo ѣ (= ꙗ).

83. V MisK. jest spojka ѧ (srov. lit. *õ*, stid. *ất*) po pause (IV 13, V 5, 16), ale ѣже V 14, ѣко VI 7, ѣкоже VI[b] 6. ѣкъиже... слоужьбъи V 2, ѣкъиже даръи V[b] 2.

V Mar. jest též spojka ѧ, skoro vždy аѣне (jen jednou je ь ѣне L 5 13), nejen po pause, ale i uvnitř věty: и аѣне Mt 8 3, ь аѣне Mr 5 29, ісъ же аѣне ib. 36 atp. (srov. stid. *ahnāya* »jakmile«, řec. *ἄφαρ* id.); forem аѣнти, аѣѣ, аѣленне se užívá vedle ѣѣнти, ѣѣѣ, ѣѣленне (srov. stid. *āvíḥ* ‚jasný, zřejmý') nezávisle na tom, co předchází: не аѣи 16 17, тъгда аѣнтъ сѧ Mt 24 30 atp. a na druhé straně po pause ѣѣнхъ J 17 6; vždy агньць (srov. lat. *agnus*); аѕъ (ať jest počáteční vokál jakéhokoliv původu, nebylo před ním staré *j*, srov. stid. *ahám*, řec. *ἐγώ*, lat. *ego*, lit. *àš*): vedle jednou doloženého и (akk. sg. masc.) ѣѕъ Mr 11 29 jenom ѣко аѕъ Mt 20 15, ꙗже аѕъ ib. 22, еже аѕъ ib. atd.; jednou алн Mr 15 31 (= *a* + *li*, srov. výše ѧ); velmi často аще (podle Bern. Etym. Wrtb. **at ję̨d*) a jen třikrát ѣще (za ѣще J 9 22). Vždycky s ѣ jest psáno ѣко, ѣкъ, ѣръ, ѣрость, ѣже (o nich srov. výše), ѣма (lze srovnávati s lot. *juoma* ‚prohlubeň', jinak Bern. Etym. Wrtb. 444), ѣможе, ѣрьмьничь (**ar-bmō*), srov. glosář ve vydání Jagićově.

Stejný poměr jest i v ostatních stsl. památkách.

V Zogr. jest také spojka ѧ, акы L 22 31 (kde Mar. ѣко) z **a* + *ky*, аѣне, аще, аица, аѣнти vedle ѣѣнти, ale ѣко, ѣма, ѣръ, ѣрость.

I v Assem. jest obyčejně аѕъ, агньць, аица, аѣнти a zřídka ѣѣнти, ale ѣръ, ѣрьмьничь (ѣремьничь Mt 21 5).

V Euch. Sin. jest vždy аѣнти сѧ: аѣишѧ 2[a] a j., аѣѣетъ 2[b], аѣи 2[b] a j.; аѕъ 3[b] a j.; ѧ 11[b] a j.; аѣне 2[a] a j.; агньче 15[a], 16[b]; аще 38[a] a j.; ако, акы 47[a]; ale ѣ akk. duálu masc., akk. pl. n. 9[ab] a j., ѣже 9[b] (dvakrát), ѣко 6[b], 9[a] (třikrát), 9[b] (dvakrát), 10[ab], 11[b] a j., ѣкоже 10[a], 72[b], ѣрость 79[a].

V Ps. Sin. je ѧ, аѣне, агньць, аѕъ (vždy), ашоуть (etymologie nejasná), аште i ѣште, аѣнти i ѣѣнти (srov. 16 15 правъдоѭ аѣлѫ сѧ a ib. егда аѣітъ), ale ѣѣѣ a vždy ѣко, -же, ѣма, ѣрость.

V Cloz. je а, аще, абне, ашютъ, азъ, агнеца і ѣгнаца, ale již výhradně ѣвити, ѣвлѣти, jakož i ѣко, -же, ѣрость.

84. V Sav. jest а, абне, агнаца, агода (srov. lit. *ůga* id.), азъ, аще, аще, ale vždy ѩвити, ѩвение, ѩвлѣти сѧ, ѩвѣ, jakož i ѩко, ѩкоже, ѩможе a také ѩрьманикъ.

V Supr. je spojka а (po pause 12 19, 31 27 a j.), азъ (2 17, 16 7, 28 atd.), аште (2 13, 12 14 a j.), абие (3 2, 18 13, 19 1 a j.), акы (...сѧ акы 4 7, 25 7, ї акы 7 21, · акы 25 2, мьнѣ акы 48 27 atd. — velmi často); ако (да ако часъ третии приде 62 17, да ако бысть посрѣдѣ рѣкы 154 18); ѩвити vedle авити (быси авѣ 364 20, бысѣмь авѣ 159 19 atp., ale i ѩви сѧ 6 1 po pause, бо ѩви сѧ 7 28, не ѩвитъ 36 25, и ѩвивъ 70 29 atp.); (сѫшта) аштера 399 24; абы (да абы 23 1, · абыхомъ 23 2); vždy ѩко (quia, sicuti) — které jest třeba co do původu oddělovati od uvedeného dříve ако (quando) — srov. 2 30, 3 9, 4 22, 7 30 a j.; ѩрость (и ѩрость 6 2 a j., ѩрости 29 17–18), ѩритъ сѧ 29 19; ѩже 8 25, 23 12 a j.; ѩкъ же 34 7 a také ѩрьмъ 364 29.

V Chil.: а po pause, аще (да аще); v Und. zl.: абие, азъ, ѣвисѧ, ѣко, ѣкоже.

V Ostr. jest а, абие, абы (m. аще бы), агнаца, азъ, аница, аще, ale ѩ (akk. pl. n., akk. du. masc.), ѩже, ѩко — ѩкоже, ѩможе, ѩръ, ѩрость, také ѩрьманичь a vždy ѩвити, ѩвлѣти, ѩвѣ. — Srov. glosáře u příslušných vydání.

85. Jest tedy skutečný stav takový, že se u slov s etymologickým počátečním *a-* píše na začátku а- nebo ѩ- (ѣ) již nezávisle na původních podmínkách, podle nichž tvary s počátečním sekundárním *j (i̯)* vznikaly uvnitř vět, tvary pak bez tohoto *j (i̯)* se zachovaly snad na začátku větném po pause. Tvary pak s а- v jednotlivých případech postupně ustupují tvarům s ѩ- (v. výše ѩвити v Cloz., Sav. a Ostr.).

Třeba připomenouti, že z řečtiny přejatá slova počínající s *a-* vždycky jsou bez sekundárního *j (i̯)*. ангелъ, алабастръ, акридъ, алгоуинъ, адъ, авва, архиереи atp. Také slova алъдии, алъкати nemívají nikdy *j* před *a-*: pravděpodobně v době, kdy vznikalo nové *j (i̯)* před počátečným *a-*, bylo u těchto slov na začátku ještě *ol-* **oldiji*, **olkati*.

Pozn. Srov. Pedersen v KZ. 38, 311 n., Sobolevskij ve Zborn. Jagić. 204–205, Ljapunov v AslPh. 33, 1912, 520 n., Meillet, Статьи по славяновѣдѣнію II, 388 n. a Sl. comm. 75–76.

86. Před vokálem *ě* na začátku slova také vznikalo v praslovanštině nové *j* (*ị*); srov. lit *ėdu* ‚jím', srb. dial. *jêm, jêsti*, slovin. *jém, jésti*, stč. *jiem, jiesti* (nč. *jím, jísti*), pol. *jem, jeść*, rus. *ем, есть*, ale stsl. ꙗмь, ꙗсти vedle сънѣмь, сънѣсти, изѣмь, изѣсти a bulh. *ямъ* s **ja-* < **jē-*.

Hlaholské památky neposkytují možnosti rozlišovati počáteční ѣ a ꙗ, poněvadž mají jedinou společnou literu pro ѣ i pro ꙗ (v. výše § 28), ale cyrilské památky, které užívají pro ꙗ zvláštního písmene (ꙗ), připouštějí toto rozlišování.

V Sav. máme ѣсти (ѣдь, ѣмъ, ѣдѣхъ, ѣша dvakrát, ѣдѣшинъ) a ꙗсти, ꙗсли (podle Bern. Etym. Wrtb. z **ēd-s-li*, Meillet vidí zde počáteční *a-* z ide. **ō-*, v. Sl. comm. 75) a také ꙗзва, ꙗзвина (**ēsva*, srov. stprus. *eysvo* ‚rána', lit. *aišýti* ‚vylupovati').

V Supr. jest ꙗсли, ꙗзва, ꙗсти (ꙗдъі 11 24, ꙗша 15 2, ꙗсти 38 1a, ꙗдь да ꙗсть 154 6), ꙗсень (ꙗсенѫ 49 1, z **ēsk-no-*, srov. lit. *ėiškus* id.); v Ostr. ꙗсти (ꙗд-) vedle ѣсти (ѣд-), ꙗсли, ꙗзва, ꙗзвина, srov. glosář u vydání Vostokovova.

87. Před vokálem *e* na začátku slova také vznikalo v praslovanštině *j* (*ị*), srov. stid. *ásti*, ř. *ἐστί*, lat. *est*, got. *ist*, lit. *ėsti* atd., ale stsl. ѥсть, rus. *есть* (=jesť), pol. *jest*, čes. *jest*, *je*, srb. *je* atd.

Opět však hlaholské písmo nepřipouští rozlišovati *e* a *je*, neboť je v hlaholici jedno a totéž písmeno pro *e* i *je*, ale v těch cyrilských památkách, které užívají i е i ѥ, lze pozorovati doklady, kde jest zachováno staré *e* na začátku bez *j* (*ị*). V Chil. místo ѥ jest obyčejně е, v Und. zl. jen е, v Sav. jest ѥ jen velmi zřídka.

V Supr. se však rozlišuje е a ѥ a nalézáme v něm tento poměr.

Písmeno ѥ je na začátku slova psáno důsledně v slovech: ѥго, ѥмоу, ѥмь, ѥи, ѥиѭ, ѥ (tvary zájmene **i*, **ja* **je*, srov. stid. *yáh* a ř. ὅς ‚jenž'), v tvarech slovesa ѥсмь, ѥси, ѥсть, ѥ (3. sg.), ѥсмъ, ѥсте; ѥстьство, ѥстьственъ; ѥже, ѥлико, ѥликъ, ѥдин- i ѥдн-, ѥдва, ѥгда, ѥльма, ѥлми, ѥште, ѥли; odchylek je málo.

Písmeno е je psáno na začátku slov řeckých jako еуга, еллинъ atp. (výjimka ѥлисеи 283 25, ѥлина 569 4) a u těchto slovanských slov: еи (11krát), етеръ (9krát), есе (5krát) vedle ѥсе (dvakrát, ѥсе v obou případech uvnitř věty po и,

ѥсѥ jednou uvnitř věty po -ѻ a čtyřikrát na začátku věty). Mezi ѥ- a ѥ- se kolísají slova ѥда, ѥзеро, ѥлень, ѥша.

V Ostr. se také rozlišuje ѥ a ѥ, třebaže se zřídka místo ѥ vyskýtá ѥ se znaménkem (ê, é). S ѥ na začátku slova se píší obyčejně slova řecká, kromě toho velmi často ѥда, ѥи, ѥзеро (4krát), ѥтеръ (3krát); dvakrát ѥда, jednou ѥи a dvakrát ѥтери jsou psána se znaménkem nad ѥ; po jednom dokladě s ѥ: ѥдъка, ѥгда a ѥлъма; slovo ѥще obyčejně psáno s ѥ, ale 9krát ѥще.

Slovo ѥтеръ nebylo v ruštině známo a slovo ѥзеро mělo v ní na začátku ѻ-, proto ѥ v těch slovech má v podstatě výslovnost jihoslovanskou.

88. Nelze pochybovati o tom, že slov ѥи, ѥтеръ, ѥсѥ, v nichž se důsledně v Supr. píše ѥ-, a také slov ѥда, ѥзеро, ѥлень, ѥша, v nichž vedle ѥ- bývá ѥ-, nabyla praslovanština bez prothetického *j* (*ę*): srov. stsl. ѥи se srb. *èja* (dial. = *eda*), stsl. ѥсѥ (*e-se*) s rus. *э-то*, *э-во*, srb. *ёvo*, *ёto*, *ёno* ‚voilà', snad i s č. dial. (vých.-mor., sloven.) *hon*, *heno* „tam", *hej* (sloven.) „ano", stejného původu jest *e* také v ѥ-да (srov. srb. *ёda*, partik. tázací a přací) a ѥ-ша; ѥзеро srov. s lit. *ẽžeras* id., ѥлень s lit. *élnis* id.; ѥтеръ (srov. dluž. *wótery* ‚mnohý') také patrně pochází z prasl. **eterъ* a ne **jeterъ* a obsahuje v první části **e/o-* a ne *je/jo-*, v. Bern. Etym. Wrtb. 419 (srov. řec. (krét.) ὅτερος ‚který z obou', umb. *etru* ‚altero', lat. *cēterī* z **ce-etero-*). To, že se zachovalo ve staroslověnštině ѥи, ѥсѥ, ѥдѥ, vysvětluje Meillet tím, že se slov těch užívalo výlučně nebo převahou na začátku věty, kde před počátečným *e-* nevznikalo *ę* (Sur l'initiale des mots vieux slaves ѥсѥ etc., Статьи по славяновѣдѣнию II, 387—391); jinak je vykládá Durnovo v Slavii 3, 1924-5, 257 n.

89. Před nosovkou *ę* na začátku slov vzniklo nové *j* (*ę*) stejně jako před *e*: srov. stsl. ꙗзыкъ, t. j. prasl. **ję̨zykъ*, (pol. *ję̨zyk*, čes. *jazyk*, srb. *jezik*, rus. *язык* atd.), které odpovídá stprus. *insuwis* id., nebo stsl. ꙗти vedle ѣъз-ати, srov. lit. *ìmti* ‚bráti', nebo stsl. ꙗтро, odpovídající řec. *ἔντερα* ‚vnitřnosti' nebo ꙗза ‚nemoc', srov. lit. *ìngis* ‚lenoch', atp. Vznikalo-li *j* (*ę*) před *ę* za stejných podmínek jako před *e*, zobecněla forma s tímto *j* (*ę*) velmi záhy: v památkách, jež rozlišují ѧ a ꙗ, na př. v Mar., jest jen ꙗти, ꙗзыкъ, ꙗза, ꙗчьнъ (srov. sthněm. *ingo* ‚bodec') a nenacházíme vůbec slova s ѧ na začátku; srov.,

jak rovněž velmi záhy zobecněla forma s novým *j* (*i̯*) před *e* u tvarů slovesa **jesmь* a v ostatních případech ve všech slovanských jazycích — tedy pravděpodobně již v praslovanštině.

Jedinou odchylkou od vývoje *počátečního ę* > *i̯ę* (*i̯ę*) jest stsl. ѢѧЗѧТИ z prasl. **vęzati* (srov. pol. *więzać*, č. *vázati*, rus. *вязать*, srb. *vezati* atd.) — s *v* z *u̯* před počátečním *ę*. Obyčejně se vysvětluje *vęzati* analogickým přenesením *u̯* z **u̯qs-* k formě **ęzati*: srov. stsl. ѫЗъКъ, rus. *узкий*, čes. *úzký*, srb. *uzak*, ale pol. *wąski*, СъѢѫЗъ v Cloz. 533 a Supr. 424 2; tak je vykládají Vondrák, Altk. Gr.[2] 295 a Meillet, Sl. comm. 74. Ale není jisto, souvisí-li původem ѢѧЗѧТИ s ѫЗ-ъКъ: srov. СъѢѧЗѧТИ a ne **СЪН-ѧЗѧТИ* jako СЪН-ѧТИѢ; co se týče ОБѧЗѧТИ, to může býti i z **ob-ęzati* i z **obvęzati*, srov. **obolko* z **obvolko* atp.

Poen. O tom, že *v-* je ve *vęzati* podle **vьrzǫ*, **versti* (v. Hujer, LF. 42, 222 n.) pochybuji, též Vondrák ve Vgl. Gr. 1[2], 209 to odmítá.

90. Před hláskou *ь* na začátku slov nepochybně vznikalo v praslovanštině *i̯* (*j*), ale skupina *i̯ь* se vůbec změnila v *i-*: jak stsl. ИГО (lat. *jugum* = prasl. **jьgo* < *jъgo* se starým *j*), tak i ИМѧ (lit. *imù* ‚beru', prasl. **ьmǫ* > **i̯ьmǫ* > **imǫ*) vyslovovaly se *igo* i *imǫ*.

Bylo-li *i̯* (*j*) před *i* (z *ī*, *ei*) na začátku slova vůbec, a když bylo, v jakých případech bylo, nelze říci s jistotou, poněvadž staroslověnská grafika sotva připouští možnost přesně rozlišovati *i* od *ii*.

91. Před vokály *y* (z *ū*) a *ъ* (z *ŭ*) v staroslověnštině, tak jako v jiných slovanských jazycích, jest *v* z nového *u̯*: srov. ВЪПИТИ vedle ВЪЗ-ЪПИТИ; ВЪ, ВЪН- (ВЪН-ИТИ atp.) vedle Ѫ-ТРЬ, Ѫ-ДОЛЬ (srov. lat. *in*, ř. *ἐν*), ВЪЗ- z **ubs* (srov. Meillet, Sl. comm. 134), ВЪКНѦТИ vedle ОУЧИТИ, ПОСУКА, ВЪ- ve ВЪВРѢШТИ, ВЪГНѢТИ, ВЪГОНИТИ (Ps. Sin.), srov. germ. **ūt* (stangl. *ūt* = něm. *aus* atd.), ВЪСОКЪ, srov. ř. *ὕψι*.

Před vokály *ǫ*, *o* nenalézáme *v* z nového *u̯*; srov. již uvedené doklady ѪДОЛЬ, ѪТРЬ, ѪТРОБА (srov. stid. *antrám* ‚vnitřnosti'), ѪГЪЛЪ (lat. *angulus*), ѪЗъКъ (lat. *angustus*), ѪХѦТИ vedle ВОНѢ, o kterémž slově viz dále (srov. ř. *ἄνεμος*, lat. *animus*), ѪДИЦА (etymologie ne zcela jasná) atp.

Slova ЬѢ, ЬѢЖЕ akk. sg. f. zájmena ИЖЕ, adv. ЬѢДОУЖЕ mají staré *j* před *ǫ*. Jediný doklad s *vǫ-*, uvedený výše ve spojení s ѢѧЗѧТИ (v. § 89), je СЪ-ѢѪЗЪ (místo čekaného **СЪН-ѪЗЪ*), srov. Supr. СЪѪЗИ 400 14.

Jediný doklad s *v* z nového *u* před *o* na začátku slova jest v stsl. конѣ (конꙗ), srov. výše.

Vokál *u* na začátku slov také zůstává beze změny; srov. prefix оу- (lat. *au-*), ухо (lat. *auris*), оучити, оудъ, оуше, оуста a j. Slova, u nichž jest před *u-* na začátku *j-*, zachovávají obyčejně jen staré *j*: srov. partikuli ю (не ю ли) s lit. *jaũ* ‚již', got. *ju* ‚již'; юнъ a jeho odvozeniny s lit. *jáunas* ‚mladý', lat. *juvenis*. Nacházíme však také kolísání mezi *u-* a *ju-* na začátku slova u оутро i ютро (srov. lit. *aušrà* ‚ranní červánky'); partikuli оу (не оу, оуже) na rozdíl od ю lze srovnávati s ř. *αὖ* ‚zpět, opět'; srov. také poměr stsl. юнъ a strus. оунъ a stejně stsl. ютъ a rus. *ужин*, srb. *jȕg* a *ȕšina*, bulh. *ýжинъ* atd. Podmínky, za nichž vznikly tyto varianty, zůstávají nejasné.

Posn. O *u-* a *ju-* a prothet. bláskách před *u-* v slovan. jazycích srov. Lang ve Sbor. filolog. 1, 1910, 175—189. O оутро—ютро srov. A. Meillet, Slavia 1, 1922, 198 n.

Asimilace a disimilace vokálu; stahování.

92. Tam, kde *j* (*i̯*) mezi vokály zmizelo, často se vokály ty asimilují a později se stahují dva vokály samostatné v jediný.

Tak formy gen. sg. masc. a n. adjektiv složeného sklonění typu добраѥго a stejně dat. sg. m.-n. доброуѥмоу atp. mívají v našich památkách také podobu добраго, доброуоумоу atp. a potom добраго, доброумоу. O rozvržení těchto forem po jednotlivých památkách srov. dále v oddíle o tvarosloví, § 229. Totéž nacházíme i v 3. sg. praes. typu подобаѥть, трѣбоуѥть, v jednotlivých památkách bývají též tvary подобаать, трѣбоуоуть atp., srov. dále § 275.

Vedle staré formy lok. sg. m.-n. složeného sklonění adjektiv добрѣѥмь bývá добрѣамь, srov. dále § 230, a stejně vedle оумѣѥть i оумѣать. Tvary добрѣамь, оумѣать atp. lze vysvětliti jen z přechodných tvarů добрѣѣмь, оумѣѣть s asimilací *e* k předchozímu *ѣ* a dále pak — neznamená-li добрѣамь, оумѣать *dobrĕ̂aamь, umĕ̂aatь* a má-li se čísti *dobrĕäamь, umĕäatь* — jest třeba předpokládati ještě částečnou disimilaci *ѣѣ* (*ĕä*) v *ѣа* (*ĕa*).

Tedy v uvedených dokladech asimilace pozorujeme, že se druhý vokál připodobňuje k prvnímu.

93. Kromě uvedených právě dokladů stahování (аа v а, оуоу v оу) stahuje se též ѣѣ v ѣ (добрѣѣмь > добрѣмь, srov. dále § 230), ии v и (srov. výše v § 57 a násl.), ыи v ы (srov. výše § 57 a násl. a dále § 228).

Stahovati se mohly samohlásky i tehdy, když náležely k různým slovům. Tak Jagić zpozoroval v Mar. doklady jako иже-си m. иже-еси, единого-тъ m. единого-отъ, бранитемоу m. бранитеемоу, дъщере-ыа m. дъщере-ієыа, ѣже-стъ m. ѣже-естъ, съ нѣкоемъ неаномъ m. и неаномъ (Mar. ed. 425). Obdobné příklady jsou i v jiných památkách; na př. v Ps. Sin. застжп-і-мыа m. застжпі имыа 19 2, нечьсті-нхъ m. нечьстін-нхъ 5 11, жіліщт-е-го m. жилище его 75 3 aip.

Střídání vokálů (ablaut).

94. V ablautovém střídání (alternaci) samohlásek, zděděném z praslovanštiny nastaly v jihoslovanských jazycích a jmenovitě v staroslověnských nářečích jisté, třebas ne značné změny:

1. prasl. skupiny *el, ol, er, or* před souhláskou se změnily v jižních jazycích slovanských v *lě, la, rě, ra*, odkud je v stsl. лѣ, ла, рѣ, ра (pro začátek slova lze předpokládati *la* i *lo, ra* i *ro*, srov. výše v § 79, pro *er, el* na začátku slov těžko uvésti spolehlivé doklady); proto prasl. střídání

er : or : ȩ (stupeň redukovaný) a *el : ol : l̥*

má v stsl. památkách podobu

ер : ор : рѣ : ра : ръ (nebo ръ),
ел : ол : лѣ : ла : лъ (nebo лъ),

kdež alternanty ер, ор, ел, ол zachovávají starý pořádek hlásek těchto skupin před samohláskou a psaní ра (ръ), ла (лъ) pak obvykle označuje ȩ, l̥;

2. prasl. *ь* před *j* se změnilo v jižních jazycích slovanských v redukované *i* a tím prasl. střídání

oj : ьj (z *oj*) : *ě* (z *oj̯* před souhláskou) : *i* (z *oj̯* před souhláskou) : *ь*

má v stsl. podobu *oj : ĭj* (s redukovaným *i*) : *ě* : *i* : *ь*,

kde *oj, ĭj* se označují v písmě literou о, и a následujícím prejotovaným písmenem: покоѥ, почиѥ, a spojení ои (na př. гноѥ) jest výrazem hláskové skupiny *-oji* s redukovaným *i* na konci. Jinak staroslověnština přesně zachovala praslovanský stav střídání vokálů, jak je viděti z následujících dokladů.

25. Prasl. řada e : o : ъ (z ide. ə) nebo -*) : ē : ō (jednotlivé členy řady mohou chyběti):

брѣд-ѫ (1. sg. prés.)	брѣд-и-ти	непрѣкрѣдомъ part. prés. pass. (srov. stč. *břdu*, *brdu*);		
рек-ѫ (1. sg. prés.)	рекъ	рѣци (2. sg. imper.) (zdloužené ъ dává и: проницати)	-рѣкати;	
	съносити (srov. съносиша Supr. 17 20)	съхнѫхъ (съхнисти se zdlouženým ъ v и);		
паст-ѫ (1. sg. prés.)	пастъ		съ-пастъ-ти;	
вед-ѫ	водити		вѣсъ (1. sg. aor., z *vēd-s-ъ);	
	вод-ѫ (1. sg. prés.)			бысъ (1. sg. aor. z *bōd-s-ъ);
нес-мъ		сѫтъ		
съсѣдан сѧ Praž. zl. (srov. v rus. *сѣдло* z *сѣдьло)			сѣд-ѣ-ти	сад-ит-и;
			рѣз-а-ти	раз-и-ти;
			чадъ (z *kōd-*)	кад-и-ти.

*) - značí nulový stupeň (bez vokálu).

Prasl. řada *er : or : ŕ : ьr* (před samohláskou):

вер-ѫ, вр҃ть-мѧ	бор-ъ		бьр-а-ти;
мр҃ти	мор-ъ	съ-мрь-тъ	мьрѫ;
вр҃шти	брѧх-ъ	брьх-ѫ (1. sg. prés.)	
вр҃ть-мѧ (z *vert-mēn*)	брат-и-ти	брьт-ѣ-ти, брьста;	
от-вр҃ст-ти	по-брѧз-ъ	от-брьз-ѫ (1. sg. prés.);	
чр҃ст-ти	брат-ъкъ	чрьтѫ (1. sg. prés.);	
четвр҃ть-дьнесь-никъ	четворо	четвьртъ (srov. lit. *ketvirtas*).	

Prasl. řada *el : ol : ĺ : ьl* (před samohláskou):

вл҃шти	влач-и-ти	влькъ (part. praet. act.);	
вол-ѣ-ти	вол-ꙋ		до-вьл-ѣ-ти.

Prasl. *en : ę* (z *en* před souhláskou); *on : ǫ* (z *on* před souhláskou) : *ьn* nebo *ьn*; stejně *em : ę : om : ǫ : ьm* :

жен-ѫ (1. sg. prés.)	гон-и-ти	гьн-а-ти;
на-чѧ-ти	кон-ь-цѧ	на-чьн-ѫ (1. sg. prés.);
* бъз-а-ти		бъзьмѫ (1. sg. prés.);
	гром-ъ	грьм-ѣ-ти;
	зон-ъ	зьн-ѣ-ти;

про-пѧ-ти	опоꙗ, пѧто	проꙗнѫ (1. sg. prés.):
трѧс-ти	трѫс-ъ;	
клѧд-ѫ (1.sg.prés.)	клѫдъ;	
мѧт-ѫ (1.sg.prés.)	мѫт-и-ти.	

Prasl. *ī* (z *oi̯* před souhl.): *bj* (z *ej*): *ě* (z *oi̯* před souhl.): *oj*: *ь* (z *i*, reduk. stupeň) nebo *ī* (zdlouž. *ь*):

би-ти	биѭ (1. sg. prés.)		бои;	
по-чи-ти	по-чиѭ (1.sg.prés.)		покои;	
гни-ти	гниѭ (1. sg. prés.)		гнои;	
би-ти	биѭ (1. sg. prés.)	бѣ-и-ѩць;		
цвести		цвѣт-ъ		цвѣтѫ;
		лѣп-ити		при-лѣп-ѣ-ти, при-лип-а-ти;
		свѣтъ		свѣт-ѣ-ти свит-а-ти.

Prasl. *'u̯* (z *ou̯* před souhl.): *u̯* (z *ou̯* před souhl.): *ov* (z *ou̯* před samohl.): *ъ* (reduk. stupeň) nebo *ы* (zdloužené *ъ*): *ěv* (z *ěu̯* před samohl.): *av* (z *ěu̯* před samohl.):

коу-ѭ	коб-ати	къ-вь, кыи (srov. č. *kyj*);	
плоу-ти	плоб-ѫ	плъ-ть (srov. sloven. *plt* ‚vor')	плаб-и-ти;

	слоу-ти, слоу-хъ	слоко	слъш-ати	слава;
	троу-ти	троѥѫ (1. os. prés.)		трѣва, трава;
		зоѥѫ	зъвати, съ-зъв-а-ти;	
плюѭ			пл̂ь-ѥ-а-ти (пл̂- vii-vem prés. плюѭ);	
блюѭ			бл̂ьвати;	
блюс-ти	боуд-и-ти		бъд-ѣ-ти;	
	доухъ		дъх-нѫти, дъх-а-ти;	
	съ-кроуш-а-ти		кръх-а;	
	стоуд-ъ		стыд-ьнъ.	

Prasl. řada *ъu* (z *u̯ā* nebo *u̯ō*): *y* (z *ū*, redukov. stupeň):

хват-а-ти хыт-и-ти;
квас-ъ кыс-нѫ-ти.

Prasl. řada *a* : *o* (z ide. *ō*, *ā* : *ə*):

стати (lit. *stóti*) стоѭ (1. sg. prés.).

Prasl. řada *ě* : *o* (z ide. *ē* : *ə*):

спѣти : споръ adj. (srov. čes. lid. *sporý* ⟨*chléb*⟩, rus. *спорый*, srb. *spor*).

96. Všechny tyto praslovanské alternace projevující se v staroslověnštině jsou zděděny, jak známo, z praindoevropského stavu; v některých jednotlivých případech byly utvořeny podle těchto zděděných vztahů vztahy analogické na podkladě prasl. jazyka: srov. stsl. сѫбѫждѫ : сѫбѫждаѭ, мѣрѫ : оумѣраѭ, надъмѫ : надъимаѭ (podle poměru *o* : *ō*, *e* : *ē* v **rodjǫ* : **radjaję*, **pletǫ* : **sъ-plětajǫ* > stsl. рѫждѫ : раждаѭ, плетѫ : съплѣтаѭ).

Původní ty alternace se často v staroslověnštině necítily, zčásti pro hláskové změny, zčásti pro změny významu.

Pozn. O otázce alternací v slovanštině srov. Meillet, Les alternances vocaliques en vieux slave, MSL. 14, 1906—8, 198—209 332—390), Sl. comm. 155—162.

Palatální souhlásky *j*, *ŕ*, *ť*, *ń*.

97. Souhláska *j* (*ję*). Na otázku, co bylo v staroslověnských nářečích a v jazyce slovanských apoštolů, zda konsonant *j* nebo neslabičné *ję*, sotva lze odpověděti s jistotou. Stsl. písmo utvořené Cyrilem, hlaholice — jež byla základem i pozdější cyrilici —, ani cyrilice nemají zvláštního písmene pro konsonant *j*. Zároveň v hlaholici nejsou písmena pro praejotované samohlásky: *e* i *je* nebo *je* se označují jedním písmenem ⰵ; *ě* i *ja* nebo *ja* jedním písmenem ⰰ, *ę* i *ję* nebo *ję* jedním písmenem ⰹ (v MisK., v Ps. Sin. a Ochr. zl.); není v písmě rozdílu mezi *i* a *ji* nebo *ji*; až později se začíná v hlaholici užívati znaku ⰻ (druhé části písmene ⰹ) pro *ę* na rozdíl od *ję* nebo *ję*, označovaného ⰹ (v Zogr., Mar., Assem. a Euch. Sin.); co se týče hlaholských písmen pro *ję* nebo *jǫ* a pro *ju* nebo *ju*, jest jejich složení nejasné.

Pozn. O hlah. písmenu pro *ju* (*ju*) v. Durnovo, ZslPh. 3, 1926, 369.

Ani cyrilice původně neměla praejotované ⰵ, ⰹ, ⰰ; v Sav., Chil. a Und. zl. se užívá е i místo ⰵ; v nápise Samuilově z r. 993 patrně ѣ značí ⰹ: (рѣчѣнии)ѣ; také v Und. zl. se užívá ѣ pro ⰹ; za ⰰ se užívá v Sav. pro *ję* nebo *ję* písmene ѧ a pro *ę* písmene ѧ (hlahol. ѣ); v Supr. se užívá pro *ję* nebo *ję* také ѧ, pro *ę* ѧ, v Chil. po souhláskách ѧ a po samohláskách ѧ.

Cyrilská písmena ѩ a ѭ, jakož i podle nich později vzniklá ⰵ, ⰹ, ⰰ, v první části obsahují literu pro samohlásku *i*.

Neodvažuji se rozhodovati, zda to značí — jak se domnívá Meillet (Sl. comm. 35) —, že nebylo v jazyce cyr.-met. souhlásky

j, nebo zda je to jen nepřesnost prvého slovanského písma, kterou lze vysvětliti vlivem řecké alfabety, která neměla zvláštního písmene pro *j*.

Nejpravděpodobnější je, že v jazyce cyr.-met. bylo *j* i *ĵ*, a to podle postavení v slově a podle toho, kde byl přízvuk; na začátku slova pravděpodobně bylo *j*. Jak tomu bylo v pozdějších staroslověnských nářečích, projevujících se v našich památkách, jest ještě těžší rozhodovati, poněvadž pravopis těch památek jest do značné míry tradiční.

98. Jihoslovanské hlásky *ť*, *ľ*, *ň* (z pras. *ť*, *ľ*, *ň*, pův. *tj*, *lj*, *nj*) byly nepochybně palatální i v jazyce cyr.-met. Avšak *r*, *l*, *n* před palatálními vokály, rovněž i souhlásky *b*, *v*, *m*, *p*, *t*, *d*, *s*, *z* v téže poloze nebyly nikdy palatální: nelze rozhodnouti, byly-li to *b*ᵉ, *v*ᵉ, *m*ᵉ, *p*ᵉ, *t*ᵉ atd. (t. j. palatalisované neboli polopalatální) nebo *b*, *p*, *v*, *m*, *t* atd. (t. j. tvrdé), neboť v písmu se nečiní rozdílu mezi *t* v та a *t* v теже a p.

V hlaholských památkách se označuje palatálnost konsonantů *ť*, *ľ*, *ň* nadřádkovým znaménkem, psaným nad literami pro tyto hlásky: ꙗ̂, л̂, н̂ nebo tím, že se po nich klade prejotované písmeno: to bývá při ѹ a ѫ, při ѧ v těch památkách, které rozlišují ѧ a ѩ.

Nejdůsledněji ze všech památek označuje palatálnost *ť*, *ľ*, *ň* Zogr.: srov. коѧ̂ть Mt 6 10, 26 42, тѧ̂ть Mt 6 19, 20, ꙗнемѧ̂ѥте Mt 6 1, коѧ̂е Mt 13 32, мѧ̂ѥе Mt 13 32, земѧ̂ѧ Mt 12 42, 13 5, земѧ̂ть Mt 13 5 atp.

Avšak při р+ть bývá zvláštní znaménko palatálnosti v Zogr. poměrně zřídka; obyčejně jest psáno prostě рть: рѧсмѧрть nom. sg. J 7 43, 9 16; коурть Mr 4 37 atp. Vedle лѧзѧрть J 11 5 vyskýtá se лѧзорѧ L 16 23, 24, vedle Ѩесаꙗ̂ть L 3 1 a Ѩесарть J 19 15 i Ѩесарѧ L 2 1. Ale formu лѧзарѧ nalézáme i v Mar., Assem., Sav. a Ostr. a také formu кесарѧ v Mar., Sav. a Ostr. (srov. Ščepkin, Разсужденіе 277—278); vedle toho jest v památkách i vok. лѧзарѥ, лѧзорѥ (k лѧзарь, čekáme лѧзарю, v. § 147), possess. adj. лѧзарожь, srov. op. c. 279. Jest tedy možno, že existuje samostatný variant лѧзарь vedle лѧзарь, jak se domnívá Ščepkin — první forma jako lidové přejetí řec. Λάζαρος a druhá jako literární přejetí téhož jména, neboť přejatá řecká slova do slovanštiny zakončená na *-r*, *-l* měla v slovanštině palatální souhlásky *ť*, *ľ*. Stejně lze snad vysvětlovati i Ѩесарь — Ѩесарѧ.

Vedle obvyklého съблажнѣетъ jest съблажнетъ Mr 9 43 i съблажнаетъ Mt 5 30. Mezi doklady s ѧ zasluhuje pozornosti doklad зелні gen. pl. Mt 13 32, kde bychom nečekali ѧ.

99. V MisK. palatálnost *r*, *l'*, *ń* se označuje jen spojením р, л, н s písmeny ьк, ю, ѣ: srov. пріемлькце III 12, къжлюбленъныа V 3 (společný znak pro ѧ i ьѧ), къняжтрьнѣѣ III 20.

V Mar. se vyskýtá znaménko palatálnosti nad р, л, н mnohem řidčeji než v Zogr.: землѣк Mt 10 34, болѣн Mt 12 6, съвѣдѣтелѣство J 8 13 atp. Obyčejně se píše колѣ, тьлѣ, землѣ, землькъ, гнѣ, гнькъ, клонѣти сѧ atd.

V Cloz. nejen že se neklade nadřádkové znaménko nad р, л, н, ale jsou i takové doklady jako гл҃ѧ m. гл҃ькъ, землѧ m. землькъ, коуплѧ m. коуплькъ, землѧ m. -ьѧ (v Cloz. je ѧ i ьѧ).

V Ps. Sin. se obyčejně po palatálních р, л, н píše ѣ, ьк, ю (ѧ a ьѧ se v Ps. Sin. nerozlišují), avšak občas nacházíme ѫ: зърѫ 26 4, милостынѫ 23 6, скрьбѫ 30 10, землѫ 71 6 atp.; srov. také помышлѧѧхѫ 34 20, вышьноумоу 81 6.

I v Assem. se obvykle píše рѣ, лѣ, нѣ, рькъ, лькъ, нькъ, рю, лю, ню. Za -ьѧ jest -ѧ: глаголѧ J 1 26, недѣлѧ gen. sg. 4 str. (záhlaví), srov. naopak грьѧдн J 1 44 m. грѧдн atp.

O Euch. Sin. lze říci tolik, že i v něm se projevuje běžný pravopis hlaholských památek; srov. Lang I, 39 n.

100. Sav. nezná nadřádkového znaménka nad р, л, н pro výraz palatálnosti. Také se tu nerozlišuje е a ѥ; vedle tradičního psaní рѣ pro etymologické *ra* (морѣ, творѣше, оударѣхѫ, съмѣрѣаі сѧ) nalézáme v Sav. i ра: распьра, каратъ, разарѧі, съмѣратъ сѧ, съмѣрьѧще сѧ, съмирьѧщеі. Avšak etymologické *la* jest psáno v Sav. důsledně лѣ: колѣ, тьлѣ, землѣ, дньлѣхѫ сѧ atd. a etymologické *na* právě tak důsledně ни: гни, ближьниго, клонише сѧ atd.

Supr. na rozdíl od Sav. velmi často si pomáhá nadřádkovým znaménkem pro označení palatálnosti souhlásky, ale i tu lze pozorovati rozdíl mezi *l'*, *ń* a mezi *r*: молѧ'ше 16 12, колѫ 16 13, молѣаше 16 24, глаголѧ 16 13, сь ѧнмь 16 23, господьѧнь 18 20, господьѧнь 18 23, вь-ѧенже 19 8, ѧнкѫ 40 26, 29, ѧнкѫть 40 23–24, господьѧоу (sic) 68 2–3 atp. Jen zřídka se neužilo obloučku: попалиѧ 29 1, любите 29 12, нынь 395 18 atp. U hlásky р se někdy vynechává znaménko palatálnosti a zároveň i jotace samohlásky: боѫштии 74 16–17, сътворѫ 17 1, 23 13, оузарѫ 18 1, боѫште 69 26, творѧста 25 13,

цѣсара 69 29, цр҃оу (vok. sg.) 65 26, 30, цр҃оу dat. sg. 69 23 atd. vedle творѣаше 18 27, творѣше 19 29, покорѣахѫ сѧ 30 14 atp. Psaní ра, роу, рѫ jest tak často, že se lze domnívati, že р ztvrdlo v řeči Supr.

V Chil. nalézáme разарѣетъ I B[a] 9–10, нынѣшьнѣка II B[a] 20; co se týče psaní *l'*, v Chil. se označuje jeho palatálnost zvláštním znaménkem: ѧ; avšak písař užívá tohoto písmene nejen pro staré *l'*, ale i pro *l* před palatálními samohláskami: nejen блюдѣте II A[a] 5, гоубительнъмь II A[b] 12–13, оуподобльѣ сѧ II A[a] 17–18, изколѣнне II A[b] 8 atp., ale i одолѣти I B[b] 25, пользѣ II B[b] 9, прѣльщаѭще II A[b] 22–23, львъ II B[a] 15–16; na druhé straně píše bez znaménka palatálnosti оставленне I A[a] 12, ожиклень I B[a] 22, обноклении I B[b] 14, погоублѣ(ѭщи) I B[a] 1; srov. stejně н místo ѧ: книгамъ II B[a] 17–18.

101. V Ostr. se píší po *l'*, *ŕ*, *ń* obyčejně praejotovaná písmena ꙗ, ѥ, ѩ, ѭ, jen někdy а, е, ѧ s nadřádkovým znaménkem nad souhláskou, ale nalézáme také лѣ, рѣ, нѣ (srov. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 20—22); čtyřikrát užito pro *l'* znaménka analogického jako v Chil.: глѣши 291[b] (str. 17), глѧ 293[b] (str. 4 a 15), кнѧглѧть 127[b] (str. 3). Souhláska р zřejmě ztvrdla v jihoslovanské předloze Ostr.: vedle ро (рѧ = ро) a рѣ nalézáme боуда, сѫпьра, алтара, оударанте, вечерьѭ, самаранинъ, назаранинъ, съмѣрьѭи сѧ, vedle obvyklého рю i цр҃оу vok., místo рѭ obyčejně je psáno рѫ: разорѫ, сътворѫ, оузьрѫ, провьрѫ.

Těžko lze v jednotlivém případě bezpečně rozhodovati ze způsobu psaní o tom, jde-li o nepřesnost grafiky nebo o stopu skutečné výslovnosti. Ale lze se domnívati, že v řeči písařů Sav. a Supr. a také v řeči předlohy Ostr. ztvrdlo *r* a právě tak lze míti za to, že v řeči písaře Chil. zanikl bývalý rozdíl mezi л a ѧ.

Retné souhlásky + *j* (*l* epenthetické).

102. Obecně jihoslovanské skupiny: *retná souhláska* + *l'*, vzniklé z původního spojení: *retná souhláska* + *j*,[1]) zachovaly se nepochybně nezměněny i v jazyce cyr.-met. a to na začátku slov i uvnitř slov. To vyplývá samo sebou z celkového obrazu,

[1]) Srov. Hujer, Úvod 43.

který o té věci podávají staroslověnské památky: ukazují totiž, že *l'* (t. zv. *l* epenthetické) v skupině *ratnica* + *l'* postupně mizelo v staroslověnských nářečích.

V MisK. nalézáme vždy *l* epenthetické před samohláskami и, ь, е, ѫ: пріемлі V 6, избавленнѣ IV 10, прѣставленнѣ VI 5–6, земльскаѣ IV 22–23, бъжающеленъныа V 3–4, пріемлющє III 12 atp.

V Zogr. v postavení před ѣ (= ꙗ), ꙗ, ѭ, ю se důsledně *л̂* zachovává, před е se také skoro vždy píše вл̂, бл̂, мл̂, пл̂: ѧвлѣѭтъ Mt 24 27, земл̂а Mt 12 40, 42, земл̂ѫ Mr 4 26, корабл̂ю Mt 8 24, ѧвл̂ень Ѣ L 1 80, ѧврамл̂е L 16 22 atp.

Jen jednou jest v Zogr. л̂ před е vynecháno: пристаѣвше L 5 36; (благословенъ vzniklo velmi záhy vlivem благословенти).

U *l* epenthetického před vokály и, ь má se věc v Zogr. jinak. Často jest i zde zachováno staré л̂: земл̂и Mt 6 10, бъпль Mt 25 6 atp., ale je také земи Mt 25 25 a j., земи Mt 5 13 a j., корабі Mt 4 21 a j., корабица L 5 2, корабицю L 5 3, ѧвлша сѧ L 9 31, корабь Mt 9 1 a j., корабь Mt 4 22, 14 32, дивьше сѧ L 20 26, дрѣвьнимъ Mt 5 27, земъніцѣ Mr 4 31, оставьша Mt 4 20, 22, пристѫпь nebo пристѫпь Mt 8 2, 19 a j., прѣломь Mt 14 19 atp.

Lze se domnívati, že předloha Zogr. ještě zachovávala л̂ ve skupinách вл̂, бл̂, мл̂, пл̂ před všemi samohláskami, ale že v řeči písaře nebylo již *l'* před *i*, *ь*. Jediný doklad, kde je л̂ vynecháno před е (пристаѣвше), nestačí pro tvrzení, že *l'* zanikalo i před *e*.

103. Mar. se neliší od Zogr.; před е, ѣ (= ꙗ), ꙗ, ѭ, ю je л̂ vždy zachováno, před и, ь jsou doklady, kde je zachováno i kde je vynecháno: ѧвлєніе 310, ѧвлѣѭтъ сѧ 89, 177, земл̂а 332, земл̂ьа 42 a j., земл̂ьѭ 32 a j., любл̂ѭ 402 (třikrát), корабл̂ю 24; земли 54, 175, корабли 49, 145, 337, ale земи 15, 16, 25, 28 (dvakrát), 30 a j. (celkem 49krát), корабі 9, 50, 132, 211 atp.; ѧврамль 81, 165, коупль 183 atp., ale корабь (корабъ) 23, 25, 42, 50 (třikrát), 54 a j. (18krát), оставь 145, 176, 213, пристѫпь 21, 23 a j. (20krát), -пьш- 42, 49 a j. (18krát), прѣломь 310, -мъ 49 atp.

Tak je tomu i v Cloz.

Euch. Sin., pokud lze souditi z vydání Geitlerova, shoduje se se Zogr.; před е vynecháno je л̂ jen v дрѣвьнє 85ᵃ, оумрьштвено 78ᵇ, srov. Lang I, 43, a důsledně v благословенъ,

благословенне 5[b], 7[a] (2krát), 8[a] a j. Mimo tyto doklady lze pozorovati vynechávání ȃ jen před и a ь: земи 3[a], 4[b], 12[b], 13[a] atd. (vždy tak), постаꙗ 38[b], земьн- 13[ab], 14[b], 17[b] a j., потрѣбьшемь 52[b] atp., před ostatními vokály se ȃ zachovává, ale je též прославѣетъ сѧ 39[b], оумрѣщѣтьми 25[a], 57[b], оумрѣщѣетъ 50[a], srov. Lang I, 43.

104. V ostatních velkých památkách, psaných na jihu, dosáhla postupná ztráta *Г* toho stupně, že zmizelo i před *е, ę, ǫ, и*. Tak je tomu v Assem., Sav. a Ps. Sin.

Ps. Sin. celkem vynechává *Г* velmi zřídka, ve valné většině dokladů je zachovává; na př. v různých tvarech slova землѣ v 17·1 dokl., древле 70 20, бьꙗлюблѧ 17 2 atp. Ale vynechávání *Г*, poměrně řídké, neomezuje se na *Г* před *і, ь*: bývá tu nejen земи (земі) 12krát, древьньꙗꙗ 88 50, земьстіи 137 4 atp., ale i земьѩ 77 55, оуглъбьѩ 68 15, погыбьѩтъ 72 27, капѣ капѧштіѣ m. капльѧштіѣ 71 6, блгословещѣнье 3 9, оумрѣштѣенъꙑхъ 78 11, 101 21.

Také se vyskýtají i doklady jiného typu: земъѣ 23 1, земъѣ 32 5, земъꙗ 21 30, земьꙗ 80 11, земъѩ 16 11, ікковью 74 10, избавъѩ 17 30. Takové psaní třeba čísti jako *semja, semję, semjǫ, ijakovjи, izbavjǫ*; земьѩ pak, které je v ž. 77 55, jako *semǫ*. Pravděpodobně písař Ps. Sin. vyslovoval *sěma, semę* atd. a doklady typu земъѣ, jakož i doklady s ȃ byly vzaty z předlohy. Záměna ъ za ь (земъѣ atp.) jest grafická.

V Assem. bývá nejen земъная Mt 24 30, J 3 12, корабь Mt 4 22, J 6 17, 21 a j., прѣлоумь Mt 26 26, земи Mt 18 18, 19 a j. (mnohem častěji než земли), ale i бьꙗлюбень J 14 21, ослабеноумоу L 5 23, благословѣше L 24 51, любѣше J 11 5, мльчѣше L 10 40, бл(агосло)вьѩ L 1 64, бьꙗлюблѧ (m. бльѩ) J 14 21; nicméně i v Assem. se mnohem častěji zachovává ȃ, než vynechává, ale v dokladech s ȃ bylo *Г* nepochybně převzato z předlohy.

105. V Sav. jsou podobně jako v Ps. Sin. doklady typu землѣ, земи i doklady typu земьѩ. Trojí způsob psaní: 1. землѣ, 2. бьнемѣте a 3. земьѩ (srov. také бьземлі a земьꙗ) jasně představuje tři dialektické vrstvy v Sav., z nichž poslední tvoří typ бьнемѣте; méně pravděpodobný by byl předpoklad, že psaní бьнемѣте stejně jako psaní земьѩ označuje výslovnost *mj*, t j. *vъnemjate*.

V Supr. ještě častěji nebývá *l'*, zvláště ubývá počet starých forem s *l'* postupně ke konci rukopisu.

Před ь, и jest obyčejně jen retná souhláska дрєвьниꙗ 450 12, корабь 150 (třikrát), 151 (4krát) a j., земи 17 5, 39 8 a j. (často), корабі 66 24 atp.

Před ꙗ, ѥ, ѩ (psáno ѧ), ѭ, ю nalézáme mezi písmeny pro retnou souhlásku a pro vokál ještě ь — srov. výše v Ps. Sin. a Sav. —, ale jen v Supr. jest takové psaní pravidlem: акрамьꙗ 250 12—13, земьꙗ 322 10 a j., земьѥѭ 464 5, дрєвьѥ 110 4 a j., земьѧ 89 3, 111 10—11, 271 21 a j., земьѭ 2 23, 6 19, 7 9 a j. atp., дєбьюмоу 193 22, корабью 151 17, 400 5 atp.

Lze pokládati toto psaní rukopisu Supr., jež vyjadřuje jasně výslovnost *zemja*, *semję* atp., za charakteristickou vlastnost řeči písaře toho rukopisu. Dokladů bez ь (настабєнии 277 19 atp.) je tak málo, že sotva lze jim přičítati nějaký význam při určování výslovnosti písaře.

Dokladu пристабиѥии 14 26—27 jest třeba rozuměti stejně jako dokladům остабьѥнь a p., totiž že je to *pristavjeni*, srov. мѫчєнє, t. j. *mǫčenje*.

V Ostr. se *l* epenthetické pravidelně zachovává.

Drobné zlomky neposkytují v této věci dosti materiálu pro charakteristiku jejich řeči.

Otázku, jakým způsobem se ztrácelo *l* epenthetické v stsl. nářečích (srov. van Wijk v RS. 9, 1921, 14—18), zdá se mně, že řeší fakt, že za ně nalézáme v jednotlivých památkách v určitých případech *j* (земьѧ atp.): kloním se k názoru, že mizelo vývojem hláskoslovným.

Pozn. Podrobnější přehled dokladů u Vondráka v Altk. Gr.[2] 322—342.

Souhlásky ш, ж, ч, ц, ѕ, с a skupiny шт, жд.

106. Souhlásky ш, ж, ч, ц, ѕ a v určitých případech i souhláska с, rovněž skupiny шт, жд, které jsou v jazyce cyr.-met. i v ostatních staroslověnských nářečích, byly palatální již svým původem.

Souhlásky *š ž* vznikly, jak známo, již v praslovanštině 1. z *sj*, *zj*, 2. z *ch*, *g* první palatalisací (t. j. z *ch*, *g*+*j* nebo z *ch*, *g* před palatálními samohláskami, srov. Hujer, Úvod 40, 43). Lze předpokládati, že byly palatální i v době obecně jihoslovanské

a zůstaly palatální i v staroslověnských nářečích, projevujících se v staroslověnských památkách.

Vedle těchto *š*, *ž*, jež vznikly už v době praslovanské z *s* + *j*, *z* + *j* anebo z *ch*, *g* před *j* nebo před palatálními vokály, jsou v staroslověnštině ještě ш, ж nového původu: vznikají za с, з před palatálními konsonanty. Tak jest v MisK. бъжлюбленні V[b] 5 z бъз-любленні, бож-ѥго же VI 15 z без-ѥго же; v Zogr. ıж-ѥго Mr 1 26, бъжлюблѫ J 14 21; v Mar. бож-ѥго J 1 2, ıж-ѥньже Mr 16 9, иж-него Mr 1 26, L 4 35, къшнѣаше L 1 21 (ke къснѣти), помъшленіе, помъшлѣти vždy, ale мысль, мысліти; v Ps. Sin. помъшленіе, помъшлѣти atd. Tvary мысль, мысліти ukazují, že tato změna с, з v ш, ж nastala jen před silně palatálními souhláskami л̑, н̑ (z *lj*, *nj*).

107. Souhlásky *č*, *c*, *d͡z*. Souhláska *č* (splynulina) vznikala v praslovanštině první palatalisací z *k* (t. j. z *kj* nebo z *k* před palatálními vokály, srov. Hujer, Úvod 43). Souhlásky *c*, *d͡z* (splynuliny) vznikaly také v praslovanštině a to druhou a třetí palatalisací, t. j. z *k*, *g* před *ě* a *i* (<*oj*, *aj*) a z *k*, *g* působením předchozího palatálního vokálu (třetí palatalisace, v. § 15 n.); rovněž souhláska *s* vznikala v praslovanštině z *ch* druhou a třetí palatalisací (**vbsb* z **vbchъ*), srov. Hujer, Úvod 41—42.

Lze míti za to, že souhlásky *č*, *c*, *d͡z* a *s*, vzniklé z *ch* druhou a třetí palatalisací, byly více nebo méně palatální v době jihoslovanské jazykové jednoty a ještě jako palatální pronikly do staroslověnských nářečí.

108. Mimo to vznikly souhlásky *c*, *d͡z*, *s*, jak známo, z *k*, *g*, *ch* v jižních jazycích slovanských (též v ruských) ve zvláštním postavení a to tam, kde bylo *kv*, *gv*, *chv* před palatálním vokálem (srov. § 16): č. *hvězda*, *květ*, pol. *gwiazda*, *kwiat*, ale stsl. звѣзда, цвѣтъ a také цѣлъж, цѣнсти.

Stejně proti čes. *kvíliti*, *hvízdati* je цѣлѣти, звѣздати, doložené v pozdějších památkách církevněslovanských.

Skupina *chv* měla v stsl. stejný vývoj: nom. pl. k блъхъ je бльси (Supr. 257 9), ale vok. je блъшиѥ (Supr. 111 21).

Zůstává nejasné, zda se měnily skupiny *kv*, *gv*, *chv* v *cv*, *d͡zv*, *sv* jen před palatálními vokály vzniklými z difthongů nebo vůbec před každým palatálním vokálem. V prvním případě museli bychom vysvětlovati цѣлъж, цѣнсти (про-цѣлъж Ps. Sin. 89 6; про-цѣнсѧ Cloz. 840) vlivem цвѣтъ, a pokládati vok. блъшиѥ

za formu fonetickou, jež lépe projevuje starou změnu skupiny *chv-* v *šv-*; v druhém případě byly by fonetické formy щѧтѫ, щѧстн, ale vok. кѧшѧе nefonetický; mohl vzniknouti k tvarům кѧхѣ : кѧсѣн analogií podle дѹхъ : дѹсн : дѹше. Avšak zdá se, že formy кѧшѧскамн Supr. 257 9, кѧшѧсѣнѫмъ ib. 7 16 svědčí ve prospěch prvního předpokladu.

109. Co se týče souhlásky *dz* (ѕ), třeba připomenouti, že se tato splynulina nezachovala ve všech staroslověnských nářečích; v některých z nich se změnila v *s*. V jazyce cyr.-met. souhláska *dz* se nepochybně lišila od *s*, jak je viděti z toho, že hlaholice má pro ni zvláštní písmeno. V cyrilici vzniklo písmeno pro *dz* patrně sekundárně úpravou písmene pro *s* (ꙁ : ѕ, na př. v Chil.).

Mezi hlaholskými památkami vynikají pravidelným užíváním písmene ѕ Assem. a Ps. Sin. (také pozdější část Zogr.); není pochyby, že se v nich projevují nářečí, jež zachovala do té doby *dz*.

V Assem. jest кѧнѧѕь J 3 1, 12 31, сѫтѧѕанне J 3 25, нозѣ J 20 20, дрѹг(і)зн J 20 25, козѣ J 3 21, ѕѣло Mr 16 2, 4, Mt 7 27, недѧѕѣ J 5 5, мнозн Mt 8 1, J 6 60, 66, польѕа J 6 63, пѣнѧѕь J 6 7, полѧѕа J 12 19, мѧѕѫ Mt 4 22, кѣрѧѕѣте Mt 22 13 atp.

V Ps. Sin. jest мѫнозѣ, -н, -ѣхъ, нозѣ; стѫѕѣмъ, -ѩ, -ѫ, -ѣхъ atd., ѕѣло, полѫѕѣ, кѫнѧѕь a jiné tvary tohoto substantiva, брѧзн atp., козѣ, -н, -ѣхъ, помозн, клѧзѣ, ѕѣѣздѫ, дрѹгзн, помнѕѣѩште, рѧждѧѕѧетъ сѧ, кѫздѣнзѧѩі, отъкрѫзі; jednou v cizím slově топѧнѧзнѣ gen. sg. (*τοπάσιον*), srov. glosář Severjanovova vydání.

Pozn. Podrobněji o ѕ v Ps. Sin. v. Kulbakin v Juž. Fil. 4, 1924, 180.

110. V ostatních hlaholských textech se ѕ více nebo méně často nahrazuje písmenem ꙁ, což svědčí, že se v řeči písaře *dz* změnilo v *z*: tak je tomu v Zogr. i v Mar.

Pozn. O Zogr. srov. van Wijk v Juž. Fil. 5, 1926, 42—45.

Cloz. a Euch. Sin. vůbec neužívají zvláštního písmene pro *dz*.

Ve dvou velkých památkách cyrilských, v Sav. a Supr., také se hláska *dz* označuje písmenem pro *z*: v Sav. кѫнѧѫь 52, 102, 105, пѣнѧѫь 46, 85, пѣнѧѫь 43[b], сѫлѧѫь 46, пѣнѧѫѹ

150[b], ꙗꙁꙑꙁ 61[b] atp.; v Supr. ноѕ҃ѣ 2 21, мноѕи 64 25, ноѕ҃ꙑꙗ 8 16, ѕ҃ꙑ 34 14, отъꙗꙁꙑ ся 65 22 atd. Patrně se zjednodušila hláska *ds* v *s* v řeči písařů obou textů.

Stejná byla zajisté i řeč písaře staroslověnské předlohy Ostr.: v této památce má zvláštní písmeno pro *ds* jen číselný význam.

V Chil. se ve čtyřech případech hláska *ds* správně označuje písmenem ѕ҃ (мъноѕ҃и II A b 14, II B b 22–23, поѕ҃ѣ II B b 9, ѕ҃ѣ II B b 10); tohoto písmena se užívá i v Und. a Mak. zl.

Z těchto fakt je viděti, že zachovávání *ds* nebo jeho splývání se *s* jest v staroslověnštině jevem dialektickým: jedny dialekty ztratily rozdíl mezi *ds* a *s* velmi záhy, druhé zachovaly jej i později. Mimo to vznikalo v některých nářečích nové *ds* místo prasl. *s*: takový fonetický význam má jistě проѕ҃ѧке v Assem. (Mt 13 28) a проѕ҃ѧвнѫти v Und. zl. 7, neboť bývá tak psáno i v některých středobulharských památkách, jež vůbec rozlišují *s* a *ds*, na př. v Bologn. žaltáři (srov. Ščepkin, Болонская Псалтырь 209).

V Praž. zl., jakožto v českém přepise stsl. předlohy, není ovšem ѕ a jest nahrazeno písmenou ѕ; v MisK. není pak vůbec slova s prasl. *ds*.

111. Speciální vývoj měly *hlásky c, ds ve skupinách sc, sds*. Skupina *sds* se zjednodušila v *sd*, podobně jako *šdš* v *šd* (srov. dále § 112): k slovu ѧрѧѕга jest v Supr. lok. sg. ѧрѧѕдѣ 12 8: **(drę)sgaj̨ > *(drę)sgoj̨ > *(drę)sdeě > ѧрѧѕдѣ*.

Skupina *sc*, vzniklá z *sk* před *ě, i* (*< oj̨, aj̨*), jeví se v staroslověnských památkách jako сц nebo ст (*sts > st*). V MisK. jest небесьсцѣи III[b] 23, v staré části Zogr. skoro výhradně сц, jen jednou ст: галилеистѣмь Mt 15 29. Mar. dává přednost skupině сц: земьсцин, елеонасцѣ, морасцѣмь atp., ale užívá i ст: людьстин, архиерестин, фарисестин, морьстѣи atp., viz glosář ve vydání Jagićově; někdy nalézáme стц nebo ц jest psáno nad skupinou ст (v. Jagić, Mar. ed. 435).

V Cloz., Sav. a Euch. Sin. důsledně se užívá сц, naopak v Assem. a Supr. skoro vždy ст (v Assem. někdy v záhlaví пасцѣ[1]), v Supr. ꙗсумнисцѣ 16 15).

V Ps. Sin. jest ст i сц; v Ostr. také ст (14krát) a сц (11krát).

Lze předpokládati, že v jazyce cyr.-met. bylo v takových případech *sc*.

Pozn. Mezi сц a ст kolísají se také formy блисцати, блисцание, srov. v Mar. блисцаѧ сѧ L 9 29, блисцаѧштѣ сѧ L 17 24, блисцаниѥмъ L 11 36, stejně v Zogr., ale v Supr. блистаниѥмъ 462 14-15. Toto kolísání jest patrně jiného původu; jsou zde samostatné varianty kmene na *-sk* a *-st*, srov. jednak srb. *blistati*, rus. *блистать* atd., jednak блискати сѧ v Supr. (srov. Meillet, Etudes sur l'étym. 22): *st* jest v slovanských jazycích, v nichž se nemění *sc* v *st*. Pravděpodobně блисцати vzniklo podle vzoru sloves typu блицати, -ницати, -рицати, -зрѧцати, мрѣцати.

112. Skupiny *št*, *žd*. Staroslověnské skupiny шт, жд mají různý původ.

I. Jak jsme už viděli (v § 18), vznikly skupiny ty z původního praslovanského *ť ď* (z *tj*, *dj*); pravděpodobný přechod byl *ť*, *ď* (jak předpokládá Leskien); *ť* dalo *šťš* a *ď* dalo *žďž* a z nich zjednodušením *št*, *žd*; v některých případech prasl. *ť*, které pak dalo v stsl. *št*, má původ v *kt* před palatálními vokály: na př. свѣшта z **svěťa* < **světja*, врашта z **vorťǫ* (1. sg. přés.) < **vortjǫ*, межда z **meďa* < **medja*, книжда z **viďǫ* < **vidjǫ*, штоѭжда z *ťuďь* < **tjudjos*, нощь z **noťь* < **noktis*, пещь z **peťь* < **pektis*, вѣшти z **veťi* < **velk-ti* atd.

Pozn. Domněnku, že *kt* dávalo *ť* nejen před palatálními vokály, ale i před tvrdými vokály (srov. Hujer v ČModFil. 3, 1913, 356 n. a Úvod 44), vyvrací Belić (v Juž. fil. 4, 1924, 242 v rozboru Ramovšovy Hist. gram. slov. jez.) — O změně *kt* v *ť* srov. Belić v Juž. fil. 2, 1921, 222—223. — O otázce slova тоѭжда — штоѭжда v. Vondrák, Altk. Gr.[3] 314—315, Obnorskij v РФВ. 73, 1915, 82 n., Ramovš, Hist. gram. slov. jez. 2, 260.

113. Zvláštní postavení mezi staroslověnskými památkami má MisK., v němž jest ц, з místo prasl. *ť*, *ď*: подаѧь, отъдаѧь m. подаждь, отъдаждь, помоцьнъ m. помощьнъ atp.

Doklady v Praž. zl. къпъюце m. къпьющие II B 22, насъницъшаго m. насъщьшаго II B 23, тамацаго сѧ m. тамащаго сѧ II B 15—16, оутеръзение m. оутеръждение I B 22, розъстѣ m. рождьстѣ I B 16—17 (розъсо I B 10) — souvisí s českým původem té památky.

Ojedinělé doklady з a ц m. жд, шт (< *ď*, *ť*) se vyskýtají i v jiných památkách: v Mar. розъстѣ Mt 14 6, srov. také книзь m. книжда J 20 27; v Cloz. розъстѣ 877, 878, 879, v Ps. Sin. нестѣзестѣ m. нестѣждестѣ 24 7, о сѣмце(нѣн) 29 1.

Pravděpodobně byly tyto ojedinělé doklady v Mar., Cloz. a Ps. Sin. převzaty ze vzdálených předloh, psaných na půdě moravské.

114. II. Dále stsl. skupiny шт, жд vznikly také z prasl. *šč*, *žǧ* (*ǧ* = *dž*), v něž se měnily skupiny *skj*, *sgj* nebo *sk*, *sg* před palatálními samohláskami *e*, *ě*, *ę*, *i*, *ь*: srov. stsl. штиръ, ale čes. dial. *ščirý* (spis. *čirý*), pol. *szczery*, mrus. *щиpuй* (srov. got. *skeirs* jasný'), штѧдѣти vedle скѧдъ, дъштица, srov. rus. *дощечка* a základní slovo дъска; ищетъ k искѫ-искати, rus. *ищем*, stč. *zíšče* ‚získá'; иштезнѫти z **iz-kesnǫti*, srov. чезнѫти; рожде kolekt. z **rozgьje*, srov. розга, stč. *rožďie*; мо жданъ z **mozgěnъ*, stč. *možděnicě*; иждити z **iz-giti*, srov. жити; въжделѣти z *vъz-geléti*, srov. желѣти; въждадати z **vъz-gędati*, srov. жадати; раждегѫ z **orz-gegǫ* atp.

V MisK. m. шт z *skj* jest шч: зашчіті II[a] 17, srov. stejně *skj* > *šč* v stč. *hořišče* atp. a dosud v čs. dial., zvl. východních *ohnišče* a pod. (v. Geb., Hist. ml. 1, 522).

115. III. Skupiny шт, жд vznikly v staroslověnštině také z prasl. *stj*, *zdj*, asi tímto postupem: *st'* > *s'ť'* > *š'ť'* > *šť*, *zď* > *z'ď'* > *ž'ď'* > *žď*. Doklady: пригвожденъ part. praet. pass. k пригвоздити (z **pri-gvozdjenъ*), крьштѫ (1. sg. prés.), крьштение k крьстити (z **krьstjǫ*, **krьstjenьje*), мьштѫ (1. sg. prés.) k мьстити (z **mьstjǫ*), мьштение (z **mьstjenьje*), прѣльштенъ part. praet. pass. k прѣльстити (z **perlьstjenъ*) atp.

V MisK. m. шт opět je шч: очішченнѣ III 13, opět stejně jako v stč. *očiščen* a pod. i v souč. čs. dial. *slášče*, srov. v § předešlém.

116. IV. Konečně skupiny шт, жд vznikly v staroslověnštině tam, kde bylo д, т nebo skupiny ст, зд před silně palatálními souhláskami, srov. dříve změnu с, з v ш, ж v stejné poloze (§ 106).

Doklady: бъждрьѭ (1. sg. prés. k бъдрити, jasně z **bъdr'ǫ* = **bъdrjǫ*), мѫждрьѭ k мѫдрити, чьштрьѭ k чьтрити, съмоштрьѭ k съмотрити, оштрьѭ k острити, пьштрьѭ k пьстрити. Srov. прѣмѫждрати Supr. 21 24, оумѫждрѣетъ Ps. Bonon. 145 8, съмоштрѫ Supr. 332 30, расмаштрѣхъ ib. 301 3, съмоштраахѫ ib. 184 8; оумрьштвено Euch. Sin. 73[b], оумрьштвено Supr. 561 26—27, оумрьштвение Supr. 561 1 (s vynecháním ѫ). Doklady jako съматра'ше Supr. 88 29, съмо-

трашше ib. 92 17; съмотренніе ib. 313 13, съмотренье Cloz. 794 jest pokládati za analogické.

117. Souhlásky ш, ж, ц, ч, ѕ a ѕ z *ds*, с z *ch* a skupiny шт, жд ovšem nebyly jednotné kvality ve všech staroslověnských nářečích. Určiti jejich povahu v těchto nářečích přesně nemůžeme, ale jisté stopy v té věci naše texty přece poskytují.

V MisK. jest psáno мьшѣ II^b 8, III 16, IV 1, IV^b 7, V 19, V^b 20, VI^b 3, VII 1, доушѣмі III^b 12—13, нашѣ nom. sg. f. V^b 8, 16, ak. pl. n. II^b 16, III 20, V 21, VII^b 12, ale съгрѣшаті IV 21, папежа I^b 4; срьдьцѣ II^b 15—16, VII^b 12, обіджцѣ II^b 9, обѣцѣніе IV^b 23, обѣцѣніѣ II 8—9. обѣцѣлъ III^b 11, огрьаджцѣ I^b 2; ходатаьацю I^b 11, ale срьдьца V 21. Psaní шѣ, цѣ (= *ša*, *ca*) zřejmě označuje palatálnost souhlásek a ша, жа, ца, že ztvrdly; první psaní může býti z předlohy MisK. a druhé podávati výslovnost písaře.

118. V ostatních památkách se obvykle píše жа, ша, ца, ча, ѕа, ща, жда, což vyjadřuje, že tyto souhlásky ztvrdly.

Psaní, jež označuje jejich měkkost, jest pravděpodobně z nejbližší nebo ze vzdálenější předlohy. Srov. v Zogr. ішѣте Mt 6 33, 7 7, L 12 29, чѣсъ Mr 14 35, покажѣте L 20 24, хождѣаше J 21 18; v souvislosti s tímto psaním lze uvésti бьждьаждѣтъ J 4 13, шюща Mt 6 3, оцю Mt 6 18, чюдиша сѧ Mt 8 27, 9 8 atp. a psaní -шю, -чю, -жю, -штю, -ждю. V Mar. srov. чѣсѣ L 4 5, тачѣе J 2 10, можѣхѫ L 8 19, мъножѣниша Mt 21 36, мъножѣнишаьа Mt 11 20, покажѣте L 20 24, ішѣте Mt 6 33, častěji se vyskýtají doklady na -шю, -жю, -чю, -штю, -ждю.

V Ps. Sin. srov. жѣбы 77 45, чѣша v různých pádových tvarech 22 5, 74 9, 10 6, 15 5, грѣшьничѣ n. pl. n. 108 2, пожѣгаьаі 82 15, исконьчѣьѣтъ сьа 101 28, оужѣсѣ 30 23, бъжѣшьа 73 7, накажѣте сьа 2 10, рожѣны 97 6, лицѣ gen. sg. 50 13, 104 4, 67 3, блісцѣньѣ 17 13. вьскліцѣньѣмь 32 3, вьзіцѣте 104 4, вьсплеицѣте 46 1, ищѣзьаьце 36 20, въздеждѣте 133 2, стьзѣмъ (стъзѣмъ) 24 4, 118 105, -зѣхъ 16 5, помизѣьаьце 34 19, полъзѣ 29 10, къньазѣ 104 21; píše se také наоучьѭ 50 15, оумочьѭ 6 7, лачьѣщьаьа 106 36, прітъчьѭ 48 5, хождьѭ 42 2, дійьѭ 41 5, 56 5, бъзѣщьѭ 37 19 a často je psáno шю, жю, чю atd.

Podobné stopy — více nebo méně ojedinělé — po bývalé palatálnosti souhlásek ш, ж, ч, ц, з a skupin шт, жд nalézáme i v Euch. Sin., Assem., Sav. a Ostr.

119. Obyčejně pozorujeme, že se píše шю, жю, чю, цю, штю, ждю častěji než шѭ, жѭ atd.; v Sav. se píše шю, жю atd. důsledně, ale жѭ atd. jest tam zcela ojediněle; v Cloz. je ца, ча, ша, жа, ale důsledně цю, чю, шю, жю, штю, ждю. To lze vysvětliti (podle názoru Fortunatovova) tím, že se pod psaním ю skrývalo *ū* určitého druhu. Možná, že na př. již v řeči přímé předlohy Zogr. bylo *šū*, *žū* atd., ale *ša*, *ža* atd. a že psaní шѭ жѭ, щѭ, ждѭ, velmi řídké, charakterisuje řeč předlohy vzdálenější.

V Euch. Sin. se tak často spojují souhlásky ч, ц, ш atd. s ѫ, že se to zdá býti pravidlem: владычицѭ 61[a], поучѭ 85[a], водѫщѭѭ 29[a], чашѭ 46[b], язѭ 29[b] (dvakrát), подвижѭ 74[a] atp. (srov. Lang I, 45 n.). Zdá se, že snad psané ѫ neznamená nasální *o*, ale nasální *ō*.

120. Zvláště jest třeba se zmíniti o hlásce *ś*, jež vznikla třetí palatalisací z *ch* (вьсь, вьсѣкъ).

V Zogr. je často psáno вьсѣ, вьсѣкъ, ale bez znaménka palatálnosti nad с, tak běžného při palatálních *l'*, *n'* (л̂, н̂); nebylo tedy *ś* v řeči písaře Zogr. tak palatální jako л̂, н̂, třebaže snad přece bylo palatálnější než ш, ж, ц, ч. V Mar. nalézáme вьсѣ, вьсѣкъ, ale всѧ, всѫ. V Ps. Sin. вьсѣ často, вьсѣкъ v různých tvarech vždy s ѣ vedle всѧ (115 3), всѫ (18 5, 70 14, 104 35): pravděpodobně se v předloze Ps. Sin. palatálnost *ś* do jisté míry zachovala. V Euch. Sin. nalézáme в'сѣ i в'сѣкъ velmi často; v Sav. вса, всакъ, jasně *ś* ztvrdlo. V Supr. je obyčejně psáno всѧ, ale вьсѣкъ. V Ostr. převládá psaní всѧ, всакъ; řidší je всꙗ, всꙗкъ (a всѧ, всѧкъ; ѧ = ꙗ), projevující pravděpodobně ruský vliv.

Nakonec třeba poznamenati, že v nářečích, v nichž byly souhlásky ш, ж, ч, ц a skupiny шт, жд více nebo méně palatalisované, asi se ty souhlásky poněkud lišily od sebe: v Euch. Sin. se mění шь, жь v шъ, жъ, ale zůstává чь, ць, зь, штъ, ждь, což souhlasí i se zachováním ь před slabikami -ца, -ча, -за, -шта, -жда (srov. § 50).

Změny skupin souhláskových a jiné drobné jevy souhláskové.

121. Mnohá zjednodušení skupin souhláskových a vůbec jejich změny, jež jsou v staroslověnských památkách, náležejí již do doby daleko starší, srov. o nich Hujer, Úvod 44—45. Poměr плетѫ: плелъ (příč. min.), ведѫ: велъ (*tl, dl* > *l*) pochází z období jihoslovanské jednoty a snad dokonce již z doby jednotného jihoslovanského a ruského jazyka.

122. Jak jsme viděli dříve v § 43, předložky из-, въз-, без-, раз- končili se původně souhláskou a ne jerem.[1])

Lze předpokládati, že se do staroslověnských nářečí dostaly tyto předložky v dvojí formě: из-, въз-, без-, раз- před znělou souhláskou následujícího slova a ис-, въс-, бес-, рас- před neznělou: srov. stsl. избити, ale искоусити, источьникъ, раздѣлити, ale расточити, расхытити, раскопати, възвести, ale въспитѣти, въскрѣсити, въскѫсѭ, из-домоу, ale искорабльѣ, без-народа, ale бес-плода atp.

Lze míti zato, že se do staroslověnských nářečí dostaly ze starší periody již celé útvary slovní typu: безаконие (z **bez-zakonie*), бе-зълобъ (z **bez-zъloby*), расъпати (z **ors-sypati*), расѣяние (z **ors-sějanьje*), расѫждати (z **ors-sǫdjati*), бестрахъ (z **bes-stracha*), исъхнѫти (z **is-sъch-nǫti*), и-съньмишта (z **is-sъnьmiskja*). Stejně přejala staroslověnská nářečí ze starší doby formy typu ишьдъ (z **is-šьdъ*), раширити (z **ors-širiti*).

123. Jak jsme již viděli dříve v § 43, i předložka отъ byla známa ve formě *ot-*, pravděpodobně již v praslovanštině. Podle toho lze pochopiti formy našich stsl. památek jako ошьдъ v Zogr. Mt 27 5 nebo ошедъ Mar. Assem. ib., ошьли nebo ошъли v Mar., Zogr., Assem. J 4 8 atp. — z **ot-šьdъ*, **ot-šьdli* atp.; srov. také оходити, na př. v Mar. оходитъ, ожидаше, ходѧ, ходѧштеи (v. glosář u vyd. Jagićova); vedle toho jsou i formy отъшедъшн, отъшедъ, отъходѧ (v Mar.).

124. Z předešlého výkladu plyne, že předložky a předpony **is-*, **ors-*, **vъz-*, **bes-* existovaly v staroslověnských nářečích ve vědomí mluvících paralelně *ve formách* из-, ис-, раз-,

---

[1]) Srov. Meillet, La préposition *is*, *ís* en slave, MSL. 20, 1916, 111; nesouhlasím s jeho výkladem dokladu z Mar. изъ юности, srov. Juž. Fil. 5, 1926, 329.

рас-, къз-, къс-, без-, бес- i *ve formách* и-, ра-, къ-, бе-, neboť vědomí mluvících dělilo výraz ишьдъ na и- a шьдъ podle шьдъ jinde výraz безъловъ na бе- a зъловъ podle зъловка, výraz раширити na ра- a ширити podle ширити atp. Tím lze pak vysvětliti některé jevy souvisící s předponami, které nelze vykládati jen s hlediska fonetického.

Viděli jsme dříve (v § 111), že se prasl. skupina *sc* v stsl. textech jednak zachovává, jednak mění v *st;* proto v památkách bývá ис-цѣлити i ис-тѣлити: v Mar. mají skoro vždy tvary tohoto slovesa -сц-: исцѣли, исцѣлитъ, исцѣлѣ atd., avšak najdeme i ицѣлѣ L 17 15. V Zogr. naopak pravidelně bývá иц-: ицѣли (ıцѣли) Mt 4 24, 8 16, 12 15, 22 atd., ицѣлити L 6 17 atp. a исц- jest jen velmi zřídka: na př. Mt 8 7; srov. také ı-цръкъве J 2 15, 8 59. V pozdější části Zogr. jest ист-: істѣли Mt 21 14. V Sav. také ицѣл- převládá; v Assem.: ицѣлитъ сѧ L 6 17, ицѣли Mt 12 15, ицѣли L 4 23; V Ps. Sin. vedle исцѣли 40 5 atp. nalézáme i істѣлениѣ 37 8; v Euch. Sin. je důsledně ицѣл-. V Ostr. se užívá formy typu ис-цѣлити, ale nacházíme v něm и-цръкве 9, vedle ст místo сц v suffixu -ьск-, srov. dříve § 111; v Cloz. исцѣли atp., v Supr. vedle obvyklého исцѣл-, ицѣл- i истѣлитъ 115 6.

Poněvadž ve všech památkách, jež mají doklady typu ицѣли, jest zachováno сц nebo ст m. сц v suffixu -ьск- (июдѣисцѣ — июдѣистѣ atp. — srov. v § uved. dříve), nelze pochybovati, že v ицѣли nejde o jev hláskoslovný, ale o přenesení předpony-předložky и- z takových spojení jako исъньмишта, ишьдъ.

125. Stejný jev se vyskýtá při spojení předložky из- ис- se souhláskou ч. Skupina *sč* (z *sk*) dala *šč* již v praslovanštině; *šč* se změnilo v staroslověnštině v шт, v. dříve § 114. Takto tedy z **is-kerva* jest foneticky v stsl. иштрѣва: srov. Ps. Sin. 21 10, Ostr. иштрѣва L 1 15; avšak v Mar., Assem. a Zogr. jest l. c. ичрѣва a stejně ичрѣва v Mt 19 12 v Mar., Assem. (a v mladší části Zogr.), v Ps. Sin. ıчрѣва 109 3, Supr. и-чрѣва 64 13. V Sav. nalézáme ис-чрѣва 43, což sotva je podle skutečné výslovnosti a jistě není původní.

Prasl. **is-kes-* muselo dáti hláskoslovně v stsl. иштез- a skutečně nalézáme v Ps. Sin. ищазаетъ 67 3 atp., ale ичезѫ 101 4; v Mar. a Assem. иштезе L 24 31; v Euch. Sin. ищезоша 62[a], v Cloz. іштезѫ 829, v Supr. иштазаше 466 17. Z prasl.

**is-keistiti* jest v stsl. иштистити, srov. v Mar., Zogr. různé tvary tohoto slovesa, ale v Assem. je ичистити Mr 1 40 a ичисти Mr 1 41, v Sav. ичистиша сѧ 61[b].

K чьтѫ-чисти jest kompositum ищисти, srov. v Ps. Sin. иштісті 89 11, ale ib. ичісьѧ (3. pl. aor.) 21 18, v Euch. Sin. неичьтена 63[a]. Z prasl. **is-kędьje*, **bez-kędьnъ* je иштѧдание, безштѧдьнъ v Mar. a j.; v Supr. jest безчѧдъниѩ 249 16, což jest jistě psaní etymologické, ale ne výraz skutečné výslovnosti. Rovněž hláskoslovné jsou formy безчисльнъ, безчьсти (k число, чьсть), ale v Mar. jest бечьсти Mr 6 4 (Zogr. безштьсти), v Zogr. бечьстні Mt 13 57. Místo безчѧсти jest v Euch. Sin. бечѧсти 1[a]. Psaní v Supr. бесчьстніи 74 25–26, бесчьстение 328 10, бесчиньнъ 398 4, stejně бъсчоудитъ 55 14, бъсчоудитъшоу сѧ 301 6 jest pokládati za umělé.

Ve všech těchto případech, kde jest za etymologické *-s* u předložky - předpony a za *č* na začátku následujícího slova jediné ч, třeba v tom viděti vliv předložek и-, бе- ve spojení, jako je и-сънѣмица, бе-зълобы.

126. Probrané dříve v § 124 změny skupin souhláskových a rovněž změna prasl. *šč* v stsl. шт jest velmi starého původu. Nové změny skupin souhláskových musely nastati *následkem sániku* ъ a ь. Lze předpokládati, že skutečně nastaly, ale tradiční grafika neposkytla možnosti, aby se vyjádřily i v písmě. Skutečná výslovnost proniká velmi zřídka: кѫнучии Supr. 135 25 (= кѫнїгъчии). Doklad зде Mt 24 2 v Zogr. jest z jeho mladší části. V бѣство, které jest v Mar., Ass., Zogr. bez paralelního бѣжьство, badatelé předpokládají suffix *-stvo* a ne *-bstvo*, a ne bez důvodu, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 187. Doklad множьсбѣ v Ps. Sin. 36 11 může býti přepsání.

Co se týče од- v одъновлиже Mar. Mr 9 21, одълѣкъ Ps. Sin. 16 14[1]), v tom se pravděpodobně projevuje vliv předložek прѣдъ, подъ, надъ.

127. Vznik souhlásky *d* ve skupině *sr*, úplně pochopitelný fysiologicky, jest velmi starým jevem a má v stsl. textech hojné doklady: srov. v nejstarších památkách бъз-драсти, бъз-д-радовати сѧ, бъз-д-рѫдати (Mar., Zogr., Assem. a j.), из-д-ребръ Euch. Sin. 29[a], из-д-рѣ Euch. Sin. 85[b], из-д-рѣкы ib. 54[b], из-д-ражы Euch. Sin. 96[b], Ps. Sin. 30 16,

---

[1]) V Pogod. одалѣкы ib.

17 1, 34 10, ıз-д-ръı (3. sg. aor. k ıз-рıтı) Ps. Sin. 7 16, разд-рѹшıı Ps. Sin. 8 3, ıздрıнıı (ıздрıııеıа) Ps. Sin. 21 4, ненздреченъно Euch. Sin. 63[a] atp.[1]) Na stáří tohoto jevu ukazuje i to, že není *d* ve skupině *sr-* v зрıкъ z **sorkъ*.

128. Souhláska *н* ve výrazech ıънь (in eum), ıънемı (in eo), сънımı (cum eo), ıънемѹ, ıън-ıтı, сън-ıтı, сън-ıтı сѧ, ıън-ѫтрı, ıънımıтı — ıънемııı, сън-ѣдı, сън-ıмъ, сън-ѧтııе, сън ıскатı atp. zajisté není nová; náleží k předložkám **vъn-*, **sъn-*, **kъn-*; *-н* splývá s *j* v *ń*. Vědomí mluvících analysovalo takové výrazy jako ıъ-ıь, съ-ııтı, къ-ıемѹ, ıъ-ımıтı atp., poněvadž jinde měly předložky ty formu ıъ, съ, къ.

Pozn. Ve formě *vъ, sъ, kъ* byly předložky ty postposicemi, srov. Zubatý, Předložky *vъ, sъ, kъ* ve sbor. Prace linguist. ofiar. Baudouinowi de Courtenay, 78—80.

Proto se mohlo н přenášeti i jinam, kde původně nebylo; srov. доııадеже (vedle staršího доıдеже), отъıııдѫ (nebo -ѹ-, v. Euch. Sin. 53[b], 57[a], 54[b] a j.), до-ıелѣже Sav. L 17 8, до-ıеляже Supr. 378 8, отъ-ıелı, отъıелı Mar. L 7 45 (srov. výše одъıеляже Mar. Mr 9 21), неıеже, заıе, отъııатı (отъııа 3. sg. aor., Supr. 32 18).

Naopak stará forma s -н- nahrazena je někdy novou bez něho: srov. Ps. Sin. ıъѹшı (imper.) 5 1, 16 1 vedle ıън-ѹшı 17 7 (srov. v Mar. ıън-ѹшıню мѳею L 1 44); stejně v Euch. Sin. je ıъѫтрı 19[b].

Z výrazů ıън-ѣдрı, ıън-ѣдрѣѭъ vzniklo ıѣдрı; jev ten patrně souvisí se změnou významu toho slova a s oslabením souvislosti s kořenem ѣд-.

129. Hláska zastupující řeč. *ǵ* v přejatých slovech, jak jsme viděli dříve (§ 8), označuje se v hlaholici zvláštním znakem. Nejpravděpodobnější jest domněnka, že se hláska ta vyslovovala asi tak jako srb. *đ* ve slovech *anđeo, jevanđelje* atp. Kdyby se byla vyslovovala jako palatální *g*, nebylo by třeba zvláštního písmene, poněvadž v původní hlaholici se označovala palatálnost souhlásek zvláštním znaménkem nad literou souhlásky: srov. ѧ̑, ѩ̑, ѥ̑ v hlaholici. Pro tuto domněnku svědčí i ta okolnost, že toto zvláštní písmeno má v hlaholici vlastní číselný význam (=30), kdežto ѧ̑, ѥ̑, ѩ̑ ho nemají.

[1]) Doklad v Ps. Sin. ıздıııııııı 185 18 m. ıстрııııııı sem nenáleží a sotva jest výrazem jevu fonetického.

Pozn. K otázce, jaký fonetický význam má ѣ, srov. Leskien, Handb.[6] 5, Vondrák, Altk. Gr.[2] 56, Meillet, Sl. comm. 29, Vasmer v ZslPh. 1, 1924, 163—164.

130. V Ps. Sin. je psáno slovo ангелъ (анѣелъ) nejčastěji takovým způsobem, že je litera н nahrazena značkou, která jest druhou částí písmen pro nosovky, t. j. ҃: 33 8, 34 5 a 6, 90 11, 96 7, 137 1. Pravděpodobně se toto slovo vyslovovalo, alespoň v řeči písaře Ps. Sin. nebo jeho předlohy, jako *ąǧ'elъ* s nasálním *ą* nebo jako *aŋǧ'elъ* s velárním *ŋ* (*ǧ'* = měkké *dž*).

Pozn. Srov. k tomu nyní Durnovo, ZslPh. 3, 1926, 371.

Praslovanskému hláskovému systému byla neznáma hláska *f*; proto jest tato hláska v staroslověnštině jen v cizích slovech: фарисеи, финикъ atp., ale v slově *βλαφημία* naše texty nereprodukují ř. *φ* literou ф, ale к: бласкимиѣ, stejně бласкимисати atd. V Ps. Sin. jest пиникъсъ = *φοῖνιξ* 91 13.

Za řecké *ϑ* je v nejstarších památkách hlaholských т: тома (*Θομᾶς*), теофилъ (*Θεόφιλος*), таворъ (*Θαβόρ*) Ps. Sin. atp.

131. Zbývá ještě několik drobných jevů konsonantických, v nichž se projevuje skutečná výslovnost.

Nejzajímavější z nich jest doklad skupiny цр- m. чр-; jest v Supr.: цръноризьць 119 19 (o němž zvlášť v poznámce Severjanov).

Dále v Und. zl. jest doklad disimilace na dálku: глигорие (4 3), srov. v Assem. v kalendáři глигорие a глигора (na 143 str. vydání Črnčićova).

V Ps. Sin. jest зюпелъ 10 6 m. жюпелъ. Tvar зльчь (a ne жльчь), jež jest v stsl. nejstarších památkách, jest asi starý, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 393.

V Ostr. jest жиждѫще Mt 21 42 (79[b]) m. зиждѫще; v Ps. Sin. из ложезнъ 21 11, ale to může býti přepsání.

TVAROSLOVÍ.

(Morfologie.)

132. Tvarosloví jazyka staroslověnského jest — stejně jako hláskosloví — velmi blízké tvarosloví praslovanskému. Celkem si jazyk staroslověnský zachoval praslovanské skloňování i časování; změny v jednotlivostech v jazyce cyr.-met. nebo v stsl. nářečích 10. a 11. stol., jež pronikají do stsl. památek té doby, té věci nevyvracejí.

SKLOŇOVÁNÍ.

(Deklinace.)

133. Staroslověnský jazyk má s praslovanštinou tyto shody:

1. trojí základní skloňování: *skloňování jmenné, zájmenné a složené*,

2. stejnou soustavu pádovou: *nominativ, genitiv, dativ, akusativ, lokativ* a *instrumentál* a také zvláštní formu oslovovací — *vokativ*,

3. stejnou soustavu číselnou: *číslo jednotné, množné a dvojné* (singulár, plurál a duál).

Tyto tři podstatné znaky praslovanské deklinační soustavy přešly do jazykové skupiny jihoslovanské a odtud do jazyka staroslověnského.

Pozn. O původu a vývoji jednotlivých pádových přípon srov. zvl. Hujer, Slov. deklinace. — Bohatou sbírku jednotlivých stsl. tvarů přinesla Scholvinova práce Beiträge zur Declination in den pan.-sloven. Denkmälern des Altkirchenslavischen v AslPh. 2, 1877, 482—569, zčásti již antikvovaná pracemi speciálními a glosáři k některým památkám

A. Skloňování jmenné.

134. Již v období praslovanském a tedy i v společném jazyce jihoslovanském byly do jisté míry setřeny rozdíly mezi jednotlivými typy jmenného skloňování (mezi kmeny souhláskovými, *i*-kmeny, *u*-kmeny, *o*-kmeny atd.).

Jihoslovanská jazyková skupina v době své jednoty lišila se v jmenném skloňování od skupiny západní a východní těmito dvěma znaky:

1. *koncovkou -ę* v gen. sg. a nom.-ak. pl. měkkých *a*-kmenů a v ak. pl. měkkých *o*-kmenů: ve skupině západní a východní je zde *-ě*; jihoslov. **voľę, *końę* = záp.-slov. a vých.-slov. **voľě, *końě*;

2. *koncovkou -omь*, zachovanou v instr. sg. *o*-kmenů muž. rodu **bogomь*, za niž ve skupině západní a východní velmi záhy vznikl podle *u*-kmenů tvar **bogъmь*.

Pozn. O sporné otázce původu a poměru dvojí koncovky *-ę/ě* nejnověji M Noha v LF. 51, 1924, 244—263, kde je i dotavadní literatura.

135. Sbližování mezi jednotlivými typy jmenného skloňování pokračovalo ovšem po rozdělení jihoslovanské jazykové skupiny, takže fakta staroslověnských památek vlastně nás neopravňují mluviti o všech těch typech jmenných kmenů, které teoreticky rekonstruuje srovnávací mluvnice. Typy ty, jak známo, jsou tyto: 1. *kmeny souhláskové*, 2. *ŭ-kmeny*, 3. *i-kmeny*, 4. *u-kmeny*, 5. *o-kmeny* a 6. *a-kmeny*.

V staroslověnských památkách z 10.—11. století se již tvrdé *o*-kmeny rodu muž. a *u*-kmeny smísily a utvořily jednu skupinu, v níž v jednotlivých pádech bývají koncovky *u*-kmenové i *o*-kmenové. Více nebo méně zřejmě se sbližují *i*-kmeny rodu muž. a měkké *o*-kmeny rodu muž. (t. j. *jo*-kmeny); také vzájemně působí souhláskové kmeny a *i*-kmeny muž. rodu na sebe; u souhláskových kmenů stř. rodu projevuje se vliv *i*-kmenů prostřednictvím souhláskových kmenů muž. rodu a částečně působí na ně i *o*-kmeny stř. rodu. Staré *ŭ*-kmeny nemají vůbec vlastních pádových přípon a přimykají se úplně k souhláskovým kmenům, jen v dat., lok. a instr. pl. se od nich liší a mají koncovky shodné s *a*-kmeny.

Samostatné a staré koncovky nejlépe zachovaly *i*-kmeny žen. rodu a *a*-kmeny, kteréž jsou především žen. rodu.

Celkový přehled jmenného skloňování v stsl. dovoluje tvrditi, že rodový princip v postupném přeskupování prasl. typů skloňovacích počal působiti již v nářečích 9.—11. stol.

Proto jest nejpřirozenější probírati skloňování jmenné v stsl. *ve skupinách podle rodu* a teprve v těchto skupinách rozeznávati staré typy *podle kmenů*.

I. Podstatná (a přídavná) jména muž. rodu.

1. *o*-kmeny a *u*-kmeny muž. rodu.

136. Nejčetnější skupinu jmen mužského rodu tvoří původní *o*-kmeny. Sem přísluší:

1. podstatná jména (substantiva) s příznakem (thematickým vokálem) *o/e*, jako богъ, бѣгъ, блѫдъ, блѣскъ, -боръ (съборъ, изборъ a j.), бродъ, братъ, мѣсъ, прѫгъ, столъ, тряскъ a j.;

2. podstatná jména s příponami (suffixy) *-to-*, *-ko-*, *-go-*, *-ro-*, *-tro-*, *-lo-*, *-mo-*, *-no-*, *-ino-*, jako житотъ, потъ; съѣдокъ, избытъкъ, начатъкъ, настаѧникъ a j.; острогъ, коѧчегъ; даръ, миръ, пиръ (jest však možno, že se v nich tají suffix *-ru-*), коуръ, одръ, сѣкеръ, кечеръ; вѣтеръ; калъ, козьлъ, орьлъ; храмъ, дъмъ, срамъ; блазнъ, чльнъ, плѣнъ, сънъ a j.; господинъ, господинъ, гражданинъ a j. (suffix *-ino-* v sg.[1]), o pl. srov. v § 152);

3. přídavná jména (adjektiva) muž. rodu s příznakem *o/e*, jako глоухъ, слѣпъ, хромъ (možná, že zde je suffix *-mo-*) a j.;

4. přídavná jména muž. rodu s příponami *-to-*, *-do-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-no-*, jako частъ, чистъ, скатъ (*-ato-*: богатъ, крылатъ a j., *-ito*: домовитъ, именитъ a j.); тердъ, хоудъ, инокъ, жъкъ, бридъкъ a j.; крикъ, лѣкъ, прикъ a j.; добръ, бъдръ, бъстръ, шръ a j.; драхлъ, милъ, теплъ, цѣлъ a j.; деснъ, зеленъ, камѣнъ, вѣсьнъ, вѣрьнъ, рабьнъ, чьстьнъ a j.;

5. číslovky řadové (numeralia ordinalia) s různými příponami *-vo-*, *-ro-*, *-to-*: прьвъ, въторъ, четврьтъ, пятъ, шестъ, девятъ, десятъ, také седмъ a осмъ.

137. Proti tomu *u*-kmeny muž. rodu jsou již v prasl. nečetné a lze je jen ztěžka určitě stanoviti; jak jsem již poznamenal, i v stsl. památkách jsou již značně setřeny hranice mezi skloňováním *u*-kmenů a *o*-kmenů. Lze míti za to, že do nečetné skupiny *u*-kmenů patří substantiva сынъ (srov. lit. *sūnùs* id.), медъ (ř. *μέθυ* ‚víno', stid. *mádhu* ‚med', lit. *medùs* ‚med'), ледъ (lot. *ledus* id., lit. dial. *ledus* id.), домъ (lat. *domus*, g. *domūs* a adj. домовитъ v evang. textech), врьхъ (lit. *viršùs* ‚špice, vrchol', srov. adv. врьхоу v evang. textech i v Ps. Sin. [loc. sg.] a dále paradigma *u*-kmenové), колъ (srov. v evang. textech adj. колобьнъ), полъ (srov. половина, č. *spolu*, *dopolou* (stč. *do polu*), stč. *poluden*, rus. *полудня*, *сполу*, *исполу*), садъ (srov. садовьнъ, садовиѥ).

Snad sem náleží i даръ; soudí tak Meillet, Sl. com. 359 a Nachtigall, Akzentbew. 110.

138. *Shody a rozdíly mezi tvary skloňování o-kmenového a u-kmenového* lze viděti z následujících paradigmat.

---

[1]) Srov. však v Supr. 46a крастини осмъ.

a) o-kmeny.

sing. nom.	рабъ, блькъ	pl.	рабѝ, бльцѝ
gen.	раба, блька		рабъ, блькъ
dat.	рабоу, блькоу		рабомъ, блькомъ
ak.	рабъ, блькъ		рабы, блькы
lok.	рабѣ, бльцѣ		рабѣхъ, бльцѣхъ
instr.	рабомь, блькомь		рабы, блькы
vok.	рабе, бльче		= nom.

du. n.-a.-v. раба, блька
g.-l. рабоу, блькоу
d.-i. рабома, блькома.

Pozn. Ve vok. богъ-боже, доухъ-доуше je první palatalisace, v lok. sg. бозѣ, доусѣ a v lok. pl. бозѣхъ, доусѣхъ druhá palatalisace.

b) u-kmeny.

sing. nom.	сынъ	pl.	сынове
gen.	сыноу		сыновъ
dat.	сынови		—
ak.	сынъ		сыны
lok.	сыноу		домъхъ
instr.	сынъмь		сынъми
vok.	сыноу		

du. n.-a.-v. сынъ
g.-l. сыновоу
d.-i. сынъма

Pro dat. pl. lze předpokládati tvar сынъмъ.

139. Jak záhy počaly *u*-kmeny přijímati koncovky *o*-kmenů, ukazují nejstarší evang. texty.

V Mar. *synъ* má gen. sg. jen сына (сѝа, 48 dokl.), dat. sg. сыноу (сѝоу, 8 dokl.), nom.-ak. du. сына (сѝа, 6 dokl.), vok. sg. сыне (сѝе, 7 dok.), lok. sg. сынѣ (сѝѣ, 3 dokl.); kromě toho se vyskýtají i staré tvary s příponami *u*-kmenovými: srov. vok. sg. сыноу (сѝоу 28 6 a j., lok. sg. сыноу 187 1, dat. sg. сынови (сѝови 74 11—12 a j.), nom. pl. сынове (сѝове, 17 dokl.), gen. pl. сыновъ (сѝвъ 60 18 a j.), nom. du. сыны (сѝы 71 21), gen. du. сыновоу (сѝовоу 71 17, 110 15), lok. du. сѝовоу 115 7, dat. du. сынъма (сѝьма 71 18).

Stejné příklady *o*-kmenových tvarů u toho substantiva jsou v Zogr., Assem., Ps. Sin. V nom. pl. v Ps. Sin. změněna koncovka *-ove* podle *o*-kmenů na *-ovi*: сѩови (сѩовꙗ, сѩви, сѩвꙗ, 15 dokl., v. glosář Severjanovova vydání).

Dat. pl. сꙑномъ v nejstarších hlaholských textech, jež mají změnu silného *ъ* v *o*, může býti stejně z tvaru **synomъ* jako z tvaru **synъmъ*.

Slovo *medъ* se vyskýtá v evang. textech jen v nom. sg., pouze v Ps. Sin. jest i gen. sg. меда 18 11 a j., v Supr. gen. sg. медоу 291 8.

Od slova *ledъ* je v Supr. gen. sg. леда 265 6, lok. sg. ледѣ 261 9.

Od slova *domъ* je v nejstarších evang. textech gen. sg. домоу Mt 10 6, 14 a j., také v Ps. Sin. 20krát (srov. glosář u vydání Severjanovova), v Cloz. 262, v Supr. (podle Vondráka 8krát); dat. sg. домови Mr 7 30 v Mar. a Zogr., ale домоу L 10 5, 15 25, 19 9 v Mar. a Zogr.; lok. sg. je důsledně v evang. textech домоу (v Mar. podle glosáře Jagićova 21krát), v Ps. Sin. 26 4 a j. a v Supr. 45 12 a j.; instr. sg. домомь (v Mar. Mt 24 45) v rukopisech, majících *o* za *ъ*, může býti z *domomь* i z *domъmь*; gen. pl. домовъ Mr 10 30 v Mar. a v Ps. Sin. 73 20, 108 10; lok. pl. домохъ (z домъхъ) v Mar., Zogr., Assem. Mt 11 8.

Od slova *vrьchъ* je до врьха J 2 7 a L 8 14 v Mar., Zogr., Assem., ale до врьхоу L 4 29 v Mar., Zogr., Ostr.,[1]) съ врьхоу J 19 23 v Mar., Zogr., на врьхоу Sav. 142, v Ps. Sin. на врьхоу 71 16, v Supr. врьха 478 6.

Od slova *volъ* je gen. sg. волоу L 13 15 v Mar., Zogr., Assem., Sav., Ostr., n. pl. волови (m. starého tvaru волове, v. výše сꙑнови) v Ps. Sin. 49 10, g. pl. воловъ v Supr. 42 29.

Od slova *polъ* je gen. sg. полоу Mt 4 25 v Zogr., Assem., Sav. (v Mar. deest) a j., lok. sg. полоу Mt 14 22 v Mar., Zogr., Assem. a j., ak. du. (на) полꙑ v Supr. 107 29, dat.-instr. du. полъма Mt 24 51 v Mar., Zogr., Assem., Sav., Ostr. a v Supr. 269 6.

Od slova *sadъ* se zachoval nom. pl. садове v Mak. hlah. zl. I 2—3 a gen. pl. садовъ v Supr. 438 14.

140. Slovo *darъ*, jak jsme už poznamenali, snad nepatří k *u*-kmenům, ač je v Supr. lok. sg. дароу 299 2, gen. pl.

---

[1]) Assem. L 4 29 до врьха.

дарокъ 417 12, 496 25, 522 19, v Euch. Sin. gen. sg. даровъ 100[a] a instr. pl. даръми 8[b], 14[b] (srov. instr. pl. даръі v Ps. Sin. 44 13).

Tyto tvary mohly vzniknouti raným míšením skloňování typu сынъ a typu богъ, které se projevuje tím, že nejen bývají koncovky typu богъ u jmen typu сынъ, — srov. výše § 139 —, nýbrž i naopak.

Tvary s koncovkou -ѹ v gen. sg. kromě nepochybných ѹ-kmenů nalézáme u těchto substantiv: чадоу Supr. 421 12, чиноу Supr. 426 24 (srov. чина 545 15), бе-чиноу ib. 565 19, гласоу Ps. Sin. 73 23 (гласа 8krát, v. glosář Severjanovův), далъгоу Supr. 552 2, мироу Supr. 319 24, родоу Supr. 244 10, 392 20, радоу Supr. 409 13.

Koncovka -ѹ v lok. sg. je u slov: чиноу L 1 8 v Mar., Zogr., Assem., Supr. 147 12, 171 21–22, стану (sic) Ps. Sin. 105 16, гръмоу Euch. Sin. 15[b], дъжоу Supr. 353 30, 385 23, мироу Supr. 124 15 a j., радоу Supr. 333 15—16, саноу Supr. 69 4 (srov. саномъ dat. pl. ib. 73 25), сыноу Supr. 570 11 od сынъ ‚turris'.

Vidíme, že se doklady gen. sg. a lok. sg. na -ѹ u *o*-kmenů vyskýtají především v Supr.

Vlivu ѹ-kmenů podlehly především *o*-kmeny s klesavým přízvukem na kořenném vokálu, dlouhém nebo krátkém: **čīnъ, *dârъ, *dlgъ, *dǫbъ, *glâsъ, *jâdъ, *lèdъ, *rękъ, *stânъ, *ròdъ*. Totéž lze pozorovati v slovinštině. Příčinu toho jest hledati ve stejně klesavém přízvuku u původních ѹ-kmenů a v stejném počtu slabik u obou skupin.

Pozn. Srov. o tom Nachtigal, Zbornik Belića 93, Rešetar, Juž. fil. 3, 1922/3, 1—6.

141. V dat. sg. vliv původních ѹ-kmenů na *o*-kmeny pronikl mnohem dále.

Koncovka *-ovi* v dat. sg. jest již v nejstarších evang. textech obvyklou koncovkou u substantiv *o*-kmenových, označujících osoby, zvláště u cizích slov a vlastních jmen osobních.

Příklady (srov. Vondrák, Altk. Gram.[2] 398—400 a Nachtigal, Zbornik Belića 88—89): v Mar., Zogr., Assem., Sav. L 7 4 исоусови (исови, ісови), J 21 7 петрови, v Mar., Assem., Sav. Mt 22 21 богови (бови), v Zogr. a Mar. Mt 11 4 іоанови (иоанови, Assem. иоаноу), Mr 1 44 архиереови (Assem. иереови, *jo*-kmen, ale gen. sg. архиереа), Mr 5 36 архисинагогови, Mr

6 18, 22 ꙗродоѥи (ꙗродоѥи, Assem. ꙗродоу, Assem. a Sav. ꙗродоу Mt 2 12, 19, Zogr., Mar., Assem. i Sav. L 3 1), моѩѥи (моѩеоѥі) Mr 9 5, J 5 46 (i v Assem.), J 9 29 (i v Assem.), газофилаѩиѥи (*jo*-kmen) Mr 12 41, пилатоѥи Mr 15 1, 5, L 23 11, J 19 21, v Zogr., Mar., Assem. доухоѥи (дѫхѥи) L 8 29 (Sav. дѫхоу) a j. Stejné tvary jsou i v Ps. Sin., v Euch. Sin., v Cloz., Supr. a j.

V Supr. jsou doklady i jinde než u jmen osob nebo prostě životných předmětů: nejen чловѣѩкоѥи 453 5, лѣкоѥи 158 9—10 a pod., nýbrž i адоѥи 476 18, мироѥи 97 12—13, 348 18, 351 23; tento poslední doklad je i v Sav. J 14 22. Není pochyby o tom, že tyto tvary jsou pozdější.

Koncovka *-ovi* u jmen osob je však velmi stará; tomu nasvědčuje to, že se nejstarší texty evangelií v jednotlivých dokladech shodují. Nicméně není dostatečného důvodu pro to, abychom ji připisovali jazyku cyr.-met., srov. nejstarší doklady иоаноу, симоноу, ѿоу, даѩидоу, ѿоу, zachované v nejstarších textech; v Mar. tvar ѿоноу je 12krát, ale ѿоноѥи jen 4krát, доухоу 3krát, ale jen jednou доухоѥи.

Nejdříve asi bývalo *-ovi* u vlastních jmen osobních; v Mar. иѩѥи, іѩѥи jest 33krát.

O koncovce *-evi* v. dále v § 171.

142. V instr. sg. bývá koncovka *-ъmь* u *o*-kmenů důsledně v MisK.: образъмь IV[b] 19, сѣсѫдъмь VII[b] 10, оплатъмь II[b] 18 a j.; v Ostr. богъмь 4[b], 112, бѣсъмь 98[b], бѣтръмь 267, гладъмь 118, гласъмь 89, 98[b], доухъмь 232 atd., Kozlovskij (Изслѣд. 1, 117—118) uvádí 85 dokladů pro ni a několik dokladů koncovky *-ъmь* i u jmen stř. rodu (дѣлъмь 4, сътъмь 75[b] atd.).

Všechny tyto doklady v Ostr. lze nejsnáze vykládati jako jevy ruské. Také v MisK. koncovka *-ъmь* u *o*-kmenů jest známkou toho nářečí, jež proniká v té památce. Není také pochyby, že дрѣвъмь же книжьнъмь v Praž. zl. II[b] 10—11 je vlivem českým, srov. § 174.

V ostatních památkách bývá tato koncovka jen ojediněle: v Zogr. гласъмь Mr 1 26, L 23 46. сѫнъмь L 9 32, слоухъмь Mt 13 14; v Ps. Sin. щитъмь 90 4, гласьмъ 3 5; v Euch. Sin. гласъмь 43[b]; v Supr. гладъмъ 291 14. мрътвъмъ 457 16, опасъмъ 310 2, сѫнъмъ 274 27, трепетъмъ 285 15, srov. i u jmen stř. rodu брашьнъмъ 272 18, дѣльмь 476 27, дѣлъмъ

512 23, оубожьстѣмъ 294 16, господьстѣмъ 310 2–3, божьстѣмъ 315 10; v Chil. образъмь II A[a] 16, II A[b] 21, гоубителѣнъмь II A[b] 12–13.

Nečetné tyto doklady v Ps. Sin., v Euch. Sin. a také v Zogr. jsou náhodné, mísí se tu v písmu ъ a *o* i jinde. Ale v Chil., v němž jsou na čtyřech stránkách tři doklady, lze viděti jihoslovanské nářečí s koncovkou *-ъmь* v instr. sg. u *o*-kmenů a rovněž i v Supr., v němž se projevuje nářečí zachovající silné ъ.

143. V nom. pl. zřídka bývá u *o*-kmenů koncovka *-ove*: Euch. Sin. попове 49[a], 102[a], Supr. сни доухове 53 16–17, 237 8, дарове 210 1, 347 24, 492 4, садове 301 23, попове 219 19–20, сѫдове 301 8, оудове 516 27.

V gen. pl. bývá koncovka *-ovъ* již v nejstarších textech evangelií: srov. v Mar. грѣховъ L 1 77, 24 47, v Assem. грѣховъ L 24 47, родовъ Mt 1 17 (4 dokl.) — srov. v Zogr. *-evъ* u *jo*-kmenů dále v § 171 —, v Sav. грѣховъ L 3 3, také v Ostr. je грѣховъ 159, 255, 258. V Euch. Sin. je гадовъ 59[a], гроздовъ 59[a], грѣховъ 5[a], 46[b] (bis) a j., даровъ 100[a], жадовъ 55[a]; v Supr. градовъ 201 21, бѣсовъ 323 21–22, 386 18, грѣховъ 35 3 a j., даровъ 417 12 a j., плодовъ 429 30, потовъ 429 26, родовъ 431 4. сѫдовъ 506 26, троудовъ 429 26, оудовъ 9 9, 89 21 a j., цвѣтовъ 429 29; srov. ještě споловъ 485 10 (nom. sg. сполинъ).

144. V dat. pl. není koncovka *-ъmъ* u *o*-kmenů skoro vůbec doložena; ojedinělé doklady, v Cloz. вѣрѣнъмъ 112 a v Supr. небогъмъ 386 14–15, mohou býti přepsání.

V instr. pl. pro *-ъmi* není dokladů v nejstarších evang. textech, ale v Euch. Sin. je даръми 8[b], 14[b], гроздъми 14[a], оудъми 45[a], v Cloz. грѣхъмі II 5, v Supr. апостолъми 496 2, сѫпостатъми 512 17.

V lok. pl. jest v jednotlivých dokladech koncovka *-ochъ*: даровъ v Euch. Sin. 98[b], жидовъ v Supr. 496 7. V Euch. Sin. lze *-ochъ* vysvětlovati z *-ъchъ*, ale pro Supr. jest třeba jiného vysvětlení: poměr сынъмъ : сынъхъ utvořil k даромъ nové даровъ m. staršího даръхъ.

Tento přehled dokladů vede nás k závěru, že přenášení koncovek *u*-kmenového sklonění k *o*-kmenům nelze klásti do doby cyr.-met., ani do jazyka cyr.-met., ale že koncovka *-ovi* v dat. sg., *-ovъ* v gen. pl. vnikly k *o*-kmenům dříve než jiné koncovky *u*-kmenové.

145. Starý rozdíl mezi *u*-kmeny a *o*-kmeny byl patrně ten, že *o*-kmeny, jež označovaly osoby, mívaly genitiv sg. v platnosti akusativu sg., *u*-kmeny nikoliv. Srov. Mt 10 37 ꙗже любитъ отца... и ꙗже любитъ сына..., Mt 12 32 на сынъ, Mt 16 28 видѧтъ сына..., Mt 17 15 помилоуи сынъ мои atd., ale Mt 10 21 предастъ же братръ братра atd. Avšak původní rozdíl i v této věci se stíral, srov. кого глѧгѫтъ мѧ чл҃вци сѧшта сина чл҃вческаго Mt 16 13 a pod. (cit. Mar.).

Pozn. O gen.-ak., totiž o užívání gen.sg. i v platnosti ak. sg., srov. Meillet, Recherches sur l'emploi du genetif-accusatif en vieux slave, Paris 1897, Vondrák v AslPh. 20, 1898, 325 n., Mühlenbach v Изв. 4, 1899, 1192 n., Berneker v KZ. 37, 1904, 364 n., Nekrasov v Изв. 10, 1905, 2. kn., 31 n., Thomson v Изв. 13, 1908, kn. 2, 232 n. a IF. 24, 1909, 298—307, Konstantinov v Изв. на Семинара по слав. фил. въ София 3, 1910, 357 n., Meillet v RS. 3, 1910, 155 n., Sommer v IF. 36, 1916, 302 n., Barić, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 13 n.

2. *jo*-kmeny rodu muž.

146. Náležejí sem jména podstatná (a přídavná) s kmenem zakončeným na *-jo-* nebo zakončeným na *-o-* po palatální souhlásce, vzniklé působením následujícího *j* (*ń* z *nj*, *ŕ* z *rj*, *ľ* z *lj*, *bľ* z *bj*, *vľ* z *vj*, *č* z *kj*, *šť* z *tj* atd., nikoliv po *c* a *dz*). Původně, v ide., tvořily kmeny ty s kmeny zakončenými na *-o* po tvrdé souhlásce (s *o*-kmeny) skupinu jedinou, ale hláskové změny, jež způsobila hláska *j* na následující samohlásce, odlišily je od *o*-kmenů a sblížily se skloňováním *i*-kmenů muž. rodu.

Z původního skloňování:

sg.	nom.	**bogos*	**konjos*	**gostis*
	ak.	**bogon*	**konjon*	**gostin*
	lok.	**bogoi*	**konjoi*	**gostei*
vzniklo nové: sg.	nom.	**bogъ*	**końь*	**gostь*
	ak.	**bogъ*	**końь*	**gostь*
	lok.	**bodzě*	**koni*	**gosti.*

V některých pádech se zatím ještě *jo*-kmeny nelišily od *o*-kmenů: gen. sg. **boga* **końa*, dat. sg. **bogu* — **końu*, nom. pl. **bodzi* — **koni*, gen.-lok. du. **bogu* — **końu*.

Původní *jo*-kmeny tvořily stejně jako *o*-kmeny velmi četnou skupinu. K této skupině náležela:

1. podstatná jména s příznakem (thematickým vokálem) *o/e*, jako бон (разбон, оубон), бон, оукрон a p.;

2. podstatná jména s příponami *-jo-*, *-arjo-*, *-ĺeljo-*, *-ĺajo-*, na př.: любодѣи, сѫпьрь, стражь, кождь, коньь, врачь a p.; вепрь (*-rjo-*), крастель (*-ljo-*); мытарь, рыбарь, братарь a p.; датель (по-, прѣ-), дѣлатель, прилитель, съвѣдѣтель, тѫжатель, властель, жатель a p.; ходатаи a p.;

3. přídavná jména muž. r. s příponami *-jo-*, *-bjo-*, na př. человѣчь, диволь, господинь, кънѧжь, младьнъчь, боуи, добль, пѣшь, рыждь, соуи, тоуждь, шоуи, тъштъ; божии, вражии a p.; sem patří též adjektiva s příponami *-ĺjo-* a *-bnjo-*: нищтъ, обьштъ, ближьнь, дьньсьнь, древьнь, искрьнь a p.

147. Skloňování *jo*-kmenů muž. rodu bylo v stsl. toto:

sg. nom.	коньь,	краи	pl.	коньи,	краи
gen.	коня,	краю		коньь,	краи
dat.	коню,	краю		конюмъ,	краюмъ
ak.	коньь,	краи		коньѧ,	краѧ
lok.	коньи,	краи		коньихъ,	краихъ
instr.	конюмь,	краюмь		коньи,	краи
vok.	коню,	краю		= nom.	

du. n.-a.-v.	коня,	краю
g.-l.	коню,	краю
d.-i.	конюма,	краюма.

3. Kmeny muž. rodu zakončené na *-o-* po palatálních souhláskách *c*, *dz*.

148. Zvláštní skupinu kmenů zakončených na *-o-*, *-jo-* tvoří podstatná jména muž. rodu s kmenem na *-o-* po složených souhláskách *c*, *dz*, vzniklých třetí palatalisací ze staršího *k*, *g* (srov. § 15). Jsou to кънѧзь, отьць, пѣнѧзь, склѧзь, кладѧзь, близьнець, чрьньць, хытрьць, юньць, мрьтвець, слѣпець a p.

Původně se tato substantiva nijak nelišila ve skloňování od jmen typu *bogъ*, *vlъkъ*:

sg. nom. *bogъ, *v*ľkъ, *kъnęgъ, *olьkъ
gen. *boga, *v*ľka, *kъnęga, *olьka
dat. *bogu, *v*ľku, *kъnęgu, *olьku atd.,
vok. *bože, *v*ľče, *kъnęže, *olьče.

Později, když se *k, g* třetí palatalisací změnily v *dž, č* a po těchto palatálních souhláskách se změnilo *ъ* v *ь, o* v *e, y* v *i*, substantiva tato se sblížila ve skloňování se substantivy typu *koňь* (s *jo*-kmeny) a v ak. pl. pak proniklo *-ę* místo *-y* a v lok. sg. i pl. *-i* místo *-ě*, asi analogií podle substantiv typu *koňь*. Od kmenů typu *koňь* se však liší tato substantiva starým tvarem vokativu na *-e* (кънѧже).

149. Skloňují se takto:

sg. nom.	отьць,	кънѧзь	pl.	отьци,	кънѧзи
gen.	отьца,	кънѧза		отьць,	кънѧзь
dat.	отьцоу,	кънѧзоу		отьцемъ,	кънѧземъ
ak.	отьць,	кънѧзь		отьца,	кънѧза
lok.	отьци,	кънѧзи		отьцихъ,	кънѧзихъ
instr.	отьцемь,	кънѧземь		отьци,	кънѧзи
vok.	отьче,	кънѧже		= nom.	

du. n.-a.-v. отьца, кънѧза
g.-l. отьцоу, кънѧзоу
d.-i. отьцема, кънѧзема.

4. *i*-kmeny muž. rodu.

150. Tato substantiva měla stejné zakončení v nom. sg. jako substantiva typu druhého (коньь) a třetího (отьць): коньь, отьць, гость.

Lze je přece snadno rozeznati i od *jo*-kmenů i od typu отьць: u *i*-kmenů je před koncovým *-ь* v nom. sg. nepalatální *n, l, r, d, t, s, z, p, b, v, m*, kdežto u *jo*-kmenů tyto souhlásky spojené s *j* daly palatální *ń, ľ, ŕ, žd, št, š, ž, pľ, bľ, vľ, mľ*; původní *k, g* u *i*-kmenů nemohlo se měniti v *c, dz*, jako u slov typu отьць, poněvadž se mnohem dříve první palatalisací změnilo v *č, ž*.

Kmenů na *-i-* muž. rodu není mnoho: коль, гвоздь, голжь, господь, гость, грѣтань, дрьколь, звѣрь, зѧть, лакъть, медвѣдь, ногъть, огнь, печать, пѧть, тать, тьсть, оушидь, чрьвь, жгль a pl. людие. U slov зѧть, лакъть, ногъть, тьсть, тать jest přípona *-ьb*.

151. Skloňují se takto:

sg. nom.	пѫть	pl.	пѫтиѥ (пѫтьѥ)
gen.	пѫти		пѫтии (пѫтьи)
dat.	пѫти		пѫтьмъ
ak.	пѫть		пѫти
lok.	пѫти		пѫтьхъ
instr.	пѫтьмь		пѫтьми
vok.	пѫти		= nom.

du. n.-a.-v. пѫти
g.-l. пѫтию (пѫтью)
d.-i. пѫтьма.

Kromě tvarů пѫтьмь, пѫтьмъ, пѫтьи, пѫтьхъ lze nalézti v památkách, v nichž bývá *e* místo silného *ь*, také tvary пѫтемь, пѫтемъ, пѫтеи, пѫтехъ; jiný význam mají takové tvary v památkách, v nichž se nemění *ь* foneticky v *e*, na př., людемъ dat. pl., людехъ lok. pl. v Sav. a Ostr., srov. dále § 167. V gen. pl. bývají v památkách kromě tvarů na -ии, -ьи, -еи také tvary se staženým -ии v и, srov. v Cloz. люди 868 печати 737, 738.

5. Souhláskové kmeny muž. rodu.

152. Těchto substantiv je poměrně málo; patřila k nim podstatná jména muž. rodu s kmenem na *-n-*, jako дьн-, камен-, корен-, пламен-, ремен-, степен-, юлен-; některá z nich, jako пламен-, mají v kmeni příponu *-men-*.

Náležejí sem také tvary množného čísla substantiv muž. rodu, jež mají v jednotném čísle ještě příponu *-ino-* a označují stav a národní nebo místní příslušnost osob. V plurálu taková substantiva nemívala suffixu *-ino-* a skloňovala se jako substantiva s kmenem souhláskovým. Jsou to substantiva болѩринъ, гражданинъ, властелинъ, жѧтелѧнинъ (žnec) a jména vlastní галилѣѧнинъ, жидовинъ, иѥроусалимлѧнинъ, ѥгѵптѧнинъ, римлѧнинъ, роумин, содомлѧнинъ, солоунѧнинъ a p., v pl. болѩре, граждане, властеле a p. Nejsou však doloženy v památkách ode všech těchto substantiv tvary plurálu s flexí kmenů souhláskových.

Stopy tohoto souhláskového skloňování v plurálu se zachovaly také u slov s příponami *-teljo-* (дѣла-

тел̂ь atp.) a *-arjo-* (мытар̂ь atp.), o nich srov. výše v § 146 a dále v § 154.

153. V nom. sg. neuchovala všechna substantiva muž. rodu souhláskového kmene staré koncovky *-y* (z *-ōn* nebo *-ons*, nejasné*); některá velmi záhy přijala tvar ak. sg. za tvar nominativní: камы, ale дьнь, ремень, степень, корень.

Skloňují se takto:

sg. nom.	камы,	дьнь	pl. —	дьне
gen.	камене,	дьне	каменъ,	дьнъ
dat.	камени,	дьни	каменьмъ,	дьньмъ
ak.	камень,	дьнь	камени,	дьни
lok.	камене,	дьне	каменьхъ,	дьньхъ
instr.	каменьмь,	дьньмь	каменьми,	дьньми

du. n.-a.-v. камени, дьни
g.-l. — , дьноу
d.-i. каменьма, дьньма.

154. V nom. pl. stará koncovka *-e* tohoto skloňování jest dosvědčena v památkách jen u slova дьнь a u substantiv na *-inъ*, *-arь*, *-tel'ь*, jež se skloňují podle kmenů souhláskových jen v pl., srov. Zogr. н(ерѫса)л(и)м(л)ѣне Mr 1 5, галилѣане L 13 2, граждане L 19 14, самарѣне J 4 40, римл̂ѣне J 11 48, съвѣдѣтел̂е L 24 48, дѣлателе L 20 10, 14, мытаре Mr 2 15, L 7 29, тѧжателе Mr 12 7, благодѣтел̂е L 22 25, v Mar. мытаре Mt 9 10 a j., цѣре L 22 25, тѧжателе Mr 12 7, жателе Mt 13 39, съвѣдѣтеле L 24 48 a p.; stejné tvary jsou i v Assem., Sav., Cloz., Supr. a v Ostr.

Palatálnost souhlásek *ŕ* a *ľ* ve tvarech na *-arе*, *-tel'e* byla sem jistě přenesena analogií podle tvarů jednotného čísla.

Substantiva s těmito suffixy vůbec podlehla v tvarech plurálních silnému vlivu kmenů na *-jo-* a *-o-* (v § 162 n.), třebaže zachovala staré tvary souhláskových kmenů kromě nom. pl. i v gen. pl.: srov. житель Zogr. L 15 15, тѧжатель Zogr. Mr 12 2, галилѣанъ Zogr. L 13 2, дѣлатель Mar. Mt 20 1.

6. *a*-kmeny muž. rodu.

155. Jak již bylo řečeno, *a*-kmeny jsou většinou žen. rodu. Náleží však k tomuto typu také poměrně nečetná skupina substantiv muž. rodu, a to:

*) Srov. Hujer, Slov. deklinace 36 n.

1. podstatná jména na *-a* jako слоуга, владыка, лжика, ближика (se suffixálním *-k-*), старѣшина (s příponou *-ina*), воєвода, оубица, сѣчьца, шдьца, винопица, чародѣица (s příponou *-ica*, *-bca* z *-ika*, *-ica*);

2. podstatná jména s příponou *-ja (-ija)*: дрѣводѣлꙗ, предътеча, юноша, балии, сѫдии, вѣтии a p. a s příponou *-čija*: лобьчии, кръмьчии, къїнгъчии, сокачии, шарьчии, корабьчии, самъчии.

Pozn. O příponě slov лобьчии, къїнгъчии a p. srov. Pogorělov, Образованіе именъ существительныхъ съ окончаніемъ -чи въ древнеболгарскомъ языкѣ, Varšava, 1914 (Изв. Варшав. универс.) a Sobolevskij v РФВ. 73, 1915, 402.

156. Skloňují se takto:

sg. nom.	воєвода	pl.	воєводы
gen.	воєводы		воєводъ
dat.	воєводѣ		воєводамъ
ak.	воєводѫ		воєводы
lok.	воєводѣ		воєводахъ
instr.	воєводоѭ		воєводами
vok.	воєводо		= nom.

du. n.-a.-v. воєводѣ
g.-e. воєводоу
d.-i. воєводама.

Tato substantiva *a*-kmenová, těsně spojená svými tvary s *a*-kmenovými substantivy žen. rodu, zachovala si staré koncovky i své zvláštní postavení mezi substantivy muž. rodu.

O instr. sg. typu воєводѫ srov. dále v § 187.

Souhlásky *k*, *g* se před *ě* změnily v dat. a lok. sg. a v nom.-ak.-vok. du. druhou palatalisací v *c*, *dz* (владыцѣ, слоузѣ).

7. O vzájemném působení *o*-kmenů, *jo*-kmenů, *i*-kmenů a kmenů souhláskových.

157. Substantiva s kmeny na *-o*, *-jo*, *-i* a s kmeny souhláskovými, sdružená ve vědomí mluvčího společným gramatickým rodem (mající stejnou shodu, kongruenci), měla také stejné koncovky v několika pádech. Tak substantiva *o*-kmenova i *jo*-kmenová měla několik společných koncovek, tvořilať původně jedinou skupinu: jsou to gen. sg. a nom.-ak.-vok. du. раба-коня, dat. sg. рабоу-коню, nom. pl.

рабн-коѩн, gen.-lok. du. рабоу-коѩю; *i*-kmeny a *jo*-kmeny se sblížily, protože měly stejné koncovky v nom., ak. a lok. sg.: гость-коѩь v nom. a ak., гости-коѩи v lok.; kmeny souhláskové měly od samého začátku některé koncovky společné s *i*-kmeny: v dat., ak. sg. a v ak. pl., гости-камени dat. sg., гость-камень ak. sg., гости-камени ak. pl. Kmeny na *-o* měly několik koncovek stejných s *u*-kmeny, jak jsme již viděli v § 138. — Lze proto pochopiti, že se u všech těchto kmenů velmi záhy jeví ve všech slovanských jazycích tendence postupně splývati v jedinou skupinu.

Pravděpodobně již v době praslovanské přešla některá *u*-kmenová substantiva k *o*-kmenům. Koncovka *-ъmь* v instr. sg. *u*-kmenů vytlačila dialekticky v jazycích západních a východních u *o*-kmenů starou koncovku *-omь*; *u*-kmenová koncovka vokativu přenesena byla k *jo*-kmenům: **koňu* místo čekaného **koňe*.

Rovněž asi již v době praslovanské nebo najisto v době prastaré podlehly souhláskové kmeny v jednotlivých pádech vlivu *i*-kmenů; jsou to tvary: instr. sg. каменьмь, dat. pl. каменьмъ, lok. pl. каменьхъ, nom.-ak.-vok. du. камени. Zbytky starších tvarů v dat. pl. a lok. pl. nalézáme v starb. a strus. památkách, také v staré češtině i v dial. slovenských a v slovinštině; v srb. listině bana Kulina z r. 1189 je грађамь = *građam* z **gordjan-mъ*, доубровьчамь = *dubrovčam* z **dubrovьčan-mъ*, v rcsl. Archangel. evang. z r. 1092 содомлѣмъ z **sodomljan-mъ*, v slovinštině je *Goričam* z **goričan-mъ*, v stč. lok. pl. *Dolas* z *Doľan-sъ*, *Vrbčas* z **Vъrьčan-sъ*, *Lužas* z **Lužan-sъ* a p. (srov. Gebauer, Hist. mluv. III, 1, 77 n.), v dial. sloven. lok. pl. *Topolčach*, *Oslach* ratd.; *-ja-* místo čekaného *-jǫ-* v lok. pl. vzniklo podle jiných pádů (**poljanmъ > poľamъ* dat. pl., *poljanmi > poľami* instr. pl.). Pravděpodobně jsou téhož původu i tyto tvary v srosl. Miroslavově evang., жетелѣмь 81ᵃ9 (Mt 13 30=Assem. жателѣнемъ s *-emъ* z *-ьmъ*), гоморѣмь 350ᵇ8; srov. také v Ostr. роумѣхъ (Kozlovskij. Изслѣдов. 1, 75). V nejstarších stsl. památkách nenalézáme takových tvarů; proto nelze pochybovati o tom, že v jazyce cyr.-met. nebyly.

Pozn. Srov. přehled dokladů a výkladů tvarů typu *Dolas* od Flajšhanse ve Sborníku Zubatého *MNHMA*, 1926, str. 17—37 a

k tomu o sloven. dial. tvarech *Topolčach, Oslach* a p. u Vážného ve Sborníku Matice Slovenskej 1, 1923, 114 n. a 4, 1926, 80 n.

158. Vzájemné sbližování různých skloňovacích typů substantiv muž. rodu, totiž přenášení koncovek od jednoho typu k druhému, projevuje se i v stsl. památkách. Pro vzájemný vliv *o*-kmenů a *u*-kmenů byly doklady uvedeny již dříve v § 140—144.

U souhláskových kmenů muž. rodu se šířil dále *vliv i-kmenů muž. rodu*. Poměr tvarů *i*-kmenových, nom. sg. гость : ak. sg. гость, působil i na poměr souhláskového typu камъ : камень, takže vznikl nom. sg. камень atp. A jak jsem již připomněl v § 153, slova дьнь, ремень, степень, корень vůbec nemají tvaru nom. sg. na *-y* a u subst. камъ, пламъ se zachovaly tyto tvary jen v Supr.: пламъ 159 17, камъ 243 6—7, 276 1, 300 4, 301 5, 444 14. V nejstarších textech evangel. je nom. sg. камень Mt 24 2 v Mar., Assem., Mr 13 2 v Mar. a Zogr. a j., můžeme tedy předpokládati, že byl tento tvar v jazyce cyr.-met.; také je v Ps. Sin., v Euch. Sin. a v Cloz.

Supr., který má v nom. sg. tvar na *-y*, užívá tohoto tvaru i pro ak. sg.: и камъ великъ въложити на прьси 104 27 atp. (srov. 154 2, 338 28), stejně пламъ ak. sg. 164 9, 435 3.

159. Poměr gen., dat. a ak. sg. u *i*-kmenů, гости : гости : гость, měl vliv na poměr těchto pádů u kmenů souhláskových (камене : камени : камень), takže se objevil nový tvar gen. sg. na *-i* místo starého gen. sg. na *-e*: камени m. камене. V nejstarších textech evangel. se obyčejně zachovává tvar starý na *-e*; tento tvar bývá i v jiných památkách, v Ps. Sin., v Euch. Sin. a v Cloz.; gen. sg. дьне bývá často i v Supr. Avšak již v nejstarších textech evangelií se ojediněle objevuje i nový tvar na *-i*: дьни Mt 25 13 v Mar., Zogr., Mt 24 38 v Assem. V Ps. Sin. je камени 18 11, 20 4, 80 17, дьни 95 2, v Supr. камени 49 27, дьни (дни) 375 6, 429 17 a j. Patrně jazyk cyr.-met. neznal ještě tohoto nového tvaru na *-i*; objevil se později, snad jen v nářečích stsl. v 11. stol.

160. Táž koncovka *-i* místo starého *-e* přešla analogií i do lok. sg.; srov. poměr nom. sg. гость : gen. sg. гости : dat. sg. гости : ak. sg. гость : lok. sg. гости : instr. sg. гостьмь a paralelní poměr nom. sg. камень (velmi záhy vzniklého místo starého камъ): gen. sg. камене (jenž přijal současně s lok. sg. nový tvar na *-i*): dat. sg. камени : ak. sg. камень : lok. sg.

камене: instr. sg. каменьмь. Tvar lok. sg. камени jest v Mar. Mr 13 2, v Zogr. Mt 7 25 atd., дьни v Mar. Zogr., Assem. Mt 24 36 a j., камні v Ps. Sin. 39 3. Tento tvar камни vznikl pravděpodobně analogií podle день : дни (z дьни): srov. rus. *камень-камня - камню* atd. (jinak Leskien, Handb.[5] 70).

Posn. Instr. sg. данмь v Supr. 292 24, данмь ib. 537 30 (srov. v srcsl. evang. Miroslavově данию 195[a] 5—6, L 21 37) nesouvisí asi se skloňováním souhláskových kmenů; vznikl pravděpodobně podle нощтмь ve výraze нощтмь и данмь.

161. Starý tvar nom. pl. na *-e* u slova дьнь má paralelní tvar дьньє nebo дьниє: srov. Mt 24 22 v Mar. дъне, Zogr. дьне, ale častěji v Mar. i v Zogr. дьниє (дьньє): Mt 9 15, Mr 2 20 a j.; дьньє (дьниє) jest také v cyrilských textech evang., v Sav. a Ostr., a v Ps. Sin. V Ostr. jest také мытарниє 58[b].

V Ps. Sin. se užívá kromě toho v nom. pl. i tvaru дьні, t. j. ak. pl.: 77 33, 89 9, 101 4.

Starý tvar gen. pl. дьнъ, денъ jest doložen v památkách hojně, srov. Mr 9 2 v Mar., Zogr., L 13 14 v Zogr., Mar. a j., v Ps. Sin. 93 13 денъ, v Euch. Sin. 103[a] денъ (bis) a j., v Cloz. 901 (дьнь), 904, v Sav. 138[b] дн҃ъ a j., v Ostr. 11 дьнъ. Avšak nový tvar na -ни (-ьи, -и) bývá již i v nejstarších památkách: дьнии Mt 11 12, 24 29 v Mar., Zogr., дьнеи L 5 17 v Mar., Zogr. (дьнні), дьньи v Ps. Sin. 22 6, 20 5 a j.

Podle tvaru nom. pl. a gen. pl. vidíme, že substantivum дьнь podléhá více vlivu *i*-kmenů než jiná substantiva muž. rodu s kmenem souhláskovým. S tím souvisí snad ještě i gen.-lok. du. дьнию v Sav. 92 (Mt 26 2); starší tvar дьнѡу je doložen v Mar., Zogr. Mt 26 2 a j.; v Assem. jest дьню Mt 26 2. V Supr. je stejný tvar na -ню u slova ѥлень : ѥленню 224 3, 22.

162. Mnohem menší vliv na souhláskové kmeny muž. rodu měla *o-kmenová* a *jo-kmenová substantiva muž. rodu.* Nicméně i tento vliv zanechal stopy, a to hlavně u těch substantiv, jež se skloňují jako kmeny souhláskové jen v množném čísle.

V singuláru se slova ta skloňovala buď jako *o*-kmeny (slova se suffixem *-inъ* v sg.) nebo jako *jo*-kmeny (slova se suffixem *-tel'ь*, *-ar'ь*).

U těchto druhých jejich tvary typu коньь v sing. snadno mohly způsobiti vliv *jo*-kmenů na tvary množného čísla. Vskutku bývají vedle tvarů typu тѫжателє (-єѩє), мытарє (srov. dříve

v § 154) v památkách zřídka v nom. pl. tvary na -i, přenesené analogií z o-kmenů a jo-kmenů (бозн, конн), srov. v Ps. Sin. съвѣдѣтелі 26 12, v Zogr. мытари L 3 12, цр҃и (t. j. цѣсари) L 10 24, v Mar. цр҃ри Mt 17 25, v Assem. a Sav. мытари Mt 5 46, 47, v Ps. Sin. цр҃і 2 2, 47 5 a j.

163. V gen. pl. se vlivem týchž substantiv jo-kmenových objevil tvar na -ъ vedle starého tvaru na -ъ, srov. житель v Zogr. L 15 15, тяжатель ib. Mr 12 2, дѣлатель v Mar. a Assem. Mt 20 1, ale i дѣлатель v Zogr. Mt 9 37, L 10 2, v Supr. 553 7, дѣлатель v Mar. i Assem. L 10 2 a Sav. 150 (Mt 20 1), оучитель v Zogr. L 2 46, v Supr. 323 28, родитель v Supr. 338 15 a j., съвѣдѣтель v Cloz. 72, гонитель v Supr. 527 2, мытарь v Zogr. L 5 29 atd.

164. Dat. pl. na -emъ v památkách, v nichž se vokalisuje ь v e, lze považovati jen za fonetickou změnu starého -ьmъ, srov. Zogr. дѣлателемъ Mt 13 30, L 20 10, ib. съвѣдѣтелемъ Mt 26 60, цѣсаремъ v Mar. a Zogr. L 21 12 atp.

V ak. pl. vznikla koncovka -ę analogií podle коньѧ atd. místo žádaného -i, srov. дѣлателѧ Zogr. a Mar. Mt 9 38, L 10 2, 20 16, цѣсарѧ v Mar. Mt 10 18 a цр҃ѧ Zogr. ib., приѣтелѧ v Euch. Sin. 80ᵇ a цр҃ѧ ib. 5ᵇ, цр҃ѩ (= цѣсарѧ) v Ps. Sin. 104 14 a j., дѣлателѧ Sav. 150ᵇ (Mt 20 8).

V instr. pl. bývá u těchto slov na -arь a -telь obyčejně koncovka -y, vlastní o-kmenům, srov. дѣлателы Assem. 161, Mar. Mt 20 2 (v mladší části Zogr. -ли), родителы L 21 16 v Mar., Zogr., Assem., съвѣдѣтелы v Euch. Sin. 93ᵇ, мытары v Sav. 35ᵇ, свѧтителы Supr. 246 12 atp., srov. v Zogr. дьны J 2 19, 20, Mr 14 58.

Avšak najde se též instr. pl. s koncovkou -i, vlastní jo-kmenům, srov. мытари v Zogr. L 5 30, Mr 2 16 a v Mar. Mt 9 11, Mr 2 16, L 5 30, родители v Sav. 130ᵇ (L 21 16). V Ostr. jsou jen tvary na -i: мытари 65, 92ᵇ, властели 96, дѣлатели 267—8, родители 225.

Instr. pl. na -y jest starší analogický tvar; vznikl podle o-kmenů, protože se původně shodovaly o-kmeny s kmeny souhláskovými v gen. pl.: мытарь, родитель a братъ, лѣкъ a p.; srov. дьны v Zogr. Mr 14 58, J 2 19, 20. Tvar na -i vznikl asi později, když se vůbec přiblížilo skloňování slov na -telь, -arь ke skloňování jo-kmenovému.

V lok. pl. jest doložen vliv *jo*-kmenů na slova se suffixem *-tel'ь*, *-ar'ь* jen ve tvaru лателїхъ (= лаштелнхъ) m. лаштельхъ v Ps. Sin. 9 29.

165. Slova s příponou *-inъ* v sing., jež náležejí v plur. ke kmenům souhláskovým (srov. § 152), podlehla vlivu *o*-kmenů i v tvarech plur. To lze snadno vysvětliti tím, že se shodovala tato slova s *o*-kmeny v tvarech sg. a rovněž v gen. pl., граждан a p. jako чловѣкъ a p.

Nejdříve se asi objevil tento vliv v instr. pl., srov. výše v § 164 мытарꙑ, родителꙑ atp., také дьнꙑ. Stejně u slova исполинъ jest instr. pl. исполꙑ v Euch. Sin. 52[b], u властелинъ je властелꙑ v Mar. a Zogr. L 7 8, u роумин роумꙑ v Supr. 433 14. Potom se rozšířil vliv *o*-kmenů i na jiné pády; v akk. pl. podle чловѣкꙑ atp. vzniklo жидовꙑ (v Supr. 538 21), v nom. pl. жидови (v Euch. Sin. 48[a], srov. жидове v Zogr., Cloz., Supr.), етіопѣни (v Ps. Sin. 71 9, Pogod. еѳиѡпл̑ѣне) podle чловѣци, тръжи atp., v dat. pl. жидовомъ (Supr. 438 21) podle чловѣкомъ atp. (srov. také v Cloz. 98 кръстьѣномъ). V lok. pl. podle чловѣцѣхъ vzniklo жидовѣхъ (Supr. 406 18). Podle poměru, nom. sg. чловѣкъ: nom.-ak. du. чловѣка, vznikl k болїринъ nom.-ak. du. болїрина (Supr. 195 18). Co se týče skloňování slova исполинъ — сполинъ, srov. ještě také doklad споловъ gen. pl. v Supr. 485 10 s koncovkou *-ovъ* přenesenou od *u*-kmenů.

Ovšem nemáme dostatečných důvodů, abychom kladli takové tvary jako nom. pl. жидови nebo етіопѣни, dat. pl. жидовомъ do jazyka cyr.-met.

166. *i*-kmeny muž. rodu tvořily, jak jsme viděli, poměrně nečetnou skupinu slov; v některých pádech měla tato substantiva stejné koncovky jako substantiva *jo*-kmenová, t. j. typu конь: v nom. sg. a ak. sg. гость a конь, v lok. sg. гости a кони. V stsl. nářečích 10. a 11. stol., v nichž se každé silné *ь* změnilo v *e*, počet těchto společných koncovek vzrostl o instr. sg. гост-емь z *gost-ьmь* a кон-емь, dat. pl. гост-емъ z *gost-ьmъ* a кон-емъ.

Proto lze pochopiti sbližování obou skloňování, skloňování *jo*-kmenového a *i*-kmenového, a jejich postupné splývání; vrchu v tomto zápase dvou typů od samého začátku nabývá typ конь, zastoupený větším počtem slov a spojený v mnoha tvarech s typem рабъ, také četně zastoupeným.

167. V stsl. památkách ukazují v l i v *jo-kmenů* n a *i*-k m e n y tyto doklady.

Slovo *ognь* (srov. lat. *ignis*, gen. sg. огнѭ v Supr. 226 3, instr. sg. огньмь v Sav. 84 Mt 8 14, 147[b] Mr 1 16, 17) přešlo v nářečích 10. a 11. stol. ke skloňování *jo*-kmenovému, jak ukazují doklady: nom. sg. огнь v Zogr. Mr 1 31, instr. sg. огнемь v Zogr. Mr 1 30, gen. sg. огнѣ v Mar. L 12 49, Ps. Sin. 67 3, Supr. 260 30, огнѣ Zogr. L 12 49, Supr. 82 11, dat. sg. огню Supr. 5 24, lok. sg. огни (s palat. *ń*!) Supr. 5 21.

Srov. také gen. sg. огня v Ps. Sin. 28 7, dat. sg. огнѭ v Supr. 263 12.

Od slova *zvěrь* je v Supr. gen. sg. звѣрѣ 44 28–29 a j.

Od slova *gospodь* jest doložen velmi záhy gen. sg. ґѣ (господѣ) v Zogr. Mr 12 30, L 1 45, dat. sg. ґю (господю) v Mar. a Zogr. J 6 23, v Assem. L 17 5, stejně v Ps. Sin., v Euch. Sin. pravidelně ґю (v. Lang II, 4).

To, že se často užívá tvarů gen. sg. господи a potom господѣ (= господа), dat. sg. господю ve spojení s následujícím бога, богоу, dobře vysvětluje, proč vznikly tvary господа gen. sg. a господоу dat. sg., srov. ґа v Mar. (často), v Ps. Sin. (4krát, srov. glosář Severjanovův), v Euch. Sin. (důsledně, srov. Lang II, 3 n.), Sav. 149 (Mt 4 7), ґоу v Sav. 60 (L 14 21), 149 (Mt 4 10) i v Supr. 15 13, 16 16 a j.

Další stupeň v historii tvaru dat. sg. tohoto slova jest ten, že za koncovku *-ju* nastupuje nová koncovka *-evi*, vzniklá podle *-ovi* u *u*-kmenů a *o*-kmenů (srov. § 141 a 171); tvar ґеи (господеви) jest v Mar., Zogr., Sav. L 17 5, v Ps. Sin. 3 5 a j., v Euch. Sin. 59[a], v Assem. L 2 23, Supr. 70 21, 90 27 a j.

V Cloz. jest пѫтоу 62, ale není doložen ani tvar na *-ju* v dat. sg., ani gen. sg. na *-ja*.

V památkách, které nevokalisují silné *ь* v *e*, jako v Sav. a v Ostr., mezi doklady vlivu *jo*-kmenů lze počítati i d a t. p l. na *-emъa* l o k. p l. na *-echъ* (vzniklý podle tohoto dativu) m. čekaných na *-ьmъ* a *-ьchъ*, srov. v Sav. 147[b] Mr 1 18 (s -мь m. -мъ) a Ostr. 280 людемъ, v Sav. людехъ 32 Mt 4 23, 92 Mt 26 5, jež ukazují, že v stsl. nářečí, projevujícím se v Sav. i v předloze Ostr., mohlo býti i пѫтемъ, пѫтехъ a p.

168. Zvláštní zmínky zasluhují tvary *i*-kmenů лакъть, печать, ногъть, jež mají podobu tvarů *o*-kmenových. V Zogr., Sav. a Ostr. jest gen. pl. лакъть J 21 8, stejně v Supr. 5 10,

173 24–25, 230 13, v Mar. J 21 8 лактъ, v Supr. instr. pl. лактъ 502 17, 567 25, v Euch. Sin. gen. pl. ноготь 36[b] (srov. v Supr. ногъти 117 27), v Supr. instr. pl. ногъть 113 30, v Cloz. dat. pl. печатомъ 915, 918 (srov. печатьмь v Supr. 452 22).

Tato slova původně pravděpodobně patřila k souhláskovým kmenům, srov. nom. pl. печате v Supr. 452 20. Proto je pak tvar gen. pl. лакъть (*ногъть, *печать) tvarem starým; tvar ten dal podnět k utvoření instr. pl. na -*y* (srov. dříve v § 164, jako дьнъ, мытарь atp.), srov. i dat. pl. печатомъ (v. výše) a nom. pl. печати v Cloz. 913.

169. Zároveň s doklady o vlivu *jo*-kmenů na *i*-kmeny nalézáme také doklady vlivu opačného. V nom. pl. *jo*-kmenů bývá místo starého tvaru na -*i* také někdy tvar s koncovkou -*ije*, srov. v Ostr. мытарие 58[b] bis, v Supr. стражие 184 5, 184 26, v mladší části Zogr. вождие Mt 23 16, 24. V gen. pl. podle гостеи z *gostbjb vzniklo врачеи v Assem. Mr 5 26. V instr. pl. podle гостьми vzniklo i оукроими v Assem. J 11 44 s и z *jb*, зьлодѣими v Supr. 92 22–23.

V instr. sg. místo starého -*emb* vzniklo -*bmb* a v dat. pl. místo -*emъ* pak -*bmъ*. Doklady toho se hlavně týkají těch dvou památek, které nevokalisují silné ь, t. j. Sav. a Supr.: v Sav. оцьмь instr. sg. 25[b] J 14 21, ножьмь instr. sg. 96[b] Mt 26 52, дѣлательмъ dat. pl. 46[b] (bis, Mt 21 40, 41), лъжьмъ (adj.) dat. pl. 111[b] Mt 26 60; v Supr. instr. sg. отьцьмъ 310 8, отьцьмь 342 8, плачьмъ 530 9, вьпльмъ 276 13–14, dat. pl. манастырьмъ 293 29, отьцьмъ 284 10. Doklady z Ostr. оукроимъ instr. sg. (140 J 11 44) a z Ps. Sin. олѣимъ instr. sg. 44 8, 103 15 vznikly pravděpodobně fonetickou změnou (asimilací), — srov. totéž u substantiv střed. rodu v § 176.

170. Slova typu отьць, кънязь, jak jsme již viděli v § 148, lišila se původně od *jo*-kmenů jen ve vok. sg. Tento tvar spojoval slova ta s *o*-kmeny; později však — v 11. stol. — k tomu přistoupil moment nový, totiž ztvrdnutí *c*, *dz*, čímž vznikly paralelní tvary *otьc* a *rab* v nom. i ak. sg. (po ztrátě jerů), *otca* z (*otьca*) a *raba* gen. sg., *otcu* (z *otьcu*) a *rabu* dat. sg., *otci* a *rabi* nom. pl., *otьc* nebo *otec* a *rab* gen. pl., *otcy* (z *otьci*) a *raby* instr. pl. (srov. старьцы Mt 27 41 v Mar.). Tak lze pochopiti vznik tvaru ak. pl. zakončeného na -*y* místo starého na -*ę*: пѣнязы v Mar. J 2 15 (v Zogr. пѣнязя).

Na druhé straně v některých nářečích 11. stol. nalézáme za starý tvar vok. sg. u těchto slov nový tvar na *-u* podle *jo*-kmenů, srov. кнѧзоу v Supr. 156 8.

171. Již v § 139 n. jsme viděli, že se *u*-kmeny velmi záhy smísily s *o*-kmeny a poskytly při tom *o*-kmenové flexi některých svých charakteristických tvarů, jako *-ovi* v dat. sg., *-ove* v nom. pl., *-ovъ* v gen. pl. Paralelně s těmito koncovkami u *o*-kmenů a *u*-kmenů vyskýtají se i u substantiv *jo*-kmenových koncovky *-evi* v dat. sg., *-eve* v nom. pl., *-evъ* v gen. pl.

Srov. dat. sg. мѫжевѣи v Mar., Zogr. L 1 27, Zogr., Assem. L 6 8, Ostr. 269[b], Sav. 32[b] (bis, Mt 7 24, 26), Supr. 95 23, врачевѣи v Euch. Sin. 84[a], Supr. 361 5, Ѣесаревѣи v Zogr. Mr 12 14, 17 a j., ѩѣевѣи (= издраниѣевѣи) v Zogr. J 1 31, Ostr. 260[b], винаревѣи v Mar. L 13 7, Ostr. 289, вратаревѣи v Sav. 110[b] J 18 16, благодѣтелѣевѣи v Supr. 498 11. Nom. pl. na *-eve* jest doložen jen v Supr.: змиѥве 77 5, 227 29, 229 24, зноѥве 172 20. Gen. pl. na *-evъ* je v Zogr., Sav. врачевъ Mr 5 26, v Supr. врачевъ 559 11, зноѥвъ 301 24, змиевъ 467 3.

Lze souditi, že se v některých případech zachovala stará forma s koncovkou *-evi* v dat. sg., *-evъ* v gen. pl., jež náležela starým kmenům na *-ju-* (мѫжевѣи v Mar., Zogr., Assem. a Sav., врачевѣи v Euch. Sin., врачевъ Zogr. a Sav.).

Pozn. Srov. o této otázce A. Meillet, Les vocatifs slaves du type *mąžu* v MSL. 20, 1918, 95—102.

II. Podstatná (a přídavná) jména střed. rodu.

172. Původně se rozlišovaly dvě skupiny podstatných jmen středního rodu: 1. jména s kmenem souhláskovým (*-n-*, *-t-*, *-s-*), 2. jména s kmenem zakončeným na *-o-*, *-jo-*.

Ale v pozdějším vývoji těchto substantiv vznikaly také rozdíly mezi kmeny na *-n-* a *-t-* a kmeny na *-s-* i mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny.

Kmeny na *-s-* byly v nom.-ak.-vok. sg. zakončeny na *-o* (z *-os*): *slovo*, stejně jako *o*-kmeny (*selo*); v té shodě byl podnět pro vliv početnější skupiny *o*-kmenové na tyto *s*-kmeny; kmeny

pak na *-n-*, *-t-*, lišící se v nom.-ak.-vok. sg. od *s*-kmenů a *o*-kmenů (a *jo*-kmenů) střed. rodu, více souvisely se souhláskovými *n*-kmeny muž. rodu stejnými koncovkami v ostatních pádech, a proto mohly i je zasáhnouti některé vlivy, kterým podléhaly souhláskové kmeny muž. rodu. Ostatně shoda v koncovce nom.-ak.-vok. pl. (*-a*) těchto substantiv (na *-t-*, *n-*) s *o*-kmeny střed. rodu také umožňovala vliv těchto *o*-kmenů.

Rozdíly mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny střed. rodu byly takové, jako mezi *o*-kmeny a *jo*-kmeny muž. rodu, srov. instr. sg. коньмь, полемь a рабомь, селомь, lok. коньи, поли a рабѣ, селѣ, gen. pl. коньь, поль a рабъ, селъ, dat. pl. коньмъ, полемъ a рабомъ, селомъ, lok. pl. коньихъ, полихъ a рабѣхъ, селѣхъ, instr. pl. коньи, поли a рабы, селы, dat.-instr. du. коньма, полема a рабома, селома. Proto skloňování *o*-kmenů stř. rodu bylo těsně spojeno se skloňováním *o*-kmenů muž. rodu. Tedy *o*-kmenová substantiva střed. rodu typu *selo* mohla býti zasažena týmiž analogickými vlivy, kterým podléhala substantiva *o*-kmenová muž. rodu typu *rabъ*, a stejně slova typu *poľe* mohla částečně podléhati stejným vlivům jako slova muž. rodu typu *konь*.

1. *o*-kmeny střed. rodu.

173. Tato podstatná jména jsou nejčetnější skupinou jmen středního rodu. Náležejí sem:

1. podstatná jména (substantiva) střed. rodu s příznakem (thematickým vokálem) *e/o*, jako кѣко, гнѣздо, иго, масо, перо, село a p.;

2. podstatná jména střed. rodu s příponami *-to-*, *-bstvo-*, *-dlo-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-mo-*, *-no-* jako злато, длато, што, пѧто, брата pl. t., злато, жито (s příponou *-to*); божьство, цѣсарьство, юстьство, лѫкавьство, рождьство a p.; чрьнило, гръло, кадило, крило, рало, рыло a p.; сѣчиво; бедро, шдра pl. t., юзеро, ребро; число, масло, весло; рамо (srov. ak. du. рамѣ Mar. L 15 5, lok. du. рамоу Supr. 80 19), колѣно, сѣно, стегно, зрьно a p.;

3. přídavná jména (adjektiva) v tvarech středního rodu s příznakem *e/o* a s příponami *-to-*, *-do-*, *-ko-*, *-vo-*, *-ro-*, *-lo-*, *-no-*, uvedená dříve v tvaru muž. rodu v § 136;

4. řadové číslovky (numeralia ordinalia) v tvarech střed. rodu, uvedené dříve v § 136.

174. Skloňují se takto:

sg. nom.-ak.-vok.	село	pl.	села
gen.	села		селъ
dat.	селоу		селомъ
lok.	селѣ		селѣхъ
instr.	селомь		селы
du. n.-a.-v.	селѣ		
g.-l.	селоу		
d.-i.	селома.		

V lok. sg. i pl. a také v nom.-ak.-vok. duálu před *ě*, vzniklým z původní dvojhlásky, *k* se měnilo druhou palatalisací v *c*, *g* v *dz*, *ch* v *s*: кѣцѣ (кѣцѣхъ) od кѣко, нѣ od иго, пазоуѣ od пазоухо (srov. Supr. подъ обѣ пазоуѣ 263 30).

V celku zachoval tento typ *selo* dobře staré koncovky. Hořejší paradigma platí stejně pro jazyk cyr.-met., jako pro nářečí 10. a 11. stol., pronikající do nejstarších stsl. památek. Jen v Supr. bývá v instr. sg. koncovka *-ъmь*, patrně přenesená analogií ze skloňování *o*-kmenového muž. rodu (původně vlastní *u*-kmenům), jako брашнъмъ, дѣлъмь a j., uvedeny již v § 142. Doklady ty jsou příznačné pro nářečí Supr., ať je jakkoliv lokalisujeme.

Doklady v Ostr., jako дѣлъмь, сътъмь (a словъмь u původního *s*-kmenu — srov. § 142 a 179), lze právem pokládati za rusismy; doklady v Praž. zl. дрѣвъмъ же книжъмъ II[b] 10–11 jsou čechismy.

V Supr. jest doložen také dat. pl. словъмъ 312 14 (u původního *s*-kmenu, jenž přešel k *o*-kmenům) a dat.-instr. du. крилъма 458 7; možná však, že druhý doklad jest jen nahodilý; словъмъ snadno může býti přepsání.

2. *jo*-kmeny střed. rodu.

175. Sem náležejí:

1. podstatná jména střed. rodu s příponou *-jo-*, jako поле, море, лже, ложе a p., a s příponou *-bje*, jako брьние, вѣние, зелие, копие, камение a p.;

2. přídavná jména s příponami *-jo-*, *-bjo-* v tvarech střed. rodu (srov. je v muž. rodě v § 146);

3. číslovka третии v tvarech střed. rodu: третие.

Skloňují se takto:

sg. n.-a.-v.	поле,	знамениѥ	pl. поля,	знамениꙗ
gen.	поля,	знамениꙗ	полѣ,	знамении
dat.	полю,	знамениѥ	полѥмъ,	знамениѥмъ
lok.	полѣ,	знамении	полѣхъ,	знамениихъ
instr.	полѥмь,	знамениѥмь	полѣ,	знамении

du. n.-a.-v.	полѣ,	знамении
g.-l.	полю,	знамениѥ
d.-i.	полѥма,	знамениѥма.

Podle toho typu se skloňují též podstatná jména stř. rodu zakončená na *-e* ze staršího *-o* po *c*, jež vzniklo třetí palatalisací z *k*, jako лице (z **liko*), срьдьце (z **sъrdьko*) a p.

176. Za и může býti před *j* ovšem také ь jako i v jiných tvarových kategoriích (viz v hláskosloví § 53 n.): знаменьѥ, -ьꙗ atd.

Pravděpodobně jest fonetického původu instr. sg. подрѣжаннимъ Ps. Sin. 34 16, пеньимь Cloz. 55, хотѣнимь ib. 197, оутерьжденнїмъ Supr. 52 12, каменнимь ib. 74 1–2 a p., stejně dat. pl. v Supr. съгрѣшеннимъ 390 12, милосрьднїмъ 490 15 a p. Tvary ty vznikly asimilací samohlásek; -ии- se pak stahuje v и: кансцанимь Cloz. 821, подражанимъ Supr. 83 20–21, пришьстенимъ ib. 306 22–23; srov. rovněž -и- z -ии- v lok. sg. въ трьпѣни a p. (v. v hláskosloví § 58 n.).

Jiné odchylky od uvedených tvarů paradigmatických jsou morfologického původu. Asociací s muž. *jo*-kmeny, jež mohly míti v dat. sg. také koncovku *-evi* (v. § 167), lze vysvětlovati doklad моремь v Supr. 412 6–7. Stejně lze vysvětlovati tvary podoby tvarů *i*-kmenových: srov. v Zogr. instr. pl. оружьіми Mr 14 48, v Supr. оучениими 96 17–18, цѣсарьстениими 232 2, v Supr dat.-instr. du. плещьма 469 11.

3. *s*-kmeny střed. rodu.

177. Těchto jmen není mnoho: чюдес-, лютес-, колес-, небес-, слонес-, дивес-, дрѣвес-, истес- (истеса ‚ledviny'), очес-, оушес- (srov. Meillet, Études sur l'étymol. 356 n.).

Jejich skloňování:

sg. nom.-ak.-vok.	слово	pl.	словеса
gen.	словесе		словесъ
dat.	словеси		словесьмъ
lok.	словесе		словесьхъ
instr.	словесьмь		словесы

du. n., a., v. тѣлеси (словесѣ)
g., l. словесоу
d., i. —

178. Za velmi starý tvar jest pokládati koncovku *-y* v instr. sg. (словесы Zogr. a Mar. Mt 12 37, L 23 9, Ps. Sin. 108 3, нѣсы ib. 112 4 a p.), — srov. tvar дьнъі a p. v § 164.

Několik koncovek společných těmto podstatným jménům střed. rodu a jménům muž. (a žen.) rodu souhláskového kmene umožňovalo, aby u jmen typu *slovo* vznikaly nové koncovky, jež byly přeneseny analogií nejdříve k podstatným jménům muž. (typu *kamy* atd.) a odtud potom i k těmto jménům typu *slovo*.

Tak vedle starého gen. sg. s *-e* bývá též tvar s *-i*: словеси Assem. Mt 22 46, небеси Ps. Sin. 77 26, 84 12 (нѣси), Euch. Sin. 11[b] a j. Rovněž v lok. sg. bývá *-i*: словеси Mar. a Assem. J 8 31, Sav. 90[b] Mt 25 19, небеси (нѣси) Assem. Mt 24 30 a j., очеси Assem. Mt 7 3,4, v Ostr. тѣлеси 62[b] (vedle tvaru тѣлоу 61[b], který je podle *o*-kmenů a zde původní), v Ps. Sin. нѣси 10 4 a j., колеси 76 19, тѣлеси 90 10, v Euch. Sin. тѣлеси 8[a], 44[b], v Supr. колеси 88 23—24, небеси 64 6 a j., дрѣвеси 400 13, словеси 278 11, чоудеси 35 12, тѣлеси 261 22.

179. Na druhé straně se stýkala také substantiva typu *slovo* s *o*-kmeny střed. rodu nejen stejnými tvary v nom.-ak.-vok. sg. nýbrž i obdobnými tvary v nom.-ak.-v. pl. a v instr. pl. (*sloves-a, sloves-y* jako *sel-a, sel-y*). Proto záhy působily *o*-kmeny střed. rodu na substantiva typu *slovo*. Tento vliv se projevoval nejprve přenášením koncovek *o*-kmenů k tomuto typu: srov. nom.-ak.-vok. du. тѣлесѣ Supr. 14 5, 24 a j. vedle starého typu тѣлеси ib. 270 28 — podle селѣ.

Avšak na tom vliv *o*-kmenů nepřestal; poměr tvaru село : села : селоу : село : селѣ : селомь : села atd. změnil i starý poměr слово : словесе : словеси : слово atd. v nový слово : слова : словоу : слово : словѣ : словомь atd. Jednotlivé tvary této nové

flexe jsou doloženy v památkách, srov. u slova *oko* již v Mar. a Zogr. instr. sg. окомь Mr 9 47, lok. sg. оцѣ Mt 7 3 (dvakrát), 4, v Assem. gen. sg. ока Mt 7 5, v Ps. Sin. gen. sg. ока 16 8 a instr. sg. окомь 100 5, v Euch. Sin. окомь 15[a], 93[b]

Dále k subst. *slovo* jest instr. sg. словомь Mt 22 15 v Mar., Sav. a Assem. (-омъ), v Euch. Sin. 13[a] a j., v Supr. 10 9, 11 27 a m. j., dat. sg. словоу v Sav. 43 Mt 19 11, v Supr. 24 2 a j., gen. sg. слова v Supr. 412 8 a j., srov. také dat. pl. словѣмъ m. словомъ v Supr. (srov. § 174).

K subst. *nebo* jest v Mar. a Zogr. dat. sg. небоу Mt 11 25 a j., v Ps. Sin. нѣбоу 88 30, v Supr. небоу 28 7, v Zogr. instr. sg. небомь Mt 5 34 (v Mar. нѣмь).

Od subst. *ucho* jest dat. sg. оухоу v Mar. a Zogr. L 12 3, v Ps. Sin. 17 45; od subst. *čudo (čjudo)* dat. sg. чюдоу v Ps. Sin. 70 7, чоудоу v Supr. 563 21; od subst. *kolo* gen. pl. колъ v Supr. 80 20.

Subst. *drěvo* má v nejstarších textech jen tvary *o*-kmenové, ale v Supr. jest také дрѣвеси (lok. sg.) 400 13, дрѣвеса 158 20, дрѣвесамъ 158 30, дрѣвесы 159 1—2 a j. vedle дрѣва 49 27; srov. rus. *древесина, древесный*. — Lze míti za to, že v slovanských jazycích bylo dvojí tvoření u tohoto substantiva: *o*-kmenové a *s*-kmenové (srov. ř. *δένδρον* a *δένδρος*); jazyk cyr.-met. znal jen první.

180. To, že se vyskýtají nové tvary se starými současně: ока i очесе, нева i невесе a p., mělo velmi záhy i opačný vliv: vedle starého gen. тѣла jest také nový тѣлесе atp.; srov. v Mar. gen. sg. тѣла, dat. sg. тѣлоу, instr. sg. тѣломь, lok. sg тѣлѣ, ale též gen. sg. тѣлесе 115 22, 188 31, L 24 3, 23 (= Zogr., Assem.), 313 18; lok. sg. тѣлесе Mt 6 27 (тѣлеси Assem., Zogr. a Ostr. 62[b]); nom. pl. тѣлеса Mar. Mt 27 52, J 19 31 (= Assem., Zogr.) atd.

Subst. *dělo* se skloňuje v nejstarších evangel. textech jako *o*-kmen, ale v Euch. Sin. jest také дѣлесъ 89[a], дѣлесамъ 60[a], v Supr. дѣлеса 325 [illegible], дѣлесъ 413 3, дѣлесеχъ 418 17, дѣлесы 305 16, 21, 336 3 a j. vedle дѣла gen. sg. 431 23.

Subst. *lice* rovněž v nejstarších evangel. textech má tvary *o*-kmenové, ale v Supr. jest личеса 397 18.

Tvary kmenů *dives-, istes-, koles-, ljutes-* jsou v starých textech velmi zřídka.

Tvary jako ока, нева, оцѣ, небоу a p. nenáležejí do jazyka cyr.-met., třebaže se objevují velmi záhy, možná již v 10. stol.:

ještě méně lze klásti do překladu cyr.-met. tvary jako тѣлесе, дѣлеса u původních *o*-kmenů.

181. Substantiva *oko*, *ucho* mají staré tvary duální bez přípony *-es-*: nom.-ak.-vok. очи, оуши, gen.-lok. очию (очью), оушию (оушью), dat.-instr. очима, оушима; tento dat.-instr. jest utvořen příponou *-ma* k nom.-ak.-vok. очи, оуши.

4. *n*-kmeny a *t*-kmeny střed. rodu.

182. Do této skupiny substantiv náležejí substantiva střed. rodu:

1. s kmenem na *-n* (některá z nich mají v kmeni suffix *-men-*): имен-, крѣмен-, чисмен-, писмен-, сѣмен-, племен-, слѣмен-, тѣмен-;

2. s kmenem na *-t* (mají v kmeni suffix *-ęt-*): агнат-, жрѣбат-, клюсат-, козьлат-, осьлат-, овьчат-, отрочат-.

Skloňují se takto:

sg. n.-a.-v.	имѧ,	отрочѧ	pl.	имена,	—
gen.	имене,	отрочѧте		именъ,	отрочѧтъ
dat.	имени,	—		именьмъ,	—
lok.	имене,	отрочѧте		именьхъ,	—
instr.	именьмь,	—		—	

du. n.-a.-v. имени,
gen.-ak. — ,
dat.-instr. именьма, —

183. Jako se u substantiv muž. s kmenem souhláskovým (srov. § 178) objevuje v gen. a lok. sg. za starou koncovku *-e* velmi záhy také nová koncovka *-i*, stejně je tomu i u kmenů souhláskových středního rodu: gen. sg. крѣмени v Mar. Mt 26 16, Ps. Sin. 88 46 (крѣмені), v Euch. Sin. 49[b], сѣмени v Euch. Sin. 59[ab] a j.; lok. sg. крѣмени v Mar., Zogr. a Assem. L 18 4, жрѣбати v Mar. 115 9, 188 17, Zogr. 130[b] 14 a v Assem. J 12 15, v Sav. ib. a p.

Vliv *o*-kmenů střed. rodu se jeví v nom.-ak.-vok. duálu имена v Zogr. a Mar. Mr 3 17, srov. starší tvar имени v Supr. 113 29.

Tvary jako instr. sg. именьмь, dat. pl. именьмъ, lok. pl. именьхъ mívají ovšem v památkách, v nichž místo *ь* bývá *e*, podobu -емь, -емъ, -ехъ (m. -ьмь, -ьмъ, -ьхъ). Avšak tvary

takové bývají i v těch památkách, v nichž se silné ъ celkem zachovalo, srov. Sav. lok. pl. брѣменехъ 90ᵇ (Mt 25 19), instr. sg. именемь 126 (dvakrát, J 10 38, 39) a именьмь 50ᵇ, 52 atp. V takových památkách *e* místo ъ vzniklo v těchto tvarech analogií

III. Podstatná (a přídavná) jména žen. rodu.

184. U jmen ženského rodu je čtvero skloňování: *a*-kmenové, *i*-kmenové, souhláskové a *ū*-kmenové.

Nejčetnější jsou *a*-kmeny; u těch se uchovalo dokonale původní skloňování, poněvadž se lišily svými zvláštními koncovkami ode všech ostatních.

Také dobře zachovaly původní skloňování *i*-kmeny žen. rodu. Avšak obě substantiva souhlásková, jež mají některé koncovky shodné s *i*-kmeny (v ak. sg. матер-ь : кост-ь, v dat. sg. матер-и : кост-и, ak. pl. матер-и : кост-и), velmi brzy začala podléhati vlivu *i*-kmenů (v dat. pl. матер-ь-мъ podle кост-ь-мъ, instr. pl. матер-ь-ми podle кост-ь-ми, lok. pl. матер-ь-хъ podle кост-ь-хъ).

Kmeny na *-ū* od samého počátku byly velmi blízké kmenům souhláskovým.

1. *a*-kmeny žen. rodu.

185. K *a*-kmenům žen. rodu patřila:

1. podstatná jména žen. rodu na *-a*, jako брада, вода, жена; звѣзда a p.;

2. podstatná jména žen. rodu s příponou *-ja* (*-ija*): братриꙗ (братиꙗ), боурꙗ, волꙗ, землꙗ, дошꙗ a p.;

3. podstatná jména žen. rodu se složeným sufixem *-ynja*: богынии, господынии, градынии, милостынии, поустынии, рабынии a p., srov. stč. *paní* (z *-bji*), *hospodyni*, *knieni* (z **kъnęgyni*), *prorokyni* a p., pol. *pani*, *gospodyni*, *ochmistrzyni* a p.;

4. přídavná jména v tvarech žen. rodu, jak s příznakem (thematickým vokálem) *-a*, připojeným přímo ke kořeni, tak s příponami: *-ja* (*-ija*), *-ova*, *-iva*, *-ava*, *-ina*, *-jana*, *-bna*, *-bska*, *-ita*, *-ata*; na př. добра, нова, синꙗ, божиꙗ, лѣова, лѫкава, дневна, роумѣна, человѣчьска, крилата a p.

Rovněž komparativní tvary žen. rodu (хоуждьши, новѣиши, srov. dále § 197 n.) a participia prés. i min.

čin. (идѫщи, несъши, srov. dále § 200 n.) skloňují se jako *ja*-kmeny a tvary žen. rodu participií passiv. jako *a*-kmeny.

Jména zakončená v nom. sg. na *-i* (redukovaný stupeň přípony *-ja*) liší se od skloňování *ja*-kmenů jen v nom. sg.

186. Skloňují se takto:

sg. nom.	жена,	земля	pl.	жены,	земльѧ
gen.	жены,	земльѧ		женъ,	земл̂ь
dat.	женѣ,	земл̂и		женамъ,	землямъ
ak.	женѫ,	земльѭ		жены,	земльѧ
lok.	женѣ,	земл̂и		женахъ,	землихъ
instr.	женоѭ,	землеѭ		женами,	землями
vok.	жено,	земле		= nom.	

du. n.-a.-v. женѣ, земл̂и
g.-l. женоу, землю
d.-i. женама, землима.

Podle tohoto typu se skloňují též podstatná jména žen. rodu zakončená na *-a* po souhláskách *c*, *d͡z*, vzniklých třetí palatalisací z *k*, *g*, jako овьца (z **ovьka*), польза (z **polьga*).

187. Souhlásky *k*, *g*, *ch* se mění před koncovkou *-ě* (z pův. dvojhlásky) v dat. a lok. sg. a v nom.-ak.-vok. duálu druhou palatalisací v *c*, *d͡z*, *s*: рѫцѣ, ногѣ, снъсѣ (k nom. sg. рѫка, нога снъха).

V instr. sg. kromě normálních tvarů na *-ojǫ*, *-ejǫ* bývají také tvary na *-ǫ*, a to jak u jmen žen. rodu, tak u jmen muž. rodu s *a*-kmenem. Nejsou však tyto tvary ve všech památkách; vlastně dostatečný počet dokladů, aby bylo možno přisuzovati instr. sg. na *-ǫ* jazyku písaře, jest jen v Supr.: многѫ ноуждѫ 41 12, фомѫ 509 20, 23, рѫкѫ 510 18–19, воєводѫ 72 19 a j., доушѫ 511 20, земльѭ 257 28, братиѭ 174 4 a p.

V ostatních památkách se objevuje tento tvar jen ojediněle, proto nelze jej připisovati jazyku jejich písařů a tím méně jazyku cyr.-met.; doklady ty mohou býti jen nahodilé.

Tak v Zogr. jest земл̂ьѭ Mt 5 35, галилѣѭ L 17 11, братрьѭ L 21 16; v Mar. братриѭ L 21 16; v Assem. братиѭ ib., v Sav. славѫ (ѩже имѣхъ) J 17 5 (dvakrát, 26, 107, lze vykládati vlivem následujícího ѩже); v Ps. Sin. jen многѫ силѫ 32 16; v Cloz. съ вьсѣкоѭ обрѣтаѭштиѭ сѧ тѧжю 145 (m. обрѣтаѭштеѭ тѧжеѭ).

Tvary instr. sg. na *-ǫ* jest pokládati za pozdní tvary, jež vznikly foneticky stažením koncovky *-oją (-oǫ)* v *-ǫ*.

Pozn. O tvaru instr. sg. *-ojǫ*, *-ǫ* srov. Nachtigal v Čas. za slov. jezik, knjiž. in zgod. 3, 1921, 1—24, van Wijk v Slavii 2, 1923/4, 6 n. a Ramovš v ZslPh. 1, 1925, 65—73; starší literaturu v. u Hujera, Slovan. deklin. § 159.

Také tvar nom. sg. na -ии se stahuje v -и: млъни Mt 24 27 v Mar., Zogr., Assem. a Sav., Mt 28 3 v Zogr. a Sav., L 17 24 v Zogr.

Nom. sg. je ve funkci vokativu: ѡ братиꙗ Supr. 62 30. 63 18—19.

2. *i*-kmeny žen. rodu.

188. Také těchto podstatných jmen je dosti; patří sem:

1. podstatná jména s příznakem (thematickým vokálem) *-i*: блѧдь, водонось, вьсь, врьвь, вѣдь, двьрь, жаль (= гробъ), злъчь, зъль, испытъ, капь, жрьдь, кобь, кобь, конь (srov. исконн), мѣдь, мъышь, прьсь, пропадь, пѧдь, рѣчь, скръбь, соль, тварь, тврьдь, ꙗоть, чѧдь (Mak. hl. zl. IV 22—23), ꙗюдь (ib. IV 9 ak. pl. ꙗюдн), ꙗдь;

2. podstatné jména s příponami *-lь*, *-slь*, *-nь*, *-tь*: гѫсли nom. pl., мысль, исли, гыбѣль, кѫдѣль, обитѣль, свирѣль, брань, дань, длань, голѣнь (Mak. hl. zl. I 3), сѣнь, пѣснь, забисть, власть, благодѣть, благодать, кость, мьсть, лѣть, мошть, съмрьть, памѧть, сласть, страсть.

Zvláštní skupinu tvoří podstatná jména se složeným suffixem *-ostь*: благость, боꙗисть, доблисть, дрьзость, грьдость, крѣпость, кротость, милость, мрьзость, радость.

189. Skloňují se takto:

sg. nom.	кость	pl. кости
gen.	кости	костии (костьи)
dat.	кости	костьмъ
ak.	кость	кости
lok	кости	костьхъ
instr.	костью (костьью)	костьми
vok.	кости	= nom.

du. n.-a.-v. кости
g.-l. костию (костью)
d.-i. костьма.

O střídání и a ь v instr. sg., a v gen.-lok. duálu srov. v hláskosloví § 55 n.

Za silné ъ v dat. pl., lok. pl. a gen. pl. (костьи, přenesené sem analogií) bývá *e* v památkách, v nichž přechází ъ v *e*: костемъ, костехъ, костеи.

V památkách, jež zachovaly silné ъ beze změny, tvary, jako шслехъ Sav. 188, Ostr. 250 (dvakrát), кецехъ, запостъдехъ ib. 277, je třeba vykládati analogií: *e* přešlo analogií do koncovky dat. pl. -ьмъ (шслемъ podle людемъ, гостемъ kteréžto tvary jsou analogické podle конюмъ atd.) a z dat. pl. *e* pak se mohlo přenésti i do lok. pl.

3. Souhláskové kmeny žen. rodu

190. Patří sem jen dvě substantiva s kmenem *mater-* a s kmenem *dъšter-*; přece však zachovala ještě v stsl. své vlastní skloňování a byla spojena některými zvláštními koncovkami, jež nejsou ani u *i*-kmenů, ani u *a*-kmenů, se souhláskovými kmeny muž. a střed. rodu.

Jejich skloňování je:

sg. nom.	мати	pl.	матер-и
gen.	матер-е		матер-ъ
dat.	матер-и		матер-ьмъ
ak.	матер-ь		матер-и
lok.	матер-и		—
instr.	матерьѭ		матер-ьми
vok.	= nom.		= nom.

Tvary duálu nejsou v stsl. památkách doloženy.

191. Vidíme, že se souhláskové kmeny žen. rodu více sblížily s *i*-kmeny než souhláskové kmeny muž. s *i*-kmeny v téže době.

K tvarům, jež splynuly foneticky (dat. sg. матери : кости, ak. sg. матерь : кость, ak. pl. матери : кости) přidružily se již v době praslovanské tvary, jež splynuly tím, že koncovky *i*-kmenové byly vneseny analogií do skloňování kmenů souhláskových (instr. sg. матерьѭ podle костьѭ a také dat. pl. -ьмъ, lok. pl. -ьхъ, instr. pl. -ьми, srov. dříve o substantivech s kmenem souhláskovým muž. rodu v § 158 n.). Také po starém tvaru lok. sg. na -*e* není stopy, v stsl. památkách

není proň dokladu, srov. lok. sg. дъштери v Mar. 114 12, 187 7, Zogr. 129[b]. Rovněž není doložen nom. pl. na -е (jako камене), srov. nom. pl. дъщери Ps. Sin. 44 10, 47 12, 96 8, матери Supr. 8 12, 95 28–29 (i vok. pl. дъщери Mar. a Zogr. L 23 28). Zbyly jen tyto tvary kmenů souhláskových: nom. sg. мати, дъшти, gen. sg. матере, дъштере, gen. pl. матеръ, дъштеръ, jimiž se liší tato substantiva od i-kmenů. Takový stav lze předpokládati i pro jazyk cyr.-met. V nářečích 11. stol vliv i-kmenů na substantiva мати, дъшти pokračoval a zasáhl i gen. sg. i gen. pl.: v Ps. Sin. a v Euch. Sin. se vyskýtá starý tvar gen. sg. na -е poměrně zřídka, obyčejně jest zaň tvar na -i: дъштери v Ps. Sin. 9 15, 44 14, матери v Euch. Sin. 44[a], 62[a], 79[a], také матери v Supr. 242 24; gen. pl. дъщерен (srov. костен z костьн) jest v Ps. Sin. 105 38 (дъщерь : рві, sic).

Zvláštním jevem jest gen.-ak. матере, дъщере v Sav., Ps. Sin. a v Supr.: любаі оца ли матре... любаи сна ли дъштере Sav. Mt 10 37 (dvakrát, 30[b] a 37[b]), také v Ostr. дъщере 59, 67, матере 20, 59 (dvakrát), мр҃е (= матере) Ps. Sin. 112 9, любаи отьца и матере... Supr. 253 10, ищѣли ми дъштере Supr. 308 4. Tvary матере, дъщере objevují se nejprve spojeny s paralelním tvarem gen.-ak. na -*a*; srov. Vondrák Altk. Gr.[2] 435.

4. *a*-kmeny žen. rodu.

192. Počet jejich je neveliký; lišily se od substantiv žen. kmenů souhláskových jen v nom. a lok. sg., v dat., lok. a instr. pl.

V nom. sg. bylo -*y* ze staršího -*a-s*: цркъы; v lok. sg. zachoval se ještě starý tvar lok. sg. souhláskových kmenů na -*e* i tehdy, když již substantiva мати, дъщи měla za něj vlivem *i*-kmenů tvar na -*i*; v dat., lok. a instr. pl. *a*-kmeny měly koncovky -*amъ*, -*achъ*, -*ami*: црькъвамъ, црькъвахъ, *црькъвами: jest to snad původní znak těchto kmenů (srov. Meillet, Sl. comm., 373 n.).

K *a*-kmenům v stsl. patří tato substantiva žen. rodu: боукъы (боукъв-), брадъы (брадъв-), жрьнъы (жрьнъв-), *кръы (кръв-), локъы (локъв-), любъы (любъв-), неплодъы (неплодъв-), свекръы (свекръв-), смокъы (смокъв-), тъыкъы (тъыкъв-), црькъы (црькъв-), цѣлъы (цѣлъв-), ѩтрьы (ѩтрьв-), хоржгъы (хоржгъв-).

Kmen nepřímých pádů těchto substantiv, zakončený na *-uŭ-*, stal se kmenem souhláskovým, když se *-uŭ-* před vokálem změnilo v *-ъv-*.

193. Skloňují se takto:

sg. nom.	црькы	pl	црькъви
gen.	црькъве		црькъвъ
dat	црькъви		црькъвамъ
ak.	црькъвь		црькъви
lok.	црькъве		црькъвахъ
instr.	црькъвиѭ		*црькъвами.

Tvary duálové nejsou doloženy v stsl. památkách. Lze předpokládati црькъви, црькъвоу, црькъвама (srov. Leskien, Handb.[5] 76).

Také není doložen v nejstarších památkách instr. pl.; lze však předpokládati, že byl *црькъвами (srov. воуквами v Slěpč. apost. 2 Thess. 2 2, воукьвами v Šišat. apost. ib.).

194. U kmene *krŭ-* se nezachoval starý tvar nom. sg. **kry* (srov. stpol. *kry*), ale bývá za něj ak. sg. кръвь. Vůbec se sbližoval tento kmen stále více s *i*-kmeny žen. rodu: srov. gen. pl. кръвии jako костии (v Ps. Sin. крьвы [= кръвьи] 25 9, 54 24, Zogr. кръвии J 1 13), dat. pl. кръвьмъ Supr. 221 19, instr. pl. кръвьми Ps. Sin. 105 38, Supr. 108 20, 217 10. Analogicky lze předpokládati lok. pl. *кръвьхъ.

Vliv *i*-kmenů se projevil částečně i u jiných substantiv *ŭ*-kmenových: v gen. sg. bývá vedle starého tvaru na *-e* také podle *i*-kmenů tvar na *-i* (srov. výše o kmenech souhláskových): Ps. Sin. крови (кровьи) 78 10, любьві 108 4, цр҃къві 17 7, 21 23, Euch. Sin. локъви 54[b]; Ostr. кръви 21[b] a j.; stejně v lok. sg. любъви J 15 9 v Mar., Zogr., Assem. a Sav., J 15 10 Assem. a Sav. (-ве Mar. a Zogr.), цр҃кви L 2 46 v Mar., Assem. a Sav., L 20 1 v Mar., J 7 28 v Mar., Assem. a p.

Zvláštní odchylkou jest nom. sg. смокви v Supr. 346 5, 348 4 (srov. црькви v Ps. Bonon. — v. Ščepkin, Болон. псалт. 214 —, také v Ochrid. apost. цр҃кви 33, любъви 84[b], srov. Kulbakin, Охрид. рукопись апостола [Български старини III] CX).

Jako u jmen мати, дъщи jest i u substantiv *ŭ*-kmenových gen.-ak. na *-e*: srov. разарѣвші цръкъве v Zogr. Mr 15 29, свекръве своѭ Zogr. Mt 10 35, въ цр҃кве v Sav. L 18 10, v Ps.

Sin. неплодъкве 112 9, любъве 72 7, Cloz. цр҃кве 121, v Supr. často (смокве 350 13 a j., на любъве 385 9 a p.).

195. Konečně jest třeba upozorniti ještě na jednu věc při *ā*-kmenech: jest to užívání tvarů любы ve funkci ak. sg. již v nejstarších textech; užívá se ho jen ve spojeních любы дѣити, прѣлюбы сътворити. Pravděpodobně se v těchto výrazech zachoval starý tvar na *-ām*, paralelní s lat. *socrum* a ř. *ἰχθύν*.

Výrazy: не прѣлюбъ дѣи v Mar. Mr 10 19, не прѣлюбъ сътвори L 18 20, непрѣлюбы сътворишн v Assem. Mt 19 18 jsou pozdější tvary, srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 426.

Pozn. Srov. Vondrák, Vgl. Gr. II 50, Iljinskij v РФВ. 60, 1908, 435 n., Hujer, Slov. deklinace § 90.

IV. Jmenné skloňování přídavných jmen.

196. Jak jsme již dříve viděli, přídavná jména v kratší formě (jmenné) se skloňují v muž. a střed. rodě jako jména podstatná kmene na *-o (-jo)*, v žen. rodě jako kmeny na *-a (-ja)* (v § 136, 173 a 185). Toto skloňování nazýváme jmenným.

Vokativ sg. přídavných jmen se však rovná nom. sg.: Mr 9 19 ѡ роде невѣрьнь Mar. Když přídavné jméno je v platnosti podstatného jména, mívá také vokativní tvar: L 12 20 безоумьне Mar., Zogr., Assem. a Ostr. a p. Podle takových případů počalo se užívati vokativů na *-e* i tam, kde adjektivum stálo při substantivu: Mt 23 26 фарисею слѣпе Mar. (Zogr.b) a p.

197. Ke jmennému skloňování adjektiv náležejí také komparativy kratších tvarů (jmenných).

Komparativ adjektiv se tvořil suffixem *-jьs-* nebo *-ějьs-*, připojeným přímo ke kořeni, jenž v positivu bývá často rozšířen ještě o suffix *-ъko-*, *-oko-*, *-ьko-*. Takto vznikl kmen komparativu **chud-jьs-* ke kmeni v positivu **chudo-*, **dorg-jьs-* k **dorgo-*, **sold-jьs-* k **soldъko-*, **vys-jьs-* k **vysoko-*, **nov-ějьs-* k **novo-*.

Nom. sg. muž. rodu u komparativu se končil v prasl. na *-jь*: *bogatě-jь*, *nově-jь*, **mьnjь-jь*, **chudjь-jь*: stsl. богатѣи, новѣи, мьнии, хоуждии. Suffix komparativu *-ios/ies-* měl v redukovaném stupni podobu *-is-* a kontaminací přípon *-ios-* a *-is-* — které bývaly v různých pádech — vznikla slovan. přípona kom-

parativní *-jis*, která v nom. sg. muž. dala *-jь*; k tvaru **chudjь* se připojilo ještě *-jь* vlivem tvaru **novějь*, **bogatějь*, srov. Leskien, Altb. Gram. 125. Nom. sg. stř. rodu se původně končil na *-ios* (lat. *maius* z **maios*); za *-jos* je v slovan. *-je*; později tvary na *-je* nabyly významu adverbiálního, srov. stsl. кѣше, хоуждє, a u adjektiv se místo nich objevily novotvary na *-jьs-je* podle tvarů muž. rodu na *-jьs-*: **chudjьše*, **novějьše*, stsl. хоуждьше, новѣкше.

Původ *ě* v kmeni jako **novějьs-* není jasný; vlastně je jasné jen to, že to *ě* vzniklo z *ē* a ne z difthongu, poněvadž jest *-ča-* v kmeni **mękčajьs-*, stsl. мѧкчаіше a p.

Pozn. O tvoření komparativu srov. Štrekelj, AslPh. 26, 1904, 569 n.

Jest třeba ještě připomenouti, že se ke kmeni komparativu v muž. a střed. rodě v nepřímých pádech připojila ještě přípona *-jo-*. Takto k nom. sg. muž. **novějь* z **novějьs* a střed. **nověje*, **novějьše* je gen. sg. muž. **novějьša* z **novějьsja* (srov. **konja*), dat. **novějьšu* z **novějьsju* (srov. **konju*) atd., neboli tvary muž. a střed. rodu jsou obdobné tvarům *jo*-kmenovým (typu **konjo-*).

Jen nom. pl. muž. rodu patrně zachoval ještě v koncovce *-e* starou flexi souhláskových kmenů, ale měl před koncovým *-e* rovněž *-š-*, jako mají i jiné tvary: *novějьše* z *-jьse* > *-jьche*, srov. stsl. новѣкше; nom. pl. střed. rodu se shodoval s nom. pl. *jo*-kmenů střed. rodu (**polja*): stsl. новѣкша.

Tvary komparativu žen. rodu dostaly dodatečný suffix *-ją̄* (v nom. sg. v redukovaném stupni *-ī*), a proto se jejich skloňování shoduje se skloňováním takových kmenů na *-ją̄* jako *pustyni*:

nom. **novějьši*, **mьnjьši* z **novějьs-i*, **mьnjьs-i* (*-si* > *-chi* > *-ši*) (stsl. новѣкши, мьньши),
gen. **novějьšę*, **mьnjьšę* (stsl. новѣкшѧ, мьньшѧ),
dat. **novějьši*, **mьnjьši* (stsl. новѣкши, мьньши) atd.

Tvary superlativu lišily se od tvarů komparativu jen praefixem *naji-* : **najinovějь*, atp., stsl. наинновѣкі.

Původní poměr mezi tvořením na *-jьs-* a *-ějьs-* byl později v jednotlivých případech porušen: v Supr. jest крѣпѣкі nom. sg. muž. místo крѣплии 64 1–2 (podle новѣкі a p.).

198. Skloňování komparativů jest pak takovéto:

	mask.		neutr.	
sg. nom.	хоуждии	новѣи	хоуждє	новѣє
gen.	хоуждьша	новѣиша	= mask.	
dat.	хоуждьшоу	новѣишоу	= mask.	
ak.	хоуждьшь	новѣишь	= nom. neutr.	
lok.	хоуждьши	новѣиши	= mask.	
instr.	хоуждьшемь	новѣишемь	= mask.	

fem.

sg. nom.	хоуждьши	новѣиши
gen.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
dat.	хоуждьши	новѣиши
ak.	хоуждьшѭ	новѣишѭ
lok.	хоуждьши	новѣиши
instr.	хоуждьшеѭ	новѣишеѭ

	mask.		neutr.
pl. nom.	хоуждьше	новѣише	хоуждьша, новѣиша
gen.	хоуждьшь	новѣишь	= mask.
dat.	хоуждьшемъ	новѣишемъ	= mask.
ak.	хоуждьшѧ	новѣишѧ	= nom. neutr.
lok.	хоуждьшихъ	новѣишихъ	= mask.
instr.	хоуждьши	новѣиши	= mask.

fem.

pl. nom.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
gen.	хоуждьшь	новѣишь
dat.	хоуждьшамъ	новѣишамъ
ak.	хоуждьшѧ	новѣишѧ
lok.	хоуждьшахъ	новѣишахъ
instr.	хоуждьшами	новѣишами

du.

n.-a.-v. m. хоуждьша, новѣиша, n. a f. хоуждьши, новѣиши
g.-l. m., n. a f. хоуждьшоу, новѣишоу
d.-i. m., n. хоуждьшема, новѣишема, f. хоуждьшама, новѣишама.

199. V těchto paradigmatech jest uveden v ak. sg. muž. rodu tvar хоуждьшь, новѣишь, odlišný od nom. sg. хоуждии, новѣи. Tento tvar na -шь třeba pokládati za starší, třebaže jest doložen jediným dokladem v Cloz. 194 лоучъшь; obyčejně se však užívá v ak. sg. tvarů хоуждии, новѣи: srov. J 152 да плодъ болии сътворитъ Mar. (Assem. большии, Zogr. бол...) a p.

Za -ни může býti ovšem i -ьи (a s vokalisací jeru -ви) podle shodných tvarů positivních (велии a p.) a stažením také -и (v. v hláskosloví § 57), — srov больи Sav. 27, 102[b], болеи Mar. Mt 11 11 a j., лоучи Cloz. 203 atd.

Vedle obvyklého tvaru nom.-ak. střed. rodu хоуждє, новѣє bývá někdy хоуждьше, новѣише: srov. J 2 10 бьѣкъ чл҃вкъ прѣжде доброе вино полагаетъ. ѩ егда оупиѭтъ сѧ тогда тачѣе Mar., Assem. (тачае, v Zogr. тачаее) a p., ale L 20 47 осѫждение больше (ak.) Mar. (Zogr. большее) a p. Tvary ty jsou jistě pozdní novotvary a nelze jich klásti do jazyka cyr.-met. Lze předpokládati, že se tyto novotvary objevily nejprve ve tvarech složených (хоуждьшеѥ, новѣишеѥ, srov. dále § 227), a potom teprve že se objevily i jako tvary jmenné.

Pravidelný nom. pl. muž. s koncovkou -*e* (souhláskového skloňování) lze klásti do jazyka cyr.-met.: L 13 2 грѣшьнѣише Zogr. Ostr., L 12 7 соулѣише Ostr. atd., ale již v nejstarších textech bývá i nový tvar na -*i* (analogií, коніи : коню : коѝи = хоуждьша : хоуждьшоу : хоуждьши): Mar., Zogr. соулѣиши L 12 7, Zogr. лоучьши Mt 6 26, Mar. лоучъши Mt 6 26, 10 31. Mar. грѣшьнѣиши L 13 2, Sav. лоучъши Mt 6 26 a p.

Ojediněle je v nom.-ak. pl. n. -*i* místo -*a* — горьши Zogr. L 11 26 (Mar. -ьша), Іна больши сихъ Supr. 23 12 —; jistě jest to pozdní jev.

V. Jmenné skloňování participií.

200. Jmenné skloňování participia přés. a min. čin. shoduje se se jmenným skloňováním komparativů; také tyto tvary (o tvoření jich v. § 243 n.) byly původně kmeny souhláskové — part. přés. byla *t*-kmeny, part. min. *s*-kmeny —, o čemž svědčí jejich tvary v nom. sg. mask. a n. a koncovka -*e* v nom. pl. mask.; avšak k souhláskovému kmeni se připojila v mask. a neutru přípona -*ǫ̨o* a ve fem. přípona -*ǫ̨a*; vzniklé tak -*tj*- dalo v stsl. -*šl*-: идѫщꙗ, идѫщи atd. (nom. pl. идѫще za bývalé *idǫte* má -*šl*- z ostatních tvarů); suffix -*ъs*- v part. min. se ještě v praslov. změnil v -*ъch*- pravidelnou fonetickou změnou *s* v *ch* (po *i*, *u*, *r*, *k*, nenásledovaly-li explosivy *k*, *t*, *p*); tedy nom. pl. **ved-ъs-e* dal *ved-ъch-e* a dále *vedъše*, rovněž za -*sj*-, -*chj*- je *š* již v praslov.

Tím tedy jmenné skloňování participií přés. a min. čin. přešlo ke skloňování *jo*-kmenů muž. a střed. rodu a *ja*-kmenů v žen. rodě — kromě nom. sg. mask. a n. a nom. pl. mask., v nichž jsou, jak bylo právě řečeno, zbytky starých kmenů souhláskových.

201. Skloňování participia présentního činného:

	mask.		neutr.	fem.
sg. nom.	несы		несы	несѫщи
gen.		несѫща		несѫщѧ
dat.		несѫщоу		несѫщи
ak.	несѫщь		= nom. (несѫще)	несѫщѫ
lok.		несѫщи		несѫщи
instr.		несѫщемь		несѫщею
pl. nom.	несѫще		несѫща	несѫщѧ
gen.		несѫщь pro všechny rody		
dat.		несѫщемъ		несѫщамъ
ak.	несѫщѧ		= nom.	= mask.
lok.		несѫщихъ		несѫщахъ
instr.		несѫщи		несѫщами
du. n.-a.-v.	несѫща		несѫщи	= neutr.
g.-l.		несѫщоу pro všechny rody		
d.-i.		несѫщема		несѫщама

Tak se skloňují part. přés. všech tříd slovesných; liší se od uvedeného paradigmatu některá slovesa jen v nom. sg. mask. a neutr., u nichž bývá *ę* místo *y*, a pak slovesa IV. třídy, u nichž bývá *ę* i před suffixálním *-ět-*:

sg. n.	читаѧ		читаѧ	читаѭщи
g.		читаѭща		читаѭщѧ
d.		читаѭщоу		читаѭщи atd.,
sg. n.	молѧ		молѧ	молѧщи
g.		молѧща		молѧщѧ
d.		молѧщоу		молѧщи atd.

202. O nom. sg. mask. typu градѧ se zvláštním znakem pro nosovku a o tvarech s nosovkou *ę* nebo *ǫ* (градѧ, градѫ) srov. již dříve v § 20 a dále v § 265.

Místo pravidelného nom. sg. neutr., shodného s nom. sg. mask., objevuje se později také tvar na *-ěte*. Dokladů pro něj

je velmi málo a to v Supr.: сѫште 544 22, назнаменоуѣште 560 27. Tvar ten vznikl ze složeného tvaru na *-šteje*, o němž viz dále v § 227.

Naopak v ak. sg. n. vyskýtá se velmi zřídka tvar shodný s nom. sg., který bychom čekali (сы Supr. 327 16); obyčejně bývá tvar na -ѭе, t. j. несѫѭе, знаѣѭе a p.

V nom. pl. mask. se stará koncovka *-e* uchovala dobře v památkách, a to i v pozdních textech jako v Supr.; v něm se z 800 dokladů končí jen 4 na *-i* (srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 452).

To, že se lépe zachovala stará koncovka nom. pl. mask. u participií než u komparativů (v. § 199), lze snad vysvětlovati tím, že se tvarů na *-e* užívalo i ve významu gerundia (srov. Supr. 43 7 знамениѥ кѫи писаште); i pro tuto formu samu se v nich lépe cítil význam gerundia (absolutního participia)[1]).

203. Skloňování participia minulého činného:

	mask.		neutr.	fem.
sg. nom.	несъ		несъ	несъши
gen.		несъша		несъшѧ
dat.		несъшоу		несъши
ak.	несъшь		несъше	несъшѫ
lok.		несъши		несъши
instr.		несъшемь		несъшеѭ
pl. nom.	несъше		несъша	несъшѧ
gen		несъшь pro všechny rody		
dat.		несъшемъ		несъшамъ
ak	несъшѧ		несъша	несъшѧ
lok.		несъшихъ		несъшахъ
instr.		несъши		несъшами
du. n.-a.-v.	несъша		несъши	= neutr.
g.-l.		несъшоу pro všechny rody		
d.-i.		несъшема		несъшама

Tak se skloňují i participia min., jež mají před suffixem *-šš-* souhlásku *v*: знакъ, видѣкъ, молекъ a participia typu молъ a p. (o tvoření participií viz dále § 245):

---

[1]) V Ostr. 208 je налѣщема же ема (женама) (Mt 28 11), Zogr. бѣдѣщема же ема, srov. Mar. бѣдѣщама же нма (na subjekt žen. rodu se zapomnělo, poněvadž je daleko vpředu).

sg. nom.	знакъ	знакъши
gen.	знакъша	знакъшѧ
dat.	знакъшоу	знакъши atd.;
sg. nom.	молѣ	молѣши
gen.	молѣша	молѣшѧ
dat.	молѣшоу	молѣши atd.

VI. Skloňování číslovek.

204. Číslovka ѥдинъ má sklonění zájmenné, — skloňuje se jako тъ, онъ, овъ, самъ: gen. ѥдиного, dat. ѥдиномоу atd. (srov. dále § 209): ojediněle bývají též tvary podle složeného skloňování, t. j. ѥдинъıи, ѥдинаго, ѥдиноуоумоу (srov. dále § 223 n.); v nepřímých pádech bývají tvary s kmenem ѥдьн- (v Zogr. J 104 ни ѥдьного же, často v Supr. ѥд'ноѩ lok. sg. fem. 60 a p.).

Číslovka дъва se skloňuje jako zájmeno тъ v duále, t. j. n.-a.-v. дъва mask., дъвѣ fem. a neutr., gen.-lok. дъвою, dat.-instr. дъвѣма.

Číslovka трию (трью) (v nom. mask.), три (v nom. fem. a neutr.) má v ostatních pádech tvary pro všechny tři rody stejné, a to tvary *i*-kmenového skloňování: v gen. трии (трьи), dat. трьмъ, ak. три, lok. трьхъ, instr. трьми.

Číslovka четыре se skloňuje:

nom.	четыре mask., четыри fem. a neutr.
gen.	четыръ
dat.	четырьмъ
ak.	четыри
lok.	четырьхъ
instr.	четырьми.

Nom. mask. a gen. jsou zřejmě tvary skloňování souhláskového, nom. žen. a střed. rodu jsou tvary skloňování *i*-kmenového; ostatní tvary patří k obojímu skloňování; v gen. mívají Zogr. (vedle четыръ), Supr., Sav. a Ostr. tvar четырь, který jest pokládati za sekundární přes opačné mínění Scholvinovo v AslPh. 2, 557.

Číslovky пѧть, шесть, седмь, осмь, десѧть se skloňují jako *i*-kmeny žen. rodu: десѧть má některé tvary podle kmenů

souhláskových, jiné podle *i*-kmenů: lok. sg. десѧти, ale ѥдинъ на десѧте (= 11), nom. pl. десѧте, gen. pl. десѧтъ a десѧтии (tento tvar je zřídka: седмь десѧтии Mar., Zogr. L 10 17), instr. pl. десѧты; v duále bývá číslovka десѧть substantivem muž. rodu: дъва десѧти (ale дъва десѧтѣ Mar. J 6 19); v pl. bývá три десѧте (Ostr. 185[a] Mt 27 9), четыре десѧте a три десѧти, четыри десѧти (Supr. 45 9—10, 175 9), — tento druhý tvar jest patrně pozdní novotvar.

Další číslovky do dvacěti se vyjadřují skládáním: ѥдинъ на десѧте, дъва на десѧте atd.; další desítky: дъва десѧти, три десѧти (nebo десѧте), четыре десѧти (nebo десѧте), пѧть десѧтъ, шесть десѧтъ atd.

Číslovka сто se skloňuje jako substantivum *o*-kmenové: ста, стоу atd., дъвѣ стѣ, три ста, четыре ста, пѧть стъ, шесть стъ, седмь стъ atd. do тысѧща nebo тысѧщи, které se skloňuje jako *ja*-kmen typu *zemlja*.

205. Řadové číslovky (numeralia ordinalia) прьвъ, вторъ, четврьтъ, пѧтъ, шестъ, седмъ, осмъ, девѧтъ, десѧтъ, ѥдинънадесѧтьнъ, ѥдинонадесѧтъ, пѧтьдесѧтыи, стьнъ, тысѧщьнъ se skloňují jako přídavná jména ve jmenné formě, a to v muž. rodě jako *o*-kmeny muž. (typu *rabъ*), v střed. jako *o*-kmeny střed. (typu *selo*), v žen. rodu jako *a*-kmeny (typu *žena*).

Řadová číslovka третии se skloňuje jako adjektivum jmenné formy, v muž. a střed. rodě jako *jo*-kmen a v žen. rodě jako *ja*-kmen.

Složené tvary řadových číslovek se skloňují jako složené tvary adjektiv, srov. dále § 223 n.

Pozn. Vedle výrazů ѥдинънадесѧтьнъ a ѥдинонадесѧтъ (jedenáctý) se užívá i výrazů: прьвыи на десѧте; vedle дъванадесѧтьнъ, пѧтьнадесѧтьнъ, осмонадесѧтъ atd. bývá také вторъ на десѧте, пѧтъ на десѧте atp.; čtyřiadvacátý = дъвадесѧтьнъ и четврьтъ, osmadvacátý = дъвадесѧтьнъ и осмъ atd.

Podílné (distributivní) číslovky: дъвои, трои, четворъ, пѧторъ, шесторъ, седморъ, осморъ, девѧторъ, десѧторъ; všechny nejsou doloženy v nejstarších památkách, jen дъвои людье Cloz. 840, по срѣдѣ дъвоихъ люди ib. 868, трои сѫтъ Supr. 73 1, седморо Supr. 360 13, десѧторо братиѧ Supr. 279 15, четворъі бо сѫтъ бѣсъ Supr. 370 11—12.

B. Skloňování zájmenné.

Skloňování zájmenné se liší od jmenného některými zvláštnostmi; mimoto jest i značný rozdíl mezi skloňováním zájmen osobních a neosobních.

I. Osobní zájmena азъ, ты a zvratné zájmeno сѧ.

206. Osobní zájmeno азъ, ты a zvratné zájmeno сѧ se skloňují takto:

sg. nom.	азъ	ты	—
gen.	мене	тебе	себе
dat.	ми, мѣнѣ	ти, тебѣ	си, себѣ
ak.	мѧ, мене	тѧ, тебе	сѧ, себе
lok.	мѣнѣ	тебѣ	себѣ
instr.	мѣною	тобою	собою

pl. n.	мы	вы
ak.	ны, насъ	вы, васъ
g.	насъ	васъ
d.	намъ	вамъ
l.	насъ	васъ
i.	нами	вами
du. n.-v.	вѣ	ва
ak.	на	ва
g.-l.	наю	ваю
d.-i.	нама	вама.

207. Dativy ми, ти, си jsou *enklitické* a také ak. мѧ, тѧ, сѧ bývají obyčejně enklitické.

Dat.-lok. мѣнѣ jest doložen v Zogr. a pokládá se obyčejně za starší, náležející jazyku cyr.-met. (Leskien, Handb.[5] 109, Vondrák, Altk. Gr. 459) a o tvaru doloženém v Ostr. мѣнѣ se vykládá, že vznikl později vlivem instr. мѣною (Vondrák, l. c.). Možná, že je tomu naopak: мѣнѣ v Zogr. mohlo vzniknouti z **mъnē* (srov. vých.-lot. *mun*) změnou *ъ* v *ь* před slabikou s palatálním vokálem.

Pozn. Také Hujer ve Sbor. filolog. 2, 1911, 197—201 a v IF. 30, 1912, 49—54 vykládá dat. *mьnē* z *mъnē* (*mьnē* zase vzniklo analogií podle předpokládaného dat. **tьbē*, srov. stid. *tábhjam*, véd. *tábhja*).

Místo gen. мене bývá v některých památkách мне: v Ps. Sin. 16krát мне a 55krát мене, v Euch. Sin. м'не 59[b] a j., мне 33[b] a j., Praž. zl. II A 18. Patrně je tvar мне mnohem pozdější; vznikl k dat. мнѣ (z мънѣ) podle poměru тебе — себе, тебѣ — себѣ. Tvar азъ jest pravidelným tvarem, jen v Ps. Sin. 38 13 jest ѣко прѣсѣльникъ есмъ а оу тебе. Místo pravidelného nom. pl. мы je v MisK. 6krát нъи (t. j. ны); stejný tvar, ale s и za ы, jest v Cloz. (ни I 58).

208. Ak. pl. ны, вы se užívá obyčejně enkliticky; těchto tvarů se užívá také v dat. pl.: ꙗвѣстьно ны есть Euch. Sin. 95[b], тамо вы есть далъ гь девѧнѧжьѧ пищьѧ ib. 59[b] atd.

Zvláštní tvary на, ва pro ak. du. se nám zachovaly v mladších památkách: Sav. на (помилоуі на) Mt 20 30, ва (сътворѫ ва лобьца чл҃комъ) Mt 4 19, Supr... азъ ва имамъ мѫчити 2 17 a p.

V nejstarších textech, v Mar., Zogr. a Assem., bývá ны, вы místo на, ва, rovněž v Ostr. a částečně i v Sav. Ak. du. ны je v Mt 9 27 v Mar., Zogr., Assem., Sav. a Ostr., v Mt 20 30, 31 v Mar., Assem. a Ostr. (kde je v Sav. на), dále v L 7 20 v Zogr. a Mar., v L 23 39 съпасн сѧ самъ і ны v Zogr., Mar., Assem., Sav. a Ostr.; tvar вы ve významu ak. du. jest v Mt 4 19 v Zogr., Assem. a Ostr. (сътворѭ вы чл҃комъ лобьца), kde v Sav. je ва, a j.

Zároveň se vyskýtá tvar вы i ve významu nom. du. u zájmena 2. os. (za ва): v Mt 28 5 v Mar., Zogr., Assem., Sav. a Ostr. a v J 9 19 v Zogr., Mar., Assem. a Ostr.

Pozn. Srov. Meillet, Vieux slave *ny* et *vy* au du. BSL. 21, 1918, 26 n.

Supr. nejen má staré tvary ak. du. на, ва, nýbrž užívá jich i pro dat. du.: ѥже ва рекѫ 203 28, что ва бысть 212 20; rovněž strus. texty, srov. ЖМНПр. 311, 1897, č. 5. отд. 2, 58—59

II. Zájmena neosobní.

209. Zájmena ukazovací, tázací a vztažná (demonstrativní, interrogativní a relativní) mají dva typy skloňování: *o-kmeny* a *jo-kmeny*; tázací pak zájmena что, кыи a ukazovací zájmena сь a ѥсь skloňují se podle skloňování zájmenného, ale mají některé zvláštnosti.

1. Zájmena *o*-kmenová.

Sg. nom.	тъ	то	та	pl. ти	та	ты
ak.	тъ	то	тѫ	ты	та	ты
gen.	того		тоѩ		тѣхъ	
dat.	томоу		тои		тѣмъ	
lok.	томь		тои		тѣхъ	
instr.	тѣмь		тоѭ		тѣми	

du. n.-v.-a.	та	тѣ	тѣ
gen.-lok.	тою		
dat.-instr.	тѣма.		

210. K tomuto typu příslušejí zájmena овъ, онъ, такъ, какъ, ꙗкъ, вьсакъ, сикъ, самъ, číslovka ѥдинъ (srov. výše § 204), na př.: такого, такомоу, такомь, тацѣмь таци, тацѣхъ, тацѣмъ, тацѣхъ, тацѣми a p.

Vokál *i* v n. pl. mask. a *ě* v instr. sg., gen., dat., lok. a instr. pl., v nom.-ak. du. fem. a n. a v dat.-instr. du. vznikly z difthongu *oi*; to dosvědčuje změna *k* v *c* před nimi: таци, тацѣмь a p., каци (Supr. 7 12) a p. nebo instr. sg. tázacího zájmena къто, u něhož v nepřímých pádech se skloňuje jen první část: кого, комоу, комь, цѣмь (v ak. se užívá genitivu кого).

Slova толикъ, коликъ, ѥликъ, свликъ, мъногъ mají tvary *podle skloňování zájmenného i jmenného.*

Obyčejně bývají v pádech, v nichž jest *ě* (v instr. sg. mask. a n., v gen.-lok., dat. a instr. pl., v dat.-instr. du.), tvary skloňování zájmenného (толицѣмь, толицѣхъ atd.), v ostatních pádech tvary jmenné; vyskýtají se však také odchylky: srov. Mar. a Zogr. толикоѩ вѣры L 7 9, ale Sav. a Assem. толикы вѣры; прѣдъ толикомъ множьствомъ Supr. 115 30. Od мъногъ jest lok. sg. мъногѣ (srov. L 16 10 v Mar., Zogr., Assem. i Sav., многѣ Euch. Sin. 54[a]); instr. pl. мъногы (Euch. Sin. 44[a], 93[b]), мъногами (Zogr. Mr 4 33) i мъногѣми (притъчами мъногѣми v Mar. Mr 4 33), gen. pl. мъногъ (Mt 13 58 Mar., Zogr. a j.) a мъногѣхъ i мъногѣхъ (Mt 10 31 v Mar., Zogr. a Assem., L 12 7 v Mar., Zogr.), dat. pl. мъногомъ (Mar., Zogr. L 7 21).

Ke jmenným tvarům přitvářejí se pak také tvary složené (srov. dále o složeném skloňování v § 223 n.): n. pl. mask. мъногии (многи Sav. L 13 24), gen. pl. мъногыихъ (Mar. Mt 24 12), многыихъ (Euch. Sin. 88[b]), dat. pl. многыимъ (Euch. Sin. 99[b]), instr. pl. многыими (Euch. Sin. 83[a], 84[b]).

To, že některá slova (jako мъногъ, ѥдинъ) mají tvary skloňování složeného i tvary skloňování zájmenného, způsobilo, že analogicky vznikaly tvary složeného skloňování i u zájmen тъ, самъ, овъ, такъ; srov. ты v Zogr. (αὐτός L 24 25), самоѥ nom. sg. n. v Supr. 493 1, тѣі nom. pl. mask. v Supr. 15 3, 228 9, тыѧ n. pl. fem. v Sav. Mt 25 7, тыѩ ak. pl. v Assem. J 10 16, Supr. (тыѧ) 214 17, 215 12, 538 21, 552 28, такыѧ ak. pl. v Supr. 29 18.

Zvláště třeba vytknouti tvar тѧ v ak. pl. Cloz. 77; vznikl patrně podle ѩ v ak. pl. ukazovacího zájmena s *jo*-kmenem.

2. Zájmena *jo*-kmenová.

211. Typem tohoto skloňování zájmenného může býti zájmeno, jehož tvary nominativní se vyskýtají jen ve složeném zájmeně иже (s významem relativním); jinde vyšly tvary nominativní z užívání a nahradily je nominativy zájmena онъ (она, оно).

Skloňuje se takto:

	ma.	n.	f.		m.	n.	f.
sg. nom.	(иже)	(иже)	(ѩже)	pl.	(иже)	(ѩже)	(ѧже)
ak.	и, (ѝ)ѣ	и	ѭ		ѩ	ѩ	ѩ
gen.	ѥго	ѥѧ			ихъ		
dat.	ѥмоу	ѥи			имъ		
lok.	ѥмѣ	ѥи			ихъ		
instr.	имь	ѥѭ			ими		

du. nom.	ѩже	(иже)	(иже)
ak.	ѩ	и	и
gen.-lok.	ѥю		
dat.-instr.	има		

212. Tvar ak. sg. mask. se vyskýtá buď v tvaru и (z **jь*: тогда поѧтъ і дѣволъ ... і постави і Zogr. Mt 4 5) nebo jako -ь ve výrazu вънѝ-ь (z **vъn-jь*), за-ѝ-ь (s ѝ přeneseným analogií z вънѝѣ, съѝима atp., srov. dříve v § 128).

Liší se toto skloňování od *o*-kmenového typu тъ tím, že za *o* ve skloňování тъ je zde *e* (*jo* > *je*, того — ѥго, тоѧ — ѥѧ a p.) a za hlásku *ě* u typu тъ (z *oj*) je *i* (*joj* > *jej* > *ji*: тѣмь — имь, тѣхъ — ихъ, тѣ — и, nom.-ak. du. fem. a n. (srov. и,

ѩй-и ak. du. fem. v Supr. 315 18, 540 20), тѣмъ — имъ dat. pl., тѣми — ими instr. pl., тѣма — има dat.-instr. du.

213. Podle tohoto typu, t. j. jako и(же), se skloňují мои — моѥ — мои, твои — твоѥ — твои, свои — своѥ — свои, нашь — наше — наша, вашь —ваше — ваша, чии — чиѥ — чиꙗ (v Mar. чи stažené z чии Mt 22 20), tedy моѥго, моѥмоу atd., моѥꙗ, моѥи atd.

Odchylek od paradigmatu zde uvedeného jest v stsl. památkách málo:

1. gen. sg. fem. ꙗ m. ѥꙗ Mar. J 11 1, J 12 7, Zogr. Mt 14 4, také моꙗ m. моѥꙗ, твоꙗ m. твоѥꙗ, своꙗ m. своѥꙗ (моа Supr. 123 25, тоа Supr. 393 8, 510 12, Ps. Sin. 16 14 a j., Zogr. L 14 12, своа Supr. 279 14);

2. dat.-lok. sg. f. твои, свои m. твоѥи, своѥи (тои Cloz. II 107, свои Assem. Mt 19 5, Supr. 61 2, 200 16);

3. instr. sg. f. моѭ m. моѥѭ (Ps. Sin. 25 1), своѭ m. своѥѭ (Ostr. 102[b]);

4. gen.-lok. du. мою m. моѥю (Supr. 503 9);

5. lok. sg. моимь (-мъ, Ps. Sin. 21 16), своимь (-мъ, ib. 13 1), твоимь (ib. 14 1, Euch. Sin. 74[a]), нашимь (Euch. Sin. 26[b]).

Na ojedinělé doklady jako моу m. ѥмоу v Zogr. (Mr 5 21), моего m. моѥго Zogr. (J 8 19), ѣ ak. du. fem. m. и v Assem. (Mt 28 9), вашимъ instr. sg. Ostr. 56 nelze spoléhati. V Mar. jest také ak. sg. fem. вь нѫѭ (m. вьѩѭ) Mr 11 2, asi podle složeného skloňování, srov. v § 210 tvary тьи, тии, тыꙗ.

Odchylky uvedené pod č. 1—5 jsou asi projevem skutečného stavu stsl. nářečí 10.—11. stsl. Gen. sg. ꙗ místo ѥꙗ mohl vzniknouti buď foneticky — stažením (*ieję* > *jeę* > *ję*) nebo analogicky podle poměru mezi tvary новꙗ : новꙗ-ѥго = новъі : новъі-ꙗ, вышьнꙗ : вышьнꙗ-ѥго = вышьнꙗ : вышьнꙗ-ꙗ a p.

Tvary моꙗ, твоꙗ, своꙗ (gen. sg. f.), твои, свои (dat. sg. f.), моѭ (instr. sg.), мою (gen. lok. du.) vznikly snad podle paralelních tvarů zájmen typu тъ: gen. тоꙗ, dat. тои, instr. тоѭ, gen.-lok. du. тою.

Tvary lok. sg. моимь, твоимь, своимь, нашимь vznikly asi vlivem toho, že se lok. shoduje s instr. ve složeném sklonění (instr. a lok. sg. mask. вышьнимь, potom вышьнимь, srov. dále § 225).

214. Tvary relativního zájmena иже, ѥже, ыже se ve všem shodují s tvary téhož zájmene bez -же: ѥго-же, ѥмоу-же, ѥꙗ-же, ѥи-же atd.

V dokladech иже m. ѥже (ꙁбавленье ꙗже отъ лъсти Cloz. 859, избавьѥниѥ иже отъ... Supr. 450 28) lze viděti přechod tvaru иже ve spojku.

215. K flexi zájmenných *jo*-kmenů patří některými svými tvary také zájmeno сиць, сица, сице, gen. sg. m.-n. сицего, ak. sg. f. сицѫ, n. сице jako ѥ(же), моѥ, сицего jako ѥго, моѥго; avšak ostatní tvary: gen.-lok. pl. сицѣхъ, dat. pl. сицѣмъ, instr. pl. сицѣми a j., shodují se s flexí zájmen typu тъ, srov. тѣмъ, тѣхъ, тѣми.

To je tím, že původně zde byly tvary сикъ, сико — сикого, сика — сикоѩ atd. Od takového zájmena byl pravidelný gen.-lok. pl. сицѣхъ, dat. pl. сицѣмъ, instr. pl. сицѣми, instr. sg. сицѣмь, poněvadž se před *ě* (z dvojhlásky) měnilo prasl. *k* v *c* (druhou palatalisací). Avšak později v prasl. v některých pádech vznikalo *c* z *k* vlivem předchozího palatálního *i* (třetí palatalisací); analogií přešlo toto *c* také do pádů jiných, na př. do nom. sg. mask., kde podle třetí palatalisace by před *ъ* nemělo býti; tím vznikly tvary сиць, сица, сице, сицего, сицѫ vedle сикъ, сика, сико, сикого, сикѫ (v některých pádech je tedy nefonetické *k* místo příslušného *c*).

Adj. тоѫждь vedle tvarů podle jmenného a složeného skloňování má také tvary podle zájmenného skloňování, a to *jo*-kmenového.

3. Tázací zájmeno чьто.

216. U tohoto zájmena je ta zvláštnost, že v genitivě není přípona *-go*, jež je u ostatních neosobních zájmen, nýbrž *-so*; s touto zvláštností souvisí také některé sekundární tvary v jiných pádech.

Nom.-ak. чьто (z **čь-to*)
gen. чесо (чьсо), чесого
dat. чемоу, чесомоу (чьсомоу)
lok. чемь, чесомь
instr. чимь.

Koncovka *-so* v gen. sg. (srov. stid. *tásya*, stprus. *stesse*), zachovala se jen u tohoto zájmena, proto se necítila ani jako koncovka a чесо se bralo za kmen, od něhož se pak tvořily další tvary; gen. чесого, dat. чесомоу, lok. чесомь.

Staré *čь-* bez *-to* (srov. lat. *quid*) se zachovalo v tvaru ни-чь-же (ничъже Ps. Sin. 38 6, Cloz. 122). V gen. místo

чесо bývá často také tvar чьсо; doklady památek ukazují, že чесо je starší; чьсо jest sice jednou v MisK. (ничьсоже VI[a] 16), ale Mar., jenž má starobylé tvary, i Assem a Sav. mají jenom чесо a obyčejně ничесоже (jen 6krát ничьсоже), Zogr. a Ostr. mívají častěji tvary чесо, ничесоже než tvary s ь: jen v Supr. převládají tvary чьсо, ничьсоже. Pravděpodobně vniklo ь dříve do tvaru ничесоже a to proto, že se tvarů ничесоже i ничьтоже užívalo v stejném významu. Tvar чесомоу jest v Zogr. dvakrát (Mr 4 30 a 10 51), чьсомоу jen L 1 48, v Mar. je jen чесомоу, v Assem. a Ostr. чесомоу, tvar чемоу je v Supr. 408 6; чесомь lok. je v Sav. (ни о чесомъ же Mt 22 16) a v Supr. (ни при чесомьже 268 28—29); v těchto dvou památkách je i gen. чесого (Sav. Mt 19 20), чьсого (ничьсогоже Supr. 267 26, ч'сого Supr. 153 23).

Z toho plyne, že v jazyce cyr.-met. byly tvary чесо, чесомоу, чемь, чимь.

f. Tázací zájmeno кыи.

217. Toto zájmeno má jednak tvary od kmene **kojo-*, jednak tvary skloňování složeného:

	m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg. nom.	кыи	коѥ	каꙗ	pl.	ции	каꙗ	кыꙗ
ak.	кыи	коѥ	кѫѭ, коѭ		кыꙗ	каꙗ	кыꙗ
gen.	коѥго		коѥꙗ		кыихъ	pro všechny rody.	
dat.	коѥмоу		коѥи		кыимъ		
lok.	коѥмь		коѥи		кыихъ		
instr.	кыимь		коѥѭ		кыими		

218. Z tvarů duálu jest doložen jen ak. fem.: рѫцѣ цѣи Supr. 431 19 (vlastně písařskou chybou рѫцѣи).

Ak. sg. fem. кѫѭ je doložen v starších památkách než tvar коѭ: кѫѭ je v Mar., Zogr. Mt 5 46, 24 42, J 18 29, v Mar. kromě toho J 4 52, v Cloz. 269, Supr. 64 21, коѭ v Cloz. II 114.

Gen. pl. je кыихъ, avšak v Zogr. je конхъ L 24 19.

Vedle obvyklých tvarů gen. sg. f. коѥꙗ, dat.-lok. sg. f. коѥи, instr. sg. f. коѥѭ jest také коꙗ (никоꙗже Mar. J 16 29), кои (Supr. 512 4, 5, 6), коѭ (Mar. L 20 8, Supr. 528 4); srov. моꙗ, твоꙗ, свои, моѭ v § 213.

Posn. Srov. Vasmer v IF. 40, 1922, 139—144. Durnovo v ZslPh. 2, 1926, 381—382 a Belić v Juž. Fil. 3, 1922—3, 31—34 a 5, 1925—6, 324

5. Ukazovací zájmeno сь.

219. Zájmeno сь se blíží v svém skloňování k zájmenům *jo*-kmenových, ale liší se od nich několika tvary utvořenými z kmene **sbjo-*.

	m.	n.	f.		m.	n.	f.
Sg. nom.	сь	се	си	pl.	сии	си	сиꙗ (сьꙗ)
ak.	сь	се	сиѭ (сьѭ)		сиꙗ (сьꙗ)	си	сиꙗ (сьꙗ)
gen.	сего		сеꙗ			сихъ	
dat.	семоу		сеи			симъ	
lok.	семь		сеи			сихъ	
instr.	симь		сеѭ			сими	

du. n.-ak. сиꙗ (сьꙗ) — си
gen.-lok. сею
dat.-instr. сима

220. V nom. sg. mask. сь je kmen *si-* (ide. **ki-*, srov. lit. *šis*, lat. *ci-tra*). Nom.-ak. sg. n. се, tvary s kmenem *se-* a rovněž instr. sg. симь, gen.-lok. pl. сихъ, dat. pl. симъ, instr. pl. сими, dat.-instr. du. сима se vysvětlují vlivem zájmena **ĵь*, **ĵa*, **ĵe*, (и-же, ꙗ-же, ѥ-же). V tvarech сиꙗ, сиѭ, сиꙗ (сьꙗ, сьѭ, сьꙗ) jest kmen **sbjo-*.

Ke kmeni **sbjo-* patří i tvary: nom. sg. mask. сы v Mi-K. (сы приносъ III[b] 1, сы даръ VI 2), сии v Euch. Sin. 44[a], také се ze **sbjb* v Euch. Sin. 11[b] a 73[ab], 74[b], 76[a], 77[b], kde je tento tvar jako ak. sg. mask., dále bývá v Supr. i си ze сии (304 11), nom.-ak. n. сие v Ostr. 153[b], Euch. Sin. 58[b], Supr. 47 15. nom. sg. f. сии v Assem. Mt 9 27, 26 12, 30. nom. pl. mask. сии v Mar. (Mt 21 16 a j.), Zogr. (Mt 15 8 a j.), Assem. (Mt 25 46 a j.), Cloz. 249, 251, 253, Euch. Sin. 51[b], vedle něho jest i си v Zogr., Mar., Sav. a Supr. Také v nom. ak. pl. n. bývá сии (v Assem. často, v Supr. 138 10, 334 19), — srov. Scholvin, AslPh. 2, 1877, 562 n.

V MisK. jest v nom.-ak. pl. f. tvar си místo obvyklého сиꙗ.

Pozn. O zájmeně сь srov. Hujer ve Sbor. filolog. 2, 1911, 188 n., se všemi jeho předpoklady nesouhlasím.

6. вьсь ‚omnis'.

221. Podle zájmenného skloňování se skloňuje i вьсь ‚omnis'; některé jeho tvary příslušejí k zájmennému skloňování *jo*-kmenovému, jiné k *o*-kmenovému.

Skloňuje se takto:

	m.	n.	f.		m.	n.	f.
sg. nom.	кѣсь	кѣсе	кѣсꙗ, кѣса	pl.	кѣси	кѣсꙗ, кѣса	кѣсѧ
ak.	кѣсь	кѣсе	кѣсѫ		кѣсѧ	= nom.	
gen.	кѣсего	кѣсеꙗ			кѣсѣхъ	pro všechny rody	
dat.	кѣсемоу	кѣсеи			кѣсѣмъ		
lok.	кѣсемь	кѣсеи			кѣсѣхъ		
instr.	кѣсѣмь	кѣсеꙗ			кѣсѣми		

222. Dvojí typ skloňování zájmena кѣсь se vysvětluje tím, že jedny tvary vznikly z tvarů zájmena **vbchъ* (z **visos*, srov. lit. *visas*) již v praslovan. době druhou palatalisací (*ch* < *s*): кѣсѣмь, кѣсѣхъ, кѣсѣмъ, кѣсѣми (*ě* z *oi*), a druhé tvary pak později, ač také ještě v praslov., třetí palatalisací: **vbchogo* > **vbšogo* > **vbšego*, **vbcha* > **vbšà* atd., k některým tvarům pak *-š-* proniklo analogií, na př. кѣсь m. **vbchъ*.

Tvar кѣси, v hlaholských památkách кѣсѣ, кѣсѣ, jest doložen v nejstarších památkách, a to v MisK., Mar. a Zogr.; tvar кѣса jest v památkách cyrilských, v Sav., Supr., Ostr. a z hlaholských jen v Cloz.; ak. sg. f. кѣсѫ jest zcela obvyklý, кѣсꙗ jest v Euch. Sin. (к'сꙗ 18ª, 20ª a j.) a v Assem. (Mt 27 27, L 3 3).

C. Skloňování složené.

223. Složené skloňování, nově utvořené v době praslovanské nebo snad v baltoslovanské, zachovalo zcela dobře původní podobu ještě v staroslověnštině.

Zakládá se toto skloňování na tom, že se ke jmenným tvarům adjektiv (nebo participií) připojují kongruentní (shodné) tvary zájmena **jь*, **ja*, **je*: gen. sg. m. новꙗ-ѥго, dat. sg. m. новоу-ѥмоу atd. Místo новѣ-ѥи v dat.-lok. sg. f. je новѣи, místo новы-ѥꙗ v gen. sg. f. je новыꙗ, místo новоу-ѥю v gen.-lok. du. новоую.

V instr. sg. m. a n., dat., lok. a instr. pl. a v dat.-instr. du. jsou novotvary praslovanské: instr. sg. новыимь m. čekaného новомь-имь, dat. pl. новыимъ m. новомъ-имъ, новамъ-имъ atd.

Jest možné, že starý tvar instr. pl. m. a n. **dobry-ǰimi* působil i na jiné tvary v plurálu, v nichž se nevhodně opakovaly slabiky *-mъ*, *-mi*, *-chъ*, *-ma*; tak soudí Vondrák.

Podle zájmenného skloňování, u něhož v plurálu tvary všech tří rodů mají stejně koncovky (**těmi*, **ĵimi* atd.), byl nahrazen i instr. fem. **dobrami-ĵimi* tvarem **dobry-ĵimi*.

Dále pak podle poměru **těmi*, **ĵimi*: **těchъ*, **ĵichъ*: **těmъ*, **ĵimъ* vznikly k tvaru *dobry-ĵimi* i tvary **dobry-ĵichъ* v gen. pl. a *dobry-ĵimъ* v dat. pl. Ponévadž se shoduje lok. a gen. pl. u zájmenného skloňování (**těchъ*, **ĵichъ*), mohl býti původní gen. pl. **dobrъ-ĵichъ* nahrazen novotvarem **dobry-ĵichъ*. Konečně podle poměru instr. sg. a dat. pl. u zájmen *těmь*, **ĵimь*: *těmъ*, *ĵimъ* vznikl instr. sg. **dobry-ĵimь*.

Všechny tyto poznámky se týkají stejnou měrou i tvarů měkkého skloňování (*jo*-kmene v muž. a střed. rodě a *ja*-kmene v žen.).

Pozn. Srov. Vondrák, Zur Deklination des zusammengesetzten Adjectivums v AslPh. 22, 1900, 6n., Iljinskij, Къ исторіи сложнаго склоненія, 1902 (Научно-литерат. сборникъ 2, 1902), Weingart v ČMF. 2, 1912, 297, Belić v Juž. Fil. 1, 1914, 39 n. a Акцен. студ. 1, 1 n., Torbiörnsson v ZslPh. 1, 1924, 276 n.

224. Adjektiva *o*-kmenová a *a*-kmenová se skloňují takto:

	m.	n.	f.
sg. nom.	новъıи	новое	новаꙗ
ak.	= nom.	= nom.	новѫю
gen.	новаго		новъıѩ
dat.	новоу̑емоу		новѣи
lok.	новѣемь		новѣи
instr.	новъıимь		новою, новѫю

Pozn. Tvary новаго, новоу̑емоу atd. (nestažené a neasimilované) jsou doloženy v hlaholských památkách, v nichž se е rovná ѥ; proto nelze bezpečně rozhodnouti, zněly-li tyto nejstarší stsl. tvary *novajego, novujemu* nebo *novaego, novuemu* atd.

pl. nom.	новии	новаꙗ	новъıѩ
ak.	новъıѩ	= nom.	= nom.
gen.		новъıихъ	
dat.		новъıимъ	
lok.		новъıихъ	
instr.		новъıими	
du. n.-ak.	новаꙗ	новѣи	новѣи
g.-l.		новоу̑ю	
d.-i.		новъıима.	

225. Adjektiva *jo*-kmenová a *ja*-kmenová se skloňují takto:

	m.	n.	f.
sg. nom.	вышьйни	вышьнюе	вышьнаꙗ
ak.	= nom.	= nom.	вышьньѭ
gen.	вышьнаго		вышьньꙗ
dat.	вышьнюмоу		вышьйни
lok.	доблинимь		вышьйни
instr.	вышьйнимь		вышьнюѭ, вышьньѭ
pl. nom.	вышьйни	вышьнаꙗ	вышьньꙗ
ak.	вышьньꙗ	= nom.	= nom.
gen.		вышьйнихъ	
dat.		вышьйнимъ	
lok.		вышьйнихъ	
instr.		вышьйними	
du. n.-ak..	вышьнаꙗ	вышьйни	вышьйни
g.-l.		вышьнюю	
d.-i.		вышьйнима.	

226. Participia a komparativy se skloňují ve složené formě stejně, a to takto:

participium prés. činné:

sg. nom.	несъи	несѫштее	несѫштиꙗ
ak.	несѫштии	несѫштее	несѫштѫѭ
gen.	несѫштаго	несѫштаго	несѫштѫꙗ atd.,

participium minulé činné:

sg. nom.	несъи	несъшее	несъшиꙗ
ak.	несъшии	несъшее	несъшѫѭ
gen.	несъшаго	несъшаго	несъшѫꙗ atd.,

komparativ:

sg. nom.	мьйии	—	мьйьшиꙗ
ak.	мьйии	мьйьшее	мьйьшѫѭ
gen.	мьйьшаго	мьйьшаго	мьйьшѫꙗ atd.

227. V nom. sg. střed. rodu má participium tedy tvar несѫште, несъше, spojený se zájmenem е; tento základní tvar несѫште, несъше je v jmenném skloňování jen v ak. sg. (v nom. sg. je u neuter jako u maskulin несъ, несъ); v ak. sg. stř. u komparativů bývá vedle tvarů большее, горьшее

atd. také болѣѥ Supr. 526 2, тачаѥ Zogr. J 2 10; tyto tvary vznikly zřejmě z původního komparativního nom. sg. stř. rodu (болѥ, тачаѥ); nom. sg. stř. u komparativů není doložen.

Nom. pl. muž. u participií a komparativů liší se od nom. pl. muž. adjektiv v positivu touže koncovkou -е, kterou se vyznačují jejich tvary nesložené a liší od jmenného nom. pl. muž. u adjektiv. Je v nom. pl. mask. несѫштеи, несъшеи, мьньшеи; jen ojediněle se vyskýtají v nom. pl. muž. u komparativů tvary na -ии: множаишии Supr. 197 9 a j., горьшии Supr. 385 30; tyto nom. pl. na -ии (m. staršího еи) jsou obvyklé u participií v Assem. a v Supr., místo -ии se pak někdy objevuje stažené -и: Assem. хранѧштѝ (*οἱ ποιοῦντες*) L 8 21 atd. Také v Ps. Sin. je надѣѭштѝ сѧ 134 18, искѫштѝ 34 4 atd. Zřejmě vznikly tvary -ии u participií a komparativů podle positivu adjektiv новии, вышьнии atd.

228. Nom. sg. muž. typu новъи, вышьнии lze připisovati jazyku cyr.-met. V stsl. nářečích 10.—11. stol. se tento tvar vyvíjel různě. Podle jmenných tvarů новъ, вышьнь bylo nahrazeno silné redukované ъ a и hláskami ъ a ь, které se octly oslabením koncového и v silném postavení a proto se změnily v *o*, *e* v nářečích, kde se jery vokalisovaly; na druhé straně -ъи, -ии se stahovaly v -ы, -и. Takto vznikly vedle starých tvarů добръи, вышьнии tvary další: 1. добрьи, вышьньи, 2. доброи, вышьнеи, 3. добры, вышьни. Doklady z jednotlivých památek viz v hláskosloví v § 56 n.

Jako vznikalo ъ v nom. sg. m. (добръи atp.), tak se objevují v stsl. nářečích také instr. sg. na -ъимь, gen. pl. na -ъихъ, dat. pl. на -ъимъ, instr. pl. na -ъими; na př. v Chil. правовѣрьнъихъ II B[b] 19, мирьнъимъ II A[a] 9—10, просвѣщаемъимъ II A[a] 1—2, страшьнъимъ instr. sg. I B[a] 18—19, расмотрьлнѣъими II A[a] 19—20.

229. V jazyce cyr.-met. byl asi gen. sg. -аѥго a dat. sg. -оуѥмоу (srov. pozn. u § 224). Tvary ty v stsl. nářečích 10.—11. stol. daly tvary -аѥго, -оуоумоу (j zmizelo a *e* se asimilovalo) a pak stažením tvary -аго, -оумоу.

Tvary -аѥго jsou zachovány v Zogr., Ps. Sin., Mar. a Cloz., tvary -оуѥмоу v prvních třech památkách a v Supr. (jediný doklad, осѫжденоуѥмоу 251 10). Ale i tvary na -аѥго, -аго, -оуоумоу, -оумоу jsou doloženy v nejstarších památkách, v Mar., Zogr. a Assem.; na př. v Mar. jsou tvary na -аѥго, -оуѥмоу řídké: кадилъниѥго L 1 11, малаѥго Mr 15 40, вышьнѣѥго L 6 35,

лѫкавоуемоу Mt 12 45, бѣсѣноуемоу Mr 5 16, ослабленоуемоу Mt 9 2, единоуемоу Mr 16 14, obyčejně jsou tam tvary na -аго a -оумоу, tvary na -аго, -оуоумоу jsou také zřídka. V Cloz. jest obvyklé -аго, řidčeji -аго a jen jednou -аго. V Ostr. obyčejně -аго, -оуоумоу, zřídka -аго, -оумоу (v. Kozlovskij, Изслѣдов. 1, 62—63). V Ps. Sin. jsou stejně běžné tvary na -аго, -оуемоу jako na -аго, -оумоу (-ѣго, -юмоу). V Supr., v textě mnohem pozdějším, převládají tvary na -аго, -оуоумоу a řidší jsou tvary na -аго, -оумоу. V Chil. крѣпъкаго I A[b] 15—16, ale плътъноумоу I A[a] 23; v Und. jen -аго, v Mak. hl. zl. -аго III 33, -юмоу II 4, v Mak. zl. -оуоумоу 1 14. Také tak stará památka jako Mis K. — nejstarobylejší po stránce paleografické a fonetické — má jenom tvary stažené: блаженаго I[b] 3, скьтаго II[a] 5, чьстьнаго I[b] 17, блаженоумоу I[b] 12, 20.

To znamená, že se tvary ty objevily již v 10. století, alespoň v některých nářečích (jinak soudí Ščepkin podle Fortunatova, RS. 3, 1910, 216).

V 11. stol. snad již začalo v některých stsl. nářečích na tvary složeného skloňování působiti skloňování zájmenné: srov. v Sav. елѣ жнкого сѫща 56 l., v Assem. благовѣрномоу (v kalendáři, ve vyd. Črničićově, str. 165), v Praž. zl. слѣпомоу I A 22, v Und. zl. сѣомоу 48. Není však vyloučeno, že jsou to jen písařské chyby.

230. Lok. sg. muž. a stř. новѣюмь se dále vyvíjel takto: новѣмь (ztráta ѭ), новѣмь, новѣмь; nejstarší tvar новѣюмь nalézáme nejen v památkách hlaholských (Mar.. Zogr., Ps. Sin., Cloz.), kde lze jej čísti i новѣмь, — srov. na př. v Mar. грѣшьнѣмь Mr 8 38, дроуѕѣмь Mt 6 24 a p., v Zogr. нѣсцѣмь Mt. 11 11, новѣмь Mt 27 60, v Ps. Sin. сѣтѣмъ 21 4, 73 3 a p. —, ale i v Supr. тврьдѣюмъ 214 23, бьзбѣштенѣюмъ 295 30 a v Ostr. вѣчьнѣмь 19, 42, 266, грѣшьнѣмь 132 atd. Asimilované tvary (-ѣмь) jsou v Supr., сѣтѣмъ 42 26, добрѣмь 46 28 a p.

Stažené tvary jsou nejvíce rozšířeny; najdeme je již v nejstarších památkách: srov. v Mar. новѣмь Mt 27 60, дроуѕѣмь L 5 7, нарицаемѣмь J 19 13 a j., v Zogr. грѣшьнѣмь Mr 8 38, дроуѕѣмь Mt 6 24 a p., v Ps. Sin. сѣтѣмъ 23 3, 28 2, сѣтѣмь 95 9 a j., v Cloz. гробьнѣмь 755, Assem. небесьнѣмъ Mt 11 11, новѣмъ Mt 27 60 a j., v Euch. Sin. прѣчистѣмь 3[a], цѣркьнѣмь 6[b] atd.

Kromě uvedených tvarů jest v některých památkách tvar na -ѣмь (srov. v hláskosloví § 92): v Assem. дрѹѕѣмъ Mt 6 24, вѣчьнѣмъ J 6 27 atp., v Supr. гробьнѣмь 448 1, адьстѣмь 461 1 atp.

231. Instr. sg. fem. jest doložen v památkách ve dvou tvarech: -ою и a -ѫю. Avšak pravidelným tvarem, jejž lze připisovati i jazyku cyr.-met. i většině stsl. nářečí 10.—11. stol., jest tvar na -ою. Tvar -ѫю se vyskýtá v ojedinělých dokladech v Mar., Zogr., Assem., Ps. Sin., Euch. Sin. a v Cloz., častěji v Supr.: Mar., Zogr. i Assem. обрѫчєнѫю женою L 2 5, Zogr. сѫштѫю L 2 5, Ps. Sin. сѫтѫю 2 7, Cloz. безакон'нѫю 682, Euch. Sin. сѫщѫю 19[b], съмѣрєнѫю 105[b]. Tento tvar na -ѫю vznikl z dialektického jmenného tvar na *-ǫ+(je)jǫ*.

V Praž. zl. jest ak. sg. fem. ꙗдроѭ 1[b] 13, je to asi přepsání.

232. Participia se liší od adjektiv tím, že se objevují v památkách vedle gen.-lok. pl. -нихъ, dat. pl. -нимъ tvary -єнхъ, -єнмъ: чаѩштєѥхъ Zogr. J 5 3, слышаштєѥмъ Zogr. Mr 4 24, надѣѩштєѥмъ сѧ Zogr. L 18 9 a p.

Tyto pozdější tvary vznikly v stsl. nářečích (10.)—11. stol. vlivem nom. pl. participií podle poměru ѫшьнии nom. pl.: ѫшьнинхъ gen. pl.: ѫшьнинмъ dat. pl. a u partic. слышаштєи : слышаштинхъ : слышаштинмъ, pročež m. -нихъ, -нимъ bývá také -єнхъ, -єнмъ. Potom ke gen. pl. -єнхъ, dat. pl. -єнмъ utvořen i lok. sg. -єнмь: v Zogr. каѩштєѥмь сѧ L 15 10 (srov. poměr -нимь : нихъ : -нимъ u adjektiv a poměr -нимь (> -єнмь) : -єнхъ : -єнмъ u participií).

Pravidelný nom.-ak. pl. střed. složeného skloňování se končí na -ѧ (-ꙗ); odchylkou je множѣишнѣ v Euch. Sin. 7[b], прѣѣꙗвлѧющнѣ v Euch. Sin. 24[a], дѣіжьштіѣ v Ps. Sin. 68 35.

ČASOVÁNÍ.

(Konjugace.)

A. Obecné poznámky.

1. Třídy sloves.

233. U sloves staroslověnského jazyka lze rozeznávati pět tříd; dělidlem jest *kmen přesenní* a v dalším třídění pak *kmen infinitivní*.

Do první třídy náležejí slovesa s présentním kmenem na *-e/o-*; v této třídě lze rozeznávati *A.* slovesa s infinitivním kmenem rovným kořeni (нес-е-тъ — нес-ти) a *B.* slovesa s infinitivním kmenem na *-á-* (бер-е-тъ — бьр-а-ти);

do druhé třídy slovesa s příponou *-no/ne-* v kmeni présentním; v infinitivním kmeni jest přípona *-nǫ-* (дѣнг-не-тъ — дѣнг-нѫ-ти).

Do třetí třídy náležejí slovesa s příponou *-je/jo-* v présentním kmeni; slovesa, u nichž jest připojena ke kořeni zakončenému samohláskou, nelze někdy rozeznati od sloves I. třídy s příponou *-e/o-*, připojenou ke kořeni zakončenému samohláskou, poněvadž mezi samohláskou kořene a samohláskou přípony vzniklo *j̑ (j)*. V této třídě lze jako v první rozlišovati *A.* slovesa, u nichž kmen infinitivní je součástí kmene présentního, jako мл̑ти (*z*mel-tí*) — мел-ютъ, зна-ти — зна-ю-тъ, цѣл̑-ти — цѣл̑-ю-тъ, дѣла-ти — дѣла-ю-тъ a *B.* slovesa, u nichž je infinitivní kmen zakončen na *-a-*, jež není v kmeni présentním, jako таш-ти — таю-тъ, ора-ти — орю-тъ, коупова-ти — коупоую-тъ a p.

Do čtvrté třídy náležejí slovesa s présentním kmenem na *-i-*, a to opět *A.* slovesa, u nichž je totéž *-i-* též v kmeni présentním (молн-тъ — молн-ти) a *B.* slovesa, u nichž je v infinitivním kmeni přípona *-ě-* (бид-тъ — бид̑-ти);

do páté třídy slovesa *athematická* (bezpříznaká), t. j. slovesa s kmenem présentním bez kmenotvorné přípony, t. zv. thematu (příznaku).

Pozn. Srov. stejné roztřídění sloves stsl. u Leskiena; jinak je třídí Jagić v AslPh. 28, 1906, 17—27, Vondrák v Altk. Gr.[2] 488, 524 a j. — Obecně o stsl. konjugaci s bohatou sbírkou dokladů srov. Wiedemann, Beiträge zur altbulgarischen Conjugation 1886: o tvoření kmenů slovesných srov. Uljanov, Основы настоящаго времени въ старо-славянскомъ и литовскомъ языкѣ 1888 (v РФВ. 20, 1888) a Значенія глагольныхъ основъ въ литовско-славянскомъ языкѣ 1, 1891, 2, 1895 (1. část též v РФВ. 24, 1890 a 25, 1891) a k tomu rozbor Fortunatovův ve Сбор. отд. 64, č. 11, 1897.

2. Koncovky osobní.

234. Osobní koncovky připojující se v duálu a v 1. a 2. os. plurálu ke kmeni présentnímu i ke kmeni aoristovému, který se rovná kmeni infinitivnímu, jsou jednotné; v celém singuláru a v 3. os. plurálu se pak rozeznávají *koncovky primární*

a *sekundární*: primární jsou v indikativě présentu a sekundární v aoristu, imperfektu a imperativu (jenž je svým původem optativ).

Primární koncovky singuláru jsou u sloves thematických v 1. os. *-ǫ*, v 2. os. *-ši*, v 3. os. *-tъ* (z praslov *-tь*), u sloves athematických (V. tř.) *-mь*, *-si*, *-tъ*: нес-ѫ, нес-е-шн, нес-е-тъ; нес-мь, нєсн (z **jes-si*), нес-тъ.

Sekundární koncovky singuláru odpadly již v praslov.; v 1. os. bylo *-m*, v 2. os. *-s*, v 3. os. *-t*, ale koncové souhlásky v praslovanštině vůbec odpadaly; *-m* v 1. os. po krátkém vokálu odpadlo dříve, než vznikly nosovky. Bylo tedy v 1. os. aoristu stsl. могъ z **mog-o-m* (> **mogъn* > **mogъ*), v stsl. se bralo za koncovku 1. os. *-ъ*; v 2. a 3. os. bylo може (z **mog-e-s* 2. os., **mog-e-t* 3. os.), za koncovku platilo *-e* (thematický vokál).

Koncovky v 1. a 2. os. plurálu a duálu byly: v 1. os. pl. *-mъ*, du. *-vě*, v 2. os. pl. *-te*, du. *-ta*.

V 3. os. duálu byla koncovka *-te*; v 3. pl. byla v praslovanštině koncovka primární *-nti* a sekundární *-nt*, ale *-n-* s předchozím vokálem dalo již v praslov. nosovku: za *-onti* je v stsl. *-ǫtъ*, za *-inti*, *-ęti* (> *ьnti*) je *-ętъ*, za *-ont* je *-ǫ*, za *-ęt* (> *ьnt*) je *-ę*: srov. 3. pl. prés. несѫтъ z prasl. **nes-o-nti*, молѧтъ z **mol-i-nti*, 3. pl. aor. могѫ z **mog-o-nt*, ꙗсѧ z **ję-s-ęt*.

Pozn. Přehled sporné otázky o původu 3. pl. *-ętъ* u *i*-kmenů présentních viz u Hujera v LF. 39, 1912, 211 n.; Hujer je vykládá z *-ęnti* podle athematických sloves, podle 3. pl. pak i partic. prés. akt.; s tímto výkladem souhlasí Vondrák, Vgl. Gr. 1², 144; odmítá jej Brugmann Grund.² II 3, 687.

235. Karakteristickou zvláštností stsl. jazyka jest *-tъ* v 3. os.; srov. stid. *ásti*, ř. *ἐστι*, stlit. *ēsti* ‚jest', stid. *bhárati* ‚nese' a p. a s ide. *-ti* se shoduje strus. *-tь* (*несеть* atd.) i stpol. *jeść*.

Pozn. Srov. o *-tъ* zvl. Hirt, IF. 17, 1904/5, 287—292, Fortunatov, Изв. 13, 2 kn., 1908, 1—44; Meillet, Études I, 134, MSL. 18, 1913, 232—8, Sl. comm. 271, Leskien, Altb. Gr. 190, van Wijk, AslPh. 36, 1916, 116, Barić, Beiträge zur slav. Sprachgeschichte 1918, 57 n.

Koncovka *-tъ* v 3. os. sg. i pl. (*-ǫtъ*, *-ętъ*) je zcela pravidelná v stsl. památkách a fonetickou platnost *-ъ* v této koncovce potvrzují jak doklady можєто-сѧ (Mar. J 6 52), лєжнто-сѧ (Assem. L 2 34) a p., — srov. Wiedemann, Beiträge 13 —,

tak i doklady прославитъ-и, оубиютъ-и a p. — srov. v hláskosloví § 60.

Jsou sice v stsl. památkách také doklady 3. os. s *-tь*, ale jen ojedinělé. Zvláštní postavení má Ostr. jako památka vzniklá na ruské půdě; v něm jest *-tь* zcela přirozené.

Také ojediněle je *-tь* m. *-tъ* v 2. a 3. os. aoristu athematických sloves: бысть, дасть a p.

236. Jinou odchylkou od normálního *-tъ* v 3. os. jsou ojedinělé tvary bez něho: Zogr. е J 21 22, 23, достоі Mr 3 4, подобаа L 18 1; Mar. е L 18 19, нѣ (m. нѣсть) J 6 63, бѫде Mr 13 18, може Mr 9 3; Assem. е J 21 22, 23 (39), сѫде Mt 19 28 (43), вѣроуѭ 3. pl. J 6 64 (19), прозирають 3. pl. Mt 11 5 (160); Ps. Sin. истъні 28 6, оцѣсти 77 38, погоуеі ib., поідѫ 83 8, процвьтѫ 89 6; Cloz. е 82, 87, 128, е лі 676; Sav. е 36, 39[b], 46, нѣ 125[b]; Und. zl. бѫде 32; Ostr. ие 53[b], 65[b], напише 294[b], къзгласи 292; v Supr. dosti často, častěji v druhé části rkpu než v první: ие (17krát), нѣ (15krát), вѣ 382 17, може (ли) 27 24, 26, бѫде 35 27, 310 25, 494 3, často подобаіе, подобаа, сътвори 322 4, сътвори 359 19, приходи 370 29, лежи 422 1, сѣди 506 17, сѫ 38 12 и j., начьнѫ 16 18, нарицають 276 24, оклевештѫ 413 26, съвѣдѣтельствоуѭ 277 24.

Tvary bez koncovky *-tъ*, *-tь* jsou ve všech slovanských jazycích; třeba je vysvětlovati z prasl. tvaru se sekundární koncovkou *-t*, jež vnikla do présentu z tvarů minulých časů.

237. V 1. os. pl. jest obyčejně *-mъ* (a míšením jerů pak i *-mь*), avšak již v stsl. památkách bývá také -мы, a to nejen tam, kde je po tomto tvaru enklitické и (слышахомы-и v Mar. a p., v. § 53 n.), nýbrž i jinde: вѣмы Zogr. J 9 29, оувѣмы Cloz. 810 (srov. Vondrák, Altk. Gr.[2] 491 pozn.), v Supr. вѣмы 438 27, видимы 382 2, имѣмы са 382 13, имамы 435 17, 540 17, прѣбѫдѣмы 439 8 atp. — srov. Wiedemann, Beiträge 8. Koncovka -мы vzniklá z *-mъ* foneticky před и byla podporována i zájmenem 1. os. *my* a objevovala se pak i mimo původní fonetickou podmínku.

Také se vyskýtá -мо z *-mъ*: пожрѣхомо-и Ps. Sin. 34 25, оувимо-и Assem. Mt 21 38 (srov. Wiedemann op. cit. 8).

238. Co se týče koncovky 3. os. du., jsou rozdíly mezi jednotlivými památkami; jenom zvláštní koncovka *-te* pro 3. os. jest v Mar., Cloz. a v Ps. Sin.; v Zogr. jest vedle 87 do-

kladů s *-te* již v 11 dokladech *-ta*, s Assem. v 10 dokladech *-ta* a v 75 *-te*; naopak v Sav. jest obvyklé *-ta* a jen třikrát je *-te*: сѫнасте сѧ 136[b], идете 80, бѣсте 96, v Supr. obvykle *-ta* a *-te* jen ojediněle v nejstarší části této památky (447—471): носите 458 9, бъсте 458 4, 6, прѣбъсте 472 19, дышете 450 19, v Ostr. je *-te* zřídka, pravidelně jen *-ta*, srov. Wiedemann op. cit. 25—26 a dodatek k ruskému překladu mluvnice Leskienovy 185. Bezpochyby byla starší koncovka *-te* postupně vytlačována koncovkou *-ta*, protože tato koncovka se zdála typickou koncovkou duálu a byla tedy vhodnější než *-te*, shodné s koncovkou 2. os. pl. (srov. Meillet, Zborn. Jagić. 202).

Novotvarem, jenž se netýká cyr.-met. originálů, jest koncovka -тѣ v 2. a 3. os. du., užívaná při podmětu v rodě ženském nebo středním: v Sav. посъластѣ (сестрѣ) 81, (марии ... и дроугаи марии) текостѣ ... идѣстѣ ластѣ ... поклонистѣ сѧ 121[b], видѣстѣ (очи) 139, v Supr. ластѣ (тѣ) 446 7, бѣроѭтѣ 445 17, v Ostr. посъластѣ 136[b], текостѣ 203, поклонистѣ сѧ 203[b], радоуитѣ сѧ 203[b] (2. os. du., v. Kozlovskij, Изслѣд. 1, 89) — srov. Wiedemann op. cit. 26. Bezpochyby vzniklo toto -тѣ vlivem duálové koncovky u jmen žen. a střed. rodu, jako тѣ, онѣ, женѣ, селѣ atd.

3. Tvoření časů.

239. Stsl. jazyk zdědil z doby praslovanské přes období společného jazyka jihoslovanského tyto časy:

1. *présens*, 2. *aorist* a 3. *imperfektum*.

Tvary présentní se tvoří *koncovkami primárními, připojovanými ke kmeni présentnímu*: несе-ши, несе-мъ, движ-не-тъ, молѝ-те a p.; v 1. os. sg. нес-ѫ, — prasl. **nes-ǫ* atd. — je koncovka *-ǫ* na místě ide. *-ō*; vykládá se toto *-ǫ* různě (já v něm vidím ide. *ō-* se sekundární koncovkou 1. sg. *-m*). Právě tak i u sloves IV. třídy jest totéž *-ǫ* ve tvaru молѭ a p., praslov. **moljǫ* z **mol-j-ǫ*. V 3. os. pl. несѫтъ (prasl. **nesǫtь*) spojil se v *ǫ* thematický vokál *-o* s *n* z přípony *-nti* (> *ntь* a v stsl. > *-ntъ*); právě tak vznikla 3. os. pl. молѧтъ atp. u sloves IV. třídy z **mol-i-ntь* (v. § 234).

U sloves athematických (V. tř.) se připojovaly *primární koncovky -mь, -si, -tъ* (ze staršího *-tь*) *ke kořeni bez thematického vokálu*: ѥсмь, ѥси (z **jes-si*), дамь (z **dad-mь*).

дастъ (z *dad-tь) atd.; v 3. pl. u slovesa ѥсмь jest tvar thematický сѫтъ (z *so-ntь) s nulovým stupněm kořene (v. str. 66). V 3. pl. ꙗдѧтъ, ѣдѧтъ jest ę z ide. ṇ: *dad-ṇti (>*dadьnti > *dadętь).

240. Tvary aoristu, jež zdědil stsl. jazyk z praslov., jsou rozličné.

U sloves I. třídy s kmenem infinitivním zakončeným souhláskou jest:

a) aorist asigmatický (t. zv. silný, bezpříznaký): 1. sg. могъ (z *mog-o-m), 2. a 3. sg. можѥ (z *mog-e-s, *mog-e-t), 1. pl. могомъ (z *mog-o-mъ) atd., 3. pl. мог-ѫ (z *mog-o-nt);

b) aorist sigmatický starého typu se zdlouženým vokálem kořenným a s příznakem aoristu -s- (-s- > -ch- po i, u, r, k); tento příznak -s- (ch) se připojuje k souhláskovému kmeni přímo a osobní přípony pak k příznaku -s- (ch) v některých osobách rovněž přímo, v jiných je mezi nimi a aoristovým -s- thematický vokál: 1. sg. нѣсъ z *nēs-s-o-m, рѣхъ z *rēk-s-o-m, 1. pl. нѣсомъ, рѣхомъ, ale 2. pl. нѣс-тѥ z *nēs-s-te, рѣстѥ z *rēk-s-te, 3. pl. нѣсѧ z *nēs-s-ṇt, рѣшѧ z *rēk-s-ṇt (> *rēk-ch-ṇt > *rēchṇt > *rēchьnt > *rěšę);

c) aorist sigmatický nového typu s o před příznakem -ch-, vzniklým zde nefoneticky z -s-: нес-о-хъ z *nes-o-ch-o-m, рек-о-хъ, нес-о-х-о-мъ, рек-о-х-о-мъ a p.

Třeba zdůraznit, že aorist 2. a 3. typu (sigmatický) nemá vlastních tvarů pro 2. a 3. os., ale užívá v těchto osobách tvarů aoristu prvního typu (asigmatického): несѥ, речѥ a p.

Pozn. O aoristu 2. a 3. os. typu *nese* srov. Meillet v MSL. 15, 1908, 328 a Mélanges de lingu. off. à Saussure 81 n. a ib. 92 o sigmatických aoristech slovanských.

U sloves s kmenem infinitivním zakončeným samohláskou ve všech ostatních třídách jest jediné druhý typ aoristu, aorist sigmatický; v starší podobě má aoristový příznak -s-, v novější -ch-, jež vzniklo z -s- někde foneticky, jinde analogií: a) 1. sg. ꙗ-съ, 2. a 3. sg. ꙗ-тъ s dodatečným -тъ (srov. dále § 262), 1. pl. ꙗ-с-о-мъ, 2. pl. ꙗ-с-тѥ, 3. pl. ꙗ-с-ѧ, 1. du. ꙗ-с-о-вѣ atd., b) мол-н-хъ, 2. a 3. sg. мол-н, 1. pl. мол-н-х-о-мъ, 2. pl. мол-н-с-тѥ atd.:

241. Staré ide. imperfektum nebylo už ani v praslovanštině; místo něho vzniklo již v praslov. nové tvoření na

-ěach-, *-aach-*, jehož původ není jasný: ani nejnovější Meilletův pokus o výklad nerozřešil této sporné otázky.

Pozn. Srov. o původu imperfekta novější rozdílné výklady: Meilletův, Глас 112, 1924, 88—92 a Baudišův, IF. 23, 1909, 135 až 152; přehled ostatní literatury, tam nevyčerpané, viz u Grunského О происхожденіи имперфекта, Уч. Зап. Юрьев. унив. 1905 a u Kulbakina Древне-ц.-слов. языкъ II, 1912, 207.

V stsl. má imperfektum podobu нес-ѣах-ъ, бѣр-аах-ъ, 2. a 3. os. несѣаше, бѣраше atd. U sloves IV. třídy s infinitivním kmenem na *-i* jest v imperfektu -шаахъ: молшаахъ, рождаахъ (z **rod-ję-aach-ъ*) atd.; v 2. pl. a v 2. a 3. du. jsou v stsl. památkách dvojí tvary: -шете a -сте, -шета a -ста. Doklady památek zřejmě ukazují, že tvary -шете, -шета jsou starší než tvary -сте, -ста: v Zogr. a Cloz. jsou jen tvary -шете, -шета, v Mar. poměr těchto tvarů -шете, -шета k tvarům na -сте, -ста jest 25 : 1, v Assem. 9 : 8, v Sav. jsou jenom tvary s -сте, -ста, v Supr. obvyklé je -сте, -ста a jen zřídka -шете, -шета; v Ostr. jako v Sav. jest jen -сте, -ста — srov. Wiedemann, Beiträge 42.

4. Tvoření způsobů.

242. Stsl. jazyk zdědil z praslov. kromě indikativu jen tvary optativu, které však nabyly významu imperativu.

U sloves thematických příponou optativní je *-i-*: 2. sg. **ber-o-i-s*, 3. sg. **ber-o-i-t* > **beri* — stsl. бери, 1. pl. бер-ѣ-мъ z **ber-o-i-mъ* atd.

Pozn. 2. sg. imperativu *beri* se vykládá též z pův. tvaru 2. sg. na *-ei*, jenž jest v lit. a řeč. (indik. *vedì*. *ἄγεις*, imper. stlit. *vedì*, ř. dial. *ἄγει*), srov. Solmsen, KZ. 44, 1911, 195 a Hujer, RS. 6, 1913, 253, Zbornik Belića 150 a Úvod 68.

U sloves III. tř. přešlo *-ję̨oi* > *-ję̨ei* > *-i*: глаголи, -и-мъ atd. U sloves athematických (V. tř.) je v 2. sg. *-jь*, jehož původ není jasný: бѣждь od бѣгмь, ale v množném čísle *-i-*: бѣдимъ a p., t. j. suffix *-jē-* v redukovaném stupni, srov. lat. *s-iēm*, *s-ī-mus*. Totéž *-i-* jest i u sloves IV. třídy: хвали — хвалимъ.

Pozn. O *-jь* v 2. sg. athem. imperativu srov. Vondrák v AslPh. 20, 1898, 54, Horák ib. 16, 1894, 409, Agrell v Stud. till. Es. Tegn. Lund 1918, 532—537, Meillet, Sl. comm. 283.

Zbytek 1. sg. starého optativu lze viděti v отъпадѣмъ = *ἀποπέσοιμι* s primární koncovkou v Ps. Sin. 75 (místo отъпаадѣмь grafickou záměnou jerů); stejně jest to místo

psáno i v Ps. Bon. a Pogod. Druhý doklad, patrně stsl. původu, je v tvaru бѫдѣмь v Ps. Bon. (Ščepkin, Болон. псалт. 227) a Ps. Tolst. (184, srov. Sobolevskij, Лекціи[4] 250).

Za zbytek konjuktivu lze pokládati tvary typu бѣѥмъ, покажете s významem imperativu; jsou uvedeny dále v § 276: stsl. *a* je zde z *ē* po *j*. Původem svým 3. pl konjunktivu je tvar бѫдѫ, který je v stsl. imperativem, doklady v. v § 286.

5. Jmenné tvary slovesné.

243. Infinitiv se tvoří v stsl. — jako vůbec v jihosl. a v praslov. — příponou *-ti*, připojenou ke kmeni aoristu a infinitivu: нес-ти, чита-ти, молн-ти a p.; supinum se tvoří od téhož kmene příponou *-tъ*: нес-тъ, чита-тъ, молн-тъ a p. U sloves typu пекѫ, могѫ působil infinitiv na supinum a je пешть místo *петь z *pek-tъ*, kdežto v infinitivě *-kti* dalo foneticky v praslov. *-ťi*, z čehož je v stsl. -шти.

244. Participium présentní činné (praesentis activi) se tvořilo v praslovanštině ide. suffixem *-nt-*, kterýž spojen s předchozím vokálem kmene dával *-ǫt-* nebo *-ęt-*: **ber-o-nt-* > **berǫt-*, **modl-i-nt-* > **modlęt-* (v. pozn. u § 234). Nom. sg. **nesy*, stsl. несы vysvětluje se buď z *-ont-s* nebo z *-ōn* (v. Meillet, Sl. comm. 284, Hujer, Slov. dekl. 42 n., v. Wijk, ZslPh. 1, 282 n.); z **modlint-s* čekali bychom **modli*, ale je **modlę*, stsl. молѧ, podle nepřímých pádů; tvar знаѩ vznikl z *-jont-* (> *-jent-* > *-jęt-*). V žen. rodě se připojuje u tohoto participia k příponě *-nt-* ještě suffix *-ja-* a *-tj-* dává v stsl. *-št-*; též v nom. sg., kde suffix *-ja* má podobu *-ĭ* (redukovaný stupeň), je podle nepřímých pádů *-tj-*: несѫшти, знаѩшти, молѧшти. V nom. sg. stř. rodu je знаѩ z **znajont-*, молѧ z **modlint-*, stejné tvary jako v nom. sg. mask. a vlivem shody mezi muž. a střed. rodem u sloves těchto typů (III. a IV. tř.) vznikl snad i nom. sg. střed. rodu несы, shodný s nom. sg. muž. rodu: jiné ide. jazyky ukazují na *-nt* a *-ont*, z čehož v slov. nemohlo vzniknouti *y*. V nepřímých pádech muž. i střed. rodu jest kmen participia rozšířen o suffix *-jo-* (srov. § 200).

245. Participium minulé činné (praeteriti activi) má typ нес-ъ, нес-ъш-и, нес-ъ; tvary ty se vysvětlují z tvarů s ide. suffixem *-u̯os/-u̯es*, redukov. *-ŭs*; *-ŭs* dalo v praslov. *-ъch*; nom. sg. mask. **ved-ъch* > **vedъ*, stsl. вѣдъ; nom. sg. f. **ved-ъch-ĭ* (*-ĭ* redukov. stupeň suffixu *-ja*) > **vedъši*, stsl. вѣдъши; nom. sg. n. вѣдъ mohl vzniknouti z **ved-os* (srov. † *εἰδός* ‚vědouc' n.).

Po samohláskách je přípona *-vъs-*: stsl. видѣвъ — видѣвъши — видѣвъ, писавъ — писавъши — писавъ a p. U sloves IV. třídy s infinitivním kmenem na *-i-* jsou dva typy tohoto participia: молевъ — молевъши — молевъ a моль — моль̂ши — моль̂ z **modlij-ъs* a p. (tento druhý typ je starší, v. § 283). O skloňování tohoto participia srov. § 203.

246. Funkce participia minulého činného nabyly v praslov. také jmenné tvary s příponou *-lъ* mask., *-la* f., *-lo* n. (*l-particium*): stsl. нес-лъ, -ла, -ло, молн-лъ, -ла, -ло, пис-а-лъ, -ла, -ло a p. Tyto tvary se asi už v praslov. neskloňovaly a měnily se jen podle rodu a čísla; staly se součástí složených tvarů slovesných, o nichž srov. dále § 248.

247. Participium přítomné passivní se tvoří suffixem *-mo-*: вѣдомъ, дѣнгномъ, знаюмъ, молимъ, srov. lit. *sùkamas*.

Participium minulé passivní tvoří se suffixem *-to-* nebo *-no-* (*-eno-*), srov. lit. *-tas* (*vèstas* k *vedù*) a *-nas* (*álkanas* ‚lačný'), ale formy s *-nas* jsou nyní v lit. jen adjektivy.

Suffixem *-to-* se tvoří participium trpné jen od sloves s infinitivním kmenem zakončeným na nosovky, *r* nebo kořenný vokál: **klьnǫ* — **klęti* — **klętъ*, stsl. клѧтъ, **sьbrǫ* — **sterti* — **stъrtъ*, stsl. стрьтъ, **bьjǫ* — **biti* — **bitъ*, stsl. битъ, **pojǫ* — **pěti* — **pětъ*, stsl. пѣтъ. — Původně byl suffix *-tъ* patrně více rozšířen, srov. stsl. отъврьстъ (k **vъrz-*), оузѧстъ (k **vęz-*), lit. *kéltas (keliù —kélti)*, *riñktas (renkù — riñkti)* — v. Leskien, Altb. Gr. 210.

Suffix *-no-* je u sloves s kmenem infinitivním na *-a*, *-ě*: читанъ, данъ, видѣнъ, сѣнъ a p., a u kmene na *-l*: кланъ z **kolnъ* (клати — колѭ); suffix *-eno-* je u sloves s kmenem infinitivním na konsonant: stsl. вѣдевнъ, жьревнъ, дѣнжевнъ, u sloves typu бити : -бивнъ, typu крыти, забыти : крывевнъ, забывевнъ, a u sloves брати (борѭ), клати (колѭ): **borenъ* (srov. боревие v Supr.), колевнъ (vedle кланъ); také u sloves s kmenem infinitivním a présentním na *-i-* se tvoří tímto suffixem *-eno-* trpné participium: stsl. хвалевнъ, молевнъ.

Pozn. Podrobně rozbírá původ i vývoj participií typu *gonanъ*, *pьsanъ* po stránce formální i významové Zubatý v čl. »Slov. pьjanъ a jiné tvary podobné« v LF. 28, 1902, 24—35, 115—121, 278—286, 359—365. — Rozšíření suffixu *-to-* snaží se uvésti v systém van Wijk v IF. 43, 1925. 281—289.

6. Složené tvary slovesné.

248. Staré ide. tvary perfekta, plusquamperfekta a futura zepřešly do praslovanštiny a významu těchto zaniklých tvarů nabyla rozličná spojení forem, tvary opisné.

Významu perfekta, — jehož jediným zbytkem v stsl. je вѣдѣ (ѣ z *ai*, srov. stid. *tutudē* med. = lat. *tutudī*), — nabylo spojení *l*-participia (srov. § 246) s tvary slovesa **jesmь*: stsl. несль ѥсмь, несль ѥси atd.

Pozn. Jinak vykládají вѣдѣ Mikkola v RS. 1, 1908, 7 a Hujer, Slovan. dekl. 72 n. (z 1. sg. media), Mikkola, Ursl. Gramm. 60 (z 1. sg. mediálního konjunktivu).

Významu plusquamperfekta nabylo spojení téhož participia s бѣдѫ, imperfektem slovesa *býti*: несль бѣдѫ, несль бѣаше atd.; místo бѣдѫ může býti také složené perfektum téhož slovesa pomocného былъ ѥсмь: несль былъ ѥсмь atd

Pozn. O užívání perfekta v stsl. srov. Słoński, Tak zwane perfektum w językach słowiańskich, Prace filologiczne 10, 1926, 1—38; Pogorělov, Изъ наблюденій въ области древне-слов. переводной литературы II. Sborník filozof. fakulty univ. Komenského, Bratislava, III, č. 32, 1925, 217n.

Praslov. reflex ide. futura prostého se zachoval jediné v nepatrných zbytcích participia futurálního бѫшѧ — бѫшѧшти — бѫшѧ v strus. opisech csl. textů; srov. i stč. adj. *probyšúcný* ‚užitečný' (Gebauer, Ml. III, 2², 66n); podle těchto tvarů lze předpokládati futurum s příponou *-s-*: **bysiǫ*, **bysiši*, *bysitъ* atd., z čehož **byšǫ*, **bišiši*, *byšitъ* atd. *(-y + s > -y + ch > -y + š)*, srov. lit. *búsiu*, *bús(i)*, *búsiva*, *búsita*, *búsime*, *búsite* (srov. Jagić v AslPh. 28, 1906, 35n.).

Významu futura v praslovanštině nabyly jednak tvary présentní sloves vidu perfektivního, jednak spojení infinitivu významového slovesa s présentními tvary některých sloves pomocných: srov. stsl. бѫдѫ носити, имаши пити, начьнѫ (nebo въчьнѫ) небрѣщи, хощѫ видѣти a p.

Futurum exactum se vyjadřuje pomocným slovesem s *l*-participiem: читалъ бѫдѫ a p.

249. Kondicionál se vyjadřuje v nejstarších památkách *l*-participiem spojeným s tvary би v 2. a 3. sg., бимь v 1. sg., бимъ v 1. pl., бисте v 2. pl., бѫ v 3 pl.; místo бисте čekali bychom *би-те, ale *-s-* sem vniklo podle 2. pl. aor. бысте.

V 1. sg. s -мь (jako *jes-mb) je už v praslov. primární koncovka místo čekané sekundární, obvyklé v minulých časech.

Tvary бимь-би atd. ustupují v pozdějších památkách tvarům aoristu бꙑхъ atd., jen v 2. a 3. sg. není pak бꙑстъ, jako je v samostatném aoristu, ale бꙑ. V památkách, v nichž bývá starší бимь, v 3. pl. místo бѫ bývá často бишѧ (podle бꙑшѧ); někde se vyskýtá 1. pl. бихомъ m. бимъ (podle бꙑхомъ), srov. Zogr. J 18 30.

V 3. pl. se střídají tvary бѫ : бишѧ již v Mar., Zogr. a Assem.; v Mar. бѫ 13krát, бишѧ 3krát, v Assem. бѫ 4krát, бишѧ 2krát, v Zogr. бѫ 11krát, бишѧ 9krát (doklady cit. u Vondráka u Altk. Gr.[2] 512).

Tvary бимь atd. — бѫ příslušejí jistě jazyku cyr.-met. Tvary бꙑхъ — бꙑ atd. vnikly však do kondicionálu patrně velmi záhy: již v Mar. je бꙑсте · бꙑли J 8 39, подвизали сѧ бꙑшѧ J 18 36, v Zogr. je na týchž místech бꙑсте a бꙑшѧ a ještě бꙑсте J 15 19, бꙑшѧ Mt 11 23; v Ps. Sin. je пожрꙑли бꙑшѧ 123 3, ale бишѧ 80 14 (také бимь — někdy s ъ za ь — 54 12, 13, 80 15 (dvakrát), 118 92, 2. sg. би 50 18, 3. sg. би 54 12, 93 17, 123 1, 2). V památkách psaných cyrilicí, v Sav. a Supr., je бимь, би atd. jen výjimkou: v Sav. бимъ 1. sg. (з ъ m. ь) 91[b], би 3. sg. 59, 87[b], 89 (třikrát), 89[b]; v Supr. бимъ 1. sg. 377 16, би 82 28, 88 29, 149 1, 5, 275 7, 307 21, 403 26, 496 11.

250. Passivum také nemá vlastních prostých tvarů; vyjadřuje se dvojím způsobem: 1. tvary aktivního slovesa s reflexivním zájmenem сѧ: нарешти сѧ = *κληθῆναι*; 2. participii passivními s pomocným slovesem: спасени бꙑшѧ = *διεσώθησαν* a p.

7. Vid slovesný.

251. Vidový význam slovesa v stsl., jako vůbec v slovanských jazycích, buď souvisí s *věcným* jejich *významem* a jest dán již jejich *kořenem* (srov. нести sloveso vidu nedokonavého [imperfektivního] a пасти — падѫ sloveso vidu dokonavého [perfektivního]) nebo se vyjadřuje *kmenotvornými prostředky*, *suffixy* a *zdloužením kořenného vokálu* (srov. дѣвицѣ — дѣвиг-нѫ-ти, лет-ѣ-ти — лѣт-а-ти, плоути — плав-а-ти, клон-и-ти сѧ — клан-ѩ-ти сѧ) nebo konečně *předponami* (praefixy, srov. и-ти — при-и-ти, нес-ти — при-нес-ти a p.).

Podle vidu lze rozděliti všechna slovesa na dvě velké skupiny: na slovesa *imperfektivní* (nedokonavá) a *perfektivní* (dokonavá).

Perfektivností slovesa rozumí se to, že je vyznačena určitá hranice děje nebo stavu, vyjádřeného slovesem: a to buď počátek děje (зачѧти) nebo jeho skončení (завръшити), anebo, že děj probíhá v jediném okamžiku (минѫти).

Imperfektivností slovesa rozumí se to, že je vyznačeno neomezené trvání děje; kromě trvání může sloveso vyjadřovati i opětování děje: srov. нес-ти (sloveso imperfektivní) — носити, вести — водити atp.; takovýto vidový význam slovesa se nazývá *iteratívním* (opětovacím).

Slovesa perfektivní se liší od sloves imperfektivních tím, že présentní tvary perfektivních sloves mají význam futura: сѧдѫ překládá řecké *καθίσω*, падетъ *πεσεῖται* a p. Tento jev, známý i z živých slovanských jazyků, jest již praslovanský.

252. Vidové významy sloves téhož kořene jsou v stálém souvztažném poměru: падати je imperfektivní k perfektivnímu пасти, при-ити perfektivní k imperfektivnímuити, шелѣти imperfektivní k perfektivnímu шелти a p.

Perfektivní slovesa z imperfektivních se tvoří praefixy (srov. výše при-ити a p.); suffixy a zdloužením kořenného vokálu se tvoří imperfektivní slovesa k perfektivním: пад-а-ти k пас-ти (z **pad-ti*), двигати (z **dvig-a-ti*) k двигнути (z **dvig-ti*), въз-лежати (z **-leg-ēti*) k въз-лещи (z **-leg-ti*), съ-блюд-а-ти k съблюсти (z *-bljud-ti*), съконьчавати k съконьчати, при-носити k принести[1]) atd. Podle poměru стати (perf.): сто-ѩ-ти (imperf.) vzniklo прѣдъ-стоѩти (imperf.) k прѣдъстати (perf.) a p.

V několika případech se vyskýtá dvojí vidový význam téhož slovesa. Taková slovesa v stsl. jsou бѣжати, сѫдити: srov. бѣжѧтъ отъ лица его... Ps. Sin. 67 2 (*φυγέτωσαν*), сѫждѫ za ř. *κρινῶ* L 19 22 vedle obvyklého imperfektivního vidu u těchto sloves v stsl. Stejně jest tomu i u slovesa видѣти (srov. Boehme, Die Actiones 58n).

253. Poněvadž je význam imperfekta v rozporu s perfektivností, slovesa perfektivní neměla by míti imperfektum; a skutečně v stsl. tato slovesa obyčejně netvoří imperfekta.

[1]) Ne k носити.

Vyskýtá-li se přece imperfektum u několika perfektivních sloves, lze míti za to, že označuje *opětování ohraničeného děje v minulosti:* na př. Mr 11 16 и не даѧаше никомоуже мимо нести съсѫдъ (Mar.), t. j. po každé, kdykoli někdo nesl nádobu, nepřipustil ji nésti, nebo L 4 41 запрѣштаѧ не даѧаше імъ г(лаго)лати (Zogr.).

Zvláště jasný doklad takového imperfekta od perfektivního slovesa je v Supr. 72 22 n. ѥгда бо бѣ ратехъ обрѣтаѧхомъ сѧ и помолѧшхомъ бѣ (po každé, kdykoli jsme se pomodlili k bohu); то помогаѧше намъ и одолѣваѧхомъ и вьси побѣгаѧхѫ (po každé nám pomohl, zvítězili jsme a všichni se dali na útěk). Srov. i stč. imperfekta od sloves perfektivních o ději, který se v minulosti opakoval, na př. Pass. 341 kolikrát sě tam jíti (kněz) *pokusieše*, tolikrát sě jemu vždy též přihodilo (v. Gebauer, Bedeutung des altböhm. Imperfects v AslPh. 25, 1903, 341—354.).

Pozn. Srov. vůbec o slovanském *vídu slovesném* Belić, Zur slavischen Aktionsart, Streitberg-Festgabe 1924, str. 1—11 a Juž. Fil. 4, 1925, 1—10; o vidu v stsl. Boehme, Die Actiones der Verba simplicia in den abg. Sprachdenkmälern 1904, Meillet, Des aspects perf. et imperf. dans la traduction de l'évangile en vieux slave (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave 1902, 1—104), Jagić, Beiträge zum slav. Syntax, Denk. d. Wiener Akad., Ph.-h. Kl. 26, 1900, 72 n.

B. Přehled časování podle tříd.

1. Slovesa první třídy.

254. Do této třídy náležejí, jak jsme viděli (v § 233), slovesa s présentním kmenem na *-e/o-* a s kmenem infinitivním *A.* rovným kořeni, *B.* zakončeným suffixálním *-a*.

A. Slovesa s infinitivním kmenem rovným kořeni.

U těchto sloves lze rozeznávati dvě skupiny: *a)* slovesa, jejichž *kmen* se končí *souhláskou* a *b) samohláskou;* avšak bezpečně do této druhé skupiny *(b)* lze zařaditi jen slovesa s kořenem zakončeným dvojhláskou *eu̯*, *ou̯*, jež dala na slovanské půdě *u (ju)* před souhláskou a *ov* před samohláskou. Slovesa s jiným vokálem na konci kořene a s příznakem *e/o* v présentu formálně splynula se slovesy III. třídy (s présentním kmenem na *-je/jo-*) buď proto, že měla v kořeni dvojhlásku s *i̯ (j)*,

nebo proto, že vzniklo nově *i̯* mezi vokálem kořenným a thematickým *-e/o-*. Poněvadž pak je těžko v každém jednotlivém případě rozhodnouti, patří-li *i̯ (j)* k příponě *-je-* nebo ne, probíráme časování sloves s *-je/jo-* v présentním kmeni vůbec až v přehledu sloves III. třídy.

255. Ve skupině první *(a)* bývá v kořeni nejčastěji vokál *e* nebo *ę* (z *en*), řidčeji *o*, *ě* (z *ē*), *a* (z *ō*), *i*, *ь*, *y*. U některých sloves se vokál ten střídá: v présentu je stupeň redukovaný, v infinitivě *e*-stupeň nebo *o*-stupeň: жьрѫ — жрѣти (z **žer-ti*), мьрѫ — мрѣти (z **merti*), чьтѫ — чисти (z **keit-ti*), кльнѫ — клѧти a p.

Při analysi infinitivu sloves této první skupiny *(a)* třeba míti na mysli praslovanské změny jistých souhláskových skupin: вѣдѫ — вѣсти z **ved-ti*, гребѫ — грѣти z **greb-ti*, везѫ — вѣсти z **vez-ti*, плетѫ — плѣсти z **plet-ti*, чрьпѫ — чрѣти z **čerp-ti*, могѫ — мощи z prasl. **moťi* a to z **mog-ti*, рекѫ — рещи z prasl. *reťi*, to z **rek-ti* a p.

Slovesa do této skupiny *(a)* náležející jsou:

α) s kořenným vokálem *e (ę)*: вѣдѫ — вѣсти (imp.), гнетѫ — гнести, гребѫ — грѣти, жегѫ — жещи, несѫ — нести, плетѫ — плѣсти, рекѫ — рещи, тепѫ — тѣти, желѣдѫ — желѣсти (z **želd-*), плѣскѫ — плѣти, стрѣгѫ — стрѣщи, трѧсѫ — трѧсти, лѧгѫ — лещи, сѧдѫ — сѣсти a p.;

β) s kořenným vokálem *o (ǫ)*: бодѫ — бости, могѫ — мощи, владѫ — власти (z **vold-*), растѫ — расти (z **orst-*), гѫдѫ — гѫсти, sem patří бѫдѫ (infinitiv быти má jinou podobu kořene), od základu бѫд- ještě jen partic. бѫдъі a imper. бѫди;

γ) s kořenným vokálem *ē* nebo *ō*, *ā* (prasl. i stsl. *ě*, *u*): кладѫ — класти, падѫ — пасти, пасѫ — пасти, лѣзѫ — лѣсти, крадѫ — красти, сѣкѫ — сѣщи, sem patří také шдѫ (k inf. шхѧ̄ти);

Pozn. Ke kořeni шд- je imperfektum шдѣахъ, aor. шдѫ, шдохъ, inf. a partic. praet. ke kmeni шха-: шхати, шхавъ; je také partic. praet. ke kmeni ш-: шѣ-ѣсѣше Mar. (Mt 14 31).

δ) s kořenným vokálem *i*, *ь*, *y*: идѫ — ити, жнѫ — жити, стригѫ — стрищи, цвьтѫ — цвисти, чьтѫ — чисти, грызѫ — грысти;

Pozn. Od slovesa идѫ je partic. prés. идъі, imper. иди, imperf. идѣахъ, aor. идѫ, идохъ, inf. a sup. od kmene и-: ити, итъ; partic. minulé od kmene шьд-: шьдъ, шьлъ

e) s kořenným vokálem, jenž je v présentním kmeni v redukovaném stupni, ale v kmeni infinitivním s kořenným vokálem *-e-* nebo *-o-*: жьрѫ — жрѣти (z **žerti*), мьрѫ — мрѣти (z **merti*), стьрѫ — стрѣти, брьгѫ — брѣщи, брьзѫ — брѣсти, брьхѫ — брѣщи, чрьпѫ — чрѣти, чрьтѫ — чрѣсти, млъзѫ — млѣсти, тлъкѫ — тлѣщи a p.; vokály *e, o* lze předpokládati v infinitivním kmeni sloves жѧти — жьмѫ, ѩти — имѫ z *jьmǫ*, клѧти — кльнѫ, мѧти — мьнѫ, пѧти — пьнѫ, тѧти — тьнѫ, начѧти — начьнѫ, дѫти — дъмѫ.

Do skupiny druhé *(b)* k slovesům s kmenem infinitivním rovným kořeni a zakončeným samohláskou náležejí slovesa пловѫ — плоути, ꙋ̂вєвѫ (рєвъі Chil. II B[a] 161) — рюти, слоєвѫ — слоути, троєвѫ — троути.

256. *B.* Slovesa se suffixálním *a* v infinitivním kmeni.

Slovesa s présentním kmenem na *-e/o-* a s infinitivním kmenem na *-a* jsou *a)* s kořenem zakončeným souhláskou, *b)* s kořenem zakončeným samohláskou:

a) берѫ — бьрати, дерѫ — дьрати, перѫ — пьрати, женѫ (z **genǫ*) — гьнати, жидѫ z **geidǫ* — жьдати, искѫ — искати, съсѫ — съсати, тъкѫ — тъкати; kořenný vokál u takových sloves je v présentu obyčejně, jak je viděti, v *e*-stupni a v infinitivě ve stupni redukovaném:

b) ръвѫ — ръвати, зовѫ — зъвати, ковѫ — ковати *(ov z *oǫ)*.

Většina sloves I. třídy je imperfektivní; jen menší část perfektivní: рекѫ, жлѣдѫ, лѧгѫ, сѧдѫ, бѫдѫ, падѫ, брьгѫ, имѫ, начьнѫ.

Vzory časování sloves I. třídy.

A.

257. Présens.

Sing.	несѫ	пьнѫ	жьрѫ	пловѫ
	несєши	пьнєши	жьрєши	пловєши
	несєтъ	пьнєтъ	жьрєтъ	пловєтъ
pl.	несємъ	пьнємъ	жьрємъ	пловємъ
	несєте	пьнєте	жьрєте	пловєте
	несѫтъ	пьнѫтъ	жьрѫтъ	пловѫтъ

du.	несевѣ	пьневѣ	жьревѣ	плевевѣ
	несета	пьнета	жьрета	плевета
	несете	пьнете	жьрете	плевете

Imperativ.

sing. 2. a 3. os.	неси	пьни	жьри	плеви
pl.	несѣмъ	пьнѣмъ	жьрѣмъ	плевѣмъ
	несѣте	пьнѣте	жьрѣте	плевѣте
du.	несѣвѣ	пьнѣвѣ	жьрѣвѣ	плевѣвѣ
	несѣта	пьнѣта	жьрѣта	плевѣта

Participia présenta:

aktivní:	несы	пьны	жьры	плевы
passivní:	несомъ	пьномъ	жьромъ	плевомъ

Aorist prostý (asigmatický).

Sing.	могъ	—	—	—
	може, несе	—	жьре	—
	може, несе	—	жьре	—
pl.	могомъ	—	—	—
	можете	—	—	—
	могѫ	—	—	—
du.	моговѣ	—	—	—
	можета	—	—	—
	можете	—	—	—

Aorist sigmatický.

A. (starého typu)

Sing.	нѣсъ	рѣхъ	пасъ	жрѣхъ	плоухъ
	(несѐ)	(рече)	па	жрѣ	плоу
	(несе)	(рече)	па	жрѣ	плоу
pl.	нѣсомъ	рѣхомъ	пасомъ	жрѣхомъ	плоухомъ
	нѣсте	рѣсте	пасте	жрѣсте	плоусте
	нѣсѧ	рѣшѧ	пасѧ	жрѣшѧ	плоушѧ
du.	нѣсовѣ	рѣховѣ	пасовѣ	жрѣховѣ	плоуховѣ
	нѣста	рѣста	паста	жрѣста	плоуста
	нѣсте	рѣсте	пасте	жрѣсте	плоусте

B. (nového typu)

Sing.	несохъ	рекохъ
	(несе)	(рече)
	(несе)	(рече)

pl.	несохомъ	рекохомъ
	несосте	рекосте
	несоша	рекоша
du.	несохокѣ	рекохокѣ
	несоста	рекоста
	несосте	рекосте

Imperfektum.

Sing.	нескахъ	пьнѣахъ	жьрѣахъ	плокѣахъ
	нескаше	пьнѣаше	жьрѣаше	плокѣаше
	нескаше	пьнѣаше	жьрѣаше	плокѣаше
pl.	нескахомъ	пьнѣахомъ	жьрѣахомъ	плокѣахомъ
	нескашете	пьнѣашете	жьрѣашете	плокѣашете
	нескахѫ	пьнѣахѫ	жьрѣахѫ	плокѣахѫ
du.	нескахокѣ	пьнѣахокѣ	жьрѣахокѣ	плокѣахокѣ
	нескашета	пьнѣашета	жьрѣашета	плокѣашета
	нескашете	пьнѣашете	жьрѣашете	плокѣашете

Participia minulá:

aktivní:	несъ	пьнъ	жьръ	плоуръ
	неслъ	пьлъ	жрьлъ (жрълъ)	плоулъ
passivní:	несенъ	пьтъ	жрѣтъ (жрътъ)	плокенъ

Infinitiv: нести, пьти, жрѣти, плоути

Supinum: нестъ, пьтъ, жрѣтъ, плоутъ.

B.

Présens.

Sing.	зокѫ	pl.	зокемъ	du.	зокевѣ
	зокеши		зокете		зокета
	зокетъ		зокѫтъ		зокете

Imperativ.

sg.	зоки	pl.	зокѣмъ	du.	зокѣвѣ
			зокѣте		зокѣта

Participia présenta:

aktivní: зокъ passivní: зокомъ

Aorist.	Imperfektum.
sing. зъкахъ	зъкаахъ (зокѣахъ)
зъка	зъкааше (зокѣаше)
зъка	зъкааше (зокѣаше)

pl.	зъвахомъ	зъвалахомъ (зовѣахомъ)
	зъвасте	зъвалаште (зовѣаште)
	зъваша	зъвалахѫ (зовѣахѫ)
du.	зъваховѣ	зъвалаховѣ (зовѣаховѣ)
	зъваста	зъвалашета (зовѣашета)
	зъваste	зъвалашете (зовѣашете)

Participia minulá: зъвавъ, зъвалъ, зъванъ

Infinitiv a supinum: зъвати, зъватъ.

Poznámky k jednotlivým tvarům.

258. V imperativu sloves рекѫ, пекѫ, текѫ, жегѫ je stupeň redukovaný, tedy рьци, пьци, тьци, жьги. U posledního slovesa jest redukovaný stupeň i v jiných tvarech: съжъжеши Supr. 457 11, part. жъгомъимъ Supr. 476 17, съжъжетъ Sav. 147[b]. зажьже (aor.) Mar. Mt 22 7, пожьже Supr. 22 13 a j.

Pozn. O tvarech рьци, тьци, жьги srov. Rešetar v AslPh. 26, 1903, 571, Sievers v AslPh. 27, 1904, 142, Meillet v MSL. 19, 1916, 125 a v RÉSl. 6, 1926, 286.

K présentu стригѫ je infinitiv стрицти i стрѣцти: пострѣцти v Euch. Sin. 7[ab] a j.

U sloves сѧдѫ a лѧгѫ má prostý aorist týž kořenný vokál jako infinitiv: сѣдъ, легъ: srov. 3. sg. възлеже Mar. a Zogr. Mt 26 20, 3 pl. възлегѫ Mar. Mr 6 40, 1. pl. сѣдомъ Cloz. 350; stejně i v *l*-participiu сѣлъ, легълъ.

U slovesa брѣгѫ — брѣцти je v partic. minulém činném redukovaný stupeň: небрьгъше Supr. 97 8, небрьг'ша ib. 40 14, avšak i v Supr. je též небрѣгъи 432 24, небрѣгъша 212 16. Stejné kolísání je i u slovesa влѣкѫ — влѣшти; tvary s kořenným vokálem v redukovaném stupni jsou jasně starší: Mar. ізвлъкъ Mr 14 47, Zogr. извлькъ ib., Mar. извлъкъше Mt 13 48 atp. Avšak i v Zogr. je ізвлѣкъ (Mt 26 51). V Supr. jsou takové tvary (s ѣ) častější, třebaže se zachovaly i tvary s ь(ъ): влѣк'ше 537 24, извлѣк'ше 537 24—25 a p.

259. Tvary aoristu prostého a sigmatického jsou rozloženy v jednotlivých památkách nestejně.

Aorist prostý jest hojně doložen v hlaholských památkách v Mar., Zogr., Assem., Ps. Sin. a Cloz., řidčeji v Euch. Sin. a z cyrilských rukopisů v Sav.; v Supr. vůbec

není a v Ostr. je doložen jediným dokladem **възможете** (160. Mt 26 40) V Praž. zl. jest také jeden doklad: **обидоу** (z **обидѫ**) II A 3.

Prostý aorist jest doložen v stsl. památkách u těchto sloves: **ити** — **идѫ** (simplex i komposita s praefixy **вни-**, **из-**, **въз-**, **при-**, **отъ-**, **сни-**, **об-**): 1. sg. **придъ**, **вънидъ** a j., 1. pl. **идомъ** a j., 2. pl. **вънидете** a j., 3. pl. **идѫ** a j., 3. du. **идете**; **обрѣтѫ**: 1. sg. **обрѣтъ**, 1. pl. **обрѣтомъ**, 3. pl. **обрѣтѫ**, 3. du. **обрѣтете**; **могѫ**: 1. sg **възмогъ**, 1. pl. **възмогомъ**, 3. pl. **могѫ**, 2. pl. **можете**; **брьгѫ**: 3. pl. **изврьгѫ** a j.; **лешти** — **лѧгѫ**: 3. pl. **възлегѫ**; **идѫ** (v hlahol. památkách **ѣдѫ**): 3. pl. **въѣдѫ**, **прѣдѫ**; **сѣсти** — **сѧдѫ**, 1. sg. **сѣдъ**, 1. pl. **сѣдомъ**, 3. pl. **сѣдѫ**; **лѣзѫ**: 3. pl. **вълѣзѫ** a j.; **красти**: 3. pl. **оукрадѫ**; **падѫ**: 3. pl. **падѫ**. — Tvary 2. a 3. os. (**иде**, **обрѣте**, **може**, **паде** a j.) nezaznamenávám, poněvadž se užívá jediné těchto tvarů v 2. a 3. os. aoristu vůbec. — Jednotlivé doklady podle památek s citováním míst srov. u Wiedemanna, Beiträge 81 n.

Co se týče rozšíření prostého aoristu v jednotlivých památkách, nejhojněji je zastoupen v Mar., pak v Assem., Zogr. a Ps. Sin.

260. Aorist sigmatický staršího typu se zdlouženým vokálem kořenným, jakožto známkou času, se nejčastěji vyskýtá stejně jako aorist prostý v Mar., o něco méně v Zogr., Assem. a Ps. Sin. a ještě méně v Euch. Sin., Sav. a Cloz.; není vůbec v Supr. a Ostr.

Tento aorist se tvoří od sloves s kořenem zakončeným nosovkou nebo souhláskou; **ѧти**: **ѧсъ**, **ѧсомъ**, **ѧса**, **начѧти**: **начѧса**, **пропѧти**: **пропѧса**, **нес-ти**: **възнѣса**, **отверьзѫ** — **отверѣсти**: **отверѣса** (**са**), **съблюсти**: **съблюсъ**, **вести**: **приѣсъ**, **въѣсомъ**, **ѣса**, **чьтѫ** — **чисти**: **чиса**, **бодѫ**: **прокаса**, od **ѣмь** — **ѣсти**: **ѣсъ**; srov. **ѣса** v Mar., **сънасомъ са** v Euch. Sin., **начасъ**, **класъ** (od **клѧти**), **възѣсъ**, **възнѣсъ**, **отверѣсъ**, **съмасъ са**, **съмаса са** (od **съмасти**), **ѣса** v Ps. Sin., **процвиса** (od **цвьтѫ** — **цвисти**) v Cloz., **възнѣса** v Sav.; srov. Wiedemann, Beiträge 88 n.

Týž typ aoristu, ale s *ch* místo *s* není již tak řídký a vyskýtá se i v Supr., Sav. a Ostr.

Doklady: Zogr. **помахъ**, **облѣша**, **възахомъ**, **възаша**, **начаша**, **пропаша**: Cloz. **възаша**; Mar **възаша**, **пропаша**; Supr. **възахъ**, **плачахъ**, **распахомъ**, **прокляша**, **жнухомъ**:

Ps. Sin. сълѧхъ сѧ, бъжѣшѧ, ізвлѣшѧ: Assem. отѣшѧ, съмѧшѧ (сѧ) a p., srov. Wiedemann, Beiträge 94. n. — U sloves s kořenem zakončeným na velární souhlásku jsou možné ovšem jen takovéto sigmatické aoristy starého typu: рѣхъ, рѣшѧ Mar., Zogr., съвлѣшѧ Mar., Zogr., тѣшѧ Ps. Sin., притѣшѧ Mar., Zogr., съвлѣшѧ Mar., Zogr., налѧшѧ (налѧшѧ) k налѧшти — налѧкѫ Ps. Sin. S citacemi míst uvádí tyto doklady Wiedemann op. c. 94—97. Původní *s* se zachovalo v těchto aoristech u sloves s kořenem zakončeným velární samohláskou v tvarech, kde po *s* následuje *t*: рѣсте 2. pl. a 3. du., ѣста 2. du., тѣсте 3. du. (srov. l. c.).

Aorist sigmatický nového typu — вѣдохъ, рѣкохъ, съблюдохъ, идохомъ, отидошѧ, възлегошѧ, обрѣтошѧ, рѣкоста, привѣдоста atd. — jest ve všech památkách kromě Mar. a Ps. Sin.; v Euch. Sin. jest jen několik dokladů; avšak v cyrilských památkách jest tento typ doložen hojně, srov. Wiedemann op. c. 104 n.

Jazyk cyr.-met. patrně neznal ještě aoristu typu вѣдохъ.

261. Třeba připomenouti, že se vedle starých tvarů жрѣхъ, жрѣ, жрѣ vyskýtají v památkách aoristy s redukovaným kořenem: жрѫхъ — жрѫ a p. (ze **ž̥r-s-o-m*, **ž̥r-s-s*, **ž̥r-s-t*): srov. пожрѫхъ Ps. Sin. 26 6, пожрѫшѧ ib. 105 37, 38, пожрѫ Supr. 112 26, -жрѫшѧ ib. 106 27, 140 14; také отрѫ v Mar., Assem. a Zogr. J 12 3 (k тьрѫ — трѣти). стрѫ Ps. Sin. 104 33. сътрѫшѧ Supr. 180 17. Týž stupeň bývá i v infinitivě жрѫти Mar. L 22 7, Supr. 68 27, жрѫти Supr. 20 4, v supinu сътрѫтъ Supr. 342 2, v partic. pass. прострѫта Supr. 141 28, прострѫто Cloz. 566, пожрѫтоу Chil. 1 B[a] 19 a j., srov. Wiedemann, Beiträge 140—141.

Jinou podobu mají opět tvary простьрѣ Zogr. Mr 3 5, оумьрѣ Supr. 306 11 314 18 a j., опьрѣшѧ сѧ Zogr. Mt 7 27, оумьрѣти Cloz. 476 atp. (srov. Wiedemann op. c. 92—93) — стьрѣ-, мьрѣ-, пьрѣ- m. стрѣ-, мрѣ-, прѣшѧ сѧ; je zde asi kmen aoristu změněn podle kmene présentního стьрѫ, мьрѫ, пьрѫ.

Pozn. Jiní vidí v inf. a aorist. kmeni мьрѣ- tvar starý (J. Schmidt, KZ. 23, 456, Uljanov, РФВ. 25, 1891, 41).

K aoristu sigmatickému starého typu s příznakem *ch* patří 3. pl. отъвѣшѧ v Assem. ke kořeni вѣт-, srov. 3. sg. отъвѣ ib. (v. Wiedemann op. c. 101).

262. V jednoslabičných tvarech 2. a 3. sg. sigmatického aoristu se užívá dodatečné koncovky -тъ; otázka po původu tohoto *-tъ* souvisí s otázkou o původu *-tъ* v 3. sg. présentu (srov. § 235): ꙗ-тъ a pak i s předponami поꙗтъ, ѩзатъ, ѩн-атъ; на-чатъ, оу-мрѣтъ, снтъ, по-снтъ, клатъ, пнтъ, ѩс-пѣтъ, по-жрѣтъ, про-стрѣтъ (předpony na věci nic nemění).

Třeba připomenouti, že tvary ен-тъ, пи-тъ, ен-тъ příslušejí slovesům, která řadíme do III. třídy (v. § 254). Sem také patří tvar из-мѣтъ сѧ z Ps. Sin. 72 21 (жтроба моѣ измѣтъ сѧ *οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν*), vzniklý z téhož kořene jako мѣ-на; 3. sg. aor. jest také asi tvar сатъ ‚inquit'.

Pozn. Jinak vykládá сатъ nejnověji van Wijk (IF. 43, 1925 288-9 — jako athematické présens).

Tvary s koncovkou *-tъ* jsou bezpochyby starší než tvary bez *-tъ*: v Mar. je poměr tvarů s *-tъ* a tvarů bez něho 96 : 6, v Zogr. 94 : 6, v Assem. 68 : 1, v Ps. Sin. 35 : 2, v Cloz. 36 : 0, v Euch. Sin. 6 : 1, v Sav. 39 : 2, v Chil. 1 : 0, v Ostr. 58 : 15; naproti tomu v Supr. 31 : 116 (srov. Iljinskij, Изв. 5, 1900, 171 n.).

V několikaslabičných tvarech 2. a 3. sg. aor. (bez předpon) vyskýtá se *-tъ* zcela zřídka a někdy lze v něm viděti jen přepsání.

Vůbec lze 2. a 3. os. aor. s *-tъ* pokládati za zvláštnost jednoslabičných kmenů sloves I. třídy (a sloves III. třídy typu ен-тъ, пи-тъ) a zároveň za znak původního překladu. U jiných typů sloves je *-tъ* v 2. a 3. sg. aor. jen ojediněle.

Pozn. Van Wijk (IF. 43, 1925, 284) snaží se určiti, u kterých sloves se užívá *-tъ* v 2. a 3. sg. — u sloves s jednoslabič. kořenem s intonací cirkumflexovou.

263. Imperfektum u sloves I. třídy má ve skupině A příponu -ѣахъ (нес-ѣахъ a p.) a ve skupině B příponu -аахъ (бѣраахъ, зѣкаахъ a p.).

Avšak slovesa skupiny A s kořenem zakončeným na veláru, mají také -аахъ, poněvadž se změnilo *-k+ēach-*, *-g+ēach-* v *-čēach-*, *-žēach-* a *čē*, *žē* daly *ča*, *ža*: k пекѫ — пешти je печаахъ, k могѫ — мощи je можаахъ a p. Skupiny -ѣа-, -аа- se stahovaly pak v -ѣ-, -а-: kromě ꙗдѣаше (Zogr. Mt 26 58 aj.), ведѣаше сѧ (Mar. L 4 1), можаахѫ (ib. Mr 4 33) a p. bývají již v nejstarších památkách zřídka i tvary stažené: можаше

(Mar. Mt 26 9), можахѫ (Zogr. J 12 39), стрѣжахѫ (ib. Mt 27 36), зъкаше (ib. J 7 37), жиѣше (Ps. Sin. 100 7), клнѣхѫ сѧ (ib. 61 5) a p.

Nestažené tvary, které můžeme klásti do jazyka cyr.-met., převládají ve většině textů evangel. (v Mar., Zogr., Assem., Ostr.), ba i v Supr. Ode všech stsl. památek se liší Sav. a užívá jenom tvarů stažených; podrobněji viz u Wiedemanna, Beiträge 113 n.; úplný soupis těchto tvarů i jiných v Mar. podává Buzuk v Изв. 29, 1924, 342—351.

264. U sloves typu зъкати je staré imperfektum spojené s kmenem infinitivním (зъкахъ, кокахъ, жьдахъ, тъкахъ), doloženo hlavně v nejstarších textech evangel. V Supr. jsou nové tvary, tvořené od kmene présentního: зовѣше 51 6 6, зовѣахѫ 32 2 12–13, женѣахѫ (к гънати — женѫ) 17 21, 19 6 15, жидѣахѫ (prés. жидѫ) 12 5 4–5, ale také s kořenným vokálem redukovaným, jako je v infinitivě: жьдѣахѫ 36 3, жьдѣше 72 3.

265. Participium présentní činné má v nom. sg. muž. rodu pravidelně tvar na -ъ. Avšak vyskýtají se v památkách také tvary s -ѧ nebo -ѫ, v Zogr. se zvláštním písmem pro nosovku, o čemž viz už dříve v § 20.

Stejný nom. sg. mask. u participia présentního má i sloveso ѥсмь: съ nebo сѧ, сѫ (složený tvar съи, сѫи, сѧи).

V Zogr. jest doložen tento tvar participia se zvláštním písmenem pro nosovku (které z typografických příčin označuji písmenem ѧ) u těchto sloves: грѧдѧи Mt 11 3 a j., живѧи J 6 57, сѧі Mr 13 16, сѧи J 1 18, 6 46, ѣдѧи J 6 54, 58, несѧ Mr 14 13, L 22 10; v Mar. ѣдѧи J 6 58, сѧи J 1 18, 19 38.

V Cloz. s obvyklým písmenem pro ę: грѧдѧі 39 (bis) a j., v Euch. Sin. живѧи 63ª, v Assem. грѧдѧи J 3 31 a j. (Assem. nerozlišuje ѧ a ѩ).

Řidčeji je v tomto tvaru ѫ m. ъ: сѫи Mar. J 6 46, Euch. Sin. 40ª, живѫи Mar. J 6 57, Ps. Sin. 90 1, грѧдѫі ib. 117 26, стрѣгѫі ib. 126 2.

Proti Ekblomovi mám s Tornbiörnssonem za to, že tvary грѧдѧ(и) — грѧдѫ(и) nejsou archaismy, nýbrž novotvary.

Pozn. Srov. Ekblom, Le monde oriental 10, 1916, 1n., van Wijk v RS. 9, 1921, 6, Tore Tornbiörnsson v Sl. 1, 1922–3, 203—214 a van Wijk v ZslPh. 1, 1925, 281 n.

2. Slovesa druhé třídy.

266. Slovesa s présentním kmenem na *-ne/no-* mají v kmeni infinitivním příponu *-nǫ-*. Kořen sám se končí buď samohláskou nebo souhláskou: ми-нѫ, ми-не-ши, inf. ми-нѫ-ти a гас-нѫ, гас-неши, inf. гас-нѫ-ти; srov. бъдѫ (z **bъd-nǫ*, бъзбъ-нѫста 3. du. Supr.), бѣгнѫ, (по)винѫ, бъıкнѫ, вѧнѫ (z **vęd-nǫ*), вѧзнѫ, гънѫ (z **gъb-nǫ*), двигнѫ, дрьзнѫ (дръзнѫ), дꙋнѫ, канѫ (z **kap-nǫ*), кликнѫ, крьснѫ, кыснѫ, мѧнѫ i мѣнѫ (помѣнѫ), млькнѫ (млъкнѫ).

Vidový význam sloves této třídy jest různý; slovesa бльснѫ, бъıкнѫ, гъıбнѫ, съхнѫ, зѧбнѫ, кыснѫ, тонѫ jsou vidu imperfektivního, ale většina sloves je vidu perfektivního. Imperfektivní nebo perfektivní vid je určen poměrem k jiným slovesům: бъıкнѫ je imperfektivní k perfektivnímu набъıкнѫ, мрькнѫ perfektivní k imperfektivnímu мрьцати atp.

Vzory časování sloves II. třídy.

		Présens.		Imperativ.	
267.	Sg.	двигнѫ	минѫ	—	—
		двигнеши	минеши	двигни	мини
		двигнетъ	минетъ	двигни	мини
	pl.	двигнемъ	минемъ	двигнѣмъ	минѣмъ
		двигнете	минете	двигнѣте	минѣте
		двигнѫтъ	минѫтъ	—	—
	du.	двигневѣ	миневѣ	двигнѣвѣ	минѣвѣ
		двигнета	минета	двигнѣта	минѣта
		двигнете	минете	—	—

Participium prés.: aktivní двигнъı
passivní двигномъ

Aorist.

Sing.	двигъ	двигохъ	минѫхъ
	движе	—	минѫ
	движе	—	минѫ
pl.	двигомъ	двигохомъ	минѫхомъ
	движете	двигосте	минѫсте
	двигѫ	двигошѧ	минѫшѧ
du.	двиговѣ	двигоховѣ	минѫховѣ
	движета	двигоста	минѫста
	движете	двигосте	минѫсте

Imperfektum.

Sing.	съхнѣахъ	pl.	съхнѣахомъ	du.	съхнѣаховѣ
	съхнѣаше		съхнѣашете		съхнѣашета
	съхнѣаше		съхнѣахѫ		съхнѣашете

Participia minulá: aktivní **двигъ, двиглъ**
минѫвъ, минѫлъ
passivní **движенъ**

Infinitiv a supinum: **двигнѫти, двигнѫтъ**
минѫти, минѫтъ.

Poznámky k jednotlivým tvarům.

268. Přípona *-nǫ-* bývá u některých sloves i v aoristu a u participií minulých, u jiných nikoliv.

Aorist prostý u sloves této třídy se zachoval v památkách v těchto dokladech: **оужасѫ сѧ** 3. pl. Zogr., Mar., **присѣдѫ** 3. pl. (k **присѣдѫти**) Zogr., Mar., **исъхѫ** 3. pl. Mar., **исохъ** (z **исъхъ**) 1. sg. Ps. Sin. (101 12), **прозѧбѫ** 3. pl. Mar., **оутопѫ** 3. pl. Mar., **въкъсе** 3. sg. Sav., Ostr., **въскъсѫ** 3. pl. Assem., **оуньзѫ** (**ньзнѫ**) 3. pl. Ps. Sin. 37 3, **избѣгъ** 1. sg., **отъбѣгѫ** 3. pl. Euch. Sin., **оуглебъ** (**глынѫ**, z **оугльбъ**) 1. sg. Ps. Sin. 68 3, **оугльбѫ** 3. pl. ib. 9 16, **пакъкѫ** 3. pl. ib. 105 35, **гъбе** a **погъбе** 3. sg. ib. 9 6, 8, **възникѫ** 3. pl. ib. 91 8, **въздвигѫ** 3. pl. ib. 82 3, **оумалъкѫ** 3. pl. ib. 106 29, 30, **охрѫмѫ** 3. pl. ib. 17 46, **иштезѫ, ішезѫ, ичезѫ** 3. pl. ib. 36 20, 101 4, **потъкѫ** 3. pl. Sav., **въскрьсѫ** 3. pl. Supr. 471 4, **оужасете сѧ** Mar., **сосъхѫ сѧ** Ps. Sin. 101 4: srov. s citacemi všech míst u Wiedemanna, Beiträge 81 n.

V Supr. se vyskýtá u těchto sloves sigmatický aorist nového typu: **навъкохъ, навъкоша, потъкоша сѧ, погъбоша, въздвигоша, въскрьсоша, иштезоша, истопоша, отъбѣгоша, оужасоша сѧ, възникоша**, také **омрькохъ**, srov. Wiedemann op. c. 105—106.

Aorist bez přípony *-nǫ-* typu **michъ* k prés. *minǫ* (**минѫ**), **duchъ* k *dunǫ* (**доунѫ**), který lze teoreticky předpokládati, se nezachoval; v Ps. Sin. 105 7 jest sice **помѧшѧ** 3. pl. (k **помѧнѫ**), ale není jisto, zda to není jen přepsání m. **помѧнѫшѧ**; jinak jest doložen k **минѫ** jen aorist **минѫхъ**, k **доунѫ** jen **доунѫхъ** (**доуноу** Mar. m. **доунѫ**).

Aorist s příponou *-nǫ-* byl asi původně jen u sloves *vidu dokonavého* (perf.): z uvedených aoristů bez přípony *-nǫ-*

tvary ꙑкъ (3. pl. наꙑкѫ), гꙑбъ (погꙑбѫ 3. pl.), зѧбъ (прозѧбѫ), кꙑсъ (въскꙑсѫ), съхъ (исохъ), топъ (ѹтопѫ) příslušejí slovesům vidu nedokonavého (imperf.).

V nejstarších stsl. památkách slovesa ta (imperf.) nemají aorist s příponou *-nǫ-*, jako jsou aoristy прикоснѫша, ѹсѣкнѫхѫ, ѹжаснѫша 3. pl. v Mar., ѹжаснѫста 3. du. v Zogr. a p. od sloves dokonavých (perf., srov. Wiedemann op. c. 152 až 153); avšak v Ps. Sin. je již прозьѧбнѫшьѧ 91 8, v Supr. ѹсъхнѫ 343 28, истопнѫшьѧ 197 10, тъкнѫ 240 3 a p., srov. také partic. ꙑкнѫвъшии ib. 425 3–4.

269. Slovesa, která mají příponu *-nǫ-* v aoristu, mají ji také v participiu minulém činném: дръзнѫвъ, въздъхнѫвъ, коснѫвъ atd. Některá slovesa se končí v participiu minulém trpném na -новенъ: дръзновенъ Supr. 415 7, 524 28. 560 9, прикосновенъ Euch. Sin. (неприкосновенѣ 61[b] a j.), отъринновенъ Ps. Sin. (отъріновені 87 6) a j. Na stejné participium ukazují i substantiva дъхновение, кликновение, косновение, въскрьсновение a j., — srov. Leskien, Handb.[8] 151—152. Původ těchto tvarů není jasný, ale jest přirozenější pokládati je za novotvary, jež mají v kmeni starou příponu *-neu̯-* (Pedersen v KZ. 38, 1905, 347, Meillet, Études 46, Brugmann. Grund.[2] 3. 2, 336, Vondrák Vgl. Gr. 1[2], 109) než přijímati zcela pravdě nepodobný starší výklad Vondrákův ve Vgl. Gr 1, 511. O poměru suffixu *-neu̯-* a *-nǫ-* srov. u Endzelina v РФВ. 68, 1912, 171.

3. Slovesa třetí třídy.

270. Slovesa III. třídy, t. j. slovesa s présentním kmenem na *-je/jo-*, dělí se na dvě velké skupiny: A) slovesa, u nichž *kmen infinitivní jest součástí kmene présentního*, t. j. présentní kmen se rovná kmeni infinitivnímu rozšířenému o *-je/jo-* a B) slovesa *s kmenem infinitivním na -a-*, kteréž není v kmeni présentním.

A. U sloves typu A se rozlišují opět dvě skupiny: *a) s kmenem infinitivním původně zakončeným samohláskou* a *b) s kmenem infinitivním původně zakončeným souhláskou.* — Do skupiny první (a) patří i slovesa, jež původně náležela do třídy první (s présentním kmenem na *-e/o-*). Rozeznati slovesa primární a sekundární (t. j. odvozená) není vždycky možné, a proto se nehodí rozdíl ten za dělidlo při klasifikaci.

a) V první skupině sloves: 1. kmen končí na *-a*: знати — знаѭ, дѣлати — дѣлаѭ, знаменати — знаменаѭ, сѣтаѩати — сѣтаѩаѭ, отъбѣштати — отъбѣштаѭ, пражати — пражаѭ, подобати — подобаѭ a j. (srov. Wiedemann, op. c. 74 n.). — Většinou jsou to slovesa odvozená: srov. дѣлати a дѣло, знаменати a знамѧ, бъıвати a бъıти, събирати a берѫ, нарицати a рекѫ; poslední dvě mají iterativní význam vidový.

2. Kmen končí na *-ě*: грѣти — грѣѭ, дѣти — дѣѭ, сѣти — сѣѭ, пѣти (z **poi̯-ti*) — поѭ, (о)боуıти (z **bujē-ti*) — (о)боуıаѭ, (о)жесточати (*-ča-* z *-kē-*) — (о)жесточаѭ, (съз)мажати — (съз)мажаѭ, вєтъшати (*-ša* z **-chē-*) — вєтъшаѭ a j. (srov. Wiedemann op. c. 76). — Některá ta slovesa jsou jistě odvozená: srov. цѣлѣти a цѣлъ, слабѣти a слабъ a p.

3. Kmen končí na *-i*: бити — биѭ, бити — биѭ, гнити — гниѭ a j.

4. Kmen končí na *-y* (z *ū*): крıти — крıаѭ, мıти — мıаѭ, шити (*ši-* z **sjā-*) — шиѭ, -нıти — нıаѭ (srov. stč. *nýti, nyju*, rus. *ныть*); tato slovesa beze vší pochyby patří do III. třídy, poněvadž jinak by měla v présentu tvar **kruuǫ* — **kruǫeši* a p.

5. Kmen končí na *-u* (nebo *-ju*): доути — доуаѭ, чюти — чюаѭ.

b) Několik sloves s infinitivním kmenem původně zakončeným souhláskou přestalo se fonetickými změnami lišiti v infinitivě od sloves první skupiny (a), ale zůstal zřejmý rozdíl mezi oběma skupinami v tvarech présentních: брати — борютъ (брати z **borti*, srov. rus. *бороть*), клати — колѭ (клати z **kolti*, rus. *колоть*), млѣти — мелѭ (млѣти z **melti*, rus. *молоть*), жати — жѭ (жати z **genti* nebo **gьnti*).

Sem možno také řaditi обрѣсти — обрѧштѫ.

271. B. Slovesa s infinitivním kmenem na *-a*, které není v présentu, tvoří mnohem četnější skupinu. U nich také jako ve skupině A lze rozlišovati dvě skupiny: *a)* slovesa *se samohláskou před -je/jo-* v kmeni présentním a před *-a-* v kmeni infinitivním a *b)* slovesa *se souhláskou* na týchž místech.

a) Slovesa se samohláskou: -ка-ꙗ-ти — ка-ѭ, ка-ꙗ-ти — ка-ѭ, ла-ꙗ-ти — ла-ѭ, ма-ꙗ-ти — ма-ѭ (srov. rus. *манить*) a j.

Sem patří i бл̂ѣвати — блюютъ, пл̂ѣвати — плюютъ, poněvadž konsonant *v* vznikl z *u*. — U sloves знити, лнити, смнити сѧ je v présentu kořenný vokál jiného stupně: зѣнѫ, лѣнѫ, смѣнѫ сѧ, t. j. je zde střídání *ēj* : *ej* > *bj*, stsl. *-ij-*. Kromě inf. знити, лнити, смнити se vyskýtá také зьнити, льнити, смьнити. U slovesa бл̂ѣвати — блюю, jest také střídání v kořeni: *e*-stupeň v présentu a redukovaný v infinitivě.

Sem patří též slovesa odvozená na -ѥвати: коупѥвати — коупоуѭ, вѣрѥвати — вѣроуѭ, обѣдѥвати — обѣдоуѭ, непьштѥвати, благовѣстѥвати, трѣбѥвати, знамѥновати a j.

b) Slovesa se souhláskou před *-je/jo-* v présentním kmeni a před *-a-* v infinitivě jsou mnohem četnější; většinou jsou to slovesa odvozená: алкати — алчѫ, казати — кажѫ (*-žǫ* z **-zjǫ*), гасати — гашѫ (*-šǫ* z **-sjǫ*), гыбати — гыблѭ, глаголати — глаголѭ, дрѣмати — дрѣмлѭ, доухати — доушѫ (*-šǫ* z **-chjǫ*), зьдати — зиждѫ (*-ždǫ* z **-djǫ*), жадати — жаждѫ, имати — ѥмлѭ, казати — кажѫ, капати — каплѭ, клепати — клеплѭ, клеветати — клевештѫ, страдати, дизати, клицати, лѫцати, бъіцати, мрьіцати, сѧзати, тѧзати a p. Tvary s ц, ѕ před *a* vznikly změnou *k*, *g* vlivem předchozí palatální samohlásky, v présentu pak z **-kje-*, **-gje-* je *-če-*, *-že-*: проричетъ, движетъ atd.; v slovese бъіцати je ovšem *c* nefonetické, vzniklé analogicky podle рьіцати, клицати a p.

Sem patří i présens дѣждѫ — дѣждѣши atd. (od zdvojeného kmene **de-d-*) k inf. дѣти.

K inf. искати jest présens ищѫ (z **iskjǫ*) a искѫ. V slovesech зьдати, пьсати, стьлати, имати jest redukovaný stupeň kořenného vokálu (ь; и počáteční v имати je z *jb*) v infinitivě místo *e*-stupně v présentu, avšak v několika dokladech je *e*-stupeň présentu i v infinitivě: приѥмати Zogr. J 7 39, Assem. J 3 27 (odkud pak i aorist приѥмаста v Supr. 446 9). — Srov. Wiedemann op. c. 150.[1])

272. Vidový význam sloves III. třídy bývá *imperfektivní*. Odchylek od toho je velmi málo; mezi ně patří slovesa: коньчати — коньчаѭ, лобъзати — лобъжѫ, класфимисати — класфимисаѭ (imperfektivní класфимлити),

[1]) U Wiedemanna l. c. uvedený doklad z Euch. Sin. 163a (edice = l. 88b) приѥмати jest omyl, na tom místě je приѥмаган.

скандалисати — скандалисаѭ. Slovesa разоумѣти, цѣловати mívají obojí vid, srov. Boehme, Die Actiones 35 n.

Vzory časování sloves III. třídy.

273. Slovesa typu A.

Présens.

		a)		b)
Sing.	знаѭ	сѣѭ	биѭ	борѭ
	знаюши	сѣюши	биюши	борюши
	знаютъ	сѣютъ	биютъ	борютъ
pl.	знаюмъ	сѣюмъ	биюмъ	борюмъ
	знаюте	сѣюте	биюте	борюте
	знаѭтъ	сѣѭтъ	биѭтъ	борѭтъ
du.	знаювѣ	сѣювѣ	биювѣ	борювѣ
	знаюта	сѣюта	биюта	борюта
	знаюте	сѣюте	биюте	борюте

Participia prés.:

aktivní	знаѩ	сѣѩ	биѩ	борѩ
passivní	знаюмъ	сѣюмъ	биюмъ	борюмъ

Imperativ.

Sing. 2. os.	знаи	сѣи	би	бори
3. os.	знаи	сѣи	би	бори
pl.	знаимъ	сѣимъ	биимъ	боримъ
	знаите	сѣите	биите	борите
du.	знаивѣ	сѣивѣ	биивѣ	боривѣ
	знаита	сѣита	биита	борита

Aorist.

Sing.	знахъ	сѣхъ	бихъ	брахъ
	зна	сѣ	би	бра
	зна	сѣ	би	бра
pl.	знахомъ	сѣхомъ	бихомъ	брахомъ
	знасте	сѣсте	бисте	брасте
	знаша	сѣша	биша	браша
du.	знаховѣ	сѣховѣ	биховѣ	браховѣ
	знаста	сѣста	биста	браста
	знасте	сѣсте	бисте	брасте

Imperfektum.

Sing.	знаахъ	сѣахъ	бишахъ	(борѣахъ)
	знааше	сѣаше	бишаше	(борѣаше)
	знааше	сѣаше	бишаше	(борѣаше)
pl.	знаахомъ	сѣахомъ	бишахомъ	(борѣахомъ)
	знаашете	сѣашете	бишашете	(борѣашете)
	знаахѫ	сѣахѫ	бишахѫ	(борѣахѫ)
du.	знааховѣ	сѣаховѣ	бишаховѣ	(борѣаховѣ)
	знаашета	сѣашета	бишашета	(борѣашета)
	знаашете	сѣашете	бишашете	(борѣашете)

Participia minulá:

aktivní	знавъ	сѣвъ	бивъ	—
	знаалъ	сѣалъ	билъ	бралъ
passivní	знанъ	сѣнъ	бивенъ, битъ	коленъ, кланъ

Infinitiv:

знати	сѣти	бити	брати

Supinum:

знатъ	сѣтъ	битъ	братъ.

Slovesa крыти, чюти a p. se časují podobně: крыѭ — крывши — крывѣтъ atd., чюѭ — чювши — чювѣтъ atd., imper. крыи, чюи, aor. крыхъ, чюхъ, imperf. крыахъ. чюахъ atd., part. min. pass. крывенъ, чювенъ; stejně коупоуѭ — коупоувши — коупоувѣтъ atd., imper. коупоуи — коупоуимъ atd., aor. коуповахъ, imperf. коуповаахъ atd.

Slovesa typu B.

274. Slovesa typu Ba mají présens, imperativ a participium prés. shodné se slovesy typu Aa, tedy даѭ — давши — давѣтъ atd., imper. дани — данимъ atd., part. prés. даѭ, давемъ, aorist -e tvoří od kmene infinitivního stejně jako u typu Aa, t. j. дашти — дашхъ, сѣшти — сѣшхъ jako знати — знахъ, сѣти — сѣхъ; imperfektum je сѣшахъ, сѣшаше atd., part. min. сѣшевъ, сѣшелъ, сѣшенъ, supinum сѣштъ.

Slovesa typu Bb mají obdobné tvary jako slovesa typu Ab, tedy глаголѭ — глаголювши — глаголювѣтъ atd. jako борѭ борювши — борювѣтъ atd., imper. глаголи — глаголимъ —

глаголѩте jako борѩ — борѩмъ — борѩте, aor. глаголахъ — глагола atd., imperf. глаголахъ — глаголаше atd., partic. глаголѧ, глаголюмъ; глаголавъ, глаголалъ, supinum глаголатъ.

275. Présentní tvary sloves typu Aa s kmenem na *-aje-* jsou doloženy v památkách také bez *j* a s asimilací vokálů *-a-e-* obdobně jako tvary složeného skloňování adjektiv (srov. § 229). V Mar. je mnoho takových dokladů: бъıвлатъ, събирлатъ, прѣдлатъ, дѣлатъ, подоблатъ a j. Podobná změna se vyskýtá v Mar. i u sloves s présentním kmenem na *-uje-*: трѣбоуоуте, вѣроуоутъ, вѣроуоуте, радоуоутъ сѧ, обѣдоуоутъ a j., u sloves s présentním kmenem na *-ěje-* pak bývají tvary s -ѣатъ, -ѣате: оумѣате, дѣатъ, дѣата, цѣлѣатъ, оуспѣатъ, оскѫдѣатъ, питѣатъ, сѣатъ, пролѣатъ a j., srov. Jagić, Mar. ed. 444—446. Tyto změny lze zpozorovati i v jiných památkách: v Assem. клаѩте сѧ (z клаѩате сѧ) J 4 22, Zogr. помъıшлѣате (z -ѣете) Mr 8 17, аблѣатъ (ıблıатъ) Mt 24 27, съконьчлатъ Mt 4 14. разбиблатъ Mr 9 18, подоблатъ L 9 22, пржжлатъ сѧ L 9 39, подобла (bez -тъ) L 18 1; stažené pak — напаѣтъ (t. j. напаıтъ z -пашатъ) L 13 15, ицѣлѣтъ (z -лѣѣтъ) L 7 7; v Ps. Sin. насѣлѣтъ (z -ѣѣтъ) 28 10 a stažené повѣдаши 49 16, обладатъ 21 29, v Sav. отъвѣщıваши 97[b], v Supr. прѣбъıвлаши 50 6, гнѣвлаши сѧ 403 21, подоблатъ 13 15, оуказлатъ сѧ 83 13 a m. j., прѣбъıвате 33 28, ставъıте (z ставъıате) — srov. Wiedemann, Beiträge 76—78. V Chil. je бъıсталши I B[b] 13, v Praž. zl. обличатъ II B 5. V tvarech na -ѣатъ, -ѣате z -ѣютъ, -ѣете jde o obdobnou změnu, jaká je ve složeném skloňování adjektiv: адъстѣамъ z адъстѣюмъ (srov. dříve § 230). Můžeme míti za to — jako soudí i Leskien —, že tvar оумѣатъ atd. vznikl přímo z оумѣѣтъ a ten z оумѣютъ: ve změně -ѣѣ- v -ѣа- třeba viděti disimilaci.

Všechny takovéto tvary s -латъ, -оуоутъ, -ѣатъ a p. třeba přičísti nářečím 10.—11. stol., jež pronikají do stsl. památek z 11. stol.

276. V imperativu jsou v památkách dvojí tvary: staré tvary, původem svým optativy, typu бинмъ — бинте, плачнмъ — плачнте, пишнте, покажнте, слъıшнте a p. a rovněž staré tvary, původem svým konjunktivy, na *-ja-*

(z *jē*); tyto druhé tvary jsou v nejstarších památkách častější: srov. v Mar. оубѣкмъ 163 12, 289 17, въземлѣте 233 13, вънемлѣте 19 30, съвѧжате 45 4. ıштѣте 18 9. покажѣте 290 17. осѧжате 311 17 — vedle пиите 99 20. гѧите 241 14, покажите 80 5 atp., také v Zogr. jest оубѣкмъ Mr 12 7, -бѣкмъ L 20 14, покрыѣте L 23 30, емлѣте J 10 37, 14 11, вънемлѣте (вьн-) Mt 6 1 a j., ꙁаколѣте L 15 23, глѣте Mt 6 7, съвѧжате Mt 13 30, покажѣте L 20 24, ıштѣте Mt 6 33 a j., ıштате L 11 9; v Assem. оубѣкмо-и Mt 21 38, емлѣте J 14 11 (str. 109), вънемлѣте Mt 6 1 a j., свѧжате Mt 13 30. осѧжате L 24 39, въсплевштате 35 4 (str. ed.), иштѣте Mt 7 7 a j.: v Ps. Sin. въꙁдержѣте 133 2, въꙁıщѣте 104 4 a j., накажѣте сѧ 2 10, въсплевщѣте 46 1.

V Sav. пиите 94ᵇ, емлѣте 100ᵇ, вънемлѣте 64, вънемѣте 69ᵇ, 130ᵇ, глѣте 64ᵇ, 72, ꙁаколѣте 68ᵇ. плачате 53, покажѣте 46, покажате 61ᵇ, ищѣте 31ᵇ, 67; v Supr. глаголите 46 2. въꙁиштате 151 20, биите 103 3, 113 13, 14 (bis), алчамъı 430 27, въпиимъ 319 29 atp.

Převládají tyto imperativy v třech nejstarších evangel. textech (v Zogr., Mar. a Assem.), toliko jich užívá Sav.; z toho nutně plyne, že byly v jazyce cyr.-met.

Pozn. Srov. o těchto imperativech u Oblaka v AslPh. 10, 1887, 143, u Meilleta v MSL. 15, 1908—09, 36 a u Leskiena v Handb.⁶ 159.

Vokál v kořeni u imperativu se liší od tvarů présentních v tvaru ıзлите, пролъı v Ps. Sin. (61 9, 68 25): srov. пролѣетъ сѧ Zogr. i Mar. (v. Wiedemann op. c. 29, 69 a 70).

277. Imperfektum u sloves typu Aa se tvoří tak, že se -ахъ připojuje ke kmeni infinitivnímu u sloves, u nichž se kmen ten končí na *-a* nebo *-ě* (typ знати, сѣти); u jiných sloves (typu би-ти, кръı-ти, чю-ти) se toto -ахъ připojuje k rozšířenému kmeni infinitivnímu o *a* (z *ē* nebo *ā*): биıа-ахъ, кръıа-ахъ, чюıа-ахъ; podobně поıа-ахъ k поıѫ — пѣти. Vedle биıахъ, пиıа-ахъ, поıа-ахъ vyskýtají se i stažené tvary: srov. plné tvary v Zogr. бѣꙗхѫ, пѣꙗхѫ (Mr 15 19, L 23 27, 17 28), v Mar. бѣꙗше, бѣꙗхѫ (L 18 13, 22 64. 23 27), ale v Zogr. бѣше (L 18 13), пѣхѫ (L 17 27), бѣхѫ (Mt 27 30), v Mar. пѣхѫ (L. 17 28), бѣхѫ (Mt 27 30) a j., v Sav. биıше, биıхѫ (11 4. 117ᵇ bis). v Supr. поıше, поıхѫ (118 11, 70 26) — srov. Wiedemann op. c. 113—116. U кръıти, чюти (чоути)

se vyskýtají jen stažené tvary: крѣше Supr. 489 22, чюѣше Cloz. II 42, чоуста Supr. 183 15.

U sloves typu Ab jest imperfektum doloženo v nepatrném počtu dokladů: v Ps. Sin. je борѣахѫ 2. pl. 119 8, v Supr. мелѣаше 565 10 a б'рахомъ 72 27 (z бьраахомъ); tento tvar poslední je zřejmě novotvar vzniklý podle aor. брахъ podle poměru знахъ — знаахъ : бьрахъ — бьраахъ a p., přičemž kmen бра- (z prasl. *bor-) má podobu б'ра- (= бъра-): srov. бъраша сѧ Supr. 113 9, закъла Zogr. L 15 27, закьла v Assem. L 15 27, мьлѣть (z мьлѣтъ) v Supr. 565 4. Tvar борѣахъ doložený v Ps. Sin. nedovoluje rozhodnouti, byl-li v jazyce cyr.-met. tvar борѣахъ nebo борѣаахъ; proto jsou v paradigmatu tvary борѣахъ dány do závorek.

Kmeny бъра-, мьлѣ-, къла- jsou sekundární a snad jen pravopisné: písař totiž mohl je psáti s jery podle tradičního psaní: бьрати (бърати) — берѫ, зьрѣти, сълати, kde také již jery nevyslovoval.

Od slovesa (обрѣсти) — обрѧштѫ je v Supr. imperfektum обрѧштаахъ 511 21, обрѧштахом' 72 26, utvořený z kmene présentního; avšak tvar ten nepřísluší jazyku cyr.-met.

U sloves typu Ba se utvořilo imperfektum tak, že se ke kmeni infinitivnímu na -ѩ- připojilo -ахъ: дѧти — дѧѩахъ, z čehož pak stažené -дѧѩхъ. U sloves коупоѩати, бесѣдоѩати a p. jest obyčejně starší typ imperfekta коупоѩаахъ, бесѣдоѩаахъ a p.; avšak v Supr. jsou tvary tvořené od kmene présentního: бесѣдоуѩше 304 18. 569 30, красоуѩше 352 6. трѣбоуѩше 307 19, радоуѩше сѧ 550 11.

U sloves typu Ba kromě imperfekt starého typu глаголаахъ, писаахъ, метаахъ a p., utvořených z kmene infinitivního, jsou v pozdní památce — v Supr. — také imperfekta tvořená ke kmeni présentnímu: приѥмлѩаше 383 26 m. приимаѧше, мештаахѫ 216 25 m. метаахѫ.

278. O participiu minulém trpném данъ, сѣнъ, бивнъ, витъ, кланъ, боренъ, коленъ, -кръвенъ, srov. již dříve v § 247.

U sloves typu бити jsou v památkách doloženy i tvary s příponou -*no*- i tvary s příponou -*to*-: бьвни Mr 13 9 v Mar., Zogr., бьвнъ L 12 47—48 v Mar., Zogr., оубьвнъ Mr 9 31 v Mar., оубивнъ ib. v Zogr., оубьвнъ v Cloz. 464, побьвнъ

v Ps. Sin. 101 5 a p.; ale také повитъ I. 2 12 v Mar., Zogr., съвитъ J 20 17 v Mar. a j. (srov. Wiedemann op. c. 136—141).

U slovesa колѭ — клати je partic. minulé passivní коленъ: исколена Mt 22 4 v Mar. a Assem., v Euch. Sin. 106[a], заколенъ Supr. 331 30, 421 30, ale v Supr. je také закланъ 232 8, 422 1. Substantiva борению Supr. 486 27 a бъранию (m. бранию) ib. 86 13, 14 ukazují, že se i u slovesa брати — борѭ střídaly oba tvary.

4. Slovesa čtvrté třídy.

279. Příslušejí sem slovesa s présentním kmenem na *-i-*; dělí se dále na tyto skupiny.

A) Slovesa s infinitivním kmenem též na *-i-*: боудити — боуждѫ, варити — варѭ, вратити — враштѫ, блазнити, водити, блачити, врѣдити, гонити, гоубити, живити, крьстити, коупити, ключити сѧ, ломити, ловити, любити, молити, мъслити, моудити, мьстити, носити, нѫдити сѧ, просити, роушити a j.

Mezi těmito slovesy jsou nepochybně slovesa odvozená, jako мъножити (мъногъ), пойти (пити), сѫдити (сѫдъ), цѣлити (цѣлъ).

B) Slovesa s infinitivním kmenem na *-ě-* z *ē* (na *-a-* po *j*, *ž*, *č*, *š*, *šč* = stsl. щ): болѣти — болѭ, обидѣти — обиждѫ, блѣштати (z **blьskēti*). — блѣштѫ, боѣти сѧ — боѭ сѧ, бѣдѣти — бѣждѫ, бѣжати (z **bēgēti*) — бѣжѫ, велѣти — велѭ, висѣти — вишѫ, дрьжати, зьрѣти, кричати, кьснѣти, лежати, летѣти, млъчати a j.

C) Infinitiv u slovesa съплѭ — съпиши má na rozdíl ode všech jiných sloves této třídy kmen na *-a-*: съпа-ти.

280. Vidový význam sloves typu A není jednotný: *dokonavého* (perfektivního) vidu jsou na př. slovesa благоволити, варити, вратити, врѣдити, гонозити, живити, ключити сѧ, крьстити, коупити, лишити, мьстити, мѣнити, поустити, родити, роушити, свободити, сватити, скочити, срамити, ставити, троудити сѧ, шити; naproti tomu vidu *nedokonavého* (imperfektivního) jsou slovesa благодарити, водити, вовити, блачити, гонити, гоубити, молити, мѫчити, носити, нѫдити сѧ, пойти, просити, сѫдити, хвалити, оучити. — Slovesa typu B jsou obyčejně imperfektivní, jen

slovesa видѣти je na několika místech užito jako perfektivního: и тоу ма видѧтъ Mt 28 10 *κἀκεῖ με ὄψονται.*

Vzory časování sloves IV. třídy.

281. Présens.

Sing.	молѭ	вѣлѭ	слышѫ
	молиши	вѣлиши	слышиши
	молитъ	вѣлитъ	слышитъ
pl.	молимъ	вѣлимъ	слышимъ
	молите	вѣлите	слышите
	молѧтъ	вѣлѧтъ	слышѧтъ
du.	молевѣ	вѣлевѣ	слышевѣ
	молита	вѣлита	слышита
	молите	вѣлите	слышите

Participia prés

aktivní	молѧ	вѣлѧ	слышѧ
passivní	молимъ	вѣлимъ	слышимъ

Imperativ.

Sing.	моли	вѣли	слыши
	моли	вѣли	слыши
pl.	молимъ	вѣлимъ	слышимъ
	молите	вѣлите	слышите
du.	молевѣ	вѣлевѣ	слышевѣ
	молита	вѣлита	слышита

Aorist.

Sing.	молихъ	вѣлѣхъ	слышахъ
	моли	вѣлѣ	слыша
	моли	вѣлѣ	слыша
pl.	молихомъ	вѣлѣхомъ	слышахомъ
	молисте	вѣлѣсте	слышасте
	молиша	вѣлѣша	слышаша
du.	молиховѣ	вѣлѣховѣ	слышаховѣ
	молиста	вѣлѣста	слышаста
	молисте	вѣлѣсте	слышасте

Imperfektum.

Sing.	молѧахъ	велѣахъ	слъшаахъ
	молѧаше	велѣаше	слъшааше
	молѧаше	велѣаше	слъшааше
pl.	молѧахомъ	велѣахомъ	слъшаахомъ
	молѧашете	велѣашете	слъшаашете
	молѧахѫ	велѣахѫ	слъшаахѫ
du.	молѧаховѣ	велѣаховѣ	слъшааховѣ
	молѧашета	велѣашета	слъшаашета
	молѧашете	велѣашете	слъшаашете

Participia minulá:

aktivní	молъ	велѣвъ	слъшавъ
	молилъ	велѣлъ	слъшалъ
passivní	молѥнъ	велѣнъ	слъшанъ

Infinitiv.

	молити	велѣти	слъшати

Supinum.

	молитъ	велѣтъ	слъшатъ

Poznámky k jednotlivým tvárům.

282. Ojedinělé doklady 3. sg. présenta bez -тъ u sloves IV. třídy byly již uvedeny v § 236.

V imperfektu je třeba si všímati fonetických změn kořenného konsonantu vlivem *j*: носити — ношаахъ (*š* z *s*+*j*), ходити — хождаахъ (*žd* z *d*+*j*), родити — рождаахъ, мъслити — мъшлѧахъ (мъшлѣахъ v památkách hlaholských, *šl'* z *sl*+*j*), мьстити — мьштаахъ (*šl* z *sl*+*j*), ловити — локлѧахъ (*vl'* z *v*+*j*) atd.

Stažené tvary imperfekta se vyskýtají vedle tvarů plných jako u sloves jiných tříd: na př. v Mar. мьнѣахѫ Mt 20 10 a j., дръжаахѫ L 4 42, лежааше L 5 25 atp., avšak též лежаше Mr 1 30, съпаше Mt 8 24, боѣхѫ сѧ Mr 11 18, 16 8 atp.. v. Jagić, Mar. ed. 461. Stejně je tomu v jiných památkách.

Doklady stažených tvarů v Mar., v památce, jež co do starobylosti tvarů stojí skoro na prvním místě, ukazují, že se objevily velmi záhy — asi již v 10. stol.

283. Participia minulá činná mohou býti u sloves typu A (молити atp.) dvojího typu, jak jsme již viděli v § 245:

моль — молнєнъ, рожда — роднєнъ, любль — любнєнъ, ломль — ломнєнъ, крьшть — крьстнєнъ, бъкоуша — бъкоуснєнъ, бъсажда — бъсаднєнъ, пристжпль — пристжпнєнъ, брашть — братнєнъ, коупль — коупнєнъ a j. — Památky bezpečně ukazují, že první typ je starší: v Zogr. napočítal Wiedemann jen 5 dokladů s -нєнъ, ale 160 prvního typu; Mar., památka archaistická v tvarech, má jen jediný doklad typu -нєнъ, ale 186 prvního typu, v Assem., Cloz. a v Ps. Sin. není vůbec dokladu typu -нєнъ, v Euch. Sin. je jich 11, ale 176 prvního typu, v Ostr. je zřídka druhý typ, v Sav. dvakrát (69krát první typ). Naopak v Supr. se užívá typu молнєнъ nepoměrně častěji než typu моль (598:117), — srov. Wiedemann, Beiträge 143 a dodatek k rus. překladu Leskienovy mluvnice 134. — V Praž. zl. je бъкоуша (II B 12—13).

284. Sloveso хатѣти nebo хотѣти (-o- asi podle présentu хоштѫ) jest příkladem časování smíšeného. Infinitiv lze srovnávati se slovesy бидѣти, бєлѣти a p.; většina tvarů présentních má kmen na *-jeljo-* (**chotjelo-*): хоштѫ, хоштєши, хоштєтъ, хоштєвѣ, хоштєта, хоштєте, хоштємъ, хоштєте, ale 3. pl. se tvoří obdobně jako u sloves IV. třídy (t. j. s présentním kmenem na *-i*): хотѧтъ, k tvarům sloves IV. třídy patří i participium présentní хотѧ (srov. молѧ, бидѧ); imperativ je хошти.

Leskien, Handb.[5] 164 pokládá tvar хошти ve spojení аште ми са хошти Supr. 65 21 za zbytek starého užívání tohoto tvaru ve významu přáciho způsobu; doklady pro užívání tvaru хошти ve významu indikativu v strus. opisech csl. předloh viz u Sobolevského, Лингвист. и археол. зам. 72—73.

U slovesa съплькъ se tvoří aorist a imperfektum od kmene infinititivního: съпахъ, съпахъ.

Sloveso горькъ — горѣти má participiální tvary tvořené ke kmeni **goro-* (jako u sloves I. třídy): горѫште L 12 35 Zogr., Mar., горѫшта Supr. 13 11, горѫштіми Ps. Sin. 119 4.

Sloveso добьлѣти má tvary jednak podle schematu III. třídy добьлѫтъ (= добьльѫтъ) Mar. J 6 7 anebo добьлѣѭтъ, jak lze předpokládati podle participia добьлѣѭ (Euch. Sin. 99[a]), jednak podle schematu IV. třídy: добьлѧтъ Zogr. J 6 7, — srov. Leskien, Handb.[5] 164.

Sloveso видѣти má v 2. sg. imperativu виждь; tento tvar a participium prés. pass. видомъ ukazují na původní sloveso V. třídy (athematické) **vid-mь*.

5. Slovesa páté třídy (athematická).

285. Sem patří pět sloves: есмь, ѣмь, имь, дамь, имамь; z nich jediné дамь je vidu perfektivního, ostatní jsou vidu imperfektivního.

Présens.

Sing.	есмь	ѣмь	дамь	имь	имамь
	еси	ѣси	даси	иси	имаши
	есть	ѣсть	дасть	исть	имать
pl.	есмъ	ѣмъ	дамъ	имъ	имамъ
	есте	ѣсте	дасте	исте	имате
	сѫть	ѣдѧть	дадѧть	идѧть	имѫть
du.	еськ	ѣвѣ	давѣ	ивѣ	имавѣ
	еста	ѣста	даста	иста	имата
	есте	ѣсте	дасте	исте	имате

Imperativ.

Sing.	бѫди	ѣжьдь	дажьдь	ижьдь	имѣи
	бѫди	ѣжьдь	дажьдь	ижьдь	имѣи
pl.	бѫдѣмъ	ѣдимъ	дадимъ	идимъ	имѣимъ
	бѫдѣте	ѣдите	дадите	идите	имѣите
du.	бѫдѣвѣ	ѣдивѣ	дадивѣ	идивѣ	имѣивѣ
	бѫдѣта	ѣдита	дадита	идита	имѣита

286. U slovesa есмь se tvoří aorist, imperfektum, participia minulá, infinitiv a supinum od jiného základu, rovněž imperativ.

Imperativ бѫди atd. patří k indikativu бѫдѫ, který má význam futura k présentu есмь. Infinitiv a supinum быти, бытъ se tvoří od kmene **bhu-* (slov. **by-*). Aorist бꙑхъ, бꙑ nebo бꙑстъ, бꙑхомъ, бꙑсте, бꙑша, бꙑховѣ, бꙑста, бꙑсте tvoří se od kmene infinitivního; vedle tohoto aoristu je také aorist od kmene **bě-*: бѣхъ, бѣ, бѣхомъ, бѣсте, бѣша, бѣховѣ, бѣста, бѣсте. Imperfektum бѣахъ, tvořené z téhož kmene **bě-*, časuje se jako несѣахъ: бѣаше, бѣахомъ atd. Konjunktiv бѫдѫ ve funkci imperativu jest doložen v MisK. V 16,

v evang. (бѫдѫ чрѣсла ваша прѣпоѣсана L 12 35 Mar., Zogr.) a v žaltáři (Ps. Sin. 108 8, 9). Participium prés. čin. se tvoří od kmene présentního v úplně redukovaném stupni: сы (ze *sonts) m., сѫшти f., сы n. Participia minulá činná бывъ, былъ patří ke kmeni infinitivnímu, partic. minulé trpné je (за)бывенъ, srov. кръвенъ — крыти.

Tvary slovesa дамь se tvoří jednak od kmene présentního *dad-, — imperativ a participium prés. дады (z *dad-o-nts) —, jednak od kmene infinitivního *da-: inf. дати a sup. датъ, aor. дахъ, да nebo дастъ, дахомъ дасте, дашѧ, дахокѣ, даста, дасте a partic. minulá давъ, далъ, данъ; imperfekta od toho slovesa se užívá jen zřídka: дадѣахъ, srov. § 253

U slovesa шмь jsou všechny tvary tvořeny od kmene *jad-: inf. шсти (z *jad-ti), sup. шстъ, partic. prés. шды, imperf. шдѣахъ, aor. шсъ (z *jad-sъ) nebo шхъ, 2. a 3. sg. aor. je doložena jen s praefixem: из-ѣ (z *ēd-s-s, *ēd-s-t) nebo сънѣстъ, pl. исомъ i ихомъ, исте, исѧ i ишѧ, du. исовѣ, иста, исте (srov. na př. v Ps. Sin. ѣсъ 101 10, ѣсѧ 21 30, сънѣсѧ 105 28, v Supr. ихъ, изѣ, ишѧ, viz Wiedemann op. c. 100—102), partic. minulá шдъ, шлъ, шдвнъ.

Sloveso вѣмь má infinitiv вѣдѣти. Od présentního kmene *vēd- se tvoří imperativ a partic. prés. вѣды (*vēd-o-nts), вѣдомъ. Aorist, imperfektum a participia minulá se tvoří od infinitivního kmene *vēdē-: вѣдѣхъ, вѣдѣ atd. (srov. видѣхъ): вѣдѣахъ atd. (srov. видѣахъ); вѣдѣвъ, вѣдѣлъ, вѣдѣнъ; supinum вѣдѣтъ.

Sloveso имамь se liší od ostatních athematických sloves koncovkou 2. os. -ши; v 3. pl. jest tvar thematický имѧтъ (jako v сѫтъ); partic. prés. имы, obdobně jako сы, шды, вѣды, дады. Všechny ostatní tvary se tvoří od infinitivního kmene имѣ- (имѣти) jako u вѣдѣти. V Ostr. jsou také tvary имѧамъ (имѧамь), имѧаши (v. dodatek k rus. překladu Leskienovy mluvnice 189).

Tvary 2. a 3. sg. imper. дажь, ижь, вѣжь, z prasl *dadjь, *ēdjь, *vēdjь nejasného původu, mají v Euch. Sin. obyčejně místo -ь na konci -и: дажди, подажди, заповѣжди, повѣжди atp., také вижди (вижди 11ᵇ, 100ᵃ, дажди 5ᵇ, 6ᵃ, 7ᵃ a j.), въдажди 18ᵇ, отъдажди 30ᵇ, 66ᵃ, 73ᵇ, 74ᵃ, повѣжди 48ᵃ, заповѣжди 51ᵇ). Nejstarší památky takových tvarů nemají: vznikly podle imper. неси, глаголи, моли, въдежди atp.

Pozn. Co se týče původu tvarů **věděję* atd., jest možné, že do tvaru **void-jē* vniklo *i(ѣ)* místo *ē* podle ide. imperativů na *-dhi* (v. Kulbakin, Древне-ц.-сл.-язык[3] 1917, 114, a Brugmann, Grund.[2] II, 3. 551). Srov. o té otázce dále Vondrák, AslPh. 20, 1898, 54n a Сборникъ Ламанскаго I, 19, 191, Horák, AslPh. 20, 409, Agrell, Stud. till. Es. Tegn. 532—537 a Polivanov, Изв. 24, 1923, 2, 349 n.

2. a 3. sg. aoristu u sloves athematických má dodatečné *-tъ* nejasného původu (srov. § 235 a 262): дастъ, бысть, сънѣсть, шетъ-ѣсть v Mar., Assem., Zogr., Ps. Sin., Euch. Sin. Sav. a Supr. — Vedle nich jsou také tvary да, отъда, прода Zogr., отъда Mar., забы Cloz., прѣда Euch. Sin., забы Ps Sin., да, отъда, Sav., бы, изѣ, прода, забы Supr.; podrobně srov. u Wiedemanna op. c. 15 a 21—22 a z Ostr. v dodatku rus. překladu Leskienovy mluvnice 189.

Tvar подась v MisK. III 7 jest myslím kontaminace 2. sg prés. подаси a 2. sg. imper. подазь (z m. жд).

SKLADBA.

(Syntax.)

A. Skladba jednoduché věty.

Pozn. Srov. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik der alt kirchenslavischen Evangelienübersetzung, AslPh. 31, 1910, 321 n a 507 n.

1. Bezpodmětné věty.

287. Jako v jiných jazycích jsou věty bezpodmětné i v stsl.: мрьче Ps. Sin. 104 28 *(ἐσκότασε)*, поздѣ бысть Mar Mr 11 19 *(ὀψὲ ἐγένετο)*, не ли ти тажько славимоу Supr 330 19—20 *(οὐ βαρύνῃ δοξαζόμενος)*, довьлетъ оучеником да бждетъ ѣко оучитель его Mar. Mt 10 25 *(ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα ...)* a p.

Od bezpodmětných vět třeba odlišovati věty s neurčitým podmětem, jako и се приньсѧ емоу ослабленъ жилами *(καὶ ἰδοὺ προσέφερον ...)* Mar. Mt 9 2, kde podmět není přesně vyjádřen, ale rozumí se »lidé«.

Pozn. O větách s neurčitým podmětem srov. Zubatý, Die mansätze v KZ. 40, 1907, 478—520.

2. Podmět a přísudek.

288. Podmětem (subjektem) bývá obyčejně podstatné jméno (substantivum) v nominativě nebo jiné slovo, užité ve funkci substantiva: srov. не оудобь вьнидетъ богатъ въ цѣрьствие небѣсное Mar. Mt 19 23. блгословенъ градъ въ имѧ гне ib. Mt 21 9, аште ми сѧ ключитъ съ тобоѭ оумьрѣти ib. Mr 14 31. Infinitiv někdy vlivem řeckého členu má u sebe иже: і иже любити іскрьнѣѥго ѣко себе болѣе естъ вьсѣхъ Zogr. Mr 12 33 *(καὶ τὸ ἀγαπᾶν . . .)*.

Přísudkem (predikátem) jest obyčejně sloveso v určitém tvaru, samo nebo se jménem; součástí složeného přísudku může býti participium: і бѣшѧ ризы его лѣшташтѧ сѧ Zogr. Mr 9 3 *(καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα)*, бѣхомъ веселѧште сѧ Ps. Sin. 125 3 *(ἐγενήθημεν εὐφραινόμενοι)*, обрѣте сѧ имѧщи въ чрѣвѣ Sav. Mt 1 18 *(εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα)*, иже аште мнитъ сѧ імы Zogr. Mt 25 29 *(ὃ δοκεῖ ἔχειν)*.

Přísudek slovesný se shoduje s podmětem v osobě a čísle, jmenný v čísle a rodě. Je-li podmětů několik, má v kongruenci přednost 1. osoba před 2. a 3. os.: се отець твои и азъ скрьбѧща искаахомъ тебе Mar. L 2 48 *(ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε)*.

289. Zvláštnosti ve shodě (kongruenci). V dokladech jako паче всего благаго житиѩ оугодно бѣи кротость (Supr. 545 13) neshoduje se jmenná součást přísudku (оугодно) s podmětem, poněvadž оугодно je nebo původně bylo podstatným jménem: není shoda také tehdy, je-li součástí přísudku nesklonné adjektivum, jako свободь бѫдете J 8 33 *(ἐλεύθεροι γενήσεσθε)*. — I k podmětu v singuláru bývá přísudek v plurálu, jestliže podmět svým významem značí množství, na př. многъ народъ . ідоша Zogr. Mr 3 7 (Mar. идѣ, *πολὺ πλῆθος . ἠκολούθησαν* i *-σεν)*, пать ихъ рѣша Supr. 369 6, начѧша глати емоу вдинъ кождо іхъ Zogr. Mt 26 22 *(ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ εἷς ἕκαστος αὐτῶν)*; rovněž při výrazu дроугъ дроугъ, na př. ѣко прѣпирѧахѫ дроугъ дроугъ Zogr. L 12 1 *(καταπατεῖν ἀλλήλους)*.

Ukazovací zájmeno ve funkci subjektu je buď v středním rodě sg. nebo se shoduje v rodě s jmennou součástí přísudku: се бо естъ законъ и пророци Mt 7 12 (Mar., *οὗτος γάρ ἐστιν*

ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται), ale а сановє къ тръннї сь єстъ слъшаі словo Mt 13 22 (Zogr., *οὗτός ἐστιν ὁ... ἀκούων*) a p.

Adjektivum v predikátu má jmenné tvary и смъ достоинъ Mt 3 11 (Assem.), мъногии сжтъ зъвани Mar Mt 22 14 a p.; ve větách jako к'то єстъ прѣдаыі тѧ (J 21 20 Zogr.) bylo asi къто částí přísudku a прѣдаыи podmětem.

Spona se někdy vynechává: власъ не землѣ покрылъ ни нєво приѧтъ Supr. 97 2–3.

3. Užívání časů a způsobů.

290. Présens obyčejně značí děj současný s dobou řeči: třeba však pamatovati, že présentní tvary sloves perfektivních mají význam futura jako i v jiných slovanských jazycích. Přece však se někdy vyskytne v stsl. též présentní tvar slovesa perfektivního za řecké présens: і глѧ семоу ідн і идєтъ і другомоу приди і придєтъ· і рабоу моємоу сътвори се і сътворитъ Zogr. L 7 8 (придєтъ *ἔρχεται*, сътворитъ *ποιεῖ*. приди *ἔρχου*, сътвори *ποίησον*).

Ve vedlejších větách présentní tvary perfektivních sloves vyjadřují relativní děj dokonavého vidu a présentní tvary imperfektivních sloves relativní děj nedokonavého vidu, srov. і єгда оупьѭтъ сѧ тачаєє (t. j. вино даєтъ) Zogr. J 2 10 (*ὅταν μεθυσθῶσιν*), ale іже бо аште хоштетъ дшѭ своѭ съпасти погоубитъ ѭ ib. L 9 24 (*ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν*).

Praesens historicum: къ оутрѣі же дьнь видитъ іса грѧдѫща къ себѣ і глѧ Zogr. J 1 29 (*βλέπει καὶ λέγει*).

Opisný tvar futura vyjadřuje obyčejně budoucí čas vidu nedokonavého, na př. имѣти имаши съкровище на небєсє Mar. Mt 19 21 (*καὶ ἕξεις*); présentní pak tvar perfektivních sloves má význam futura dokonavého vidu, na př. даєтъ бо сѧ вамъ въ тъ часъ Mt 10 19 (*δοθήσεται*): týž význam má asi též složená forma z бѫдѫ a *l*-ového participia, na př. . . бъскѫѭ сѧ и родили бѫдемъ Euch. Sin. 71[a] a p.

Imperfektum značí děj trvající nebo se opakující v minulosti; obyčejně se tvoří od sloves imperfektivních, ale vyskýtá se i od sloves perfektivních a značí pak opakování děje omezeného trvání v minulosti, na př. не бысег'да ли ѥг'да начь-

нѣхомъ са брати глаголаахомъ. Supr. 73 9–10, srov již dříve v § 253.

Aorist označuje děj omezeného trvání v minulosti a tvoří se především od sloves perfektivních, ale vyskýtá se též od sloves imperfektivních. Užívá se ho též jako gnomického aoristu: бысѣкъ іже възьритъ на женѫ съ похотиѭ оуже любы сътвори съ ѩвѭ въ срьдьци своемь Zogr. Mt 5 28 (πᾶς ὁ βλέπων, var. ἐμβλέψας).

Perfektum (složené) značí výsledek (resultát) dovršeného děje, na př. моси нап'салъ естъ намъ Zogr. L 20 28 (ἔγραψεν). Tohoto tvaru se vůbec užívá zřídka v jiných osobách než v 2. sg., neboť 2. sg. aoristu byla málo zřetelná, protože byla stejná s 3. sg.

Pozn. Srov. *o perfektu v stsl.* práce Słońského a Pogorělovovu, uvedené v pozn. na str. 153. S vývody Pogorělovovými o podmínkách, za nichž se užívá ostatních osob perfekta (kromě 2. sg.) nelze souhlasiti, srov. Juž. fil. 5, 1925–26, 301 n.

Plusquamperfekta (složeného) se užívá tam, kde jest třeba vyjádřiti děj, který se stal v minulosti dříve než jiný děj, také minulý, na př. сѫсѣдѧи же· ѩ иже бѣахѫ видѣли прѣждѣ· ѣко проситель бѣ· глахѫ Zogr. J 9 8 (οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον).

291. Ze způsobů se užívá indikativu v hlavních větách, aby se vyjádřil děj, o němž se mluví jako o skutečném (reálném); ve vedlejších větách může indikativ vyjadřovati i děj jen podmíněný, vyjadřovaný jinde kondicionálem, аште сн҃ъ есн бж҃ии Zogr. Mt 4 3. Mimoto může indikativ míti i význam imperativu, obyčejně v 3. os. s partikulí да: да с(вѧ)титъ сѧ імѧ твое Zogr. Mt 6 9 ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου: někdy i bez této partikule: не прѣлюбы сътворишн Mt 5 27 οὐ μοιχεύσεις, kde má i v řeč. futurum význam imperativu.

Imperativ označuje děj žádaný.

Kondicionálu (složeného) se užívá na označení irreálnosti děje, na př. аште би сьдѣ былъ, не би братръ мои оумрълъ Mar. J 11 21, ѩ не оумѣахѫ чьто биша отъвѣштали емоу Zogr Mr 14 40. ѩ дръжаахѫ і да би не ошьлъ отъ ѩнхъ Zogr. L 4 42.

4. Rozvíjecí členy větné.

292. Podmět (subjekt) a přísudek (predikát) mohou býti blíže určovány rozvíjecími členy. Poměr těchto členů k členům základním a také jejich vzájemný poměr může býti různý:

rozvíjecí člen se shoduje se základním (v rodě, čísle a v pádě nebo jen v čísle a pádě) nebo je v nepřímém pádě bez předložky nebo v pádě předložkovém a závisí sice na slovese nebo na jménu, ale neshoduje se s ním nebo konečně rozvíjecím členem může býti slovo neohebné (neflexivní).

a) Přívlastek a přístavek (atribut a aposice).

293. Přívlastek se shoduje v rodě, čísle a pádě s jménem, na němž závisí. Přídavná jména a číslovky řadové mají *tvary složené*, mluví-li se o předmětech nebo osobách již známých nebo určitých (v řečtině bývá adjekt. se členem, na př. **аще кто тѧ оударитъ въ десн҃ѩ ланиитѫ, обрати емоу и дроугѫѭ** Mar. Mt 5 39 *εἰς τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην*), jinak mají *tvary jmenné*, na př. ... **дастъ д(оу)хъ с(вѧ)тъ** Mar. L. 11 13 (v řeč. bez členu *δώσει πνεῦμα ἅγιον*) Odchylek je málo, na př. **сь есть крьстѧи дх҃мь сѫтымь** (Mar. J 1 33, *ἐν πνεύματι ἁγίῳ*).

Na místě adjektiva může býti i participium, na př. **къде естъ рожды сѧ ц(ѣса)рь** Sav. Mt 2 2 *(ὁ τεχθεὶς βασιλεύς)*

Karakteristické pro stsl. jazyk jest, že užívá *adjektiva místo nepřímého pádu*, na př. **ѿесаревѣ къздадите ѿесаревеи ι б(о)жиѣ б(ого)ви** Zogr. Mr 12 17 *(ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ)*, **жажда водъная** Supr 135 7 m. **водъі** *(δίψα ὕδατος)*, **въ имѧ господьнѣ сътворьшаго небо и земьѭ** Supr. 80 7 *(ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆ[ν])*.

Přivlastňovací (possessivní) zájmeno **свои** nepřivlastňuje jen 3. osobě, ale i 1. a 2., na př. nejen **довьлетъ дьни зълоба своѣ** Mar. Mt 6 34, ... **посѣла къ нимъ сн҃ъ свои** ib. Mt 21 37 **ι идѣахѫ вьси кьжьдо написати сѧ въ свои градъ** ib. L 2 3. ale také **възьми одръ твои ι иди въ домъ свои** ib. J 5 8

Přístavek (aposice), t. j. podstatné jméno určující jiné substantivum, shoduje se ovšem s ním v pádě a čísle, ale ne vždy i v rodě, na př. **подобьно естъ цр҃ствие небесное чл҃оу коупьцоу** Zogr. Mt 13 45, avšak **ты вифлееме земле июдова** Assem. Mt 2 6.

b) Rozvíjecí členy v nepřímém pádě.

294. Akusativ: 1. bývá *přímým předmětem* slovesa na př. **остави тоу даръ твои** Mar. Mt 5 24 a p.;

2. *u substantiva verbálního místo genitivu*, na př. по приѧтии ми отъ чловѣколюбиваго ѿа великыи даръ Supr. 525 15–16;

3. *určením času* nebo *místa* děje, na př. бѣ іона въ чрѣвѣ ѩитовѣ три дни три же нощи Zogr. Mt 12 40, і оубиѭтъ і и трети день въстанетъ Mar. Mt 17 23, отъстѫпи отъ ѩнхъ ѣко кръженье камени Zogr. L 22 41;

4. *druhým předmětem* u slovesa, které již má akusativní předmět osobní — podle řečtiny; na př. иже колижьдо напоитъ единого отъ малыіхъ сихъ чашѫ студены воды Zogr. Mt 10 42 (ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα ... ποτήριον ψυχροῦ);

5. *součástí složeného přísudku*, vztahuje se k akusativnímu předmětu přímému, místo obvyklého dnes instrumentálu v slovanských jazycích (*vazba dvojího akusativu*), na př і сътворѭ вы ѩкомъ ловьца Zogr. Mt 4 19 (ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς), rovněž adjektivum, na př. правьни творите стьзѧ его Assem. Mt 3 3 (εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ);

6. ve vazbě *akusativu s infinitivem*, vzniklé vlivem řeckým, na př. кого мѧ невьштюѭтъ народи быти Zogr. L 9 18 (τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι);

7. v *zaklínací formuli*, na př. тако ми богы Supr. 156 3.

295. Genitiv. V slovanském genitivě splynul *starý genitiv* a *ablativ*. Užívání genitivu lze roztříditi proto takto:

a) Původní genitiv: 1. *genitiv předmětný* u mnoha sloves s významem *partitivnosti*; často bývá u sloves značících vnímání (ve stejné platnosti s akusativem), na př. не оуслышитъ никтоже на распѫтихъ гласа его Mar. Mt 12 19, книжьи правоты Ps. Sin. 86 37, разоумѣвъши своюго зъла Supr. 43 23–24, вьси дивлѣхѫ сѧ видѣвше дѫба облистьвьнѣвъша ib. 18 16–17, зьра свѣта ib. 78 8–9, také u sloves посѣтити, доити, коснѫти сѧ, na př. посѣті въсѣхъ языкъ Ps. Sin. 58 6, дошедъ оусоровы вьси Supr. 46 9–10, косе сѧ его Supr. 561 28, u sloves желѣти, искати, чаити, хотѣти, просити, na př. небесьнынихъ брака желѣю Supr. 237 6–7, проси тѣла ѩсѣка Zogr. Mt 27 58, u sloves напльнити, насытити, наюити, na př. напльните воды Zogr. J 2 7 a p.;

2. *genitiv partitivní* (celkový) u jmen, na př. колико кошь оукроухъ бьвасте Zogr. Mr 8 19, пѧть хлѣвъ прѣломихъ ib.;

3. *genitiv u supina* stejného druhu, na př. не придъ ко праведьникъ призъвати Mar. Mt 9 13;

Pozn. Původ genitivu u supina z gen. partitivního, ale závislého na slovese vidí Zubatý v RS. 2, 1909, 19 (kde odkazy na jeho starší zmínky); Svitavský (Sborník věnov. prof. Pastrnkovi 1923, 83—89) hledá v něm původní ablativ.

4. *genitiv possessivní*, na př. **къ оцѣ братра твоего** Zogr. Mt 7 3 a p., srov. dříve v § 293 o adjektivu v této funkci:

5. *genitiv časový* (temporis), označující dobu, za kterou se děj skončí, na př. **събраша же ся мѣсяца мана епископи** Supr. 201 22;

6. *genitiv míry*, na př. **растояѭ отъ града попришть четырь** Supr. 26 21.

b) Původní ablativ: 7. *genitiv*, podle původu ablativ, bývá u *sloves s významem odluky, vzdalování*, jako **бѣжати, свободити, разлѫчити, лишити** a j., na př. **вда чесо лишени бысте** Mar. L 22 35 a j. — K těmto slovesům patrně původním významem náležejí i některá slovesa *duševních stavů*, jako **бояти сѧ** (**боѣахѫ бо сѧ людии** Zogr. Mr 11 32), **стыдѣти сѧ** (**постыдѣтъ сѧ мене и моихъ словесъ** Zogr. Mr 8 38) a p.;

8. týž *genitiv*, původem ablativ, bývá u *substantiv verbálních stejného významu* (odluky a p., **лишение, избавление** a p.) a u *adjektiv podobného významu*, jako **поустъ, праздьнъ, свободьнъ, чистъ, тоуждь** a p.:

9. *genitiv* ablativního původu *u komparativu*, jako **ѣко пръвѣи мене бѣ** Zogr. J 1 15:

c) mimoto jest ještě: 10. *genitiv qualitatis*, označující jakost, na př. **чѣкъ отверъ добра рода** Zogr. L 19 12;

11. *v negativních větách* místo předmětného akusativu (gen. negationis), na př. **ни въ ѩ̂ли толикоѩ вѣры не обрѣтъ** Zogr. L. 7 9.

296. Dativ: 1. bývá u jistých *sloves*, často jako *druhý předmět* (vedle prvního v akusativě): označuje, na koho nebo nač se vztahuje děj přecházející na předmět akusativní, na př. **покажите ми сребръ . . .** Mar. Mt 22 19, **тебѣ дамь власть сиѭ** Mar. L 4 6 a p.: takový dativ bývá po slovesích **дати, къзати** a p., **глаголати, рещи, молити сѧ, велѣти, сѣдити, рѫгати сѧ, поносити** a p., **показати, оучити** a p., **подобити, достоити** a p., **помощи, слоужити** a p.:

2. *u sloves* **ити, грасти**, označuje *cíl*, na př. **се цѣрь твои грѧдетъ тебѣ** Mar. Mt 21 5:

3. *u sloves*, vyjadřujících *hnutí mysli*, jako хотѣти, надѣꙗти сѧ, прѣꙗти a p., na př. милости хоштѫ а не жрътвѣ Mar. Mt 12 7;

4. *u slovesa* бꙑти, na př. бꙑхомъ поношенїю сѫсѣдомъ нашїмъ Ps. Sin. 78 4 (ἐγενήθην ὄνειδος);

5. *dativ prospěchový* (dat. commodi a incommodi), na př. чѣꙗ ѥтерꙋ богатꙋ ѹтобꙑвꙑ сѧ ѩнеа Zogr. L 12 16:

6. *adnominální dativ vztahu*, na př. храмъ молитвѣ, брътъпъ разбоиникомъ, соль земли, дрꙋгъ ми a p.; týž význam má dativ u adjektiv подобнъ, причастнъ, тъчнъ a p.; na př. подобно есть цр҃стве небѣсное съкровиштю. Zogr. Mt 13 44, бъси тъчни · дрꙋгъ дрꙋгꙋ Supr. 82 21–22·

7. *dativ etický*, na př. съмотри же ми зълодѣꙗнїе нихъ Supr. 443 7;

8. v dativním проврѣзгꙋ ve větě і ютро проврѣзгꙋ ѕѣло бъстакъ ізнде Zogr. Mr 1 35 (*καὶ πρωῒ ἔννυχα λίαν ἀναστάς*) lze viděti zkrácenou *vazbu dativu absolutního* (srov dále § 320) проврѣзгꙋ бꙑвꙑшꙋ ѕѣло . . .;

9. ve větě чесомꙋ хоштеши да сътворѭ тебѣ Zogr Mar. Mr 10 51 (*τί σοι θέλεις ποιήσω*) — vedle что хоштеши да ти сътворѭ ib. L 18 41 (*τί σοι θέλεις ποιήσω*) — dativ чесомꙋ souvisí s хоштеши, kdežto v druhém dokladě что více souvisí se сътворѭ (srov. Meillet, Un exemple d'attraction de cas, BSL. 21, 1918, 32);

10. *dativ s infinitivem*, na př. ґлꙗште въскрѣшенїю не бꙑти Zogr. L 20 27 (*οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι*). не добро ѥстъ многомъ богомъ бꙑти Supr. 100 26–27 чаꙗште ѥмꙋ жївꙋ бꙑти ib. 80 14, се полѣ сътворено бѣ коѩемъ тешти ib. 90 5–6 a p. Původně v té vazbě byly dativ i infinitiv dvěma předměty k slovesu nebo dativ závisel na infinitivě (бꙑти богомъ a p.).

Ve větě дастъ імъ власть чадомъ бжїимъ бꙑти Zogr. J 1 12 (*τέκνα θεοῦ γενέσθαι*) vznikl dativ чадомъ божїимъ vlivem имъ.

297. Lokál označuje *místo* a *čas*, na př. семь мѣстѣ Supr. 81 3–4. прѣбꙑстъ оусоровѣ бъси ib. 47 18, исцѣлѣ отрокъ томь часѣ Mar. Mt 17 18.

Lokálu se dále užívá *u sloves* висѣти, коснѫти сѧ (сею обою заповѣдию вьсь законъ и про(роци) висѧтъ Sav. Mt 22 40, Mar. въ сею . коснѫ сѧ емь Sav. Mt 8 3), také u sloves

komponovaných s předponou при-, která se jako předložka pojí s lokálem, na př. приказаша сѫдаго дѫбѣ соуѣ Supr. 18 9—10, кѣсѣхъ са приложити ib. 61 8 atd.

298. Instrumentál bývá

1. ve významu *socialivním*, na př. къмотрами своими ι дъштерьми. не съмѣшати са Cloz. I 101, радоваша са бысѣмъ домомъ Supr. 537 12—13;

2. ve významu *jakosti* (*instr. qualitatis*), jenž se vyvinul z významu předešlého, na př. чѣсъ нечистомь дѫхомь Zogr. Mr 1 23, кротъкъ бо и безлобы бѣаше и рѣчнѣ простѫѫ Supr. 46 29—30;

3. ve významu instrumentálním (*nástroje* nebo *prostředku*): аште оударимъ ножемь Zogr. L 22 49, идоша въ поусто мѣсто корабльмь... Zogr. Mr 6 32. Z tohoto instrumentálního významu se vyvinuly rozličné jeho významové odstíny: označuje *místo* пѫтьмь тѣмь, *čas* (трьми дьньми, нощтиѫ a p.). *míru* (ꙗже маломъ отъстоуше отъ ѫзыкы ѥго Supr. 274 19—20, трьми лактъ движенъ от' земьѧ Supr. 567 25), *příčinu* (азъ же сьде гладомь гыбльѫ Zogr. L 15 17), *způsob* (ι сънидѣ дѫхъ сѫты тѣлесънъıмь зракомь Zogr. L 3 22). *vztah* (высокъ саномъ Supr. 63 8—9), pak v passivních vazbách *původce děje* (instr. agentis) na př. трьсти ли вѣтромь движемы Zogr. L 7 24.

4. Instrumentál bývá také *jmennou součástí přísudku*, na př. дѣвицеѭ пакы быти Supr. 237 18, дебрѣе ти есть маломоштнѭ въ животѣ бьнити Zogr. Mr 9 43, ... сиротоѭ отъ родитель оставьѥнъ бысть Supr. 546 21.

U sloves быти, наречьти са, глаголати са může býti i predikativní nominativ, na př. храмъ мои храмъ молитвѣ наречетъ са Mar. Mt 21 13; расталъ са ледъ бысть вода топла Supr. 78 1, съмрьть не съмрьть глаголетъ са ib. 487 9.

c) Rozvíjecí členy v pádě předložkovém.

299. S genitivem se pojí v stsl. předložky без, до, за (за оутра), из, отъ, съ, оу, близъ, искрь ‚blízko', бѣнѣ, дѣаш ‚pro', дѣльма id., кромѣ, прѣжде, ради ‚pro', радьма id., разѣ ‚kromě';

s dativem къ, по, прѣмо, противѣ;

s akusativem въ, въз, за, на, надъ, о, объ (объь), по, подъ, прѣдъ, подлъгъ, скозѣ ‚skrze';

s lokálem въ, на, о, по, при;

s instrumentálem за, надъ, подъ, прѣдъ, съ, междоу.

Některé tyto předložky jsou *adverbia* užívaná též jako předložky; jsou to близъ, бънѣ, дѣлѣ, дѣльма, искрь, кромѣ, прѣжде, ради, радьма, разѣ, прѣмо, противѣ, подлъгъ, сквозѣ, междоу.

d) Neohebná (neflexivní) slova (příslovce, adverbia).

300. Příslovce blíže určují základní člen predikátu, *označujíce místo, čas a způsob děje*; jsou to zčásti ustrnulé pádové tvary, srov. dříve o označování gramatických vztahů živými pádovými tvary.

Příslovce času jsou когда, тогда, ѥгда (tvořené ke kmenům zájmenným), поздѣ, оутрѣ, нынѣ, лани (snad ustrnulé lokály), вьчера (ustrnulý gen.), прьвоѥ, въторое, третьѥ, дьньсь (ustrnulé akusativy nebo nominativy, totiž nominativní věty, v pozn. dále), древлѣѥ, прѣжде, послѣжде (ustrn. akus. nebo nom. stř. rodu komparativů nebo s нан- superlativů).

Příslovce místa jsou тоу, къде, сьде, камо, тамо, сѣмо, кѫдоу, кѫдѣ, отънѫдь (tvořené od kmenů zájmenných); бънѣ, горѣ, долѣ, бъноу, долоу, врьхоу, кромѣ, сквозѣ, разѣ (ustrn. lokály); близъ, -зь, бънъ, искрь, ѫтрь, бънѫтрь, въспрь ‚vzhůru' (ustrn. nom. nebo akus.).

Příslovce způsobu jsou мало, мъного, зѣло ‚velmi' тако, како, ѩко, инако, сице, горько, чисто (akus., zčásti nom. sg. stř. rodu); паче ‚magis', таче ‚potom' (akus. n. nom. stř. rodu komparativů), добрѣ, лютѣ (snad lok. sg.); тъчьѭ ‚jen', въшьѭ ‚zcela', ѥдьноѭ, въторицеѭ (instr. sg. f.); малы, правы, рабьскы, мѫжьскы, грьчьскы, роумьскы, кольми, тольми, ѥльми, больми, вельми, большьми, ноудьми ‚nuceně' (instr. pl.); въцѣла ‚zcela', ѥльма, тъкъма ‚jen', тольма, ноудьма (instr. du.); съпроста ‚přímo' (předložka *sъ* s gen. sg.); исплъньи, ѩцьи ‚pronus', правьи, свободьи a p. (nom. sg. muž. rodu, — vznikly totiž z kongruovaných původně adjektiv, tvořících jmennou část predikátu tím, že nabyla adjektiva ta významu adverbiálních určení, projeveného i nesklonným jejich tvarem, srov. zde o partic. § 302).

Některá z těchto příslovcí jsou ovšem utvořena nebo přetvořena podle hotových vzorů, na př. долоу, бъноу podle врьхоу a p.

Pozn. Doklady stsl. příslovcí s citacemi míst srov. u Doritsche, Gebrauch der altbulg. Adverbia, Dissert. Lipsko 1910 (zvl. otisk ze XVI. Jahresbericht des Institutes für rumän. Sprache zu Leipzig)

O *nominativním původu* některých příslovcí srov. prvně Potebnja, Изъ запис. I—II². 170. pak Zubatý v RS. 2, 1909, 18, Doritsch op. cit. 137 n., Brugmann, Adverbia aus dem masc. nom sg. prädikativer Adjektiva v IF. 27, 1910, 233—278 a zvl. Zubatý. K výkladu některých příslovcí, zvl. slovanských ve Sbor. filolog. 3, 1912 120—167.

Adv. na *-ě* vykládá z nom. pl. n. (s lit. adv. *gerai*) nejnověji Trautmann v KZ. 49, 1920, 251 n. (což připouští i Zubatý ve Sbor filol. 3, 159 pozn.); Meillet (Sl. comm. 354) vidí v nich instr. sg. na *-ě*

e) Infinitiv a supinum.

301. K rozvíjecím členům větným náležejí také jmenné tvary slovesné: infinitiv a supinum; supinum bývá po slovesích pohybu.

Příklady infinitivu: имѣѩн оуши слышати да слышитъ Mar. Mr 4 9. задѣша емоу крестъ носити по ѥго Zogr. L 23 26. ѣко мнози пророци желѣлѣша видѣти.. Zogr. Mt 13 17. ... емоуже нѣсмь достоинъ поклонь сѧ раздрѣшити ремене сапогоу его Zogr. Mr 1 7. не имѧтъ кде главы подъклонити Zogr. Mt 8 20.

Příklady supina: и градѫ ісскоусить ѩ Zogr L 14 19. ведѣахѫ же и и инѧ зълодѣѩ дъва съ нимъ оубити ib. 23 32 a p.

5. Vazby participální.

302. Ač participia jsou tvary měnící číslo, pády a rody, přece se cítí v některých případech jako větné členy, příslušející k přísudku, t. j. jej rozvíjející (predikativní atribut, doplněk): napomáhá k tomu asi to, že v jejich gramatickém významu je i označení času.

Někdy se užívá i adjektiv adverbálně, t. j. příslušejí k predikátu slovesnému nehledě na formální jejich shodu se subjektem, na př. что стоите сьде весь день праздьни Mar. Mt 20 6.

Participií se užívá *ve smyslu adverbálním* zcela obvykle; je-li *děj*, vyjádřený participiem, *současný* s dějem verba finita, klade se participium présenta, je-li *předchozí* participium minulé, na př. мышлѣахѫ къ себѣ глѣюще Zogr. Mr 11 31 (‚myslili... říkajíce'), и мѫжи дръжаштеи ѥса ражгаахѫ сѧ емоу биюще Mar. L 22 63 (‚vysmívali se mu bijíce

jej'). сѫштеѩ же въ корабн пришьдъше поклонишѧ сѧ емоу глѣште Zogr. Mt 14 33 (,... přišedše poklonili se mu říkajíce').

Adverbálně užité participium nabývá významu *adverbia času nebo způsobu*; na př. ve vazbě пришедъше поклонишѧ сѧ participium určuje čas děje, vyjádřeného určitým slovesem, a ve vazbě рѫгаѧхѫ сѧ биѭште způsob.

Tam, kde participium je samo určováno dalším členem větným, vazba tato (totiž participium se svými rozvíjecími členy) se cítila jako *vedlejší věta*: ve výraze призъвавъ нс оученикы своѩ гла имъ (Zogr. Mr 8 1) skupina prvních čtyř slov jako vedlejší věta časová, ve výrazu ѩ начаша сътазати сѧ съ ѩнмь искѫште отъ ѩего знамеѭѣ сь нсе (Zogr. Mr 8 11) část od искѫште jako vedlejší věta způsobová, ve výraze вьсѣкъ градъ ли домъ раздѣлѣ сѧ на сѧ не станетъ (Zogr. Mt 12 25) skupina раздѣлѣ сѧ на сѧ jako věta podmínková a p.

Rovněž participium užívané atributivně lze zároveň se slovy na něm závislými bráti za *vedlejší větu*, srov. ѩ видѣвъше и оученици ходѧшѣ по морю (Zogr. Mt 14 26) a p.

Nepochybně také atributivní dativ participiální spolu se slovy k němu patřícími byl *vedlejší větou časovou*, srov. dále § 320.

Spojení participia s predikátem a zeslabení jeho souvislosti se substantivem vedlo k tomu, že se participium přetvářelo v *deverbativní příslovce*, t. j. v tvar, v němž se již necítila shoda nebo vůbec jí nebylo, srov. na př. повелѣ. съказати ѧ и клачаште вести ѧ въ тем'ницѫ Supr. 71 26—27, съ небесе божии гласъ слышавъ велаште сьнити (vocem iubentem) Supr. 191 6 a p. (srov. § 202).

Pozn. Srov. o tomto vývoji participií u Zubatého ve Sborn. filolog. 3, 1912, 150 n. — Obdobná absolutní participia v stč. srov. u Gebauera, Mt. III, 1, 297 n.

6. Zápor (negace).

303. Negativní partikule не popírá děj slovesný a bývá před slovesem; popírá-li se okolnost, vyjádřená adverbiem, klade se před ně, na př. юже не много глѣѭ съ вами Zogr. J 14 30. Připojuje-li se k jedné negaci druhá, vyjadřuje se partikulí ни = ‚a ne': ѣко не сѣѭтъ ни жѣньѭтъ ни събираѭтъ... Mar. Mt 6 26, не троуждаѭтъ сѧ ни прѧдѫтъ ib. 28.

Někdy mívá partikule ни význam specifikované dodatečné negace vedle negace hlavní, vyjádřené partikulí не, na př. ни въ нѣли толикы вѣры не обрѣтъ Mar. Mt 8 10; не se může v takových případech vynechávati, na př. ѣко ни соломонъ во всей славѣ своей облѣче сѧ ѣко единъ отъ сихъ Mt 6 29, právě tak někdy se vynechává не, je-li negace již obsažena v podmětu, na př. і никтоже даваше моу L 15 16 Zogr. a Assem., ale не даѣше Mar. a Sav. nebo srov. Zogr. L 23 53 въ гробѣ... въ ѥмьже не бѣ никътоже никогдаже положенъ

Dvojí negace не—не znamená *klad*: нъ не не имѣ ісъ воды... Supr. 483 12 (= нъ имѣ несоусъ водѫ).

Pozn. Srov. i v stč. typ negace *nic mi jest v nich známo* (AlxV 1168) a *(člověk) dětí ni domu spomene* (AlxV. 597), v. Gebauer v LF. 10, 240 n. a AslPh. 8, 177 n.

7. Oslovení (vokativ).

304. Oslovení, jež má v morfologickém systému výraz ve vokativě, není vlastně členem věty, a proto vokativ nemá žádného gramatického vztahu. Je-li oslovení dvoučlenné, druhá část mívá někdy podobu aposice k první; někdy bývá v nom., na př. ісу хе сноу божии иночадъни съ ѥдинъ съ присно слово божие живаѩ сила... Supr. 143 3, jindy jsou obě části ve vokativě, na př. ты кнѧлееме земле июдова Assem. Mt 2 6.

8. Druhy jednoduchých vět.

305. 1. Věty vypovídací: ani positivní, ani negativní věty vypovídací nepotřebují poznámky, srov. і изгѧна словомь доухы Zogr. Mt 8 16, ни въ ѩли толикы вѣры не обрѣтъ ib. Mt 8 10 a p.

2. Tázací věty nejčastěji jsou uvozovány partikulí ли: пришелъ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ Zogr. Mt 8 29, nebo bývají uvozeny tázací partikulí еда: еда камень подастъ емоу... еда змьѩ подастъ емоу Mar. Mt 7 9, 10, еда исповѣстъ ті сѧ прѣстъ лі възвѣстітъ истінѫ твоѩ Ps. Sin. 29 10. V Supr. bývá uvozována otázka také někdy výrazem дѣвши (asimilací též дѣѣши) nebo дѣвши ли, na př. дѣѣши отьрнѫ люди своѩ господь 347 9—10, дѣѣши ли молитвы трѣбова тъгда 307 3—4.

V Praž. zl. jest tázací partikulí uvozovací ѥда: ѥда лика апостолъскаго тыѧ отълоучи, ѥда дара цѣлевне тыѧ лиши, ѥда съ онѣми вечерѣвъ... II A 21—24.

Čeká-li se na otázku kladná odpověď, klade se kromě tázací partikule ještě negace: не ѥда ли въ ѣмж въпадета сѧ Zogr. L 6 39, ѥда съпьѧн не прїложїтъ въскръснѫтї Ps. Sin. 40 9.

Týká-li se otázka jen části věty, nikoli věty celé (otázka doplňovací), uvozuje se tázacím zájmenem nebo tázacím adverbiem, jako къто, чьто, къде, когда, како, камо, кольми a p.

V otázkách rozlučovacích (disjunktivních) bývají spojky ли — или, ли — ли: дамъ ли ꙗ или не дамъ Zogr. Mr 12 14, ты ли еси градъин ли иного чаемъ Mar. Mt 11 3, что бо естъ болѣ даръ ли или олтарь Mar. Mt 23 19.

Místo druhé části disjunktivní otázky může státi pouhé ни: достоино ли естъ дати кинъсъ кесареви или ни Mar. Mt 22 17.

3. Věty zvolací se vyznačují ovšem přízvukem a často začínají tázacím adverbiem, na př. колъ мъного множьство благости твоеѩ ѩ (колъ m. коль) Ps. Sin. 30 20.

306. 4. Věty rozkazovací a přací, t. j. věty, které vyjadřují rozkaz nebo přání, mívají *sloveso v imperativě;* místo 3. os. imperativu může býti *spojka* да *s indikativem.* Na př. ꙗзъми пръвѣе бръвъно ꙗ очесе твоего Zogr. Mt 7 5, не дадите сѫтаго псомъ ib. 6, да сѫтитъ сѧ ꙗмѧ твое, да придетъ цр̃ствие твое, да бѫдетъ вол̃ѣ твоѣ... ib. 6 9—10. рачи ми помощи (m. помоги) Euch. Sin. 72ᵇ, не мори оубо никтоже съ лѣстьѭ прити Supr. 420 28—29, не дѣїте дѣтїи приходити къ м'нѣ Zogr. L 18 16.

V dokladě отъгадѣмъ оубо отъ врагъ моїхъ тъщъ (Ps. Sin. 7 5) jest místo imperativu *starý optativ* (srov. v tvarosloví § 242).

O užívání *indikativu* za imperativ viz již v § 291.

V Supr. bývají ve větách přících spojky ѥща, щеоу s kondicionálem, na př. ѥща могла бъıхъ азъ часъ оубѣштати крьстьиномъ бъıти 131 9—10, щеоу и того да бъıхъ не бѣдѣлъ 410 12—13.

Zřídka bývá ve větách přících spojka нѣда, na př. нѣда ѩпрабьвали (sic m. -вили) сѧ пѫтье мої Ps. Sin. 118 5, srov. v pozdním csl. textě srbské redakce, v Šišat. apost., нѣда да вѣсте приѩли мало безоумие моѥ (2 Cor. 11 1).

B. Skladba souvětí.

1. Souvětí souřadné (parataxe).

307. Souřadné věty buď se kladou vedle sebe *bese vší spojky* (na př. тѣмь же припадаѭ ти . покланѣѭ колѣнѣ сръца моего Euch. Sin. 79[a]) nebo bývají — častěji — *spojeny spojkami.*

Spojky slučovací (kopulativní) jsou и, а, ти, та, то, тѣ, při negaci ни — ни, не — ни, не тъкъмо (nebo не тъчиѫ) — нъ и, na př. і обрѣте ѩ съпаштѧ і гл҃а петрови Zogr. Mt 26 40, крестъ въдрѫжаше сѧ а (*καί*) ідольскаѣ слоужъба разорена бываше Cloz. 608, не оустыіди сѧ лица чл҃ча ти не потаи что сѫщее въ тебѣ Euch. Sin. 68[a]; да ѥже о молитвѣ доволно бесѣдовахомъ таже пакы о прѣдании приведѣмъ слово Supr. 407 21–23, въпрашати хотѣаше тоже (*καί*) мльчати ѥмоу ноужда бѣаше Supr. 240 5, касъ ни землѣ покрыла . ни небо приѧтъ Supr. 97 2; въ кьскрѣшение бо ни женѧтъ сѧ ни посагаѭтъ Mar. Mt 22 30. ѣко хотѣаше нс҃ . оумьрѣти за люди і не тъкъмо за люди нъ і да чѧда бж҃иѣ съберетъ (po нъ і je vynecháno хотѣаше) Zogr. J 11 51–52.

Spojky rozlučovací (disjunktivní) jsou ли, или: чьто же видиши сѫчьца іже (sic) естъ въ оцѣ братра твоего... ли како речеши братроу своемоу... Zogr. Mt 7 3–4, ...еда къ рыбы мѣсто змиѭ подастъ емоу · или аште проситъ аица · еда подастъ емоу скорьпиі... Zogr. L 11 11–12. U spojek ли — ли (ли — или) jedna věta vylučuje druhou: ли бо единого възненавидитъ а дроугаго възлюбитъ ли единого дръжитъ сѧ · а о дроузѣмь небрѣшти въчьнетъ Zogr. L 16 13.

308. Spojky odporovací (adversativní) jsou же, а. нъ, обаче. u vět tázacích али, na př. і въставъ архиереи рече емоу ісъ же мльчааше Zogr. Mt 26 62–63, азъ оубо крьстихъ вы водоѭ · а тъ крьститъ вы дх҃омь ст҃ыімь Zogr. Mr 1 8. і не въведи насъ въ напасть · нъ избави нъі отъ непрѣзни Mar. Mt 6 13, гл҃а емоу нс҃ ты рече · обаче гл҃ѭ вамъ Zogr. Mt 26 64. іиъі съпасе али себе не можетъ съпасти Mar. Mr 15 31.

Spojky důvodové (explikativní) jsou: бо, небо, не бо нъ, na př. і пришьдъ пакы обрѣте ѩ съпаштѧ · бѣсте бо

очи ѥмъ тѧготѣнѣ Zogr. Mt 26 43, нъ тъкмо рци слово і ицѣлѣетъ отрокъ мои · ѩко азъ чкъ есмь подъ владыкоѭ Zogr. Mt 8 8–9 ...не бѫди не бо нъ и азъ... Supr. 347 10.

Spojky důsledkové (konklusivní) jsou: оубо, тѣмь же, na př. не и мытаре ли тако творѧтъ · бѫдѣте оубо съвръшени Mar. Mt 5 47–48; бьѣѣко дрѣво еже не творитъ плода добра · посѣкаѭтъ и въ огнь вмѣтаѭтъ · тѣмь же оубо отъ плодъ ихъ познаете ѩ Mar. Mt 7 19–20.

2. Souvětí podřadné (hypotaxe).

Posn. Srov. Słoński, Die Uebertragung der griech. Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern, Dissert. Lipsko 1908.

309. Podřadné věty jsou spojovány s hlavními (1) buď *slovy ohebnými* (flexivními), a to *zájmeny vztažnými* (relativními), kteréžto věty rozvíjejí základní nebo rozvíjecí substantivní člen věty hlavní, (2) nebo *slovy neohebnými* (neflexivními), totiž *spojkami*, kteréžto věty vyjadřují příslovečná určení věty hlavní, rozvíjejíce její určité sloveso.

Kromě toho ráz vedlejší věty, vyjadřující příslovečné určení času věty hlavní, měla *vazba t. zv. dativu absolutního*, složená z dativu jména podstatného (nebo přídavného) a z dativu participia.

Zvláštním druhem vedlejších vět jsou věty uvozené tázacími zájmeny nebo tázacími adverbii, závislé na přísudku věty hlavní, totiž *nepřímé otázky*.

a) Věty vztažné (relativní).

310. Jsou uvozeny *vztažnými relativními zájmeny*, na př. всѣко еже въходитъ въ оуста въ чрѣво въмѣштаетъ сѧ Zogr. Mt 15 17, всѣкъ садъ егоже насади оц҃ь мои ib. 13, обаче горе чл҃коу томоу имьже сканьдаль приходитъ Mar. Mt 18 7 a p. Někdy je vynecháno slovo, k němuž se zájmeno vztahuje, na př. і приниеси за очиштение твое · еже повелѣ Моисеи Zogr. Mr 1 44. Vztažný (relativní) význam mohou míti zájmena kmenem svým *tázací*, na př. въпраша же годины отъ нихъ въ кѫѭ соулѣе емоу бы(стъ) Mar. J 4 52, v Zogr. ib. je часа отъ ѩихъ въ которы.

V Supr. a v pozdějších csl. památkách bývá místo иже tvar střed. rodu sg. ѥже, na př. не жьрѫ коумиремъ без'дѫшъ-

ꙗꙁꙑкмъ · нъ богоу своꙗмоу · ꙗже ѥ небесѣхъ Supr. 23 9—10; patrně v takových větách se tvar ꙗже cítil jako určitý a v jeho gramatickém významu byl i rod, jenž byl určen substantivem, k němuž se ten tvar vztahoval; totéž bývá i v stč., zvláště *jenž* a *jež(to)*, na př. *jednu (bohyni), jenž vládne milosti* (AlxV. 738), *meč okrúhlý, jež obrovnán na vše úhly* (ib. 981). i v dnešních slovanských jazycích, na př. v hovor. češt. *‚hoch. co srovna došel'* nebo v ruš. *‚мальчик, что̀ пришел сейчас'* a p.

b) Věty spojkové.

311. Spojka ѣко (ꙗко): *α*) нъ да оуѣѣсте ѣко класть ꙗмѧтъ сꙑнъ чѣскъі Zogr. Mt 9 6; zde věta uvozená spojkou ꙗко (= č. *že*) jest *přímým objektem* predikátu věty hlavní; v stejném významu bývá ꙗко же, na př. добрѣ да бѣси... ꙗкоже николиже жрѣти нмамъ богомъ... Supr. 148 10:

β) і отпоусти намъ дльгы наша ѣко і мы отъпоуштаемъ дльжьникомъ нашимъ Zogr. Mt 6 12; zde věta se spojkou ѣко (= č. *jako*) vyjadřuje *příslovečné určení způsobu* hlavní věty; v Supr. místo ѣко (ꙗко) bývá акы.

Spojka ѣко, svým původním významem příslovce způsobu (srov. како, тако) může nabývati i jiných odstínů významových:

γ) význam *spojky důvodové* (kausální = č. *protože*), na př. и не хотѣаше оутѣшити сѧ · ѣко не сѫть Assem. Mt 2 18:

δ) význam *spojky účinkové* (konsekutivní), na př. оучаше ѩ на сѫнъмиштихъ іхъ ѣко дивлѣахѫ сѧ емоу Zogr. Mt 13 54; někdy je zde vlivem řeckého originálu vazba ѣко s infinitivem, srov. і се трясъ вели бысть въ мори · ѣко покрыватн сѧ корабльлю вльнами Zogr. Mt 8 24 (*ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι*...);

ε) význam *spojky časové*, na př. і бысть ѣко исплъниша сѧ дьньі слоужьбы его · іде въ домъ свои Zogr. L 1 23.

312. Spojka да, jež původně spojovala dvě samostatné věty, nabývala často významu spojky podřadicí; tato změna jest důsledek psychologické změny v poměru dvou vět: poměr parataktický se změnil v hypotaktický.

Spojka да pak uvozuje věty vyjadřující *přímý nebo nepřímý předmět* věty hlavní, na př. і молѣахѫ і да повелитъ імъ въ ты бьнити Zogr. L 8 32, тъгда запрѣти оучеником своимъ да никомоуже не рекѫтъ Mar. Mt 16 20, блюдѣте сѧ да не къто васъ прѣльститъ Zogr. Mr 13 5;

místo indikativu v takových větách může býti kondicionál, srov. и молиша · да би прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ ихъ Zogr. Mt 8 34. — Někdy nabývají takové věty významu *vět účelných* (finálních), na př. бѣдите и молитѣ сѧ да не вьниидете въ напасть Mar. Mt 26 41, тъгда приѣсѧ къ немоу дѣти да (*ἵνα*) рѫцѣ въвложитъ на нѧ Mar. Mt 19 13.

Místo да не může býti еда, еда како, srov. онъ же рече · ни · еда въстръгаѭште плѣвелъ · въстръгнете коупъно съ ѩмь и пшеницѫ Zogr. Mt 13 29. еда како не достанетъ вамъ и намъ *μήποτε οὐκ μὴ ἀρκέσῃ* ... Zogr. Mt 25 9.

Účelný význam mají také věty uvozené spojkami ѣко (ако) да, na př. искаахѫ лъжа съвѣдѣтелѣ на ісѹ · ѣко да оубиѭтъ и Zogr. Mt 26 59.

Jinde nabývají věty se spojkou да významu *vět účinkových* (konsekutivných), srov. тольма ли ѡ мѫжоу дръжимъ еси невѣдѣниемь · да сего не разоумѣеши Supr. 475 20—21.

313. Spojka иже, — původem nom.-ak. sg. stř. rodu vztažného zájmena — uvozuje věty vedlejší, vyjadřující *nepřímý předmět* hlavní věty, srov. и бѣша людие жидѫште захариѣ · и чюждаахѫ сѧ · еже мѫждааше въ цръкъве (... *καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ*) Zogr. L 1 21.

314. Spojky имьже, зане, поне, понеже, иде, иньма uvozují vedlejší *věty důvodové* (kausální); srov. самъ же нс не въдаше себе въ бѣрѫ ихъ имьже самъ бѣдѣаше вьсе Zogr. J 2 24; zde se význam kausální vyvinul z významu prostředku: имьже je instr. sg. mask.-n. relativního zájmena.

Spojku зане srov. и хотѧ и оубити оубоѣ сѧ народа · зане ѣко пророка имѣхѫ и Zogr.-Mt 14 5; занеже srov. приложь притъчѫ рече · занеже тъ бѣ близъ нѧ Mar. L 19 11; zde předložka за s ak. sg. neutr. relativního zájmena nabyla významu příslovce důvodového.

Spojka поне, понеже, spojení předložky по s týmž tvarem zájmena, nabyla téhož významu, srov. не достоино естъ въложити его въ кар'банѫ понеже цѣна кръве естъ Zogr. Mt 27 6, поне тъ еси отъ отьца даѹидова Supr. 239 17.

Spojku иде, původně významu místního (jako къде, сѣде), srov. горе вамъ книжьници и фарисѣи · и лицемѣри · иде есте ѣко гробови невѣдоми Mar. L 11 44, v Zogr. ib. místo иде je ижде.

Spojka ꙗлꙗма je v Supr., srov. ꙗлма бо ны власть да и зьлынхъ и добрынхъ дѣлесъ · да болѣѭ хоштетъ да бѫдемъ добри 413 2.

315. Spojky егда, кънегда (srov. časová adverbia тогда, когда), донелиже, отънелиже, доньдеже, прѣжде даже.. ne uvozují vedlejší *věty časové*, na př. егда оубо твориши милостыньѭ не бъстрѫби прѣдъ собоѭ Mar. Mt 6 2, егда съконьча нсъ всѣ словеса си дивлѣхѫ сѧ народи Mar. Mt 7 28, егда сѧдетъ снъ чл҃ескы на прѣстолѣ славы своеѩ сѧдете и вы Mar. Mt 19 28, (жены) ѩже егда бѣ въ галилеи по немь хождаахѫ... Zogr. Mr 15 41. V Supr. je i кънегда, srov. кънегдаже то са творѣ'ше 434 1.

Spojky донелѣже, доньдеже uvozují vedlejší věty jejichž děj určuje dobu, po kterou jen trvá děj věty hlavní, srov. бѫди оуѣщаѩ сѧ съ сѫпьремь своимь скоро доньдеже еси на пѫти съ нимь Mar. Mt 5 25, оуготоваи нѣчто вечери и прѣпоисавъ сѧ слоужить (m. слоужи) ми · донелѣже ꙗмь и пиѭ Sav. L 17 8. — V Supr. je донелиже, srov. донелиже ѥстъ годъ приимѣмъ съпасеніе свое 378 8.

Časové věty se spojkou отънели(же) určují počátek děje věty hlavní, na př. си же отънелиже вьнидъ не прѣста облобызаѩштн ногоу моею Zogr. L 7 45, v Supr (395 8) je místo отънелиже v citátě tohoto místa по кон.

316. Věty časové se spojkou прѣжде даже ne vyjadřují dobu, kdy se skončí děj věty hlavní, srov. прѣжде даже кокотъ не възгласитъ дъва краты · отъврѫжеши сѧ мене три краты Mar. Mr 14 72. — Věta se spojkou прѣжде даже, spojena s negativní větou hlavní, vyjadřuje opak, totiž, že se děj věty hlavní nemůže počíti dříve, než se skončí· děj věty vedlejší, srov. і бѣаше емоу отъвѣштано дх҃мь сѣтымь · не видѣти съмрьти прѣжде даже видитъ х҃а гн҃ѣ Mar. L 2 26. — Avšak věty prvního typu se spojkou прѣжде ne mohou také znamenati, že děj věty hlavní trval již dříve, než nastal děj věty vedlejší, a trvá ještě dále, srov. прѣжде даже не бысть авраамъ азъ есмъ Mar. J 8 58. V Supr. ve významu spojky прѣжде даже не bývá даже не, srov. да ѩ тѣхъ оумьретъ даже не придетъ кононъ 47 7.

Původ této vazby s прѣжде даже не, даже не jest zřejmý: věta vedlejší byla původně větou souřadnou, spojenou s druhou větou adversativní spojkou даже; jeden děj se klade a druhý

se popírá: отъвръжеши сѧ — даже (= *ale, dè*) кокотъ не възгласитъ; азъ есмь — даже авраамъ не бысть; оумьретъ — даже кононъ не придетъ; не оуведитъ съмрьти — даже видитъ ѿа; прѣжде se týká dřívějšího děje a zápor při změně parataxe v hypotaxi vždy se týká slovesa, vyjadřujícího děj pozdější.

317. Spojky иде(же), ѣмо(же) — шмо(же), původem adverbia místní (srov. сѣде, къде, тамо, камо), uvozují vedlejší věty místní, označující místo děje věty hlavní, na př. і вынде идеже бѣ отроча лежа Mar. Mr 5 40, идѫ по тебѣ ѣможе колижьдо идеши Mar. Mt 8 19; o spojce иде s významem kausálním, srov. již dříve v § 314.

318. Spojky аште, иже, а uvozují věty podmínkové (hypothetické); častější jest spojka první, někdy mívá formu ѣште (= шште), srov. і аште і вьси съблазнѧтъ сѧ нъ не азъ Zogr. Mr 14 29, вли бо распинаемъ цѣсарюетъ, како бѫдетъ вѣнъчаемъ Cloz. 676, аще к'то оукраде(тъ) главъно ч'то или скотъ · іли... да покаетъ (сѧ) а ли мало ч'то оукрадетъ... Euch. Sin. 102[b], а би былъ сѣде не бы ми оумрьлъ братъ Supr. 307 21 (v textech evangel. na tom místě — J 11 21 — аште би). Kondicionál se po spojkách аште, а klade, jestliže se vyjadřuje ve vedlejší větě podmínka neskutečná (irreálná).

319. Spojka аште s připojeným и uvozuje věty připouštěcí (koncessivní), srov. аште і ѣа не боѭ сѧ · і чѣмъ не срамлѣѭ сѧ за ѥе творитъ ми троудъ въдовица си да мьштѫ ѥѧ Zogr. L 18 4—5. V Supr. místo аште и́ býva spojkou vět připouštěcích цѣ nebo цѣ и. srov. цѣ и коли оуво оукрали бышѧ въ сѫботѫ... 441 13.

c) Dativ absolutní.

320. Obdobou latinské vazby ablativu absolutního a řecké vazby genitivu absolutního jest v stsl. dativ absolutní, totiž spojení dativu jména podstatného (nebo přídavného) a participia s ním kongruovaného. Vazba ta má *význam vedlejší věty časové*; původ má tato vazba v takových případech, jako исоусоу рождьшю сѧ въ віѳлеемѣ... се влъсви отъ въстокъ придѫ Assem. Mt 2 1, kde исоусоу bylo původně předmětem přísudku hlavní věty; podle vzoru takových obratů byly analogicky tvořeny velmi záhy obraty formálně stejné, v nichž

není původ vazby již zřejmý, na př. обладаѭштю понтьскоуѥмоу пилатоу іюдеѩ... бысть глъ бжіи Zogr. L 3 1–2, поздѣ же сѫштю часоу ізиде къ вит'аниѩ Zogr. Mr 11 11 To, že v této vazbě subjekt věty hlavní a té věty vedlejší jsou různé, jest pochopitelné: podmět věty vedlejší byl původně předmětem přísudku věty hlavní. Přece však v pozdních dobách se analogicky tvořila tato vazba i tehdy, byl-li subjekt obou vět týž, na př. Supr. 161 5 строуѫемоу же ѥмоу къз'пи a p.

Ve spojení поздѣ же бывъши (Zogr. Mr 1 32), поздѣ же бывъшю (Zogr. Mt 8 16) vidím zkrácenou vazbu dativu absolutního поздѣ же бывъши годинѣ, бывъшю часоу, srov. výše поздѣ же сѫштю часоу.

Posn. O dativu absol. v stsl. a vůbec v csl. a strus. psal Bělorussov v РФВ. 41, 1894, 71—146.

d) Nepřímé otázky.

321. Přímá otázka, t. j. samostatná věta tázací (v. § 305), může se státi *závislou na slovese určitém*, na př. и не вѣдѣаше отъкѫдоу есть (přímá otázka: отъкѫдоу есть) Zogr. J 2 9; въпрошенъ же бы(сть) отъ фарисѣи когда придетъ цр̃сьє бж̃ие ѡтъвѣшта імъ і рече (přímá otázka: когда придетъ) Zogr. L 17 20, ісцѣлѣвы же не вѣдѣаше къто есть (přímá otázka: къто есть) ib. J 5 13, како же мыи̂ѣ видитъ не вѣѣ · ли къто ѥмоу отеръзе очи не вѣѣ ib. J 9 21, іспытаіте къто бы ѥмь достоінъ есть ib. Mt 10 11 a p. V takových dokladech, jako je вѣды мѣсто к'де живетъ святыи савинъ (Supr. 145 20), věta uvozená tázacím adverbiem къде se vztahuje k substantivu мѣсто, a proto zastupuje větu vztažnou (мѣсто, ѥмьже...).

Netážeme-li se na jednotlivé členy věty tázací (otázka doplňovací), nýbrž na celou větu (otázka zjišťovací), uvozuje se taková nepřímá otázka často spojkou аште, srov. въпрашаахѫ і аште достоітъ мѫжю женѫ поуштати Zogr. Mr 10 2.

DODATEK.

O STAROSLOVĚNSKÝCH NÁŘEČÍCH A O POZDNÍCH REDAKCÍCH CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH RUKOPISU.[1])

322. V staroslověnských památkách 10. až 11. stol. se projevuje jednak *jazyk cyr.-met.*, jednak různá *nářečí 10.—11. stol.*

Vlastnosti jazyka cyr.-met. lze hypotheticky stanoviti rozborem stsl. písma a srovnáváním nejstarších stsl. textů. Jazyk cyr.-met. měl hláskový systém, jenž se projevuje v hlaholském písmě, s nosovkami ѫ, ѧ, s vokály ъ, ь, redukov. hláskami ъ, ь a ъ, ь (před *j*); měl slabičné *r*, *l*, skupiny *bl'*, *pl'*, *vl'*, *ml'* místo *bj*, *pj*, *vj*, *mj*, konsonant *dz*, skupiny *sc* z *sk* před ѣ, ь (z difthongu), skupiny *št*, *žd* z praslov. *t'*, *d'* (z *tj*, *dj*) a z *sk*+*j*, *zg*+*j*, *st*+*j*, *zd*+*j* nebo ze *sk*, *zg* před palatálními vokály. Hláska ѣ se vyslovovala v tomto jazyce jako *ä*, ѫ jako nosové *o* a ѧ jako nosové *e*, ъ, ь ještě nemizely, ani se neměnily v plné vokály, ani se nezaměňovaly.

Slabičné *r*, *l* měly dva odstíny *r̥*[e] a *r̥*, *l̥*[e] a *l̥*, rozdíl ten se ještě neztrácel. Neslabičné *r*, *l* a také *n* měly tři odstíny: byly tvrdé, palatalisované a palatální; souhlásky *c*, *č*, *š*, *ž*, *dz*, *s* (z *ch*, v. § 108) a skupiny *št*, *žd* ještě měly jistou míru palatálnosti; souhlásky *k*, *g*, *ch* byly tvrdé.

323. V tvarosloví zachoval jazyk cyr.-met. ještě mnoho starých znaků: totiž ve skloňování *-e* v gen. a lok. sg. souhláskových kmenů (v. § 159 n. a 178), v nom. pl. mask. komparativů *(-bše)* a zčásti i u subst. souhláskového kmene (v. § 199 a 154), tvary чесо, чимь, чемь (v. § 216), nom. sg. muž. typu новъıи, gen. новаго, dat. новоуемоу, lok. новѣмь

[1]) Srov. Kulbakin, Du classement des textes vieux slaves v RÉSl. 2, 1922, 173—206.

(neasimilované a nestažené, v. § 229 n.); v časování koncovku 3. du. -те (v. § 238), aorist typu могъ a typu ꙗсъ, басъ, рѣхъ (v. § 259 n.), 2. a 3. sg. aoristu se sekundárním -тъ (ꙗтъ a p., v. § 262), v imperfektu nestažené tvary vůbec (несѣахъ, читаахъ, v. § 263, 277 a 282) a koncovky -шета, шете (v. § 241), složené tvary kondicionálu s бимь, би, би, бимъ, бисте, бѫ (v. § 249), participium minulé činné u sloves IV. třídy typu молѣ (v. § 283), imperativ typu биште (v. § 276) a p.

Lze klásti do jazyka cyr.-met., jak jsme již viděli, i některé znaky tvaroslovné, které nelze označovati za původní. Jsou to ak. du. osobního zájmena нѫ, бѫ (v § 208), dat. sg. tázacího zájmena чесомоу (v. § 216), instr. sg. f. složených adjektiv новоѭ (v. § 231), snad i 3. sg. prés. ѥ (v. § 236).

324. Do různých nářečí 10. a 11. stol., která se přímo nebo nepřímo projevují v památkách z 11. stol., patří *novější jevy fonetické a morfologické:* změna nosovek v hlásky orální, rozličné změny jerů, přechod nepřízvučného *o*, *e* v *u*, *i*, ztráta starého rozdílu mezi *ṛ*, *ḷ* a *ṛ*ᵉ, *ḷ*ᵉ, ztráta t. zv. epenthetického *l*, změna *dz* v *z*, *sc* v *st* a p.; ve skloňování sem patří míšení *u*-kmenů a *o*-kmenů (v. § 139 n.) — *u*-kmenové koncovky dat. sg. *-ovi* a gen. pl. *-ovъ* přešly k *o*-kmenům snad již v 10. stol. (v. § 141 a 143) —; míšení neboli vzájemné působení *jo*-kmenů a *i*-kmenů (v. § 167 n.); pak mnoho analogických novotvarů, jako gen. a lok. sg. na *-i* u souhláskových kmenů (v. § 159 n., 178 a 190 n.), nom. pl. *-i* u týchž kmenů (жидови, етнопѣни a p., v. § 162 a 165) a u komparativů (v. § 199), instr. sg. *-ъmь* u *o*-kmenů (v. § 142), tvary ока, небоу a p. m. очесе, небеси (v. § 179 n.), gen. pl. материи m. матеръ a ak. sg. матере m. матерь (v. § 191) atd.; nom.-ak. sg. střed. r u komparativu na -ьше (§ 199), nom. pl. muž. komparativu -ьши m. -ьше (v. § 199), zájmenné tvary gen. sg. f. ꙗ, моꙗ m. ѥꙗ, моѥꙗ, dat. sg. f. тои m. тоѥи, instr. sg. f. тоѭ m. тоѥѭ (v. § 213), tvary чесого, чесомь (v. § 216), asimilované a stažené tvary složeného skloňování adjektiv (v. § 229 n.) atp.

V časování patří k dialektickým jevům 10. a 11. stol. tvary, jako 3. sg. a pl. bez *-tъ* (kromě enklit. 3. sg. ѥ, v. § 236) 3. du. -та m. -те, 2. a 3. du. f. -тѣ (v. § 238), koncovky -ста, -сте v imperf. místo starých -шета, -шете (v. § 241), tvar бишꙗ m. бѫ (snad již v 10. stol., v. § 249), nahrazování tvarů бимь, би atd. tvary бѫхъ, бѫ atd. v kondicionálu (v. § 249), tvary

typu ꙗ, клѧ v 3. sg. aor. (v. § 262), stažené tvary imperfekta a tvary imperfekta tvořené ke kmeni présentnímu (v. § 263 n., 277 a 282), aoristy typu несоχъ (v. § 260), présentní tvary typu подобаатъ, оумѣатъ, трѣбоуоутъ (v. § 275), aorist imperfektivních sloves II. třídy s příponou -нѫ- (v. § 268), participia prés. u sloves I. třídy typu гроѧдѫ(н) — гроѧдѧ(н) (v. § 265) a imperativ athematických sloves typu даждь (v. § 286).

325. Pokoušíme-li se určiti, která stsl. nářečí v které stsl. památce pronikají, musíme si především všímati jevů fonetických. O jevech tvaroslovných z 10. a 11. stol. často nelze rozhodnouti, vnikl-li až do posledního opisu nebo byl-li už v některé jeho předloze; proto lze jich jen poměrně zřídka užíti při seskupování stsl. nářečí.

Podle jevů fonetických v našich památkách můžeme předpokládati, že bylo několik nářečí 10. a 11. stol., karakterisovaných jedním společným jevem fonetickým, typickým i pro jazyk cyr.-mel.: jest to *št, žd* z *ť, ď* (z *tj, dj*) a z *skj, stj, zgj, zdj*. — Zvláštní postavení v této věci má MisK.

326. *Otázka o původu* MisK. jest dosud sporná. Nedbáme-li nemožné myšlenky Sobolevského, že je polského původu, jsou o tom dva sporné názory. Podle jednoho je MisK. český přepis předlohy stsl.: proto jest v něm *c, z* místo *št, žd* < *ť, ď* (z *tj, dj*) a *šč* místo stsl. *št* < *skj* a *stj* (v. § 113—115). Podle druhého názoru proniká v něm staroslověnské nářečí jihoslovanské, v němž však byly tyto dva uvedené znaky české. Takové nářečí mohlo existovati v 10. stol. jakožto nářečí přechodné mezi oblastí jihoslovanskou a západoslovanskou. Tuto otázku je těžko rozhodnouti definitivně, ale podle mého mínění lze těžko vysvětliti, — jde-li o český přepis, — proč uvedené dva znaky západní jsou v památce zcela důsledně provedeny (ani jednou není *št* nebo *žd*), ale jinak není v ní po všech ostatních stránkách jazyka ani jediné odchylky od stsl. normy.

327. Vidíme-li v jazyku MisK. zvláštní staroslověnské nářečí 10. stol. s *c, z* < *ť, ď* (z *tj, dj*) a s *šč* < *skj, stj*, tedy patří všechna ostatní nářečí 10. stol., pronikající v památkách, do druhé skupiny dialektické s *št, žd* < *ť, ď* (z *tj, dj*) a s *št, žd* < *skj, zgj, stj, zdj*. V této skupině lze pak rozeznávati: A) nářečí se změnou ъ > ь a ь > ъ vlivem následující slabiky a B) nářečí bez této změny. — Do skupiny A patří nářečí předloh rukopisů Zogr., Mar., Cloz., Euch. Sin., Sav., Supr. a Ev. Ochr.

(v. § 46 n.); do skupiny B lze zařaditi nářečí jedné předlohy Ostrom.; v tomto nářečí se patrně měnilo *ь* > *ъ* po *š, ž* (v. § 45).

Jednotlivé dialekty skupiny A různí se v jiných jevech, a to zvláště v tom, že jedny nemají změny *ь* > *ъ* po sykavkách a druhé ji mají; k prvním patří předloha Zogr., k druhým předloha Euch. Sin., v níž byla změna *ь* > *ъ* po *š, ž*, předloha Sav., v níž byla změna ta po *š, ž, č*, a předlohy Mar., Cloz. a Supr, v nichž byla po *š, ž, č, št, žd*. Nelze říci, ke které skupině patří předloha Chil. (srov. § 44 n.).

328. Nářečí 11. století, jež pronikla do stsl. památek, mají všechna *št, žd* z *ť, ď* (z *tj, dj*) a *št, žd* z *skj, sgj, stj, zdj*. Mezi nimi lze rozeznávati dvě velké skupiny: A) jihozápadní skupinu s vokalisací silného *ъ, ь* v *o, e* (v. § 35 n.) a s typem *nǫd-* (нѫдити, v. § 27) a B) severovýchodní skupiny, v níž se *ъ* nevokalisuje a je typ *nud-* (нꙋдити).

Do skupiny A náležejí skoro všechny hlaholské památky Zogr. (v starší části), Mar., Cloz., Assem., Ps. Sin., Euch. Sin., snad i Ev. Ochr. a cyril. zlomek Und. — Do skupiny B náleží nářečí Sav., Supr. a předlohy Ostr. (snad také Mak. zl. a Mak. hlah. zl.).

329. Ve skupině A těchto nářečí možno rozeznávati:

1. Nářečí se změnou *ǫ* v *u* a s jinými rysy srb. původu; jsou to nářečí Mar. a Cloz. V nářečí Mar. nepochybně bylo *u* místo *ǫ* a případy *o* m. *ǫ* jsou jen přepsání; že tu není také změny *ę* v *e*, lze dobře chápati, poněvadž se *ǫ* asi změnilo v *ǫ*ᵘ nebo *ꙋ* a zavřenější vokál ztrácí nosovost snáze než otevřenější; některé jiné znaky: *u* < *vъ*, časné *i* < *y*, tvar *sega*, kdekoliv se s nimi setkáme, jsou vždy známkami srbského zabarvení. Také v Cloz. je *u* za *ǫ*, *i* za *y*, ak. pl. та m. ты (srov. srch. *te* z analogického **tę* [podle *ję* místo *ty*]).

2. Nářečí se záměnou nosovek; jsou to asi nářečí Zogr a Assem.

Pozn. V Ps. Sin. nelze konstatovati tuto změnu; srov. Kulbakin, Juž. fil. 4, 1924, 178: vydání Geitlerovo poskytuje v té věci zcela klamný názor o nářečí Ps. Sin.

3. Nářečí se změnou *ǫ* v *o*: takové nářečí je v Ps. Sin.

Pozn. O Euch. Sin. podle vydání Geitlerova nelze říci, do které skupiny z těchto tří náleží.

Skupinu A 1 charakterisují ještě druhotné znaky: *z* m. *dz* a *sc* z *sk* před ѣ, и (z difthongu *oj*). V skupině A 2 je *st* v Assem. a snad i v nářečí písaře Zogr.; v reflexích hlásky *dz* se jistě

tyto dvě památky rozcházejí: v Zogr. místo *dz* je *z* (alespoň v některých postaveních), ale v Assem. je *dz* zachováno.

Ve skupině A 3, totiž v Ps. Sin., je *dz* a *st*. V Euch. Sin., je-li věrná jeho obvyklá charakteristika, proniká nářečí se *z* m. *dz* (ale se zachovaným *sc*?).

330. Ve skupině B, jež zachovala silné ъ, také možno rozeznávati:

1. nářečí s vokalisací *ъ* v *e*;
2. nářečí, jež zachovala silné *ъ* beze změny.

K prvním náleží nářečí Supr. i nářečí předlohy první jeho části; nářečí opisu má k tomu změnu *dz* v *z* a *sc* v *st*. K druhým náleží nářečí Sav., předlohy Ostrom. a předlohy druhé části Supr., snad i nářečí Mak. zl. a Mak. hl. zl. V celé té skupině je změna *dz* v *z*, ale není shody ve změně *sc*: Sav. zachovává *sc*, ale předloha Ostr. a druhé části Supr. je mění v *st*.

331. Vyskytly se pokusy lokalisovati přesněji nářečí Sav.; Vondrák soudil (Altk. Gr.[2] 32), že Sav. je psána nejzáze na severovýchodu bulharského území, snad u Slovanů, kteří později byli asimilováni Rumuny v oblasti staré Dacie při hranicích Slovenska nebo spíše území maloruského. Avšak není dosti důvodů pro takovou lokalisaci; nelze určovati památku jediné podle výrazu господа místo гостиница; nevíme, užil-li toho slova písař nebo překladatel; ba, kdo může za to ručiti, že nebylo v starých nářečích čistě jihoslovanských. — Co se pak týče 14 dokladů na -тѣ v 8. sg., z nichž 5 je opraveno na -тѣ, totéž -тѣ se vyskýtá ojediněle nejen v Sav., ale i v Supr. a Assem.

332. Nejzajímavější jest otázka o původu Supr. Vondrák klade tuto památku do východní oblasti blízko k území ruskému (Altk. Gr.[2] 34—35), dovolávaje se *ro-* z *or-* na počátku slov (v. § 79). Avšak, jak jsme viděli v § 79, skupina *ro-*, *lo-* z pův. *or-*, *ol-* na počátku slova jest i v jihoslovanských nářečích, jež nesouvisí s jazykovou oblastí ruskou nebo západoslovanskou. Jiných důvodů pro myšlenku Vondrákovu nelze uvésti.

Jazyk Supr. je třeba ještě podrobně zkoumati. — Zajímavé jsou doklady koncovky -га v gen. sg. zájmenného skloňování: нѣкога 275 23, кога 435 22, коега 441 20,ега 509 21, еьсѣкога 457 13; pro оу m. еъ: оу прѣльсти еѣхаѫ 27 16—17.

Z jiných znaků, méně pronikavých, ale přece patrných, lze uvésti instr. sg. *a*-kmenů женѫ (v. § 187) a instr. sg. n. -ѣмь (v. § 142).

333. V pozdějších památkách se stsl. podkladem je tento původní jazykový podklad více zatemněn a do popředí vystupují — zvláště v hláskách — jazykové znaky toho prostředí a té doby, k níž náležel písař. Mezi těmi pozdějšími památkami lze stanoviti čtyři redakce nebo čtyři skupiny památek: a) *památky bulharské redakce* neboli tzv. *středobulharské*, b) *památky srbské redakce*, c) *památky české redakce* a d) *památky ruské redakce*. Jazyk všech těchto památek se souborně nazývá *jazykem církevněslovanským*.

Uvedené skupiny neboli redakce památek lze snadno rozeznati podle těchto znaků.

A. Středobulharské památky (počínající 12. stol.) se liší od ostatních zvláštním užíváním nosovek ѫ a ѧ: obyčejně po ш, ж, v některých i po ч, ц a po *j* bývá ѫ místo ѧ a naopak po palatálních р̂, л̂, н̂ místo ѫ bývá ѧ; ztráta jerů jeví se tím, že se libovolně užívá písmen ъ a ь nebo vůbec jen jednoho z nich.

B. Srbské památky mají jediné ь pro zvuk, v němž splynuly v srbštině oba jery, mají ѹ místo ѫ, е místo ѧ, zaměňují ѹ a ѫ, někdy také ѣ a е; v tvarosloví karakterisují srbský jejich původ: gen. sg. f. женѥ, водѥ a instr. sg. f. водоѭ (čtlo se patrně *vodoju*).

C. V českých památkách, jako na př. v Praž. zl. je з na místě stsl. жд (z *dj*), ц na místě stsl. шт (z *tj* a *kt*), skupina шч na místě stsl. шт (z *stj* a z *sk* před *j* nebo před palatálním vokálem), skupina *dl* (na př. молитвоу v Praž. zl. I B 13—14), labiál se palatalisuje bez *l* epenthetického (na př. земьа m. земльа v Praž. zl. I B 26), ѹ je místo ѫ, ш místo palatalisovaného *s* (*ś*, na př. кѣшн = кьсн, кѣшѣчьскаѣ v Praž. zl. I B 5 a I B 2).

D. Ruskou skupinu, v jejímž čele je Ostr., charakterisuje: ѹ místo ѫ, ꙗ nebo а místo ѧ, ж a ч místo жд a шт (z *ď*, *ť* < *dj*, *tj*), ър, ьр, ъл místo stsl. ръ, рь, лъ, (ль) mezi souhláskami.

Drobné dodatky a opravy.[1])

K § 4, str. 4. Není důvodu připisovati slovo сокачии cyr.-met. jazyku.

K § 6, str. 6. Nahtigal přesvědčivě dokazuje, že písmena Ѳ byla v původní hlaholici, v. Doneski k vprašanju o postanku glagolice 1. (Razprave, izd. Znanst. društvo za human. vede v Ljubljani 1, 1923, 135 n.).

K § 10, str. 7. K literatuře o hlaholici srov. ještě: Durnovo, Zur Entstehung der Vokalbezeichungen in den slav. Alphabeten, ZslPh. 3, 1926, 368 n. a Kulbakin, Можно ли считать доказанной греческую основу глаголицы? (Сборникъ Русск. Археологич. Общества въ королевствѣ СХС. 1, 1927, 33-39.

K § 12, str. 8 n. Text Markova evangelia z Mar. s různočteními ostatních stst. rukopisů jest vydán ve spise J. Vajse, Evangelium sv. Marka a jeho poměr k řecké předloze, v Praze 1927; o této otázce srov. též Vajs v Slavii 3, 1924, 470 n.

K § 12, str. 9. K *MisK.*: Arasimovič, Slavia 6, 1927, 18—27.
K *Zogr.*: Grunskij o jeho syntaxi ve sp. Очерки по исторіи разработки синтаксиса славян. языковъ (IV. Приложеніе, str. 256—338), Jurjev 1911.

K § 12, str. 10. Ke *Clos.*: opravy Vondrákovy edice (jeho vlastní) otiskl Noha v Čas. Matice moravské 50, 1926, 40 pozn.
K *Ps. Sin.*: Petrovskaja v Изв. 21, 1 kn., 1917, 279-319 (Мѣна глухихъ въ Син. Псалт.).
K *Euch. Sin.*: Vondrák, Studie z oboru csl. písemnictví, v Praze 1903 a Zachodnio-europejskie postanowienia pokutne w jęz. csł., Rozprawy Akadem. Umiej., wydział filolog. 40, 1903, 1—67.

K § 13, str. 12. K *Supr.*: Starší vyd. Miklosichovo (Monumenta linguae palaeoslovenicae e cod. Suprasliensi, Vindob. 1851); Marguliés, Der altkirchen-slav. Codex Suprasliensis, Heidelberg 1927; Diels v AslPh. 41, 1927, 115 n.

---

[1]) Kniha se tiskla po částech; tím se vysvětlují tyto dodatky i některé opravy. — Za laskavou pomoc při opravách i seznamu zkratek náleží dík dr. St. Petírovi, asistentu Slovanského semináře v Praze.

K § 13, str. 13. Nedávno uveřejněn byl ještě jeden zlomek cyrilský — *zlomky Zografské* — od Lavrova a Dolobka v RÉSl. 6, 1926, 5—38, též samostatně: Les feuillets du Zograph par P. Lavrov et M. Dolobko, Paris 1926.

K § 43, str. 33. K slovu отрѣшити srov. též Kurz ve Sborníku Zubatého *MNHMA* 1926, 428—438.

K § 50, str. 38. V pozn. k AslPh. 39, 15 n. přidej ještě »ib. 40, 1926, 22 n. a IF. 44, 1927, 76—78«.

K § 59, str. 45. O psaní redukovaného ь v Cloz. srov. van Wijk v Slavii 6, 1927, 239 n.

K § 65, str. 48. Dodej: »v Zogr. L 21 ꙋ чꙗꙁꙋ (Mar. чꙗꙁꙋ) a L 19 ꙋ чꙗтъ (Mar. начатъ)«.

K § 85, str. 60. K literatuře v pozn. ještě van Wijk, Sl. 6, 1927, 233—238.

K § 97, str. 70. O složení hlahol. písmen pro *ju* a *jo* srov. Marguliés v AslPh. 41, 1927, 102 n.

K § 98, str. 71. Marguliés v AslPh. 41, 1927, 104 n. pokládá znaménko palatálnosti nad souhláskami za jev pozdní, který nesouvisí s orthografií Konstantinovou; s tím lze těžko souhlasit.

K § 134, str. 89. K *pozn.* o konc. *-ę/ě* další literaturu: Bubrich v Изв. 24, 1922, 1, 246 n. a v ZslPh. 2, 1925, 121 n. a Noha v ZslPh. 4, 1927, 64 n.

K § 137, str. 91. O přetvoření původních adjektiv *u*-kmenových, jako *pъ-kъ*, srov. Trubeckoj v BSL. 24 (fasc. 73), 1924, 130—137.

K § 244, str. 151. K literatuře o původu tvarů part. prés. na *-y* srov. Otrębski, Prace lingw. ofiar. Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921, 10—16.

K § 253, str. 156. Do *pozn.* k literatuře o vidu v stsl. dodej ještě: van Wijk, IF. 45, 1927, 93—104 (význam imperfekta sloves perfektivních vykládá stejným způsobem, str. 101 n.).

Na str. 6, ř. 21 sh. má býti § 130 m. § 129.
» » 18, » 14 zd. v pozn. má býti небесьскоѥмь m. небесьскоѥмь.
» » 20, » 7 zd. má býti Črnčičovu m. Črničičovu.
» » 22, » 14 zd. » » *sédu* m. *sédlú*.
» » 25, » 25 sh. » » § 15 m. § 16.
» » 33, » 4 zd. » § 122 m. § 121.
» » 40, » 16 zd. » » *gm, gn, gd* m. *dm, dn, dg*.
» » 41, » 11 sh. » » крꙑмь m. крꙑмь.
» » 51, » 16 sh. » » $^{s}ґ$ a $^{b}ґ$ m. $^{s}ґ$ a ґ.
» » 52, » 8 sh. » » грѣдꙑмь m. грѣдꙑмь.
» » 52, » 19 zd. » » $^{s}ґ$, $^{s}ł$ a $^{b}ґ$ m. $^{s}ґ$, $^{s}ł$ a $^{s}ґ$.
» » 53, » 15 sh. a 15 zd. má býti $^{s}ł$, $^{b}ł$ m. $^{s}ł$, *ł* (*l*, $^{b}ł$).
» » 62, » 16 zd. » » сдѧ m. сдє.
» » 64, » 18 sh. v nadpise má býti **vokálů** m. **vokálu**.
» » 69, 4 sloupec, ř. 8 sh. má býti дѫхати m. дъхати.
» » 78, ř. 19 zd. má býti кꙑрѧѩте m. кꙑрьѩте.

Na str. 81, ř. 11 sh. má býti **orsgъje* m. **rosgъje*.
» » 84, » 20 sh. » » бе-зъмѣсъ, расъвати m. бе-зъмѣсъ, расъвати.
» » 91, » 6 sh. » » вѣтръ... дъмъ m. вѣтеръ... дъмъ.
» » 92, » 15 zd. » » du. n.-a.-v. сынъ m. сынъ.
» » 102 » 6 sh. » » прѣдъте m. предъте.
» » 108, » 15 zd. » » **dǫbrovьčan-mь* m. **dubrovьčan-mь*.
» » 134, » 13 zd. » » (иже) m. иже.
» » 138, » 12 sh. » » za »сн« dodej »f. a n.«.
» » 145, » 22 sh. » » »infinitivním« m. »présentním«.
» » 162, » 7 sh. » » ѳерашта m. ѳерѣта.
» » 170, » 19 sh. » » дивати m. дивати.
» » 172, » 15—13 zd. vypusť »stejně коуѳоуꙗ... коуѳоваꙗ atd.«.
» » 178, » 2 zd. má býti сътажите m. слъшите.

OBSAH.

Strana

Předmluva autorova III
Tabulka hlaholského a cyrilského písma a jejich číselné hodnoty V
Zkratky VI

ÚVOD.

I. Staroslověnský jazyk § 1—5 . 1
II. Staroslověnské památky § 6—14 . 4
Písmo § 7—11 5
A. Hlaholské památky § 12 8
B. Cyrilské památky § 13 11
Mluvnice staroslověnského jazyka § 14 . 14

HLÁSKOSLOVÍ (fonetika).

I. Hlásky jazyka praslovanského a jazykové skupiny jihoslovanské § 15—16 14
II. Hláskosloví jazyka Cyrilova a Metodějova a staroslověnských nářečí v 10.—11. stol. § 17—131 16
Nosovky (nasály) § 19—27 18
ѧ § 28—29 22
ѫ § 30—31 . 24
ъ, ь § 32—52 25
fonetická platnost jerů § 32—33 . 25
jejich změny v stsl. § 34—52 26
vokalisace jerů § 35—39 28
vynechávání slabých jerů § 40—42 30
předložky *vъz-* a p. a *ot(ъ)* § 43 32
záměna jerů § 44—50 . . 33
zánik koncových jerů § 51 . . 39
nové jery v cizích slovech § 52 39
Redukované ѫ, ѧ § 53—61 41
е, и, о, ѹ § 62—65 48
Slabičné (sonantní) *r, l* § 66—78 49
Střídnice (reflexy) jihoslovanských skupin *ra, la, ré, lé,* vzniklých metathesí § 79—81 57
Samohlásky (vokály) na začátku slova § 82—91 . 58
Asimilace a disimilace vokálů; stahování § 92—93 64
Střídání vokálů (ablaut) § 94—96 65
Palatální souhlásky *j, ť, ľ, ś,* § 97—101 . . . 70
Retné souhlásky + *j* (*l* epenthetické) § 102—105 73

Strana

Souhlásky ш, ж, ч, ц, з, с a skupiny шт, жд § 106—120 76
Změny skupin souhláskových a jiné drobné jevy souhláskové § 121—131 84

TVAROSLOVÍ (morfologie).

SKLOŇOVÁNÍ (deklinace) § 133—232 89
A. Skloňování jmenné § 134—205 89
I. Podstatná (a přídavná) jména muž. rodu § 136—171 90
1. *o*-kmeny a *u*-kmeny muž. rodu § 136—145 90
2. *jo*-kmeny muž. rodu § 146—147 97
3. Kmeny muž. rodu zakončené na *-o-* po palatálních souhláskách *c, dz* § 148—149 . . . 98
4. *i*-kmeny rodu muž. § 150—151 99
5. Souhláskové kmeny muž. rodu § 152—154 100
6. *a*-kmeny muž. rodu § 155—156 101
7. O vzájemném působení *o*-kmenů, *jo*-kmenů, *i*-kmenů a kmenů souhláskových § 157—171 102
II. Podstatná (a přídavná) jména střed. rodu § 172—183 110
1. *o*-kmeny střed. rodu § 173—174 , 111
2. *jo*-kmeny střed. rodu § 175—176 112
3. *s*-kmeny střed. rodu § 177—181 113
4. *n*-kmeny a *t*-kmeny střed. rodu § 182—183 . . 116
III. Podstatná (a přídavná) jména žen. rodu § 184—195 . 117
1. *a*-kmeny žen. rodu § 185—187 117
2. *i*-kmeny žen. rodu § 188—189 119
3. Souhláskové kmeny žen. rodu § 190—191 120
4. *u*-kmeny žen. rodu § 192—195 121
IV. Jmenné skloňování přídavných jmen § 196—199 123
V. Jmenné skloňování participií § 200—203 . 126
VI. Skloňování číslovek § 204—205 129
B. Skloňování zájmenné § 206—222 131
I. Osob. zájmena азъ, ты a zvrat. zájmeno сѧ § 206—208 131
II. Zájmena neosobní § 209—222 . . . 132
1. Zájmena *o*-kmenová § 209—210 133
2. Zájmena *jo*-kmenová § 211—215 134
3. Tázací zájmeno кто § 216 . . 136
4. Tázací zájmeno что § 217—218 . 137
5. Ukazovací zájmeno сь § 219—220 . 138
6. вьсь ‚omnis' § 221—222 138
C. Skloňování složené § 223—232 . 139
ČASOVÁNÍ (konjugace) § 233—286 144
A. Obecné poznámky § 233—253 144
1. Třídy sloves § 233 144
2. Koncovky osobní § 234—238 145
3. Tvoření časů § 239—241 148
4. Tvoření způsobů § 242 150
5. Jmenné tvary slovesné § 243—247 151
6. Složené tvary slovesné § 248—250 153
7. Vid slovesný § 251—253 . 154

Strana

B. Přehled časování podle tříd § 254—286 . 156
1. Slovesa první třídy § 254—265 . . . 156
Vzory časování sloves I. třídy § 257 . . . 158
Poznámky k jednotlivým tvarům § 258—265 161
2. Slovesa druhé třídy § 266—269 . . . 166
Vzory časování sloves II. třídy § 267 . . . 166
Poznámky k jednotlivým tvarům § 268—269 . 167
3. Slovesa třetí třídy § 270—278 168
Vzory časování sloves III. třídy § 273—274 171
Poznámky k jednotlivým tvarům § 275 173
4. Slovesa čtvrté třídy § 279—284. . . . 176
Vzory časování sloves IV. třídy § 281 . . . 177
Poznámky k jednotlivým tvarům § 282—284 . 178
5. Slovesa páté třídy (athematická) § 285—286 . 180

SKLADBA (syntax).

A. Skladba jednoduché věty § 287—306 . 182
1. Bezpodmětné věty § 287 . . 182
2. Podmět a přísudek § 288—289 . . 183
3. Užívání časů a způsobů § 290—291 184
4. Rozvíjecí členy větné § 292—301 185
a) Přívlastek a přístavek (atribut a aposice) § 293 186
b) Rozvíjecí členy v nepřímém pádě § 294—298 186
akusativ § 294 186
genitiv § 295 187
dativ § 296 188
lokál § 297 . . . 189
instrumentál § 298 190
c) Rozvíjecí členy v pádě předložkovém § 299 . 190
d) Neohebná (neflexivní) slova (příslovce) § 300 191
e) Infinitiv a supinum § 301 . 192
5. Vazby participiální § 302 192
6. Zápor (negace) § 303 . 193
7. Oslovení (vokativ) § 304 194
8. Druhy jednoduchých vět § 305—306 194
B. Skladba souvětí § 307—321 196
1. Souvětí souřadné (parataxe) § 307—308 . 196
2. Souvětí podřadné (hypotaxe) § 309—321 197
a) Věty vztažné (relativní) § 310 197
b) Věty spojkové § 311—319 198
c) Dativ absolutní § 320 201
d) Nepřímé otázky § 321 202
DODATEK. O staroslověnských nářečích a o pozdních redakcích církevněslovanských rukopisů § 322—333 203
DROBNÉ DODATKY A OPRAVY 209

Spisovatel: Štěpán Kuľbakin

Název díla: MLUVNICE JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

Z ruského rukopisu přeložil Bohuslav Havránek

Vydala Jednota českých filologů v Praze

Nákladem Jednoty čs. matematiků a fysiků v Praze

Roku 1948

Vytiskla Česká grafická Unie a. s. v Praze

Vydání druhé, nezměněné (5000 výtisků),

anastatický otisk prvního vydání z r. 1928.

Cena Kčs 65,—